Carmen Vlad

TEXTUL AISBERG

ELEMENTE DE TEORIE ȘI ANALIZĂ

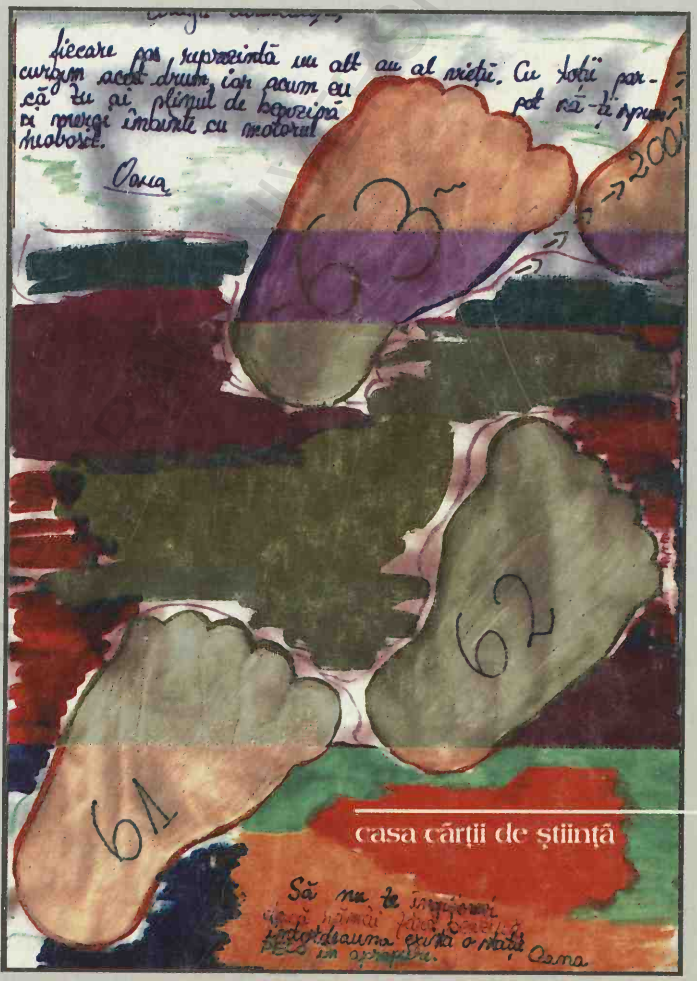

II 340.230

BIBL. CENTR. UNIV.
„M. EMINESCU" IAŞI
II 340. 230

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

39

Carmen Vlad

□

Textul aisberg

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Coperta: Ana-Victoria Câmpan

Ilustrația copertei: Oana Vlad

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale
VLAD, CARMEN
Textul aisberg / Carmen Vlad. – Cluj-Napoca : Casa Cărții de Știință, 2000
p. ; cm.
Bibliogr.
ISBN 973-686-098-1

81'37

Colecție îngrijită de Irina Petraș.

Director: ing. Mircea Trifu
Fondator: Dr. T.A. Codreanu
Consilier editorial: Aurel Câmpeanu
Tehnoredactare computerizată: Czégely Erika

Tiparul executat la Casa Cărții de Știință
3400 Cluj-Napoca, B-dul Eroilor 6-8
Tel/fax: 064-431 920
Mobil: 094-771 157
www.casacartii.com
E-mail: editura@casacartii.com

BCU "LUCIAN BLAGA" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Carmen Vlad

221280

Textul aisberg

022985
B.C.U. - IASI

ALE
Casa Cărții de Știință
Cluj, 2000

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Oanei şi lui Ionuţ

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

29. MAI. 2001

Partea I

Textul-aisberg

Elemente de teorie şi analiză

1. PRELIMINARII LA O TEORIE LINGVISTICO-SEMIOTICĂ A TEXTULUI*

"Textul ca atare nu este inert: de la orice text, uneori trecînd printr-un lung şir de verigi intermediare, ajungem, în final, întotdeauna la vocea umană, ca să spunem aşa, ne izbim de om".
M. Bahtin, *Probleme de literatură şi estetică.*

"Cuvintele mă ajung din urmă.
Ele detună pe timpanul întins
între ceea ce este
şi ceea ce nu este".
Nichita Stănescu, *Căderea oamenilor pe pămînt.*

1.1. Consideraţii introductive

Sintagma metaforică din titlul acestei cărţi, **textul-aisberg**, este mult mai mult decît o simplă figură cu rol ornamental, căci asocierea frapantă a celor două nume aparţinînd unor sfere semantice disjuncte vrea să inducă în cititor, de la început, o anumită aşteptare, provocîndu-i curiozitatea şi interesul, şi speranţa că, parcurgînd lucrarea, explicaţiile şi clarificările nu vor înceta să apară.

Şi, ca în orice confruntare de idei, momentul iniţial al dezbaterii stă sub semnul întrebărilor esenţiale. Prima dintre ele ar fi următoarea: există suficiente temeiuri care să legitimeze o cercetare a textului în calitate de categorie? În condiţiile unui răspuns afirmativ şi argumentat elocvent, pasul următor în maieutica demersului va fi o nouă nedumerire legată de situarea textului în perimetrul ştiinţelor limbajului pentru ca apoi, în funcţie de răspuns, să ne putem întreba, din nou, dacă există ceva în natura textului, în modul său specific de a fi, în raport cu care semnificaţia cuvîntului *aisberg* să aducă sugestii edificatoare şi fertile.

Printr-o dialectică necesară, fiecare dintre aceste întrebări fundamentale va da naştere altora, derivate, într-o arborescenţă deschisă permanent spaţiului dilematic.

1.2. Fundamentarea textului ca o categorie lingvistică

Astăzi, la aproximativ patru-cinci decenii de istorie a cercetărilor moderne consacrate text-discursului, harta contribuţiilor decisive pentru apariţia şi dezvoltarea acestui domeniu se poate trasa cu mai multă exactitate.

Valorificînd elemente cuprinse într-o îndelungată tradiţie de gîndire focalizată asupra limbajului (de la concepţia aristotelică şi pînă la cea structuralistă), Eugen Coşeriu promovează, la mijlocul deceniului al şaselea[1], o nouă imagine a limbajului, care anunţa o nouă paradigmă, denumită ulterior "lingvistică integrală". Ceea ce ne interesează acum în mod expres este grila obţinută prin proiectarea limbajului, văzut în latura lui de activitate sau *energeia*, într-un sistem triplu de distincţii, în funcţie de planul sau nivelul la care ne putem situa în abordarea lui: în planul său *universal*, în planul *istoric* sau în cel *individual*. Aceste planuri însă nu sunt altceva decît "replici" teoretice, perfect concordante cu natura însăşi a limbajului, căci acesta din urmă "este o activitate umană universală" "care se realizează totdeauna individual" şi "se produce totdeauna de acord cu anumite norme istorice, cu anumite tradiţii istorice, ale anumitor

[1] Cadrul general al noii paradigme coşeriene este trasat în studiul "Determinación y entorno. Dos problemas de una lingüística del hablar", publicat prima oară în "Romanistisches Jahrbuch", 7, 1955-1956 şi reluat apoi în volumul *Teoria del lenguaje y lingüística general*, în ediţiile sale succesive. Elementele fundamentale de teorie a limbajului din acest studiu se regăsesc ulterior în alte numeroase lucrări, în variante în esenţă fidele celei iniţiale.

comunităţi lingvistice, se realizează adică totdeauna într-o limbă" (Coşeriu, 1994, 30-31). Printre categoriile de bază rezultate din aplicarea grilei se numără şi *discursul*, acea entitate concretă de vorbire realizată la **nivelul individual** al limbajului, caracterizată printr-un conţinut specific numit sens şi printr-o tehnică ("cunoaştere sigură şi intuitivă") sau **competenţă expresivă** ("a şti să vorbeşti în situaţii determinate, despre anumite lucruri, cu anumite persoane, adică a şti să construieşti discursuri").

Consider această soluţie cea mai adecvată realităţii limbajului, modului său de a exista, soluţie prin care *text-discursul* dobîndeşte şi el un statut ontologic, iar cercetarea textuală sau *lingvistica textului* (cum o numeşte Coşeriu) devine, alături de celelalte, un domeniu autonom al sferei ştiinţelor limbajului. Dreptul de existenţă al "lingvisticii textului", proclamat şi argumentat de Coşeriu, nu cred că mai poate fi contestat de cineva, pe baza unor probe peremptorii. Eventualele divergenţe care au apărut sau se mai înregistrează pe parcursul strădaniilor continue de elaborare a domeniului pot fi provocate, pe de-o parte, de diferenţe legitime provenite din diversitatea aspectelor tratate mai în detaliu sau din varietatea mijloacelor şi a metodelor utilizate în interpretarea faptelor textual-discursive, iar pe de altă parte, de precaritatea cunoaşterii, de către unii cercetători, a concepţiei coşeriene, în articulaţiile ei majore.

Separarea celor trei planuri ale limbajului – un plan al valorii, în general, cel al unei singure limbi şi cel al textelor – se bazează deci pe posibilitatea de a-i asocia, fiecăruia în parte, un anume tip de conţinut, respectiv: *designaţie*, *semnificaţie* şi *sens*. De aceea, scopul primordial al lingvisticii textului, în fundamentarea ei coşeriană[2], constă în **confirmarea şi justificarea sensului** (textual-discursiv) ca un conţinut specific textelor *ca atare*, independent de limba utilizată şi în ciuda faptului că, în mod obişnuit, se foloseşte o singură limbă (există însă şi situaţii cînd într-un text se recurge, alternativ, la două sau mai multe limbi).

Fără a fi străin de conţinutul dat prin limbă (semnificaţii) şi de cel caracteristic planului universal al vorbirii (designaţii), **sensul** este un conţinut nou, de nivel superior şi de o complexitate indubitabil sporită; el se produce prin "reorientarea conţinutului deja exprimat, spre o exprimare determinată", iar justificarea sa înseamnă "a arăta că semnificatului acestui *macrosemn* (s.n. – C.V.) îi corespunde în text o expresie specifică", motiv

[2] Cf. E. Coşeriu, 1997, 182-185.

pentru care lingvistica textului este "o lingvistică a sensului" ce "legitimează acceptarea autonomiei planului textual" (idem, 1977, 77).

Obligația de a descrie mecanismele specifice de *funcționare* a semnelor lingvistice la nivel textual, în procesul producerii sensului, revine lingvisticii textului *ca hermeneutică*, fiindcă, din perspectiva sensului, "lingvistica textului este interpretare, este hermeneutică" (idem, 182-183). Dar principiilor generale ale interpretării li se adaugă și o *componentă euristică* a lingvisticii textului, având sarcina de a identifica procedeele de exprimare a sensului în text și de a le cuprinde într-o "listă" ce "trebuie să rămînă deschisă", teoretic existînd posibilitatea ca în interiorul unor texte să găsim și procedee neidentificate încă și neînregistrate.

Voi mai semnala că, în cea de-a zecea concluzie la capitolul consacrat lingvisticii textului că lingvistică a sensului sau ca hermeneutică, E. Coșeriu (1977, 182-183) conchide: "În măsura în care sensul, *în interiorul textului* (s.n. – C. V.) se exprimă nu numai lingvistic, ci și extralingvistic – ceea ce se întîmplă în mare măsură – această lingvistică a textului pe care o considerăm cea «adevărată și adecavtă» trebuie să treacă *dincolo de sfera lingvistică*"(s.a. – E. C.). Prin această remarcă, autorul lărgește sfera *cercetării textuale* spre alte neprecizate teritorii, exterioare lingvisticii, pe care o cercetare cuprinzătoare nu le poate ignora și nici evita, dacă vrea să fie apropriată obiectului său specific. Examinată atent și în profunzime, constatarea de mai sus reprezintă sursa altor chestiuni esențiale pe care le-am menționat, de altfel, în primele rînduri ale acestor considerații liminare. Formulată simplu, una dintre întrebări ar fi următoarea: dacă textul este coextensiv sau sensul și dacă în producerea acestuia din urmă intervin elemente extraverbale, atunci în ce fel această realitate ne obligă să reconsiderăm, în plan teoretic, configurația celei dintîi? Răspunsul pe care l-am aproximat deja în lucrări anterioare[3] și care, pentru mine, continuă să-și păstreze valabilitatea este sintetizat în expresia *textul-aisberg*.

[3] Cf. Carmen Vlad, *Semiotica criticii literare* (1982) și *Sensul, dimensiune esențială a textului* (1994).

B.C.U. „M. EMINESCU" IAŞI

1.3. De ce textul-aisberg?

A înţelege prin text doar produsul verbal material şi finit, adică o succesiune de fraze legate între ele[4], nu mai reprezintă azi o soluţie convenabilă nici în plan teoretic şi, cu atît mai puţin, în practica analizei textuale. S-ar putea admite, cel mult, ca în anumite condiţii de cercetare, *explicit formulate*, termenul să fie utilizat cu acest conţinut îngust, restrictiv, cînd întrebuinţarea lui s-ar justifica, în mod expres, prin scopul urmărit.

Am recurs de aceea la sintagma **text-aisberg** căruia îi atribui un înţeles permisiv, adecvat din punct de vedere teoretic conţinutului de *complex semnic verbal dotat cu sens*.

(i) Într-o formulare nepretenţioasă, se poate spune că, astfel concepută, sintagma acoperă sfera **textului împreună cu contextul său** (ori, în termeni mai specifici, *partea explicită* a textului împreună cu *partea lui implicită*. Dacă prin *explicit* se înţelege, în mod curent şi univoc, totalitatea semnelor verbale *exprimate* (într-o secvenţă sau într-un întreg), *contextul*, ca parte implicită, înregistrează deosebiri însemnate în privinţa conţinutului, trimiţînd la mai multe categorii de fenomene extraverbale, necuprinse *direct* în produs, dar a căror incidenţă asupra producerii sensului este certă. Deşi se înregistrează un acord aproape unanim în privinţa necesităţii de a trata *contextul ca parte constitutivă a textului* şi cu toată eficacitatea acestei abordări, în utilizarea termenului apar totuşi deosebiri substanţiale de conţinut, semnificaţia cuvîntului context încărcîndu-se cu fenomene mai mult sau mai puţin diferite, în acord cu o concepţie sau alta care îl vehiculează.

Astfel, putem observa că, în mare, s-au conturat trei semnificaţii şi, prin urmare, tot atîtea căi în abordarea textului din perspectiva relaţiei sale cu *contextul*. Un prim sens se referă la seria concentrică de "cadre" exterioare, implicate în realizarea unei anumite funcţiuni textuale (este

[4] În 1973 (anul apariţiei primei versiuni, în limba germană, a articolului tradus în 1993 în româneşte), Coşeriu spunea "Un text constă nu pur şi simplu din propoziţii, cum se crede de obicei, ci din propoziţii care îndeplinesc o anumită funcţie textuală" (cf. 1993, 64). La rîndul său, Paul Ricoeur (1999, 187) constată că "un text cere să fie construit pentru că el nu constă într-o simplă înşiruire de fraze, situate pe picior de egalitate şi inteligibile separat. Un text este un tot, o totalitate [...], un proces cumulativ, holistic". În mod cu totul asemănător se pronunţa J. M. Adam (1990, 109), într-una dintre ipotezele sale de bază în sprijinul pragmaticii textuale, afirmînd că textul "nu este o juxtapunere aleatorie de cuvinte, fraze, propoziţii sau acte de enunţare".

accepţiunea coşeriană dezvoltată în "Determinatión y entorno"), un altul identifică noţiunea de context cu situaţia de comunicare sau situaţia de discurs (insistent tratat în studii de orientere socio şi psiholingvistică), iar un al treilea sens reprezintă o încercare de a capta şi explica, prin procese de natură inferenţială, de "joc" al ipotezelor, latura cognitivă şi dinamică a comunicării verbale (precum în noţiunea de implicitare a lui Sperber şi Wilson, în strînsă legătură cu conceptul de pertinenţă).

În momentul actual al cercetării, cred că nu putem face abstracţie de nici una dintre aceste accepţiuni, dacă încercăm să construim astfel *categoria de text* încît ea să fie aptă a prevedea întreaga complexitate de fenomene ce stă la baza sferei comunicative a limbajului în realizarea sa concretă.

În opinia adepţilor *teoriei conversaţionale*[5], partea variabilă şi dependentă de contextul enunţiativ sau *implicitul* din conţinutul unui act comunicativ verbal constă în ceea ce se adaugă la semnificaţia frazei obţinută din compoziţionalitatea elementelor verbale explicite. Şi fiindcă enunţurile pot comunica mai mult decît spun împreună cuvintele care le compun, *implicaturile* (cum au fost denumite aceste sensuri cu substrat pragmatic, comunicativ) sunt cele care dau seama de această parte "ascunsă". Implicaturile pot fi declanşate, în procesul comunicativ, fie de prezenţa în enunţ/text a unor anumite expresii verbale, fie de anumite principii generale de comunicare şi de raţionalitate (cum sunt: "principiul cooperării" şi "maximele conversaţionale").

Desigur, întrebarea: dacă şi în ce măsura conceptul de implicatură, elaborat pentru teoria conversaţională, are vreo relevanţă în sfera cercetării textual-discursive, se poate pune cu deplină justificare. După părerea mea, argumente în favoarea unui răspuns afirmativ ar fi următoarele: a) în perfectă concordanţă cu modul de a înţelege şi a trata *textualitatea* în această carte (cf. infra, cap. 2), pentru **orice obiect textual-discursiv, comunicativitatea**[6] reprezintă unul dintre principiile

---

[5] Cf. H. P. Grice, "Logique et conversation" (versiunea în limba franceză) în *Communications*, 30, 1979. Pentru prezentarea, însoţită de comentarii, a acestei teorii, cf. Moeschler, Reboul (1999, 186-192 şi cap. 9).

[6] Comentînd schema jakobsoniană a funcţiilor vorbirii, Coşeriu (1997, 90) subliniază importanţa, esenţială pentru conceptul de limbaj, a "comunicării cu un altul", adică a dimensiunii pe care o defineşte prin termenul de *alteritate*. "Comunicarea cu cineva [...] este trăsătura originară, fundamentală, care nu poate fi anulată. Totdeauna vorbirea, limbajul efectiv realizat, este o continuă atribuire a eului" (idem, 1994, 22).

sale constitutive şi, prin urmare, nu numai pentru conversaţie; b) abordat în calitate de categorie, textul se situează, pe scala abstractizării-generalizării, la un grad superior oricăror specificări de natură tipologică cum ar fi, în acest moment al discuţiei, text conversaţional vs. nonconversaţional; c) dar în virtutea argumentului de sub b), conceptul de text – aşa cum am mai afirmat – trebuie conturat astfel încît să lase deschisă calea oricăror distincţii tipologice *ulterioare*, determinate de criterii diverse cum ar fi: funcţiile pragmatice (ca funcţii psiho-socio-culturale), *cele semantice* (ca moduri de raportare la lume sau la diferitele "universuri de discurs" prin intermediul cunoştinţelor enciclopedice) şi *organizarea sintactică* (de la cea enunţială, pînă la macrostructurile textuale).

(ii) Un alt termen cu care *text* intră în relaţie lingvistică din punct de vedere teoretic este cel de *discurs*. Cercetările de orientare programatică, mai recente, manifestă o vizibilă preferinţă pentru cel de-al doilea, datorită conotaţiei sale (constantă în timp şi generalizată în spaţiu) de procesualitate, de fapt dinamic, pe de-o parte, iar pe de altă parte, pentru asocierea lui cu ideea de schimb, de comunicare.

Preluat din fondul terminologic tradiţional al retoricii, *discurs* a pătruns şi s-a impus în lingvistică la mijlocul secolului al XX-lea, pentru a denumi o realitate verbală distinctă în raport cu altele. Acest eveniment s-a produs în faza în care dezbaterile structuraliste şi semiotice post-saussuriene au supus dicotomia «langue» - «parole» unui examen critic sever. Discurs apare, astfel, ca o consecinţă a unei noi atitudini teoretice în lingvistică: opoziţia, fundamentală pentru Saussure, se cere reevaluată şi depăşită, pentru că nu poate da seama de întreaga sferă de cuprindere a limbajului.

Soluţia cea mai radicală o găsim în *tripartiţia* coşeriană, conform căreia limbajul ca activitate specific umană trebuie examinat în trei dimensiuni: cea universală, cea istorică şi cea particulară, celei din urmă corespunzîndu-i *discursul*, ca act sau serie de acte de vorbire coerente, realizate de un individ, într-o anumită situaţie (cf. Coşeriu, " Determinacion y entorno") şi *textul*, ca produs al respectivei activităţi. Treptat însă *text* îşi extinde sfera semantică şi asupra lui *discurs*, pe care îl asimilează, fapt evident în *Lingvistica textului* (cf. Coşeriu, 1997).

În concepţiile post-saussuriene *bipartite*, *discurs* este pus în opoziţie fermă cu «langue» ca sistem de semne, fiind considerat

"manifestarea vie a acesteia" şi, prin urmare, domeniul în care îşi găseşte locul, alături de enunţ sau "frază utilizată" şi enunţarea (adică *activitatea* de producere a enunţului), prin semnele sau mărcile sale "formale"[7].

Dincolo de atitudinea polemică şi de distanţa luată faţa de concepţia saussureană, cele două soluţii nu mai au în comun decît faptul de a vedea în discurs o manifestare concretă a limbajului, dependentă (într-un fel sau altul) de condiţiile actului comunicativ.

Încercările mai recente de a specifica, prin detalieri, distincţia dintre discurs şi text se înscriu, în esenţă, în direcţia deschisă iniţial, lăsînd însă să se întrevadă influenţa a ceea ce evoluţia ulterioară din diversele domenii de cercetare a limbajului au adus nou. În sensul acesta se poate menţiona fixarea antinomiei dintre cei doi termeni în discuţie pe opoziţia *praxiologic* vs *lingvistic*[8], condiţie în care discursul, în calitate de construct praxiologic descriind o *activitate socială* în baza unui sistem de acţiuni, se caracterizează printr-un nivel motivaţional, unul intenţional şi unul performativ (al execuţiei), iar *textul*, obiect exclusiv *lingvistic*, nu este altceva decît rezultatul activităţii discursive, rezultat ce pretinde o descriere în termeni formali, logico-semantici.

În mod asemănător (dar adăugînd elemente, despre care nu s-ar putea spune că fac distincţia mai convingătoare, ci dimpotrivă), *discursul* este considerat[9] un ansamblu, ierarhic structurat, de acte enunţiative care urmăresc un anume scop, cu precizarea că actele de comunicare pot fi exprimate nu doar prin mijloace verbale, ci şi prin altele, de tipul gesturilor, al privirii, al încruntării sprîncenelor sau al altor diverse semne nonverbale. În aceeaşi optică, noţiunea de discurs este asociată cu ideea de interpretare probabilistică şi provizorie din partea destinatarului care, spre a-şi putea construi propriul "model", propria reprezentare conceptuală a situaţiei subiacente discursului, trebuie să-şi mobilizeze cunoştinţele asupra lumii şi asupra destinatorului/locutorului şi să îşi activeze convenţiile care reglează schimburile sociale, pornind de la percepţia contextului de derulare a activităţii comunicative. Modificate continuu, fie datorită unor entităţi discursive nou introduse, fie din cauza atribuirii de noi proprietăţi sau relaţii unor entităţi deja exprimate,

[7] "En tant que réalisation individuelle, l'énonciation peut se définir par rapport à la langue, comme un procès *d'appropriation*" (Benveniste, 1974, 82; cf. şi 1966, 128-131).
[8] Cf. Anca Măgureanu, "Lingvistica textului şi incidenţele ei pedagogice", în SCL, XXXIII, 1982, nr. 1, p. 73-76.
[9] Cf. Francis Cornish, 1990, 82.

modelele - ca şi discursul însuşi - sunt construcţii dinamice.

În raport cu *discursul*, *textul* nu este altceva decît "urma înregistrată" a actului de comunicare (sau a enunţării)", fie în formă vorbită, fie scrisă. De aceea, textul mai cuprinde, pe lîngă conţinutul verbal al enunţurilor rostite, şi un întreg ansamblu de semne paralingvistice, cum ar fi conturul intonativ, emfazele etc. În varianta scrisă a textului, rolul semnelor paralingvistice este îndeplinit de ansamblul semnelor de punctuaţie, alături de o seamă de "fenomene tipografice" precum punerea în pagină, întrebuinţarea anumitor caractere sau prezenţa imaginilor (grafice, fotografii etc.). Pe baza acestor trăsături ce caracterizează în mod diferenţiat *discursul* şi *textul*, Cornish[10], autorul comentariilor redate aici, conchide că cel din urmă reprezintă "un receptacul viu de indici" care îi vor permite interlocutorului sau cititorului să *reconstruiască* discursul, după toate probabilităţile, aşa cum acesta a fost construit de locutor sau scriptor.

Dacă putem spune că în lingvistică raportul dintre discurs şi text a urmat, în mare, calea de rezolvare schiţată mai sus, în *semiotică*, în schimb, a predominat un punct de vedere diferit, exprimat de Julia Kristeva[11] în următorii termeni: "Mai mult decît un discurs, adică un *obiect de schimb* între un destinator şi un destinatar, *practica semnificantă* pe care o abordăm poate fi considerată ca un *proces de producere de sens*. Altfel spus, vom putea studia "practica semnificantă" (fie că e numită literatură, sau relatare specifică presei, sau maximă etc.) nu ca pe o structură deja constituită, ci ca pe o *structurare*, ca pe un aparat care produce şi transformă sensul, înainte ca acesta să fie deja constituit şi pus în circulaţie. Astfel, mai mult decît despre un *discurs*, vom vorbi despre un *text*". Să reţinem de aici, ca idee centrală, asocierea *textului*, în calitate de obiect al cunoaşterii, cu *producerea sensului*, ceea ce se realizează, pe de o parte, prin repoziţionarea faţă de limbă (printr-un raport distructiv-constructiv), pe de altă parte, prin intertextualitate ca virtualitate a textului de a se interfera cu altele sau de a fi transplantat în altele, sincronice sau ulterioare.

Transpus în orizont semiotic, textul (în calitate de categorie) a absorbit din *tradiţia filologică* ideea cadrului material, spaţio-temporal, al producerii "ediţiei" sau "versiunii" (autentice sau definitive), dar a

[10] cf. 1990, 82.
[11] Cf. Julia Kristeva, 1980, 251-252.

evacuat ideea "fixității" sensului. Din *tradiția fenomenologică*, textul "semiotic" a reținut noțiunea de *forță constitutivă a interpretării* prin care "consumatorul" textului își pune în joc subiectivitatea, în baza angajării sale în procesul de construcție a contextului, în concordanță cu funcțiile textuale, căci, "a înțelege înseamnă *a te înțelege în fața textului*. Nu a impune textului propria ta capacitate finită de a înțelege, ci a te expune textului și a primi de la el un sine mai larg, care ar fi propunerea de existență ce răspunde în modul cel mai potrivit propunerii de lume" (Ricoeur, 1999, 110).

Trecînd peste alte posibile nuanțe semantice ale termenului discurs, utilizat adesea cu prea mare frivolitate, voi adăuga aici doar că el a mai fost conceput și ca *nume generic* pentru clasa practicilor (comportamente verbale sau nonverbale și instituții) ce definesc suprafața perceptibilă a *societății*. Numai că, în această ipostază, conceptul de discurs "nu numai că încorporează fenomenalitatea socialului, dar, în același timp, tinde să omogenizeze societatea ca un cîmp discursiv populat cu discursuri dominante, marginalizate sau opozante, dar fără vreo alteritate structurală ce ar putea da diferitelor discursuri forța lor specifică" (Mowitt, 1992, 17). De aceea, este important să se înțeleagă că *"instituționalizarea istorică a textualității a condiționat emergența discursului"* (ibidem; s.n. - C. V.).

Este evident că Mowitt *acordă prioritate textualității* (în raportul său cu discursivul), pusă pe seama "ambivalenței sale corticale", ca "joc" între ceea ce se realizează în interiorul producției culturale ca o situație "utopică" și ceea ce încă nu s-a realizat în interiorul socialului. Altfel spus, textul se caracterizează printr-o perpetuă și ambivalentă scindare între încorporarea sa particulară și fluiditatea modelelor de cercetare care tind să consolideze acest produs particular. Același autor consideră că prin "devierea" de la text la discurs, înregistrată în mediile culturale academice ale Occidentului, pretențiile ontologice ale alterității textuale au devenit predominante și au dobîndit o valoare nouă.

(iii) La capătul acestui excurs (sumar în raport cu abundența opiniilor, dar selectiv, în sensul renunțării deliberate la păreri insuficient filtrate), consider că deși *teoretic* distincția dintre *text* și *discurs* se poate face (din unghiuri diverse, cum s-a văzut), ea riscă să devină irelevantă, ba chiar iluzorie sau derutantă, dacă ceea ce constituie obiectul major al cercetării este sensul textual; căci încercarea de a delimita *actul* producerii (discursul) de *produsul* său (textul material finit), în loc să contribuie la

înţelegerea şi elucidarea mecanismului de creare a sensului textual, conduce la trasarea unor imagini parţiale şi fracturate ale acestuia, la obliterarea lui.

Spre a evita acest risc, am recurs la expresia *text-aisberg* sau la cea de *text-discurs*, cu intenţia declarată de a fixa în memoria cititorului acestei cărţi *înţelesul larg, cuprinzător* care se află la baza cadrului teoretic propus. În accepţiunea conferită aici, text-aisberg înseamnă un obiect eminamente verbal, parte a unui proces de comunicare şi de cunoaştere, în şi prin care se dezvoltă el însuşi ca semn sau complex semnic şi ca purtător al *sensului*. Şi pentru ca acesta din urmă să se realizeze, să fie înţeles şi vehiculat, textul trebuie luat în considerare cu toate aspectele lui, vizibile/audibile (explicite) sau ascunse (implicite), intrinseci şi extrinseci, fiindcă el "se desfăşoară şi se mişcă într-un spaţiu ce poate fi conceput ca fiindu-i exterior (circumstanţele: "întîmplările", "l'histoire" în sensul banal) şi totodată, interior (umanitatea care-l asumă)"[12]. În termeni mai adecvaţi unei estimări lingvistico-pragmatice a conceptului, vom spune că modelul text-aisberg va fi astfel construit încît să capteze atît aspectele esenţiale ce ţin de latura fenomenelor constitutive (imanente) ale *produsului*, cît şi pe cele care aparţin categoriei de fenomene creativ-perceptive, specifice *procesului*. Cele dintîi, preponderent verbale, determină relativa autonomie sau identitate de sine a textului *ca produs*, în sensul permanentizării, al "încremenirii" sale structurale şi semantice, în dubla dimensiune a spaţiului şi a timpului, iar fenomenele creativ-perceptive reprezintă latura aleatorie a textului *ca proces*. Acestea din urmă determină continua mobilitate a sensului textual, pînă la limita transgresării tiparului constitutiv, printr-o interpretare insolită, fiindcă – aşa cum precizează Eco (1985, 65) "un text este un produs al cărui destin interpretativ trebuie să facă parte din propriul sau mecanism generativ".

Dar în virtutea principiului comunicativ ce defineşte textualitatea (împreună cu alte două principii (cf. infra **2.5.**)), orice text îşi încorporează, graţie *intersubiectivităţii limbajului* sau (în termeni coşerieni) *alterităţii* lui, atît *valori* la scară (inter)individuală, cît şi la

[12] Cf. Paul Zumthor, *Încercare de poetică medievală* (trad. în limba română), Ed. Univers, Bucureşti, 1983, p. 46.

scară socio-istorică sau culturală[13].

Văzut dintr-o persepectivă atît de mult lărgită, poate oare admite textul o cercetare adecvată, validă, şi în ce condiţii?

1.4. Pentru o abordare lingvistico-semiotică a textului

Trecînd peste scepticismul unor voci ca şi peste entuziasmul facil al altora, încerc să aduc în paginile cărţii argumente noi (pe linia permanenţei ideilor de bază pe care le-am susţinut anterior)[14] în sprijinul convingerii că, în ciuda *complexităţii sale structurale* (cu posibilităţi de analiză şi de descriere mult mai sigure azi decît în urmă cu 10-20 de ani), a *funcţionalităţii semnice plurivalente* şi *a multitudinii de factori heterogeni implicaţi*, textul trebuie prins în obiectivul unor *dezbateri teoretice* cu scopul de a facilita închegarea necesară, riguroasă şi edificatoare a unui *domeniu ştiinţific*, cu o autonomie legitimată printr-o anume distanţă teoretică şi metodologică în raport cu domenii adiacente şi mai ales prin *situarea sa la confluenţa tuturor acestora*, într-un "nod gordian" a cărui "secţionare" ar trebui să ducă de fiecare dată la imaginea labirintică, în miniatură, a marelui nod, şi nu la o descompunere în "firele" constitutive, căci dacă se întîmplă astfel, obiectul însuşi, *textul*, dispare.

Într-un anume sens, ideea exprimată mai sus o întîlneşte pe aceea susţinută de John Mowitt (1992) care consideră că, în demersurile teoretizante, accentrul trebuie deplasat acum de la caracterul interdisciplinar al textului, spre cel *antidisciplinar*. Prin această schimbare de optică se radicalizează semnificaţia "dezmembrării disciplinare" care animă esenţa textuală, ceea ce conduce la obligaţia de a concepe astfel textul, *în plan teoretic*, încît să fie capabil să se opună disciplinelor care l-au creat (cf. Mowitt, 1992, 14)[15].

După părerea mea, această opinie nu este doar expresia unui joc de idei şocant sau contrariant căci, chiar în condiţiile în care nu împărtăşim

---

[13] În cartea menţionată la nota anterioară, P. Zumthor (1983, 48) afirmă: "Istoria şi mai ales ideologia (în sensul precis în care acest cuvînt desemnează un proces recurent de creare a valorilor) constituie un fel de «bruiaj» al textului-comunicare".

[14] Vezi Carmen Vlad, 1982 şi 1984.

[15] Textul - mai constată Mowitt (1992, 138) - nu şi-a putut realiza potenţialul antidisciplinar din cauza teoreticienilor lui, care n-au izbutit să înţeleagă limitele disciplinare ale propriului lor demers critic.

fermitatea sentinţei, tonul său categoric, trebuie să admitem că seria cercetărilor de pînă acum, prin diversitatea unghiurilor şi a soluţiilor, nu face decît să confirme existenţa unui "rest", mereu altul, în abordarea textului, deci o anumită rezistenţă a acestuia la încercările de a-l supune rigorilor unei investigaţii ştiinţific fundamentate. Starea de lucruri manifestată în aria cercetării este consecinţa firească a acelei mobilităţi, aparent dezechilibrante, perturbatoare, care invadează spaţiul heterogen al textului, funcţionarea lui "ameninţată" de o perpetuă transfigurare a inerţiilor şi stagnărilor.

Cu toate acestea, circumscrierea unui cadru teoretic pentru abordarea textului nu este exclusă, iar soluţia poate veni din conjugarea a două căi esenţiale: **lingvistica textului** şi **semiotica**. Cea dintîi, focalizată pe *funcţionalitatea textuală a semnelor verbale*, dobîndeşte, prin soluţia ei coşeriană, fundamentarea necesară şi statutul cert de *lingvistică a sensului* sau *hermeneutică*.

Dar lărgirea conţinutului conceptual al textului, cerută de nevoia de a-l face să corespundă propriei sale instabilităţi definitorii, aduce după sine o nouă exigenţă, impulsul unei noi extensiuni prin care alte aspecte ale funcţionării textuale – imposibil de explicat cu mijloace lingvistice – să poată fi captate. Un astfel de "orizont teoretizant", deschis simultan *proceselor* simbolizării, comunicării şi cunoaşterii, ne este oferit de *semiotică*, într-una dintre cele mai cuprinzătoare şi nedogmatice alternative ale sale, cea preconizată şi dezvoltată de Ch. S. Pierce. *Semioza* (cf. infra. cap. 2), ca relaţie triadică în funcţionarea semnică, prin care semnul, gîndirea şi lumea sunt indisolubil legate, întîlneşte **"cercul hermeneutic"**: interpretantul (sensul) peirceian, cu treptele lui succesive de aprofundare a cunoaşterii în demersurile "inteligenţei abstractive", este tocmai mediul în care, prin raportarea semnelor la lumea din afara lor, se naşte, *se creează imaginea lumii din şi prin semnul-text*. Rememorînd cuvintele lui Paul Ricoeur (1999, 31), voi spune că "Dinamica internă şi proiecţia externă constituie ceea ce eu numesc travaliul textului. Hermeneutica are sarcina să reconstruiască acest dublu travaliu al textului".

Edificiul teoretic propus în această carte se sprijină, în mod evident şi mărturisit, pe două "coloane": *lingvistica textului* ca lingvistică a sensului, aşa cum este ea preconizată de Eugen Coşeriu, şi *semioza* ca proces de funcţionare semnică (prin care "se transcende faptul brut simplu

şi se introduce un element mental"), dezvoltată în concepţia semiotică a lui Ch. S. Peirce.

Stranie sau paradoxală pentru unii, asocierea celor două nume nu este nici întîmplătoare, nici forţată; ea mi s-a impus treptat, pe măsură ce teze - esenţiale pentru cercetarea semiotică şi textologică - dezbătute de cele două ilustre personalităţi mi-au devenit accesibile şi apoi familiare, influenţîndu-mă şi modelîndu-mi, într-un chip aparte, meditaţia asupra textului.

2. SEMIOZA TEXTUALĂ ŞI MODELUL PEIRCEIAN

"Indescriptibilul, inefabilul, incomprehensibilul stîrnesc de obicei mare emoţie; nimic nu este însă la fel de liniştitor precum o explicaţie ştiinţifică". Peirce, C.P., 5.292

2.1. Textul ca semn

Creşterea fascinaţiei semnelor, ca o consecinţă a aprofundării *conştiinţei semnice,* mi se pare a fi o caracteristică a etapei culturale pe care o traversăm. *Începuturile* acestei conştiinţe se regăsesc în *antichitate,* la Platon ("numele – scria filosoful în dialogurile sale socratice – este un instrument dătător de învăţătură şi discriminator al naturii lucrurilor", *Opere,* III, 258) şi apoi la Aristotel, care descoperea în vorbire modul uman de cunoaştere a realităţii, de raportare la ea.

Parcurgînd un itinerar marcat de "civilizaţia cărţii" (cum a fost numită epoca modernă a culturii, izvorîtă din Renaştere), trecînd prin perioada "civilizaţiei imaginii" dominantă la mijlocul secolului nostru (vezi demonstraţia lui René Huyghe în *Les Puissances de l'image),* istoria civilizaţiei pare să-şi consume sub ochii noştri momentul său *semnic.*

Dependenţa *gîndirii ştiinţifice* de formele *simbolice,* cu un ecou puternic şi cu efecte sensibile în epistemologia contemporană, a găsit în gîndirea lui Ch. S. Peirce (C.P., 2.227) una dintre cele mai concise exprimări: "Logica, în sensul ei general, [...], nu este decît un alt nume pentru *semiotică,* doctrina cvasinecesară sau formală a semnelor". Acestea din urmă reprezintă un instrument de bază, legat indisolubil de inteligenţa umană "ştiinţifică", adică "by an intelligence capable of learning by experience" (C.P., 2.227).

O nouă resurecţie a *opticii semiotice* în cercetarea *verbală* s-a produs o dată cu *asumarea textului* ca obiect supus examinării. Valoarea semiotică a acestuia nu mai este pusă *doar* pe seama naturii semnice a unităţilor sale verbale de rang inferior: morfeme, cuvinte,

propoziţii/fraze (conform unui raţionament de tipul: dacă a = semn şi b = semn, atunci a + b = semn), ci este dedusă şi din trăsături pe care textul le dobîndeşte prin *funcţia sa comunicativă* şi din relaţia lui, ca entitate distinctă, cu un *univers semnificat.*

Despre un *dublu raport semiotic* în text vorbeşte şi Coşeriu (cf. 1978/1997, p. 76), considerînd că primul raport semiotic este dat de faptul că "semnele lingvistice care constituie textul semnifică şi desemnează iniţial ceva ce înţelegem tocmai în calitate de cunoscători ai acestor semne şi ai regulilor de întrebuinţare a lor". Cel de-al doilea "plan semiotic" este "ceea ce în realitate se *interpretează*", considerînd desemnarea şi semnificaţia, împreună, un nou semn, "cu un conţinut de ordin superior" (idem, 1994, 41 şi 1997, 75).

Condiţia privilegiată a textului literar de a manifesta mai evident principiul unei organizări globale a materiei verbale, în scopul reflectării (unei porţiuni a) universului extraverbal, a făcut ca acest tip de text să fie tratat, înaintea altor tipuri textuale, drept *semn al* (unui fragment al) lumii. Consecutiv, textul artistic este considerat, în raport cu lumea, cînd ca un produs influenţat, modelat de legile realităţii extratextuale, cînd dimpotrivă, el însuşi (acest produs) ca o forţă capabilă să impună realului propriile sale "imagini".

Pe de altă parte, oricît s-ar fi demonetizat în ultima vreme termenul de structură, pare greu de respins ideea lui Lotman (1970, 57) că, în artă, conţinutul (semnificatul) este transmis "de *întreaga* structură modelatoare a operei literare" şi că, astfel, "textul devine semn, iar entităţile care alcătuiesc textul, cuvintele care acţionează în limbă ca semne independente, devin elemente ale semnului în poezie (în genere, în literatură)".

Ideea globalităţii *textului – semn artistic* poate găsi un suport şi o sugestie, în acelaşi timp, în conceptul de *dinamică semantică* pus în circulaţie de Jan Mukarovsky (*Studii de estetică*, Univers, Bucureşti, 1974). Acest termen este expresia procesului *cumulativ* al sensului şi caracterizează atît enunţul cît şi toate ansamblurile superioare acestuia (aliniat, paragraf, text), în cursul actualizării lor. Printr-un astfel de proces, avînd la bază "gestul semantic" sau "intenţia semantică", se organizează opera ca unitate dinamică de la elementele cele mai simple la conturul cel mai general".

Instaurarea *unităţii* semantice şi formale a unui poem se produce, în opinia lui Riffaterre (1983, 15-35), la nivelul *significance*, printr-un proces axat pe două pîrghii, expansiune şi conversiune. Prin acest proces, variaţiile şi multiplicitatea reprezentărilor sunt integrate unui principiu *unificator* structurant.

Cercetări textologice mai recente conferă calitatea de semn *textului, în general* (nu numai celui literar), fie pe baza extinderii globalităţii, ca proprietate discursivă a oricărui tip textual, fie independent de o asemenea proprietate.

Fructificînd sugestiile mai vechi ale funcţionalismului praghez, van Dijk (1972 şi 1977) postulează nivelul *macro-structurii* ca nivel "global de descriere semantică". Din punct de vedere teoretic, acest nivel asigură, prin categoria de *argument al discursului*, comprimarea informaţională a textului (sau a unei secvenţe textuale) şi formularea condiţiilor pentru coerenţa globală (vs lineară) a unui discurs (cf. Dijk, 1977; pentru contribuţii mai recente, cf. infra, **3.3.3.**).

În aceeaşi linie a funcţionalismului praghez şi a textologiei olandeze, se pot menţiona şi alte numeroase referiri la globalitate, dintre care vom aminti doar două. Ruqaiya Hassan ("On the notion of Text" in Petöfi (ed), 1979, vol. II, p. 370), definind textul, afirmă că "Un T este un tot unitar în care operează simultan o mutitudine de procedee integratoare", iar Scinto pune şi el globalitatea în relaţie cu cuplul *temă-remă*, care "caracterizează cel mai bine textul ca un nivel suficient de global pentru a capta organizarea lui esenţială în actul însuşi de comunicare" (cf. "Functional Connectivity and the Communicative Structure of Text" in J. Petöfi, E. Sözer (eds.), *Micro and Macro Connexity of Text*, Buske, Hamburg, 1983, p. 75).

Problema valorii semnice a textului este pusă într-un mod cu totul diferit de Heydrich şi Petöfi (1980). Întrebîndu-se ce înseamnă pentru un obiect a fi text, cei doi autori (cf. 1980, 19) răspund că: "printre alte lucruri, aceasta înseamnă, fără-ndoială, că obiectul are anumite proprietăţi care permit unei alte categorii de obiecte din lume (cum ar fi oamenii), avînd abilităţi lingvistice certe, să recunoască o relaţie (semiotică) specifică între obiect şi lume. Pe scurt: ei pot interpreta aceste obiecte ca semne" sau mai concis: "Obiectele cu proprietăţi caracteristice textului, dacă sunt utilizate ca atare, trebuie să fie înţelese

ca semne". Interpretăm această ecuaţie a autorilor ca o asertare a convingerii că *valoarea de semn a textului*, în general, se instituie pe cale pragmatică, anume prin *uzul* textual al unei mărimi verbale, idee pe care o susţine în fond şi Vasiliu (1990), argumentînd-o prin instrumente logico-formale. Dar, şi într-un caz şi în celălalt, interesul cercetătorilor se orientează cu predilecţie spre examinarea unor anumite aspecte sau proprietăţi (unele inerente, altele extrinseci) care fac *dintr-o succesiune* de unităţi verbale de tip propoziţional-frazal un text (sau o secvenţă textuală).

2.2. Ambivalenţa semnică a textului

Dacă, prin urmare, includem textul – în calitatea lui de categorie – în sfera obiectelor semiotice, trebuie să-i recunoaştem atît valoarea de *complex semnic verbal*, cît şi pe cea de *semn verbal complex*. Atribuim, astfel, textului un statut semiotic *ambivalent*, diferit de ceea ce s-ar putea înţelege din formularea elegant oximoronică prezentă în Petöfi, Olivi, 1989, 191: " A text /.../ is a complex verbal sign (or a verbal sign-complex)", unde relaţia disjunctivă dintre cele două sintagme definitorii duce la o interpretare echivocă: conferind lui "or" sens *exclusiv*, una dintre cele două alternative este eliminată, iar atribuirea unui sens *identificator*, posibil şi el, anulează distincţia dintre expresii, devenite astfel echivalente.

Ipoteza mea este că, din punct de vedere semiotic, textul se caracterizează printr-o *ambivalenţă constitutivă*. A ţine seama de această *ambivalenţă* semiotică a textului înseamnă a admite nu numai o focalizare asupra proceselor de natură sintactică, semantică şi pragmatică pe care le implică performarea unui (sau oricărui) text/discurs; în egală măsură consider necesare şi abordările destinate să urmărească *funcţionarea textului (ca entitate globală) atît în reţeaua relaţiilor obligatorii ale procesului comunicativ* (în care se validează ca obiect semnic de schimb), cît şi în aceea a unui *proces de cunoaştere în care şi prin care textul se instituie ca semn*.

De aceea, în discuţia care urmează, textul va fi tratat ca entitate eminamente verbală, în acelaşi timp parte a unui proces semiotic complex şi reflex al acestuia. Unele dintre trăsăturile esenţiale ale textualităţii (= calitatea unui produs verbal de a satisface anumite

condiţii ale procesului semiozic) sunt expresia unor fenomene imanente, determinate de constituţia verbală a produsului, iar altele sunt extrinseci şi se înscriu în sfera fenomenelor generativ-perceptive. Printre cele dintîi textualitatea *verbală* îşi poate defini propria sa "identitate"; în sincronie, faţă de alte posibile textualităţi (non-verbale), şi tot prin ele se asigură *relativa stabilitate* structurală, în diacronie, a unor (sub-)tipuri textuale. Fenomenele generativ-perceptive reprezintă latura creativă, aleatorie a procesului şi sunt răspunzătoare atît de *mobilitatea*, în timp şi în spaţiu, a semnificanţei textuale, cît şi de slăbirea, pînă la transformare sau înlocuire, a schemei structurale sau a tiparului constitutiv[1].

Dacă descrierea aspectelor constitutive se înscrie preponderent în dimensiunea sintactico-semantică a unei abordări semiotice, examinarea aspectelor generativ-perceptive nu poate fi efectuată decît din perspectiva pragmatico-semantică.

2.3. Niveluri teoretice în cercetarea textului

În cîteva lucrări anterioare (cf. Vlad, 1982 (a) şi 1982 (b)) am determinat trei niveluri, teoretic departajabile, în examinarea semnului complex text, niveluri pe care le-am reprezentat, după criteriul gradului lor de generalitate (abstracţie), astfel:

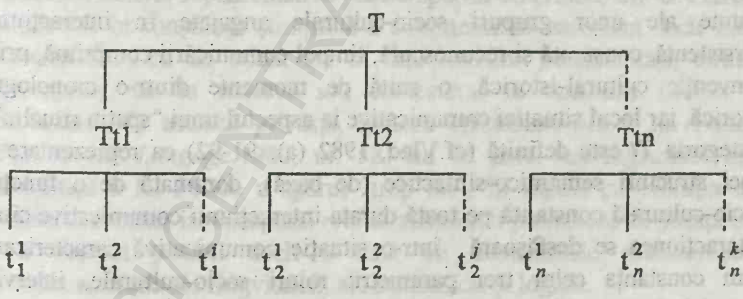

[1] Pentru o discuţie mai amplă cu privire la dinamica sistemelor semiotice, în general, şi a celui literar, în special, cf. Lotman, 1976.

În această alternativă l-am considerat pe *T* expresia *competenței textuale* (sau comunicativ-verbale) constînd dintr-o regulă de comunicabilitate, dintr-o regulă de coerență textuală sau macrostructurală şi dintr-o regulă (sau reguli) de ordine secvențială a unităților textuale manifeste (cf. Vlad 1982 (a), 78-79 şi 1983 (b), 315-316). *T* reprezintă termenul cel mai abstract al modelului.

Nivelul *t* a fost conceput ca o imagine convențională a percepерii şi descrierii fiecărui text-ocurență sub aspectul lui de *produs verbal* sau "infratextual", cum îl numeşte Lotman (1974, 80-92). O descriere *t* trebuie să reflecte: a) cele două sisteme interacționale (= protagoniştii comunicării, prin principalele lor atribute psiho-, socio- şi etnolingvistice, timpul efectiv al comunicării şi spațiul său concret; b) structura semantico-pragmatică (referențială, modală şi ilocuționară) a textului-ocurență; c) structura lui sintactică (locuționară şi ilocuționară). Prin *t* a fost simbolizat termenul cel mai puțin abstract al modelului care, la unii cercetători, s-ar regăsi în termenul *discurs*.

Nivelul *Tt*, al *tipului textual*, a fost considerat expresia unor cote superioare pe care cunoaşterea noastră le poate atinge în cursul procesului de analiză-interpretare textuală sub incidența funcționalității textelor într-un sistem *socio-cultural* particular (cf. Vlad, 1982 (a), 87-88). În aceste condiții, cele două sisteme interacționale (sau roluri comunicative) sunt luate în considerare ca valori (generale) relevante sau statute ale unor grupuri socio-culturale angajate în interacțiune persistentă, constantă şi recunoscută; timpul comunicării comprimă, prin convenție cultural-istorică, o suită de momente dintr-o cronologie istorică, iar locul situației comunicative ia aspectul unui "spațiu ritualic". Categoria *Tt* este definită (cf. Vlad, 1982 (a), 91-92) ca reprezentare a unei structuri semantico-sintactice (de bază), dominată de o funcție socio-culturală constantă pe toată durata interacțiunii comunicative cînd interacțiunea se desfăşoară, într-o situație comunicativă caracterizată prin constanța celor trei parametri: roluri socio-culturale, interval "istoric" de timp şi "spațiu ritualic".

Nivelul *Tt* din reprezentarea stratificată pe care am propus-o a fost conceput ca un nivel al *sintezei semiotice* în care se concentrează cunoştințe şi norme referitoare la *cum* şi *ce* se poate comunica prin vorbire, în situații comunicative socializate. Fiecare cultură îşi

articulează experienţa cognitivă, acumulată în timp, atît prin intermediul *propriei sale limbi*, cît şi prin *alte sisteme, nelingvistice*. Rezultatul intersectării acestor două categorii de coduri se manifestă în diverse *categorii de texte* ce aparţin, la rîndul lor, unor ramuri interesate fie de cunoaşterea realităţii (texte referitoare la viaţa cotidiană, sau texte istorice, sau ştiinţifice), fie de cunoaşterea conţinuturilor mitice, religioase sau fantastice, fie de cunoaşterea poetică sau ficţională, fie de reglementarea relaţiilor sociale (ca în cazul textelor juridice, administrative sau politice).

Am reamintit, într-o formă condensată, soluţia pe care am preconizat-o, în primul rînd pentru a sublinia că ea a rezultat dintr-o abordare semiotică orientată preponderent spre *competenţa comunicativă* a proceselor textuale. În al doilea rînd, pentru a vedea dacă modelul îşi mai păstrează ceva din relevanţă în condiţiile unei schimbări de perspectivă, anume cînd *cercetarea se focalizează asupra procesului cognitiv în care textul (cultural sau nu) este asumat ca semn.*

2.4. Semioza textuală

Cadrul semiotic cel mai adecvat pentru o astfel de cercetare consider că este cel elaborat de Ch. S. Peirce. Deşi figură monumentală a filosofiei, logicii şi semioticii încă de la finele veacului trecut şi începutul secolului nostru, reprezentativă pentru spaţiul american, Ch. S. Peirce n-a pătruns în conştiinţa ştiinţifică a continentului european decît tardiv, determinînd, ca de atîtea ori în faţa marilor personalităţi, atitudini divergente, de la rezervă sau contestare, la adeziune filtrată sau entuziastă. În această privinţă, ipoteza epistemologică a lui François Peraldi (cf. *Langage*, 1980, nr. 58) mi se pare convingătoare: opera semiotică a lui Peirce a apărut "trop tôt", în raport cu evoluţia unor domenii conexe, iar începutul *real* al semioticii peirceiene ca ştiinţă nouă n-a devenit posibil decît o dată cu dezvoltările saussuriene şi postsaussuriene ale lingvisticii, ale semanticii şi logicii.

Aşa cum avertizează Gérard Deledalle, autorul unor importante lucrări consacrate semioticii lui Peirce, teoria semnului, aşa cum apare ea în concepţia logicianului american, nu poate fi tratată ca o versiune *oarecare*, printre altele, uşor de racordat pentru a obţine o teorie completă şi perfectă a semnului. Dimpotrivă, observă Deledalle (cf.

Langage, 1980, nr. 58, 25), trebuie să se ştie că neologisme precum *representamen, interpretant, icon, remă* şi încă multe altele nu sunt nici echivalente şi, prin urmare, nici substituibile cu *semnificant, semnificat, imagine* sau, respectiv, *concept*. Ca termen esenţial, **semiosis** este numele *procesului de producere şi funcţionare semnică*, un proces *triadic* în care sunt implicate *gîndirea, semnul* şi *lumea* ca entităţi inseparabile. În termenii cadrului semiotic peirceian, voi încerca să evidenţiez *unele* dintre particularităţile semiozei al cărei semn primordial este *textul*.

Am optat pentru teoria semiotică a filosofului american din cîteva motive pe care le voi aminti aici:

(i) Un prim argument (cu posibile implicaţii epistemologice) ţine de sfera logico-filosofică a gîndirii lui Peirce. Ca doctrină formală a semnelor, s e m i o t i c a, prin comunitatea cercetătorilor săi, alcătuită din "inteligenţe ştiinţifice" capabile de "observaţii abstractive" şi de raţionamente riguroase, are de furnizat concluzii "cu privire la ceea ce *ar fi adevărat* despre semne în toate cazurile" şi are de descoperit "ceea ce *trebuie să fie* şi nu doar ceea ce este în lumea reală" (cf. C.P., 2.227). Să mai adăugăm că în opinia lui Peirce "orice operaţie intelectuală implică *o triadă de simboluri*" (C.P., 2.300) şi că acest tip de semn "este legat de obiectul său în virtutea ideii pe care o are mintea care foloseşte simbolul, idee fără de care o astfel de legătură nu ar exista" (C.P., 2.299).

Dacă raportăm *cercetarea textuală* la acest cadru general de gîndire, atunci trebuie să acceptăm că, fiind *o activitate intelectuală* interesată de analiza şi interpretarea textului verbal, de producerea şi receptarea lui, **orice abordare textologică trebuie efectuată din unghiul unui complex de relaţii triadice.**

(ii) În al doilea rînd, să spunem că *termenii de bază* ai relaţiei triadice ne sunt furnizaţi de aceeaşi teorie, prin cunoscuta definiţie peirceiană în care *semiosis* semnifică "o acţiune sau o influenţă, care este sau implică o cooperare a *trei* subiecţi, adică un semn, obiectul său şi interpretantul său, această influenţă trirelaţională nefiind în nici un fel reductibilă la o acţiune între perechi" (C.P., 5.484). E potrivit să precizez acum că Peirce face o distincţie clară între *semiotică*, pe de-o parte, pe care o consideră "doctrina naturii esenţiale şi a varietăţilor fundamentale ale semiozelor posibile" (C.P., 5.489) sau, în formularea lui Eco (1996, 248), un "discurs teoretic despre semiosis" şi, pe de altă parte, *semioză*,

adică procesul sau acţiunea triadică sau trirelaţională. În termenii lui Eco (1996, 248), procesul semiozic are loc cînd: (i) un obiect dat sau o stare a lumii (= obiectul dinamic din modelul lui Peirce) (ii) este reprezentat(ă) printr-un representamen şi (iii) cînd semnificatul (obiectul imediat) acestui representamen poate fi tradus într-un interpretant, adică într-un alt semn. Găsim aici doar un alt fel de a exprima celebrul enunţ al lui Peirce (C.P., 2.274): "Un *semn sau representamen* este un prim care întreţine cu un secund, numit *obiectul* său, o relaţie triadică atît de autentică, încît ea poate determina un terţ, numit *interpretantul* său, să întreţină cu obiectul său aceeaşi relaţie pe care o întreţine semnul însuşi cu acelaşi obiect".

(iii) În al treilea rînd, pentru demersul care urmează consider utilă o circumscriere iniţială, poate banală, dar obligatorie, a unei *semioze textuale* (ca tip sau varietate de *semiosis)* ce devine posibilă, într-un prim moment, prin specificarea celor trei "subiecţi".[2]

Astfel, *Representamenul* sau semnul, elementul prim (notat R) este un (oricare) *text* (sau secvenţă textuală, sau enunţ textual). Rolul lui R-*TEXT* de *a media* între obiect şi interpretant (reprezentînd obiectul şi spunînd ceva despre el pentru a determina o interpretare)[3] se realizează într-o formă pe cît de evidentă, pe atît de complexă. "Suportul" evidenţei constă în natura *semnică a cuvintelor* (materie de construcţie a textului) iar *complexitatea* este consecinţa posibilităţilor variate de selecţie şi combinare a semnelor elementare – cuvinte (disponibile în sistemul unei limbi), cînd acestea sunt întrebuinţate pentru a da naştere unor expresii derivate de dimensiuni variabile. Pe de altă parte, complexitatea este *şi* efectul mulţimii factorilor implicaţi în circuitul comunicativ. Îndeplinind, deci, o *funcţie semnică,* R – TEXT nu este un semn, ci "sistemul deschis (s.a. – H.P.) al semnelor productive: într-un sistem

[2] Pornind de la o platformă asemănătoare, Mariana Neţ studiază domeniul activităţii lexicografice şi propune o examinare a conceptelor de *sens, referent şi definiţie* prin grila semioticii lui Peirce. Proiectul mai general al autoarei vizînd concepţia semioticianului american preconizează conturarea progresivă "de la réconstruction de son système sémiotique (y compris le fonctionnement de ses catégories fondamentales), qui serait appliqué seulement ensuite aux diverses domaines particuliers concrètes de l'analyse de langue" (Neţ, 1989). Este tocmai ceea ce Mariana Neţ realizează în cîteva dintre studiile sale (cf. 1991, 1992).

[3] "...orice semn are, în fapt sau virtual, ceea ce putem numi un *precept* de explicaţie potrivit căruia el trebuie înţeles, ca să spunem aşa, ca un fel de emanaţie a obiectului său" afirma Peirce (C.P.,2.230).

caracterizat prin totalitatea (integralitatea) sa, prin transformativitatea sa şi prin dinamismul său autoreglator, toate semnele sunt co-semne" (Parret, 1983, 17), prin co-semn înţelegînd obligativitatea relaţionării fiecărui semn cu cel puţin un altul.

Obiectul, în semioza textuală (notat în continuare *O*), este *O* – LUMEA, pentru că acceptăm împreună cu Peirce (C.P., 2.231) să înţelegem prin *O* "tocmai ceea ce trebuie presupus deja cunoscut pentru ca semnul să poată aduce despre el noi informaţii", acceptînd, de asemenea, că oricare dintre *obiectele* semnului poate fi "un lucru individual cunoscut ca existent, sau un lucru despre care se crede că a existat înainte sau la care te aştepţi să existe, sau o colecţie de asemenea lucruri, sau o calitate sau relaţie, sau fapte cunoscute, /../, sau ceva de o natură generală dorit, cerut sau întîlnit invariabil în anumite împrejurări generale" (C.P., 2.232). Este important de remarcat faptul că, în interiorul categoriei de Obiect, Peirce recomandă să se facă o distincţie între Obiectul Mijlocit sau Dinamic (*Od*) şi Obiectul Nemijlocit sau Imediat (*Oi*) ale aceluiaşi semn. Cel dintîi este Obiectul din *afara semnului,* pe care acesta "trebuie să-l indice printr-o sugestie; şi această sugestie, sau substanţa ei, este Obiectul *Nemijlocit",* cel "din interiorul semnului" (cf. Peirce, 1990, p.257, din "Scrisori către Lady Welby"). Prin urmare, accesul la *Od* (din afara semnului) trece prin *Oi* (din interiorul semnului) care, însă, conform definiţiei semnului, este determinat de cel dintîi.

Pentru semioza de tip textual, distincţia dintre *Od* şi *Oi* mi se pare mai fructuoasă decît ar putea părea la prima vedere, iar valoarea ei creşte, cu certitudine, cînd discuţia evoluează spre problematica globală a textului *literar* şi, în particular, spre problema raportului dintre realitate şi ficţionalitate în sfera acestui tip de text. Dar, în acest moment, cînd dezbaterea are ca ţintă **textul în general, ca o categorie anterioară şi supraordonată oricărei diversificări tipologice,** distincţia dintre *Oi* şi *Od* este relevantă pentru că poate da seama de *implicarea reciprocă în R-TEXT* atît a obiectului *construit în şi prin text,* cît şi a celui *din afara lui, aparţinînd lumii extratextuale*/extraverbale, oricare sau de orice fel ar fi ea.

Interpretantul, în general şi nediferenţiat încă (notat în continuare prin *I*), este "un semn echivalent sau poate un semn mai dezvoltat"

(Peirce, C.P., 2.228) al semnului prim[4]. Din perspectiva semiozei textuale, *I* este orice "gînd" ("imagine") echivalent(ă), produs(ă) într-o inteligenţă umană de către un R-TEXT în relaţie cu un O-LUME. În cazul unei "imagini" neexplicitată, "interpretantul este ceea ce semnul creează în interpretul său, determinîndu-i un sentiment sau o acţiune" (Oehler, 1985, 62), iar cînd "imaginea" devine explicită, aceasta ia forma unor alte noi R- TEXTE, într-un circuit semiozic nou, într-o serie teoretic nelimitată (cf. Peirce, C.P., 2.303) la care "conştiinţa inteligentă" trebuie să ia parte.

Pentru a facilita înţelegerea modelului semiozic preconizat de Peirce (principalul nostru reper), voi introduce în continuare una dintre vizualizările imaginate, cea a lui Deledalle (1985, 50-51), în care sunt cuprinşi toţi termenii de bază ai procesului, cu categoriile lor principale:

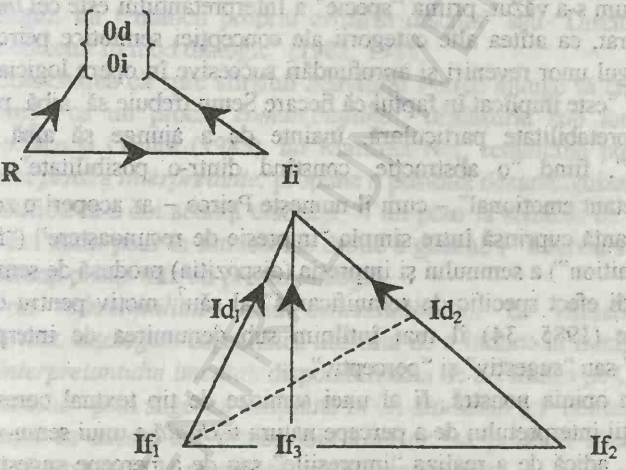

unde: Od = obiect dinamic sau "Mijlocitul din afara semnului"
Oi = obiect imediat sau "Nemijlocitul din interiorul semnului"
R = representamen
I = Interpretant (în general) "este tot ceea ce transmite semnul"[5]

[4] Deledalle (1985, 33-34) afirmă despre interpretant că "este semnul sau clasa (cîmpul) de semne care ne permite să atribuim semnul prezentat obiectului pe care îl re-prezintă".
[5] Pasajele citate pentru Od, Oi şi I sunt din corespondenţa lui Peirce cu Lady Welby, abreviate în textul nostru prin L.W. (după versiunea Charles S. Peirce, *Semnificaţie şi acţiune*, Prefaţă de

Ii = Interpretant imediat, "interpretant emoţional"
Id = Interpretant dinamic, "interpretant energetic"
If = Interpretant final, " interpretant logic"[6].

2.5. Interpretantul imediat şi textualitatea

Încercarea de a capta procesul de percepere "în trepte" a textului ca *semn verbal complex* va începe printr-un examen mai detaliat al *Interpretantului imediat (Ii)* în semioza de tip textual, prin punerea în relaţie a modelului lui Peirce şi a altor contribuţii inspirate din acesta (cf. Deledalle, 1985; Oehler, 1985; Eco, 1992; Neţ, 1991 şi 1992) cu soluţia pe care am prezentat-o deja schematic (cf. supra , **2.3.**).

Cum s-a văzut, prima "specie" a Interpretantului este cel *imediat, Ii,* conturat, ca atîtea alte categorii ale concepţiei semiotice peirceiene, de-a lungul unor reveniri şi aprofundări succesive în opera logicianului. Astfel, *Ii* "este implicat în faptul că fiecare Semn trebuie să aibă propria sa interpretabilitate particulară, înainte de a ajunge să aibă vreun interpret", fiind "o abstracţie, constînd dintr-o posibilitate". Acest "interpretant emoţional" – cum îl numeşte Peirce – ar acoperi o zonă de semnificanţă cuprinsă între simpla "impresie de recunoaştere" ("feeling of recognition") a semnului şi impresia (dispoziţia) produsă de semn prin "cel dintîi efect specific de semnificanţă" al său[7], motiv pentru care la Deledalle (1985, 34) îl mai întîlnim sub denumirea de interpretant "afectiv" sau "sugestiv" şi "perceptiv".

În opinia noastră, ***Ii*** al unei semioze de tip textual corespunde capacităţii interpretului de a percepe natura *textuală* a unui semn-verbal-complex, adică de a realiza "impresiile" sau de a percepe sugestiile de *comunicativitate,* de *referenţialitate* şi de *secvenţialitate.* Interpretabilitatea ulterioară a *textului ca tip de semn* depinde de efectul conjugat al acestor virtualităţi ale sale prin a căror mediere, printr-un efort amplificat, se poate obţine o cunoaştere aprofundată a semnului. *Ii*

Andrei Marga, traducere de Delia Marga, p.257). Pentru interpretant, mai menţionez şi sensul de "proper significate outcome" (Peirce, 1955, 275).

[6] Aceste ultime caracterizări ale celor trei interpretanţi Ii, Id şi If se găsesc în Peirce, 1955, 277.

[7] "The first proper significate effect of a sign is a feeling produced by it" (Peirce, 1955, 277).

al semiozei de tip textual este, pentru noi, echivalentul textualităţii (=T).

Despre *comunicativitate* se poate spune, cu perfectă justificare, că este o trăsătură implicată în funcţionarea general-semnică, deci că ea aparţine naturii oricărui obiect cînd acesta dobîndeşte valoare de semn într-o semioză. Ideea este congruentă cu cîteva afirmaţii ale lui Peirce din care citäm "/.../ semnele au nevoie de două quasi-gîndiri: un emitent şi un quasi-interpret şi, chiar dacă cei doi nu sunt decît o singură gîndire, în semn această distincţie trebuie, totuşi, să fie făcută. /.../. Prin urmare, este o necesitate a logicii ca orice evoluţie a gîndirii să fie dialogică" (C.P., 5.551) şi "Orice gîndire are o formă dialogică" (C.P., 6.338).

Aproape spontan, printr-o asociere cu totul firească, ne revin în memorie ideile, perfect consonante, exprimate de Bahtin în jurul lui 1940, privind comunicarea verbală: "Orientarea dialogică a discursului este, desigur, un fenomen propriu oricărui discurs" sau "Discursul îşi concepe obiectul în mod dialogic" (1982, 134).

Constatarea că spre sfîrşitul activităţii Peirce ajunge să conceapă şi gîndirea ca un proces *comunicaţional,* desfăşurat sub formă de dialog, o face şi Oehler (1985), iar Mariana Neţ, remarcînd polisemia termenului *pensée interprétante,* propune o posibilă dezambiguizare a lui prin identificarea a doi actanţi distincţi, "l'un pour la sémiose de gauche à droite et l'autre pour la sémiose de droite à gauche ("à rebours")" (cf. 1989), actanţi prinşi într-un proces dialogic.

Prin *referenţialitate* (sau *contextualitate),* ca virtualitate a *semnului-text,* înţelegem capacitatea acestuia de a induce în interpret, la nivelul *Interpretantului imediat,* disponibilitatea de a-l indica pe Od "din afara semnului" prin sugestia conţinută în Oi din semn (cf. Peirce, 1990, 257) pentru ca acesta din urmă, abia *ulterior,* să poată fi identificat, delimitat şi actualizat, la nivelul celorlalţi interpretanţi.

Voi recurge din nou la Peirce şi voi aminti că, potrivit celui de-al treilea criteriu principal de clasificare a semnelor, "după cum interpretantul său îl reprezintă ca un semn de posibilitate, ca un semn de fapt sau ca semn de raţiune" (C.P., 2.243), există tipurile numite *remă, dicisemn* şi *argument.* În înţelesul dat aici *referenţialităţii,* ca una dintre virtualităţile ce alcătuiesc "cîmpul" lui Ii, o consider *semn de tip rematic,* pentru că funcţionează întocmai acestuia, adică "pentru interpretantul său este un semn de posibilitate calitativă, cu alte cuvinte

este înţeles ca reprezentînd un obiect de un fel sau altul. O remă poate furniza o informaţie oarecare; dar ea nu este interpretată ca furnizînd această informaţie" (C.P., 2.250). De altfel, această caracterizare ca semn rematic poate fi atribuită şi celorlalte două disponibilităţi din cîmpul de acţiune al lui Ii.

Se va observa însă că am înlocuit "regula de coerenţă textuală sau macro-structurală" din modelul stratificat al receptării textuale cu *referenţialitatea*. Am considerat necesară această modificare din următoarele motive: (i) din convingerea că referenţialitatea reprezintă o condiţie esenţială a textului, de aceeaşi valoare şi stringenţă cu comunicativitatea şi succesivitatea; (ii) pentru că termenul de *coerenţă*, aşa cum va fi definit în cap. 5 (cf. infra, 5.5.), este tratat ca *echivalent* al *textualităţii*, deci ca un corolar al celor trei principii; (iii) din perspectiva *sensului* textual, coerenţa conceptualizează *totalitatea relaţiilor* de care depinde interpretarea acestuia în fiecare act textual-discursiv în parte.

Cel de-al treilea component, *secvenţialitatea* sau *succesivitatea* derivă din *natura verbală* a semnului-text, din "linearitatea" materială a expresiei sale. "Senzaţia" de *succesivitate* determinată de temporalitatea intrinsecă a vorbirii şi a sonorităţii, ca materialitate proprie limbajului şi adecvată naturii vorbirii (cf. Coşeriu, 1988, 211-212) – indiferent de forma rostirii, orală sau grafică – este activată *în prima etapă* a procesului semnic textual, fiind preeminentă oricărei înţelegeri a conţinutului comunicat în şi prin actul discursiv.

Toate cele trei componente ale lui Ii = *T* reprezintă condiţia iniţială, "resortul" care declanşează semioza de tip textual. Prin emergenţa în Ii a acestor trei însuşiri latente, ca tot atîtea disponibilităţi, se realizează *funcţia esenţială a unui semn* care constă în "a face eficiente relaţii ineficiente", adică "a stabili o deprindere sau o regulă generală în virtutea cărora aceste relaţii vor acţiona cînd va trebui" (Peirce, 1990, 237).

Disponibilităţile de *comunicativitate*, *referenţialitate* şi *succesivitate* se caracterizează nu printr-o participare independentă sau "punctuală" în procesul semiozei, ci, dimpotrivă, prin acţiune simultană, în virtutea unui sincretism semnic şi funcţional.

Coroborate, constatările de mai sus conduc la concluzia că prin cele trei componente *interpretantul imediat devine principiul de bază al*

funcţionării textuale coincident cu semnificanţa textuală sau, mai simplu, cu *textualitatea.*

Acest mod de a înţelege textualitatea nu coincide decît parţial cu alte opinii exprimate anterior. Pentru Beaugrande şi Dressler (1981, 3-11; Beaugrande, 1984, 37-39), textualitatea constă în şapte standarde, ca tot atîtea "principii constitutive" prin care se defineşte şi se creează o formă de comportament identificabil drept comunicare textuală. Standardele sunt: *coeziunea, coerenţa, intenţionalitatea, informativitatea, acceptabilitatea, situaţionalitatea* şi *intertextualitatea.* Autorii precizează că o secvenţă verbală care nu satisface *toate* aceste standarde nu poate fi considerată text, ci non-text. Dacă se compară punctul de vedere susţinut de Beaugrande şi Dressler cu cel pe care l-am preconizat mai sus, se poate constata o posibilă apropiere, în măsura în care unii dintre cei şapte parametri pot fi asociaţi cu o componentă sau alta a lui Ii. Este vorba de intenţionalitate, acceptabilitate şi situaţionalitate, pe de-o parte, prezente în sfera *comunicativităţii,* pe de altă parte de coerenţă şi intertextualitate, interferînd sfera *referenţialităţii* şi, în fine, de coeziune şi informativitate, legate de sfera *succesivităţii.*

O viziune aparent diferită se găseşte, de exemplu, la Petöfi şi Olivi (1989, 191), pentru care *textualitatea* "nu este o proprietate inerentă a obiectelor verbale" fiindcă "Un producător sau un receptor consideră un obiect verbal ca fiind *text* (doar) dacă crede că acest obiect verbal este un text unitar complet şi legat, care satisface o intenţie comunicativă reală sau asumată, într-o situaţie comunicativă reală sau asumată". Suita de aserţiuni mi se pare amendabilă prin cîteva precizări:

(i) Textualitatea *nu poate* fi o proprietate inerentă a obiectelor *verbale,* ci doar a *obiectelor textuale,* cele dintîi caracterizîndu-se prin *verbalitate;* aceste două proprietăţi, verbalitatea şi textualitatea, aparţin unor ordini diferite sau, spus în alţi termeni, ele caracterizează două sisteme semnice (două componente ale limbajului) distincte prin modul de funcţionare a semnelor, chiar dacă acestea din urmă sunt parţial coincidente. Ideea este exprimată de Coşeriu (1973/1993) şi apoi reformulată dintr-un alt unghi de Stati (1990, 131) care, vorbind despre natura reală a raporturilor dintre gramaticile (frastice) tradiţionale şi cele transfrastice, consideră ca acest aspect trebuie reexaminat fără

prejudecăţi, deoarece "Problema cea mai dificilă nu este aceea de a găsi şi a aplica textului analizat una dintre relaţiile sintactice tradiţionale, ci aceea a naturii adevărate a acestor raporturi care ar putea să nu coincidă cu subordonarea şi coordonarea gramaticală". În sprijinul afirmaţiei sale, Stati menţionează, după o listă dată de van Dijk, o seamă de relaţii posibile între *frazele unui text*, cum sunt: preparare, explicaţie, specificare, contrast, comparaţie, exemplu, toate complet străine de "etichetele tradiţionale". Desigur, aspectul menţionat mai sus nu este decît unul dintre cele care se cer, în continuare, aprofundate şi reevaluate.

(ii) A recunoaşte dependenţa *calităţii de text* a unui obiect verbal de condiţiile *actului comunicativ* nu înseamnă a exclude textul dintre obiectele de natură verbală, ci doar a recunoaşte că, printre aceste obiecte, ***textul se particularizează funcţional şi semiotic.*** Statutul de semn al textului nu mai poate fi nici definit, nici descris în termenii modelului binar saussurian sau al altuia de acest fel. De aceea, consecinţa imediată în planul teoriei textului a fost *recunoaşterea statutului său de categorie pragmatică*, atitudine generală în baza căreia, însă, unii l-au plasat exclusiv în sfera pragmaticii, iar alţii în sfera circuitului semiotic complet, incluzînd şi celelalte două dimensiuni semiotice[8].

Din acest sumar examen asupra textualităţii nu poate lipsi contribuţia lui Em. Vasiliu (1990), care îi consacră o carte, în întregime, pentru că *Introducere în teoria textului* este cartea unei idei: *definirea textualităţii* pe baze şi cu instrumente *formale*, în cadrul conceptual al semioticii verbale.

Cînd *textualitatea* sau "proprietatea unui şir de elemente – propoziţii – de a fi text" (1990, 21) este supusă unui examen sever din perspectiva celei mai "puternice" şi restrictive *sintaxe* generativ-transformaţionale (versiunea din 1957 a lui N. Chomsky), atunci conceptului de textualitate nu i s-ar putea atribui, conform opiniei autorului, decît înţelesul de 'text bine-format', în baza analogiei cu domeniul propoziţional/frazal. În această alternativă (care ar fi singura corectă), însă, se dovedeşte că o definiţie riguros sintactică este

[8] Prima dintre ipotezele de bază ale unei pragmatici textuale preconizate de J. M. Adam (1990, p.107) este că: "Orice comportament uman în sfera simbolicului şi, în particular, a simbolicului lingvistic, are caracterul texticităţii" (= al textualităţii).

blocată pentru că "nu se poate construi o sintaxă pe a cărei bază (deci pe bază strict *formală)* să discernem între texte şi non-texte. Nu se poate da, prin urmare, o definiţie sintactică a textualităţii, aşa cum putem da o definiţie strict sintactică noţiunii de propoziţie (frază) bine formată" (Vasiliu, 1990).

Spaţiul cel mai amplu este consacrat, însă, în carte, dezbaterii textualităţii din perspectiva posibilei sale apartenenţe la şi definiri în sfera aspectelor *semantice.* Prima măsură, întru totul justificată, pe care şi-o ia autorul este prezentarea precisă a cadrului teoretic asumat în discutarea structurii semantice a textului. În acest cadru regăsim, prioritar, *modelul semanticii logice* – o semantică referenţială cu două componente, extensională şi intensională, pe linia dezvoltată de Frege, Tarski şi Carnap – alături de cîteva sugestii, compatibile şi utile, din semantica propoziţional/frazală de *orientare generativistă.*

Printr-un raţionament limpede şi convergent cu întregul său sistem de gîndire, Em. Vasiliu (1990, 52) constată că numai raportarea la structura semantică a propoziţiei ne permite să decidem "dacă şi în ce măsură structura semantică a textului (ai cărui constituenţi imediaţi sunt propoziţiile) poate fi determinată prin referire la structura semantică a constituenţilor ei imediaţi, grupul-subiect şi grupul-predicat".

Pornind, deci, de la premisele că "semantica are în vedere relaţia dintre semne şi obiecte *şi nimic altceva* (s.n. – C.V.) "şi că" sensul entităţilor sintactice de rang superior este în strictă şi exclusivă dependenţă de sensul entităţilor constituente de rang inferior" (Vasiliu,1990) conform principiului fregeian al "compoziţionalităţii", autorul *Introducerii...* supune unei analize critice, pe rînd, cele mai semnificative contribuţii din domeniul teoriei textului, în speţă al semanticii textuale. Sunt, astfel, comentate următoarele probleme: "conectorii textuali", coerenţa şi co-referinţa, "structura profundă" a textului şi "coerenţa", modelarea matematică a "coerenţei", "rezumarea" şi "semantica procedurală" (ambele în relaţie cu "coerenţa").

Respectînd cadrul strict al concepţiei semantice adoptate de la început, această analiză, efectuată cu acuitate şi pertinenţă ştiinţifică, impune următoarele concluzii principale: (I) teoriile discutate "Nu explică în fond 'coerenţa' în termeni propriu-zis semantici", (II) "Nu oferă o bază pentru a formula reguli, în acord cu care, pentru orice succesiune de propoziţii, să se poată decide dacă este coerentă sau nu este, deci dacă este sau nu este un text" şi, în fine (III) "trebuie să acceptăm ideea că, cel puţin în stadiul actual al

cercetărilor, *textualitatea nu poate fi definită în termeni semantici"* (s.n. – C.V.) (Vasiliu, 1990, 102-103).

Singura cale fertilă şi adecvată definirii riguroase şi nuanţate a textualităţii se dovedeşte a fi, pentru Vasiliu, *pragmatica.*

Astfel *textualitatea,* a cărei natură pragmatică a fost relevată şi acceptată şi de alţi specialişti, este investită acum cu un conţinut total nou: "*conformitatea* dintre modul în care propoziţiile se succed şi expectaţia privitoare la modul de succesiune a propoziţiilor" (Vasiliu, 1990). *Aparatul formal* construit de autor este destinat să exprime cu exactitate şi rigoare următoarele idei (idem, 115-117):

a) "textele sunt şiruri de propoziţii juxtapuse";

b) şirurile de propoziţii se obţin în cursul unei "activităţi de construcţie" printr-un "proces adjonctiv la dreapta " (PAD);

c) "un şir de propoziţii se construieşte pas cu pas";

d) "procesele adjonctive la dreapta" au "un anumit *grad de expectabilitate,*în raport cu situaţia de comunicare" (s.n. – C.V.), grad ce poate lua diferite valori cuprinse între zero (*disconformitate absolută* în raport cu expectaţia) şi unu (*conformitate absolută* cu expectaţia);

e) cu privire la succesiunea propoziţiilor există o *toleranţă* variabilă "în raport cu anumiţi factori, cum ar fi stilul funcţional utilizat de interlocutori, experienţa lor lingvistică, situaţia de comunicare etc., etc."; f) *gradului de toleranţă* trebuie să i se asocieze conceptul de "permisiune" în care se reflectă "*pluralitatea de norme* care guvernează comportamentul lingvistic al vorbitorilor unei anumite limbi";

g) noţiunea de 'coerenţă' poate fi definită în termeni de 'expectaţie'";

h) "textualitatea poate fi definită prin coerenţă".

Rezultatul elaborării şi al aplicării aparatului formal este spectaculos în măsura în care cel puţin două constatări fundamentale sunt astfel validate. Se demonstrează în felul acesta că "un text nu este altceva decît ceea ce este prezentat şi/sau acceptat ca text şi, prin urmare, 'textualitatea' nu este o proprietate imanentă unei îmbinări (configuraţii) de semne (noi am discutat situaţiile în care semnele care "se îmbină" sunt propoziţii şi/sau fraze), ci un mod de prezentare şi acceptare a unei astfel de configuraţii" (Vasiliu, 1990, 145). De asemenea, graţie supleţii aparatului formal (care apelează la o logică pentavalentă), se evidenţiază *caracterul gradual al textualităţii* (şi al

coerenţei) în raport cu "sistemele de norme care guvernează uzul lingvistic al unei colectivităţi" (idem, 137).

Dincolo de importante diferenţe în plan teoretic, această ultimă idee apare *şi* în lucrări recente consacrate teoriei conversaţiei, ceea ce mi se pare simptomatic pentru dezvoltarea ulterioară a teoriei limbajului. Astfel, Catherine Kerbrat-Orrechioni (1990, 204) remarcă: "la cohérence dialogale est un phénomène *graduel*" (s.n. -C.V.).

Dar, faţă de remarca lui Em. Vasiliu (1990, 24): "Este evident că, în acord cu intenţia noastră, o singură frază poate constitui, *cel puţin în anumite împrejurări* (s.n. – C.V.), un text (tot aşa cum, în anumite împrejurări, şi o propoziţie poate constitui un text)", trebuie să ne întrebăm nu numai care ar fi acele "împrejurări" particulare, ci, mai ales, *ce altceva decît textualitatea* descrisă *de autor*, dar *absentă în asemenea situaţii*, este sau devine suportul calităţii de text?

Revenind insistent la ideea coerenţei ca fapt "de natură pragmatică", Em. Vasiliu releva, de fiecare dată, că, în cadrul ei, relaţia vorbitorilor se stabileşte "în mod direct cu *sensul* (s.a. – E.V.) semnelor" (Vasiliu, 1990, 67; 126). Văd în această subliniere un argument în favoarea opiniei pe care am mai exprimat-o (cf. Vlad, 1982 (a), 77; idem, 1994, 28 şi 63, nota 9) cu privire la incapacitatea tripartiţiei morissiene de a da seamă de *totalitatea* posibilităţilor de observare şi evaluare a relaţiilor dintre entităţile implicate în actul semiotic, pentru că o relaţie *sens-utilizator* nu este stipulată.

Dacă rezultatul la care am ajuns în privinţa *textualităţii identificate cu interpretantul imediat al semiozei de tip textual*, aşa cum l-am conceput, este corect, atunci trebuie admisă şi ideea că nu se poate concepe *esenţa textuală* în mod unilateral, exclusiv pragmatic, adică dependent *doar* de intervenţia sau participarea *în fapt* a unui agent-utilizator de semne textuale. Oricît de importante ar fi aspectele de această natură, ele singure nu sunt suficiente pentru a determina *existenţa semnului-text* sau a textului ca semn global, căci, spre *a fi*, el mai trebuie să-şi "prevadă" atît relaţia proprie cu obiectul precum şi pe aceea a interpretantului cu obiectul, un semn fiind "un obiect aflat în relaţie cu obiectul său, pe de-o parte, şi cu un interpretant, pe de altă parte, astfel încît să pună interpretantul într-o relaţie cu acest obiect corespunzătoare propriei sale relaţii cu obiectul" (C.P., 8.332).

Şi, convocîndu-l din nou în instanţă pe Ch. S. Peirce, voi cita un pasaj al cărui conţinut, dincolo de aparenta sa banalitate, mi se pare rezonant cu sensul pe care l-am dat textualităţii = Ii (cu toate cele trei componente ale sale: comunicativitate, referenţialitate, succesivitate): "Rezultă însă din propria noastră existenţă (care este dovedită de ocurenţa ignoranţei şi a erorii) că tot ce este prezent în noi este o manifestare fenomenală a noastră înşine. Ceea ce nu o împiedică să fie un fenomen a ceva din afara noastră întocmai aşa cum un curcubeu este, în acelaşi timp, atît manifestare a soarelui, cît şi a ploii" (C.P., 5.283).

2.6. Id şi If în semioza de tip textual sau receptare şi interpretare textuală

Declanşat de interpretantul imediat, procesul interpretativ se produce în mod efectiv şi se aprofundează progresiv prin *interpretantul dinamic* şi prin *interpretantul final.*

Id[9] are loc "cînd un semn produce un efect semnificat particular, suplimentar", şi în condiţiile în care un asemenea efect ulterior implică, frecvent, "un efort mintal". Conţinutul acestui *"interpretant energetic"* este dat de tot ceea ce, prin experienţă particulară, se actualizează în cursul interpretării şi se constituie într-un "eveniment actual unic".

În funcţie: (i) de *felul obiectului* (Obiect imediat *vs* Obiect dinamic), (ii) de *felul cunoştinţelor* puse în joc de către interpret (cunoaştere prin experienţă personală *vs* cunoaştere prin experienţă "colaterală"), (iii) de *amploarea contextului* pe fundalul căruia se realizează acest nou efort cognitiv (experienţă personală limitată *vs* context social-istoric) şi (iv) de *tipul inferenţei* (abductivă *vs* inductivă), Peirce distinge pe Id_1 de Id_2.

Acestor criterii de diferenţiere a celor doi interpretanţi dinamici li se adaugă şi posibilitatea ca Id în calitate de "interpretant factual" să intre în relaţie fie cu *obiectul imediat* al semnului (un *"ens rationis"*, o idee, "o reprezentare" – cf. Oehler, 1985, 65), fie cu obiectul său dinamic , "real", "din afara semnului". În formularea lui Deledalle (1985, 50),

[9] "Id is that which is experienced in each act of interpretation and is different from that of any other" (*L,W.*; cf. şi Peirce, 1955, 277)

"Id_1 este o lectură în contextul actual al cunoaşterii interpretului, lectură realizată abductiv" şi fără a face apel la "o experienţă colaterală", iar "Id_2 este o lectură în contextul social (exterior) sau istoric (anterior) sau în ambele contexte", "o lectură realizată inductiv".

În ceea ce priveşte *interpretantul final*[10], **If** sau "logical interpretant" (Peirce, 1955, 277), acesta ar reprezenta scopul major al oricărei întreprinderi suficient de aprofundate pentru a conduce la rezultate (mai) generale, depăşind astfel cunoaşterea "factuală" a obiectului, obţinută prin experienţă personală, singulară dată de **Id**.

If are, la rîndul său, trei aspecte: If_1, If_2 şi If_3, ca tot atîtea căi posibile prin care experienţa de cunoaştere a semnului care evoluează, amplificîndu-se prin punerea în activitate a unor tipuri diferite de raţionament, ca: *abductiv* prin inferenţe ipotetice (la If_1), *inductiv* (la If_2) şi *deductiv* (la If_3). În raport cu Id_1 şi Id_2, primii doi interpretanţi finali reprezintă o "extrapolare", ca "obişnuinţă generală", necontrolabilă ştiinţific, în primul caz, şi ca "habitus" sau "obişnuinţă nespecializată" (cf. Deledalle, 1985, 50), în cel de-al doilea.

Am reamintit aceste repere peirceiene pentru a face mai limpede modul în care se particularizează procesul semiozic de tip textual.

Mai întîi, dacă încercăm să proiectăm "niveluri perceptive" ale modelului stratificat de înţelegere a textului (cf. Vlad, 1982 (a) şi 1982 (b); cf şi *supra)* în sistemul interpretanţilor[11] lui Peirce, se va observa că celor două nivele, **Tt** şi **t** (rămase după identificarea lui **T** cu **Ii**), nu le corespund exact şi în totalitate ceilalţi doi interpretanţi, respectiv **If** şi **Id**. Raportul este altul, dată fiind, în primul rînd, separarea lui Id_1 de Id_2 şi a lui If_1 de If_2 şi de If_3. În aceste condiţii, atît **t** cît şi **Tt** se vor regăsi, cu anumite "părţi" ale lor, atît la nivelul lui Id cît şi la acela al lui If. Cu alte cuvinte, atît experienţa strict *semantică* (actualizarea relaţiilor de sens verbal intratextual), cît şi cea tipologică (actualizarea relaţiilor de sens intertextual, intens cultural) se vor regăsi atît la nivelul **Id**, cît şi la nivelul lui **If**.

---

[10] The *Final Interpretant* is the one interpretative result to which every interpreter is destined to come, if the Sign is sufficiently considered", "...the Final Interpretant is that toward which the actual tends" *(L.W.)*.

[11] Comentarii şi puncte de vedere, în general convergente, cu privire la posibilităţile de a înţelege semnificaţia tuturor celor şase interpretanţi din modelul semiozic al lui Peirce se pot găsi şi la: Deledalle (1985, 49-51), Oehler (1985, 62-63), Eco (1985, 35-51; 1992, 238-241), Net (1986; 1991).

Atunci, Id_1 i-ar corespunde lui t, reprezentînd o interpretare *factuală* a obiectului imediat-textual în limitele posibilităţilor de cunoaştere ale fiecărui individ şi ale capacităţii sale de a racorda experienţa personală "de viaţă" la cunoaşterea verbală, prin competenţă comunicativ-textuală. Realizarea acestui fel de cunoaştere va determina *actualizarea sensului literal al textului*, un sens redus la posibilităţile "imediate" ale interpretului avînd ca rezultat "une lecture de l'immanence du texte" (Neţ, 1991, 38) sau, în termenii lui Eco (1992, 36), prima treaptă a *interpretării semantice sau semiozice* prin care destinatarul (sau "lectorul-model naiv") "umple de sens" partea manifestă a unui text, în ordinea lui lineară de desfăşurare.

Cînd în procesul semiozic la nivelul lui Id intervin şi elementele de raportare la *obiectul dinamic*, la contextul social al semnului şi la cel istoric, printr-o "experienţă colaterală", pe baza unor procese de gîndire de tip inductiv, se conturează Id_2 ca "le résultat d'une lecture intertextuelle du texte" (Neţ, 1991, 38). Această observaţie ne determină să afirmăm că *trebuie admisă existenţa cel puţin a unor "germeni" de tipologie textuală*, ca o minimă experienţă în orizontul de cunoaştere al *fiecărui individ* aparţinînd unei societăţi evoluate cultural (cf. Vlad, 1982 (a), 84), oricare ar fi gradul de cultură, şi că "sediul" acestei experienţe tipologice minimale se află în Id_2. De aceea, Tt din modelul nostru stratificat nu se va regăsi în totalitate la nivelul lui If, ci şi în Id_2, tocmai prin această latură minimală (şi generală) a experienţei tipologice textuale de care tocmai am vorbit. Constatarea pare să se confirme şi prin analiza semiotică realizată de Mariana Neţ (1991) textului folcloric, văzut din perspectiva perceperii lui ca *simbol cultural*, rezultînd dintr-o decodare ingenuă, care s-ar plasa în sfera lui If_1, dar şi din aceea a *textului artistic* cînd "l'application d'une grille artistique au symbole culturel mène le récepteur à la découverte de l'interprétant dynamique Id_2" (Net, 1991, 41).

Acest aspect aparent paradoxal remarcat de Neţ (1986, 131; 1991, 41), anume că tocmai *interpretantul final* (If_1 sau If_2) se constituie în context exterior sau anterior necesar pentru cunoaşterea *interpretantului dinamic* Id_2 (nu numai în semioza textual-artistică, ci şi în cea lexicologică), nu este străin, cum s-a văzut, nici semiozei de tip textual, unde l-am pus în relaţie cu "baza naturală" (prin experienţă directă) a

cunoaşterii tipologice, localizată în Id_2 şi diferită de cunoaşterea tipologică dobîndită prin intermediul actului cultural al instruirii.

Cît priveşte nivelul *interpretantului final* (If_1, If_2 si If_3), trebuie făcute cîteva precizări:

(i) O lectură textuală realizată preponderent pe latura Ii - Id_1 - If_1 (din triunghiul schiţat de Deledalle) conduce la *decodarea textului*, adică la înţelegerea literală a conţinutului său, printr-un proces secvenţial, (sau demers preponderent liniar), limitat în mare măsură la partea explicită a textului.

(ii) O lectură textuală realizată preponderent pe latura Ii - Id_2 - If_2 are ca rezultat *interpretarea textului*, un proces în care partea implicită este mai intens explorată printr-un efort globalizant, dirijat de "obişnuinţe controlate" prin diferitele coduri (semiotice), specifice fiecărui tip textual. Referindu-se la această chestiune, Eco (1996, 32) formulează diferenţa dintre cele două aspecte menţionate mai sus în următorii termeni: "Interpretarea *semantică* sau *semiozică* este rezultatul procesului prin care destinatarul, în prezenţa manifestării lineare a textului, o umple de sens. Interpretarea *critică* sau *semiotică*, în schimb, încearcă să explice datorită căror raţiuni structurale textul poate produce *aceste* interpretări semantice (sau altele, alternative)".

(iii) Statutul lui If_3 este oarecum deosebit prin faptul că la acest interpretant se poate ajunge fie prin extrapolare, pornind de la If_1, fie prin deducţie, pornind de la If_2, fie printr-o relaţie directă cu Ii, făcînd abstracţie de etapa Id. În toate aceste situaţii, If_3 este un interpretant sistematic, formal, independent de context şi, ca toate sistemele formale, este deductiv. Ca mostre elocvente ale unei interpretări de tipul If_3, aş menţiona două cărţi, *Sémantique structurale*, de A. J. Greimas, şi *Introducere în teoria textului* de Emanuel Vasiliu, prima reprezentînd o interpretare-sintetizare posibilă a semanticului verbal din sfera *langue*, ca interpretant imediat al cîmpului de semnificaţii dintr-o limbă, iar cea de-a doua oferind unul dintre modelele logico-formale ale *textualităţii*, interpretant imediat al domeniului *textual*.

Întreaga discuţie de pînă aici n-a făcut decît să argumenteze pentru fecunditatea noţiunii de *interpretant* despre care Eco (cf. "Significato", in *Enciclopedia*, III, Einaudi, Torino, p.859) spunea că "arată cum procesele semiotice, prin intermediul unor deplasări

continue, care trimit un semn la alte semne sau la alte categorii de semne, circumscriu semnificaţii sau conţinuturile (într-un cuvînt, acele 'unităţi' pe care cultura le-a individualizat în procesul său de a face pertinent conţinutul) în mod asimptotic, fără să ajungă vreodată în 'atingere' în mod direct, ci făcînd accesibile faptele prin alte *unităţi culturale"*.

Dar noţiunea de *interpretant,* aşa cum s-a văzut, este extrem de fertilă şi pentru domeniul *textualului,* al actelor comunicativ-verbale; aici, în procesul semiozic ternar, alături de *semn* şi de *obiectul* lui, *interpretantul,* cu treptele şi speciile sale, este "oglinda magică", simultan convergentă şi divergentă, în care, printr-o alchimie particulară, se produce **sensul textual proteic,** în serii teoretic deschise, infinite.

3. SENSUL, CONȚINUT SPECIFIC TEXTUAL

"- De aceea e frumos pustiul – zise micul prinț – fiindcă,. undeva, el ascunde o fântână?...
- Da – i-am spus eu micului prinț – fie că e vorba despre o casă, fie despre stele sau pustiu, ceea ce le dă lor frumusețe rămâne nevăzut"
(A. de Saint-Exupery, *Micul prinț*)

Cuvîntul s e n s, *ca termen de bază al semanticii,* se caracterizează printr-un polisemantism evident și derutant. Folosit frecvent cu privire la cuvinte, termenul exprimă sau se referă la aspecte, adesea foarte diferite, în funcție de poziția teoretică din care este privit cuvîntul. În celebra lucrare a lui Odgen și I. A. Richards, *The Meaning of Meaning* (1923, 186-208) sunt menționate și comentate douăzeci și două de accepțiuni diferite, grupate în șaisprezece categorii ale lui *meaning*, corespondentul anglosaxon al lui *sens*, alături de *sense*, mai rar folosit și, în asemenea cazuri, avînd un înțeles precizat în mod explicit. Seria prezentată de cei doi autori cuprinde definiții ale *sensului* desprinse din sfera filosofiei, a psihologiei, a filologiei și a logicii, domenii caracterizate ele însești prin atitudini uneori contradictorii.

În *Semantics* (1974, 10-27), Geoffrey Leech stabilește șapte tipuri de semnificații[1] ("meaning"), acordînd importanță în primul lui "conceptual meaning", pe care îl numește, cu un echivalent "mai scurt", *sens*. Cu o altă utilizare, și ea restrictivă, a lui *sense* față de *meaning* îl întîlnim pe cel dintîi în *Introduction to Text Linguistics* (1981), cartea

[1] Tipurile de semnificații sau înțelesuri propuse și comentate de Leech (1974, 10-27) sunt grupate în trei categorii de bază: 1. *Sens* sau *semnificație conceptuală* (conținutul denotativ, logic sau cognitiv, specific limbajului, corespunzînd unor structuri mentale complexe); 2. *Semnificații asociative* de tip *conotativ, stilistic, afectiv,* al *"reflectării"* și *"colocativ"*, toate reprezentînd înțelesuri evocate și comunicate în virtutea caracterului nedeterminat, "închis-deschis" al cuvintelor; 3. *Semnificație tematică*, determinată de organizarea cuvintelor în enunț, în funcție de ordinea lor, de accentul principal frazal ("focus") și de emfază.

lui Beaugrande și Dressler. Autorii precizează însă că prin "sense" se vor referi la cunoașterea reală, actuală, transmisă prin expresiile verbale din textele-ocurență, rezervîndu-i lui "meaning" înțelesul de "semnificație potențială" a expresiilor semnice.

Schimbarea cadrului teoretic de utilizare a termenului *sens*, de la nivelul cuvîntului la cel *propozițional-frazal*, aduce după sine o dublă perspectivă, una ce ține de *semantica filosofică* și alta, de *semantica lingvistică*. În cea dintîi, interesată de problema adevărului (a condițiilor de adevăr și a valorii de adevăr), exprimat printr-o expresie (de tip propozitional/frazal) asertivă sau declarativă, se consideră că *sensul* sau "*intensiunea* unei propoziții reprezintă condiția care trebuie să fie îndeplinită pentru ca propoziția *p* să fie *adevărată*" (cf. Vasiliu, 1978, 27). Acesta este postulatul din care decurg o seamă de alte probleme dependente de sau în legătură cu vericondiționalitatea din logică.

În lingvistică, semantica generativ-transformațională este una dintre direcțiile care, încercînd să explice sensul propozițional-frazal, o face prin procesul *amalgamării* succesive și ierarhice de mărci semantice, într-o manieră ce evocă principiul fregeian al compoziționalității sensului. Dar semantica generativ-transformațională (fie în varianta Katz, Fodor, Postal, fie în cea a lui Uriel Weinreich) rămîne la nivelul frazei concepute ca un construct, prin urmare ca o categorie neraportată și neinfluențată de context.

Repunerea în discuție, în jurul anilor '60, a termenilor *enunț* și *enunțare* a determinat semnificative modificări de optică în semantică și, apoi, în pragmatică și chiar în sintaxă, venind direct sau indirect în atingere cu problema *sensului*. Dincolo de diversitatea opiniilor și a soluțiilor teoretice și, mai ales, operaționale, există cîteva elemente comune în modul de a concepe sensul enunțial ca fiind ireductibil la aspectele vericondiționale, datorită implicațiilor contextuale, în sensul cel mai cuprinzător al termenului.

3.1. Sensul textual în concepția coseriană

Poziția cea mai tranșantă în ratificarea unui înțeles specific atribuit expresiei *sens* o găsim la Eugen Coșeriu. Delimitînd și definind conținuturile semantice ale celor trei niveluri ale limbajului ca activitate

umană, și anume: nivelul universal, cel istoric și cel individual, Coșeriu îl consacră pe *sens* nivelului textual-discursiv, pentru a denumi cu acest termen doar conținutul semantic specific actului (sau seriei de acte) individual(e) de vorbire. Din această perspectivă a "lingvisticii textului", în varianta coseriană, "ceea ce în realitate se interpretează" este **sensul** (cf. Coșeriu, 1994, 41), acel "conținut specific al unui act lingvistic sau al unui discurs, sau al unui fragment de discurs, fragment de vorbire concretă" (ibidem, 66). Altfel spus, sensul rezultă din ansamblul conținuturilor date *în și prin text-discurs* ca "unitate de vorbire concretă". În aceeași concepție, "sensul este un conținut verbal particular, care se exprimă într-un anumit text prin mijlocirea desemnării și semnificării, dar și fără ele" (Coșeriu, 1973/1993, 64). Acestea din urmă, luate împreună, constituie în text *expresia* sensului, unitate de ordin superior, de natură mai complexă (idem, 1978/1997, 75; cf. și 1994, 41).

Voi mai adăuga acestor considerații esențiale încă două observații pe care le face autorul integralismului lingvistic cu privire la sens.

Mai întîi, deși relevă capacitatea *textelor literare* de a valorifica plenitudinea posibilităților de dezvoltare a sensului, ele devenind astfel obiectul predilect al lingvisticii textului, E. Coșeriu (1997, 77) admite că "*toate textele au un sens, chiar și textele utilizate în viața cotidiană* (s.n. - C.V.). Fiindcă și acest a se referi -pur -și -simplu -la -o -realitate - empirică, acest a -nu -avea -nici -un -sens -ulterior este, la rîndul său, o specie de sens". Tocmai de aceea "lingvistica sensului trebuie să ia în considerare și texte neliterare" (ibidem, 183).

Am citat aceste pasaje pentru a spulbera orice suspiciune legată de existența la E. Coșeriu a unei pretinse intenții restrictive și reductive a lingvisticii textului care ar avea ca obiect doar cercetarea sensului produs în și prin textul literar. În această privință, singura discriminare admisă de autor între sensul textului literar și cel al textului nonliterar este una ierarhică, de plan semiotic, primar sau secundar, în utilizarea textuală a semnelor, și nu una esențială, exprimabilă în termenii absenței, respectiv prezenței sensului.

Prin cea de-a doua remarcă, anume că întregul text va fi considerat "în expresia lui și în conținutul său pur lingvistic ca un fel de vehicul pentru o semnificație, pe un alt plan, pentru *sens*, care trebuie căutat" și "descoperit", Coșeriu (1997, 76; 182) instaurează *dimensiunea*

hermeneutică a sensului, esențială și definitorie pentru text și, consecutiv, pentru o teorie lingvistică a acestuia. În acest moment al discuției, însă, este de reținut și de relevat tocmai *natura procesurală, interpretativă, deschisă, a sensului*. Chiar dacă în detalierea și în interpretarea ulterioară a acestui aspect apar diferențe adeseori semnificative, *în plan teoretic* ideea reprezintă, pentru majoritatea cercetătorilor din domeniul discursiv, *nota de convergență*. Astfel, de pildă, François Rastier, în *Sens et textualité* (1989, 19), accentuează asupra faptului că sensul *se construiește*, iar Jean-Michel Adam, în cartea sa *Eléments de linguistique textuelle* (1990, 114), asociază producerea și înțelegerea textului (prin urmare a sensului) unei activități similare *"rezolvării unei probleme"*.

Dar a admite ca singură alternativă viabilă pe aceea în baza căreia *sensul* oricărui text trebuie considerat de natură dinamică (și nu un conținut pietrificat, dat și invariabil în orice condiții) presupune, de fapt, a accepta că există un conținut textual latent care se poate descifra sau realiza efectiv doar într-un act comunicativ particular, printr-un *proces cognitiv*. Acesta implică, pe de-o parte, semnul-text (sau o secvență textuală, sau un enunț), pe de altă parte, conștiința sau mintea care prelucrează (înțelege și interpretează) textul și, în fine, ceva din afara semnului-text (sau anterior acestuia) la care semnul-text se referă. De aceea – în linie peirceiană – voi spune că *sensul* este gîndul sau seria de gînduri pe care îl/le provoacă contactul efectiv cu un *text* care, în calitate de semn, are trei referințe: "în primul rînd, el este un semn în relație *cu* un gînd oarecare, care îl interpretează; în al doilea rînd, el este un semn *pentru* un obiect oarecare, cu care este echivalent *în gîndul respectiv;* în al treilea rînd, el este un semn *într-o* privință sau calitate oarecare care îl pune în relație cu obiectul său" (Peirce, C.P., 5.283).

Prin urmare, doar intervenția unei conștiințe interpretante, angajată în acest joc al relațiilor triadice, poate produce transformarea conținutului textual latent în *sens realizat,* prelucrat în funcție de datele particulare caracteristice *fiecăruia* dintre cei trei factori esențiali ai semiozei textuale. *A realiza sensul înseamnă a percepe cît mai multe dintre multiplele relații instituite prin utilizarea semnelor și prin funcționarea lor textuală.* Dacă suportul sau *baza* realizării sensului se află în sistemul intern de dependențe gramaticale (lingvistice), acolo

unde se decid și condițiile de adevăr ale frazei, cealaltă parte *densă* a sensului textual, suprapusă celei dintîi, se va consolida, în schimb, prin articularea labirintică a altor numeroase rețele (cf. infra 5.1.), rezultînd din relațiile – adesea de alt ordin – pe care semnele le angajează între ele și în raport cu lumea extraverbală.

Ca modalitate superioară a lingvisticului, *textul* este singurul "mediu" care poate provoca actualizarea și interpretarea tuturor relațiilor de sens, de orice fel, tocmai pentru că "toate «efectele» unui text rezultă din textul însuși (incluzînd contextele sale) prin relații semantice actualizate" (Coșeriu, 1979, 183).

3.2. Sens, actualizare și referință

Ca atîția alți termeni aparținînd terminologiei lingvistice, și expresia *actualizare*[2] acoperă o arie semantică oscilantă, cu un conținut mai mult sau mai puțin diferit de la un autor la altul, iar uneori chiar în cuprinsul aceleiași lucrări. În locul unei examinări complete (în timp și în spațiu), am optat pentru soluția prezentării selective a acestor trăsături pe care le voi reține în scopul precizării unui punct de vedere pe care îl susțin.

3.2.1. Înscrisă în sfera mai cuprinzătoare a *determinării*, alături de *discriminare*, *delimitare* și *identificare*, **actualizarea**[3] (cf. Coșeriu, 1962, 291-294) este operația determinativă *fundamentală* și *primară*, necesară limbajului ca activitate (adică vorbirii, în general, dar și text-discursului, în particular), în scopul de a orienta spre realitatea concretă un semn virtual (aparținînd limbii), printr-un *act concret de referință*; desemnarea potențială (conceptuală) a unui semn verbal se transformă, astfel, în denotație reală a unui obiect (real, posibil sau eventual). *Actualizarea* își îndeplinește rolul său determinativ în "procesul care merge de la *virtual* la *actual* și de la *plurivalența* («universalitatea ») desemnării potențiale la *monovalența* («particularitatea ») denotației

[2] Cf. Greimas, Courtés, 1978, s.v. *actualisation*.

[3] În termeni coserieni (cf. 1962, 294), prin actualizare se urmărește integrarea primară dintre un «a cunoaște» actual și un «a ști » anterior, ceea ce se manifestă în *denotarea* cunoscutului prin numele știutului.

concrete (idem, 1962, 304). Ea devine primul instrument al medierii dintre planul designațional și cel textual-discursiv, prin mijlocirea diferitelor varietăți de semnificații din fiecare limbă[4], căci, în baza unei caracteristici universale a *tuturor* limbilor, oricare dintre acestea "se poate referi la ceea ce nu este lingvistic" (Coșeriu, 1997, 180). Prin urmare, actualizarea implică conjuncția primelor două niveluri ale limbajului (vorbirea ca activitate universală și limba particulară, istoric constituită) cu nivelul textual-discursiv, al actelor de vorbire în toată particularitatea lor, determinată situațional, contextual și (macro)structural.

În acest mod, actualizarea (alături de celelalte operații) face ca una dintre *posibilitățile* fundamentale ale vorbirii, anume *referirea* sau trimiterea la actual și la particular (cf. idem, 1962, 308), să se producă *efectiv* în text-discurs. "Există actualizare – afirmă Charaudeau – pentru că este necesar ca un obiect al lumii fenomenale, despre care se vorbește, să devină «être de discours»" (cf. 1994, 215).

Este evident că în toate considerațiile menționate mai sus sfera actualizării se limitează, exclusiv sau prioritar, *la relația nume-obiect*, expresie a funcției reprezentative a limbajului ca funcție referențială "de gradul întîi".

3.2.2. Pentru a examina referința în datele sale teoretice esențiale, relevante pentru problema pusă aici, voi recurge la imaginea sa cea mai sintetică și, în același timp, mai nuanțată, pe care o găsim în *Dicționarul Enciclopedic de Pragmatică* (cf. Moeschler, Reboul, 1999, cap. 13, 4.1.-4.3.). Axată pe relația dintre cuvinte și lucruri sau dintre cuvinte și lume, *referința* este un *act de limbaj* în care un locutor folosește o *expresie* referențială din limbă cu intenția ca, prin întrebuințarea acestei expresii referențiale, să desemneze un obiect din lume. Nu este greu să observăm că, fiind un *act* care se sprijină pe o anumită *expresie verbală*, *referința* este un fenomen dublu, parțial pragmatic, parțial lingvistic. Aspectele lingvistice ale referinței țin de semnificațiile lexicale și de expresiile acestora, adică de referința lor virtuală, independentă de

[4] Este vorba, la Coșeriu (1993, 65), despre următoarele tipuri de semnificații: lexicală, categorială, instrumentală, structurală și ontică.

întrebuințare. În schimb, aspectele pragmatice, cognitive, ale fenomenului apar o dată cu *întrebuințarea* unei expresii referențiale în cursul actului concret de vorbire, în scopul atribuirii unui referent, cînd se produce *referința actuală*. Ea depinde de capacitatea de exprimare în momentul utilizării semnului verbal într-o situație anume, pentru a identifica un 'obiect' pe baza referinței lui virtuale și a elementelor suplimentare (situaționale, contextuale) de care dispune interlocutorul.

Actul de referință va fi reușit dacă obiectul pe care locutorul are intenția să-l desemneze prin întrebuințarea unei anumite expresii referențiale va coincide cu obiectul pe care interlocutorul îl va atribui ca referent expresiei referențiale date.

Adîncind și mai mult cercetarea referinței ca fenomen specific enunțial și discursiv, pe o direcție influențată, aparent paradoxal, atît de sugestii de proveniență psihologică, dar și de altele, venite dinspre informatică, Reboul și Moeschler (1998, 123-147) introduc în ecuația referențială categoria cognitivă de *reprezentare mentală*, care, în mod ideal, are rol *identificant*, permițînd izolarea referentului, obiect al lumii.

Spre deosebire de *referentul discursiv*, *reprezentarea mentală* nu este un obiect lingvistic, ci unul *cognitiv*, multidimensional (fiindcă permite implicarea unor date heterogene), care nu reclamă cu necesitate existența obiectului (de vreme ce putem avea reprezentări mentale ale unor "ființe" mitice sau fictive cum ar fi Moș Crăciun, licorn sau M-me Bovary) și a cărui explicitare se poate produce prin aplicarea unor operații ce nu sunt declanșate doar de factori lingvistici, ci și prin interacțiunea acestora cu factori perceptuali și enciclopedici (cf. Reboul, Moeschler, 1998, 135-136).

3.2.3. Revenind acum la problema legăturii dintre actualizare și referință, se întrevăd două alternative:

(i) fie identificarea actualizării cu referința în ansamblul ei, împrejurare în care primul termen devine redundant, inutil;

(ii) fie delimitarea actualizării, prin restrîngerea sferei sale la aspectele verbale (lingvistice) ale referinței.

Opțiunea pentru alternativa de sub (ii) cred că se poate susține, la rîndul ei, prin cîteva argumente.

a) Mai întîi, prin posibilitatea de a considera referențialitatea un

proces cu mai multe faze sau trepte, prima dintre acestea corespunzînd *referinței virtuale* (în sensul prezentat sub **3.2.2.**) sau *actualizării* (în sens coserian). În producerea sensului textual, *această treaptă* a referinței, inclusă în sfera actualizării relațiilor semnice, este necesară în numeroase situații, chiar dacă nu este și suficientă.

Anafora pronominală standard poate servi ca ilustrare a referinței intraenunțiale și/sau interenunțiale care, adesea, nu necesită decît actualizarea relației dintre *două expresii verbale*, una (antecedentul) saturată semantic și, uneori (ca în cazul numelui propriu), și referențial, iar cealaltă (pronumele) slab saturată semantic și lipsită de autonomie referențială.

În exemplul următor:

(1) Ieri am zărit-o pe *mama*. Astăzi m-am și întîlnit cu ea.

lipsa autonomiei referențiale a pronumelui *ea* (sau în alți termeni, absența referinței sale virtuale) obligă la "căutarea" și identificarea referentului său printr-un proces care să-i satisfacă saturarea semantică și să-i atribuie referentul. În secvența (1), *mărcile gramaticale* (identitatea genului și a numărului – feminin, singular – la pronume și substantiv) sunt suficiente pentru a pune în relație neechivocă anaforicul *ea* cu antecedentul *mama*, acesta atribuindu-i celui dintîi atît saturare semantică, cît și referențială.

Un proces similar se produce și în cazul unui *anaforic pronominal* cu un antecedent *nume propriu* (un 'designator rigid', caracterizat prin invariabilitate referențială în toate 'lumile posibile' alternative), așa cum se poate observa în exemplul:

(2) Ieri am zărit-o pe *Maria*. Astăzi m-am întîlnit cu ea.

Dar așa cum se întîmplă în numeroase situații, relațiile de natură gramaticală dintre expresiile verbale devin insuficiente procesului de identificare a referentului bun, și atunci apare necesitatea suplimentării lor cu operații inferențiale.

b) Un alt argument în favoarea conservării termenului de actualizare ne poate fi furnizat de constatarea că în sfera textual-discursivă se produc și alte numeroase *relații semantico-sintactice*, intra și interenunțiale, *de tip coeziv* (cf. infra, **4.4.1.**) care, de asemenea, devin *efective* prin același act de trecere de la virtual la actual, prin intermediul unor fenomene verbale cum ar fi recurența – lexicală și sintactică – sau, în anumite cazuri, elipsa.

Acest înțeles mai larg (care nu numai că acoperă întreaga sferă a *determinării* coseriene, dar o și depășește) poate fi sesizat în expresii ca "relații actualizate ale semnelor" sau "relații semantice actualizate" (cf. Coșeriu, 1979, 183), unde domeniul de aplicație al actualizării este extins la întreaga sferă a legăturilor dintre *semne lingvistice* de dimensiuni variabile, de la morfem la propoziție sau frază.

c) Cînd este tratată doar din perspectiva referențialității, actualizarea ridică și problema situării ei din unghiul locutorului și al interlocutorului.

Unii o văd ca operație efectuată de către *vorbitor* pe parcursul codificării textului, alții o plasează, dimpotrivă, la polul opus, la cel al *interlocutorului* sau al destinatarului textual, pentru care anumite semne verbale funcționează ca indici ai orientării spre referenți, în procesul decodării textului.

În ce ne privește, considerăm actualizarea o operație vectorială cu dublă orientare: dinspre obiectele (stările și evenimentele) lumii fenomenale spre text, pentru a le face să devină "être du discours", în actul producerii textului, și dinspre fiecare dintre acestea, spre un "être référentiel", în actul receptării textului. Locutorul (sau scriptorul), pentru a indica obiectul la care vrea să se refere – a cărui reprezentare o are în minte –, folosește un instrument verbal adecvat; interlocutorul (cititorul) are la dispoziție această expresie verbală ca punct de plecare în "aventura" identificării obiectului reprezentat.

3.2.4. Contribuții mai recente, axate pe componenta pragmatică a comunicării verbale, mai exact pe dimensiunea sa interacțională (cf. Kerbrat-Orecchioni, 1990, 28), insistă asupra dublei dependențe a actualizării sensului, atît de regulile lingvistice cuprinse în codul limbii, preexistent actului de producere a texului, cît și de întregul context comunicativ (situațional, intențional și informațional). De aceea, "cheia" *sensului actualizat* de către receptor conține, pe lîngă elementele extrase din învelișul semnificant în care "sensul codic" se găsește închis, și "efecte de sens" (re-)construite prin "le travail collaboratif", în termenii unui "calcul interpretativ" complex.

Dar prin această utilizare a termenului actualizat se produce deja "alunecarea" conținutului său spre *interpretare* sau spre ceea ce am putea numi intruziunea pragmaticii în lingvistică.

De aceea, singura posibilitate de a-l menține pe *actualizare* ca termen distinct față de *interpretare* în procesul complex al prelucrării sensului textual-discursiv constă în a-i delimita sfera de aplicație la *cel dintîi plan semiotic al textului*, unde semnele lingvistice "semnifică și desemnează ceva ce înțelegem tocmai în calitate de cunoscători ai acestor semne și ai regulilor pentru întrebuințarea lor" (Coșeriu, 1997, 76-77) și unde *limba* reprezintă "materialul semiotic brut" sau instrumentul de mediere a conținutului textual sau a sensului (cf. ibidem, 182).

3.3. Sens și interpretare

Nivelul superior al sensului (cel de-al doilea plan semiotic al textului) corespunde, în opinia lui Coșeriu (1978/1997, 182-183), orientării conținutului deja exprimat prin mijloacele verbale primare spre o expresie determinată, astfel încît semnificatului acestui macrosemn textual să-i corespundă o expresie specifică. În aceste condiții, "*lingvistica textului este interpretare, este hermeneutică*" (s.n. -C.V.).

La acest nivel al sensului textual – pe care îl numesc nivelul sintezei semiotice sau nivelul interpretării textului din perspectivă tipologică (cf. Vlad, 1982, 88-95) – experiența cognitivă stocată în sistemul semiotic verbal se amalgamează cu cea captată în alte sisteme sau coduri semiotice și cu "gîndirea simbolică" sau cu "simbolismele la puterea a doua" (cf. Jean Piaget, *Dimensiuni interdisciplinare ale pshihologiei*, EDP, București, 1972, 313-314). Acestea sunt "de natură superioară limbajului, adică utilizînd limbajul, însă constituind semnificanți ale căror semnificații colective sunt ideologice și situate la o altă scară decît semantica verbală". Printre "simbolisme secunde" se pot orîndui simbolurile mitologice și folclorice, cele artistice, unele forme de ideologie care nu exprimă structuri raționale, ci valori colective momentane.

La această altitudine a sensului se produce *interpretarea*[5], un

[5] Printre comentariile la adresa *semanticii prototipurilor*, întîlnim la Coșeriu (1994, 98) și un pasaj relevant pentru discuția asupra interpretării. Se subliniază, în acest sens, că în *interpretarea textelor* sunt implicate multiple aspecte "fiindcă nu vorbim numai cu limba, cu sistemul lingvistic, ci vorbim, în afară de faptul că vorbim, și cu tot corpul, vorbim și cu toată cunoașterea lucrurilor și cu toate ideile despre lucruri și cu tot ce credem despre lucruri și cu

proces legat de funcția selectivă a *contextului*, de dinamica acestuia[6], de implicarea lui decisivă în *strategiile* comunicării textual-discursive. Acestea din urmă sunt, de fapt, înlănțuiri de judecăți la baza cărora se află operații determinate de capacitatea umană de a raționa. De aceea, configurîndu-se prin și în activitatea însăși de vorbire, contextul este dinamic și reprezintă mai curînd un rezultat, un efect al competenței comunicative a vorbitorului (cf. Parret, 1983, 98-99).

Din punctul de vedere al semiozei de tip textual, interpretarea este – în mod previzibil – intim legată de categoria de interpretant și, mai ales, de aceea de *interpretant final*, consecință sau efect logic al acțiunii semnului, în general, asupra gîndirii[7], la limita superioară a acesteia.

3.3.1. În termenii teoriei cognitive și comunicative a pertinenței ca raport, în ultimă analiză, între *efortul cognitiv* și *efectele comunicative contextuale*, Sperber și Wilson (1989, 346) afirmă că locutorul furnizează, prin enunțul său, *o expresie interpretativă* a unuia dintre gîndurile sale și că ascultătorul construiește, pe baza acestui enunț, *o ipoteză interpretativă* cu privire la "intenția informativă a locutorului". Reținem din aceste aserțiuni dependența comunicării textuale (în speță) de *actul interpretativ*. El este, în opinia aceloraşi autori (cf. Sperber, Wilson, 1989, 346), dublu implicat în *comunicarea verbală*, fiindcă aceasta "pune în joc un locutor care produce un enunț ca interpretare

---

toate imaginile pe care le avem despre lucruri, și cu toate contextele, nu numai explicite, ci și implicite".

[6] Așa cum remarcă J. Groenendijk, M. Stokhof și F. Veltman (cf. 1996, 8-9), abordări mai recente aduc o modificare importantă de optică în cercetarea sensului enunțial, pe care îl identifică cu potențialul de schimbare a contextului. În aceste condiții, la ipoteza dependenței sensului de context s-a adăugat și ipoteza că procesul de interpretare își creează, el însuși, contexte, ceea ce a determinat apariția unor soluții semantico-logice dominate de o viziune *dinamică*. O asemenea perspectivă dinamică se dovedește a fi – așa cum remarcă autorii – cu totul adecvată analizei textual-discursive și clasicului "cerc hermeneutic".

Alte argumente și soluții în sprijinul unei cercetări dinamice a discursului aduce N. Asher (1996, 30) care consideră că o teorie a interpretării discursului trebuie să fie, de fapt, în același timp, una pragmatică, una semantică și una a interacțiunii lor, adică o teorie a interfeței pragmatică-semantică.

[7] Cum remarca Parret (1983, 104-106), în concepția lui Peirce interpretantul nu este o categorie psihologică legată de stările mentale ale unui individ și nici un catalizator al fenomenelor psihologice, sociologice și biologice, ci *forma superioară a interpretării*, așa cum se manifestă ea într-un interpretant discursiv-textual.

publică a unuia dintre gîndurile sale și un auditor care construiește o interpretare mentală a acestui enunț și, deci, a gîndului ("de la pensée") originar".

Considerînd fundamentale *mecanismele interpretative* la nivelul oricărei comprehensiuni discursiv-textuale, J. Moeschler (cf. 1989 (a), 164) subliniază că "recursul la informații nelingvistice nu este un caz marcat al procesului interpretativ: *el este, dimpotrivă, regula"* (s.n. – C.V.), în măsura în care "orice proces interpretativ implică anumite efecte contextuale: fie anexarea unei asumpții (implicație contextuală), fie reevaluarea (pozitivă sau negativă) a forței unei asumpții, fie suprimarea unei asumpții". Același autor avansează și ideea că în derularea proceselor interpretative se pornește de la operații de formare de ipoteze, prin mecanisme anticipatorii, pentru a se ajunge la confirmarea, infirmarea sau consolidarea acestor ipoteze prin mecanisme retroactive.

În aceste condiții, comprehensiunea unui text, fie el scris sau oral, nu mai înseamnă o simplă și liniară adițiune de semnificații (lexicale și gramaticale), ci o *mișcare pendulară* între principii și reguli discursive, pe de-o parte, și altele, inferențiale, de formare/confirmare a ipotezelor, pe de altă parte. Comprehensiunea implică, deci, și un *sistem interpretativ* care dirijează *selecția* unor *anumite asumpții* contextuale pentru enunțurile a căror formă logică permite constituirea mai multor contexte, ceea ce face ca raportul dintre formă și funcție să nu mai fie (tratat ca) unul determinist ci, dimpotrivă, unul în termeni de parametri și proceduri: anumite *instrucțiuni* pot fi asociate unor mărci specifice (conectori, anafore, forme temporale, determinanți etc.), fără a mai fi considerate ca unice, generale, declanșate prin raportarea la anumiți parametri ficși, ci ca multiple, specifice fiecărei întrebuințări și declanșate prin necesitate interpretativă (cf. Luscher, Moeschler, 1990).

Cele mai importante efecte pe care le poate produce *interpretarea contextuală a unui enunț* sunt următoarele: "poate oferi un număr de *concluzii sintetice* pe baza premiselor conținute în enunțul însuși sau în context", "poate permite *modificarea convingerii*, a forței cu care anumite asumpții, care formează contextul, sunt păstrate" și "poate conduce la *eradicarea* uneia sau a mai multor asumpții care formează contextul" (Reboul, 1989, 96). În mod evident, constatarea unor asemenea efecte este de natură să infirme sau cel puțin să altereze

"imaginea" dezvoltării unice, previzibile a sensului textual, pentru a confirma, dimpotrivă, valabilitatea unei opinii anterior exprimate conform căreia nu se poate dezvolta o metodă unică de interpretare a textelor ca *"discovery procedure"*, căci este imposibil să se *anticipeze* acele relații semnice care se vor realiza într-un text oarecare (cf. Coșeriu, 1979, 183).

Interpretînd textul, auditorul-cititorul "leagă fapte care nu sunt în mod explicit conectate, face presupuneri, umple goluri, construiește puncte de vedere, creează tensiuni etc." (Hrushovski, 1983, 117-118).

Cu intenția mărturisită de a prefigura o soluție analitică pentru aproximarea proceselor de bază în actul lecturii, Hrushovski (1983, 119) preconizează un "înțeles ideal *maximal* al textului", dedus din constatarea "că toate construcțiile interconectate și noncontradictorii posibile ale sensului sunt necesare și că există o funcționalitate maximală a tuturor elementelor și secvențelor într-un text".

3.3.2. Nu tentația unei simetrii posibile față de "înțelesul ideal maximal" al textului, ci convingerea că, teoretic, este necesară și o categorie la polul opus al acestui parametru dimensional obligă la definirea *relației minimale de sens textual.* Consider că relația minimală de sens textual coincide cu semnificatul actualizat și interpretat al unei relații dintre două entități, în următoarele condiții:

(i) cel puțin una dintre cele două entități trebuie să fie de natură semnic-verbală;

(ii) semnul verbal trebuie să angajeze o relație (directă, explicită sau indirectă, inferențială) fie cu un alt semn sau structură semnică verbal(ă), fie cu un obiect extraverbal sau extratextual;

(iii) dacă cele două entități aparțin aceluiași cod, cel *verbal,* realizarea relației minimale de sens textual pretinde participarea *simultană* a semnelor în cel puțin *două rețele textuale diferite* (cf. infra, **5.1.**), în virtutea *sincretismului funcțional al semnelor verbale la nivel textual-discursiv;*

(iv) dacă una dintre entități este de natură extraverbală (contextuală) sau cînd aparține unui cod diferit de cel lingvistic, realizarea relației minimale de sens textual se produce prin recursul la date situaționale, la memoria enciclopedică și la inferențe de tip deductiv, inductiv sau analogic (abductiv).

Este de subliniat faptul că, în relația de sens, entitățile pot participa integral, ca semne, sau doar prin una dintre laturile lor, fie prin semnificant[8], fie prin semnificat, condiția fiind aceea de a se produce o legatură cu conținut perceptibil, relevant.

În germene, acest mod de a concepe relația minimală de sens textual găsește un suport în definiția dată de Hrushovski (1983, 119) *modelului* sau *tiparului* ("pattern") ca "o legătură de două sau mai multe elemente (continue sau discontinue fiecare celuilalt) dintr-un text, legătură construită prin orice mijloace".

3.3.3. Procesele prin care se realizează diversele lanțuri relaționale ale sensului pot fi *locale* sau *globale*. În primul caz, ele depind numai de date semantico-sintactice (contextuale) sau sunt sensibile "doar la informații contextuale extrase dintr-un domeniu îngust și predeterminat" (cf. Sperber și Wilson, 1989, 103-104). În procesele *globale* se pot utiliza, dimpotrivă, cele mai diverse informații conceptuale, stocate în memorie și activate selectiv în cursul trecerii de la secvențialitatea *produsului* textual, la globalitatea reprezentărilor sale semantico-cognitive.

Într-o lucrare recentă, Anne Reboul și J. Moeschler (1998, 157-161) pun la baza distincției dintre *local* și *global* categoria de *intenționalitate informativă*, înțeleasă ca ansamblu de asumpții pe care locutorul are intenția să le facă evidente sau mai evidente interlocutorului său. Reacționînd la intenția comunicativă a locutorului, interlocutorul încearcă să recupereze intenția informativă care o însoțește pe cea dintîi, ori de cîte ori este interpretat un enunț sau "o suită nonarbitrară de enunțuri", adică un discurs. Succesul comunicării depinde de captarea intenției informative a locutorului, nivelul *local* al acesteia fiind reprezentat de enunț, iar nivelul *global*, de discurs. Ceea ce trebuie subliniat este că autorii nu văd în intenția informativă globală o simplă sumă a intențiilor informative locale, dat fiind că intenția informativă locală (asociată enunțului) este influențată, parțial, de intenția informativă globală (asociată discursului, în totalitatea lui).

---

[8] Berrendonner (1989, 108) vorbește despre inferențe "conotative". Acestea se caracterizează prin faptul că premisele lor sunt *entități de expresie* sau, în termenii autorului, "les conduites d'actualisation de ce matériel signifiant".

De aici rezultă că la nivelul producerii text-discursului intervine *strategia interpretului, un proces pragmatic al construcției sensului* care, din punct de vedere temporal, înseamnă *interpretarea* pas cu pas a fiecărui enunț constituent al textului; din perspectiva conținutului, însă, interpretarea fiecărui enunț succesiv al discursului presupune și luarea în calcul a unor ipoteze referitoare la intenția informativă *globală* a locutorului, cu impact asupra intențiilor informative locale (enunțiale).

În texte de dimensiuni mai extinse, "controlul pe care intenția informativă globală îl exercită asupra intențiilor informative locale este mediat de intenții informative de rang intermediar" corespunzătoare diferitelor niveluri în *organizarea* textului, cum ar fi diviziunile tipografice (în scris) sau pauzele și prozodia (în discursul oral) (cf. Reboul, Moeschler, 1998, 171-172).

A interpreta sensul înseamnă, prin urmare, a răspunde acelor propuneri sau provocări ale textului care, desfășurate pe parcursul său, se instituie prin relații semnice de natură semantico-pragmatică și configurativ-discursivă (cf. infra, 4); cele două subiectivități, cea originară (locutorul-scriptorul) și cea terminală (interlocutorul-cititorul), deși puternic implicate în actul discursiv prin datele lor psiho- socio-culturale și prin disponibilități afective, sunt supuse, în același timp, și constrîngerilor impuse de structura limbii și de principiile generale ale raționării.

3.4. Principalele concluzii ale examenului de mai sus sunt următoarele:

(i) Sensul textual-discursiv este de natură relațională[9];

(ii) Entitățile puse în relație de sens textual pot fi atît *semne*

[9] Coșeriu (1997, 146) afirmă că există ceva *obiectiv* în producerea sensului (în ciuda unor bariere empirice care derivă din imposibilitatea elaborării unei metode sau a unei tehnici de "descoperire" a sensului în baza unui algoritm) și anume reorientarea conținutului perceput "spre *relațiile care constituie sensul* " (s.n. – C.V.). Situată într-o cu totul altă zonă a cercetării, cea semantico-logică, *relația de discurs* este tratată cu instrumente formale de Asher (1996). Acesta consideră că "în cadrul teoretic al structurilor reprezentării discursului segmentat (SDRS), conținutul semantic al unui text-discurs provine pe de-o parte din semantica compozițională și lexicală, iar pe de altă parte din efectele relațiilor de discurs care leagă constituenții diverselor SDRS (cf. Asher, 1996, 33).

verbale primare (morfeme, cuvinte) sau *expresii verbale derivate* (blocuri sintactice, propoziții, fraze), cît și *obiecte* de natură extraverbală sau extratextuală;

(iii) În producerea sensului, relațiile semnice pot fi de orice tip, adică sintactic, semantic sau pragmatic și, de cele mai multe ori, mixt;

(iv) Legăturile dintre semne pot fi *explicite* și, prin urmare, directe sau, dimpotrivă, *implicite*, deci indirecte, inferențiale;

(v) *Actualizarea* și *interpretarea* reprezintă procesele prin care se asigură producerea sensului textual-discursiv; teoretic, disocierea acestor procese a fost constant recunoscută, chiar dacă nici denumirile[10] și nici justificările nu au coincis;

(vi) *Actualizarea* se efectuează, prioritar, prin operații aplicate semnelor sau structurilor verbale, în baza regulilor furnizate de *cunoașterea limbii* ca sistem de semne;

(vii) *Interpretarea* se realizează prin operații de tip inferențial, sprijinite pe date de natură *contextuală*, dependente pe de-o parte de intenția comunicativă și de situația discursivă, pe de altă parte de intenția informativă, de presupoziții, ipoteze, cunoștințe și convingeri culturale (științifice, estetice, morale, religioase etc.) și, în fine, de cunoștințe legate de ceea ce am numit (cf. Vlad, 1982, 84) "experiența tipologică genuină" în sfera textual-discursivă a vorbirii;

(viii) În această sferă, *globalitatea* joacă un rol esențial, ea fiind asigurată prin *intenția comunicativă globală*, asociată cu *intenția informativă globală;*

(ix) În interiorul lanțurilor sintagmatice, *procesele locale* presupun distanțe mici între semne coprezente în discurs; în *procesele globale*, distanța dintre semne poate crește pînă la limita textului integral, în dimensiunea sa sintagmatică, iar în cea paradigmatică, este angajată memoria pe termen lung a ascultătorului (cititorului), cunoștințele sale enciclopedice, convingerile, atitudinile sale etc.

---

[10] Luînd ca reper soluții din teoria modernă a textului, P. Ricour (1999, 149-156) disociază *explicația* de *comprehensiune*, văzînd în cea dintîi "o analiză strict obiectivă a structurilor", iar în cea de-a doua "apropierea sensului de către subiecți". Dar între explicație și comprehensiune "nu există scurtcircuit brutal" pentru că "între cele două se desfășoară lumea textului, semnificatul operei".

4. TIPURI DE RELAȚII ÎN DINAMICA SENSULUI TEXTUAL

> "... tutto quel che si è effettivamente compreso possa essere ricondotto obiettivamente alle relazioni che constituisconto il senso".
> (Eugenio Coseriu, *Linguistica del testo*)

Pornind de la schița relațiilor generatoare de sens textual pe care am prezentat-o sumar într-o primă variantă (cf. Vlad, 1994, 59-61), voi propune acum o soluție mai detaliată și ameliorată. Așa cum se va contura pe parcursul acestui capitol, analiza tipurilor de relații și interpretarea lor profită de cîteva surse mai importante de unde am preluat, reunind, sugestii convenabile și necontradictorii, precum și denumiri puse deja în circulație, cunoscute în mare parte fie în lingvistică, fie în semiotică, retorică sau poetică.

4.1. O opinie revelatoare în problema relațiilor de sens textual este cea exprimată de Eugen Coșeriu. Voi reține din ansamblul concepției sale următoarele aspecte, esențiale pentru perspectiva acestui capitol: (I) doar în *text-discurs* semnul lingvistic funcționează în mod concret, ca "semn actual" (cf. Coșeriu, 1997, 132); (ii) numai în această sferă (textual-discursivă) a limbajului, "în actul lingvistic concret" semnul își realizează constelația funcțională densă, în și prin rețeaua de relații în care este sau poate fi cuprins; (iii) pe lîngă funcțiile: reprezentativă, expresivă, apelativă și referențială, rezultate din *relațiile* "semnului concret" cu semnificația conceptuală, cu locutorul, cu interlocutorul și cu lumea extralingvistică, acest *semn lingvistic concret* dobîndește în text-discurs și un complex de funcții semantice "evocatoare", determinate de *alte relații* în care mai participă. Acestea din urmă sunt: relația "materială și semantică" cu alte semne particulare, cu alte grupuri sau serii de semne, cu întregi sisteme de semne; relația imediată (materială) cu lumea extralingvistică determinînd o funcționare "imitativă" a semnului concret; relația acestuia cu experiența imediată (cu "contexte" și "situații"); relația sa cu alte texte; relația cu "cunoașterea empirică a lumii și cu diferitele

forme de interpretare a lumii (<cultura>)" (Coşeriu, 1979, 181-182; cf. Idem, 1997, 95-121).

Semnificaţiile "adiţionale" ale semnului, rezultate din relaţiile menţionate mai sus, *se pot actualiza doar în text-discurs*, acea "modalitate superioară a lingvisticului" al cărei conţinut specific este *sensul* (Coşeriu, 1979, 186; cf. şi supra, 3).

Toate aceste elemente de teorie textuală au influenţat –direct sau indirect– calea prin care am ajuns la *modelul tipurilor de relaţii de sens*; delimitarea lor s-a făcut în consonanţă cu convingerea că, în cercetarea teoretică, *textul* (verbal) trebuie luat în considerare ca o *categorie*, aşa cum este ea fundamentată în concepţia coşeriană asupra limbajului (şi cum am tratat-o încă din 1982), şi nu ca o simplă sumă (fie ea deschisă sau infinită) de texte-ocurenţă. În aceeaşi ordine a preliminariilor metateoretice precizez că, prin gradul înalt de generalitate la care sunt tratate aici, *tipurile de relaţii* se situează în sfera *textualităţii* (cf. supra, 2.5). De aceea, ele nu depind de (nici nu produc diferenţe la) nivelul tipologiei textelor, unde, însă, s-ar putea ca diversele *forme de realizare* a tipurilor de relaţii să dobîndească relevanţă.

4.2. În studiul său, *Linguistics as a Tool for Discourse Analysis*, Fillmore (1985) înfăţişează relaţiile posibile dintre entităţile lingvistice ale unui text, reunite în trei tipuri de bază: relaţii *intratextuale, intertextuale* şi *extratextuale*, considerate ca tot atîtea moduri esenţiale ale capacităţii umane de cunoaştere lingvistică, concretizată în procesele de producere şi înţelegere ale textului. Importanţa *relaţiei*, atît în sintagmatic, cît şi în paradigmatic, creşte –în opinia lui Fillmore– o dată cu acceptarea unei viziuni *dinamice*, procesuale, asupra textului, acest fel de "joc cu mişcări şi stări" (1985, 16). Perspectiva *intratextuală* vizează relaţiile dintre părţi *date* ale aceluiaşi text, cea *extratextuală* are în vedere legăturile dintre un text şi 'lumile' sale, iar perspectiva *intertextuală* are ca obiect relaţiile dintre un segment dat, efectiv prezent în text, şi oricare alt segment potenţial, cu care este parţial identic, parţial diferit, şi care ar putea să-i ia locul.

Intratextualul şi *intertextualul* s-ar deosebi, în esenţă, prin independenţa *vs* dependenţa de *interpret*, de informaţia particulară (individuală) pe care acesta o aduce în procesul interpretării: intratextualul implică o cunoaştere a textului prin datele pe care *el însuşi*, ca mărime verbală, le manifestă şi le furnizează, în timp ce intertextualul implică o cunoaştere a textului dependentă de informaţii (cunoştinţe) şi

abilități *ale interpretului*, activate pe parcursul interpretării.

În sfera *extratextualului* intră relațiile exoforice prin care un segment textual trimite fie la elementele configurative ale situației comunicative ("text-external world"), grație deicticelor, fie la lumea ale cărei proprietăți le *reprezintă* textul ("text-internal world").

Acest mod de a vedea relațiile în sfera textualului, bogat în sugestii, nu va fi preluat și transpus *ad litteram* în imaginea teoretică pe care o propun. Deși păstrate, cele trei noțiuni vor fi numite prin alți termeni, considerați mai adecvați și vor fi distribuiți într-o altă ordine decît aceea a simplei juxtapuneri, așa cum se sugerează în studiul lui Fillmore.

4.3. O altă sursă importantă pentru cercetarea categoriei de *relație textuală* o reprezintă contribuția lui Gérard Genette consacrată unor aspecte ale transtextualității, acea "transcendență textuală a textului" concepută ca "<tot ceea ce îl pune în relație evidentă sau secretă cu alte texte>" (1982, 7).

Revenind cu unele modificări asupra termenilor, propuși inițial într-o manieră de dialog imaginar cu conotații platoniciene în *Introduction à l'architexte* (Seuil, Paris, 1979), Genette umple acum *transtextualitatea* cu următoarele cinci categorii de relații: *intertextuale, paratextuale, metatextuale, hipertextuale* și *arhitextuale* (cf. 1982, 7-14).

Precauția lui Genette prin care ține să sublinieze că cele cinci tipuri de transtextualitate nu reprezintă clase închise, etanșe ci, dimpotrivă, interferente, nu mi se pare suficientă pentru a face inutilă orice încercare de reluare a discuției.

De la început trebuie să avertizez asupra faptului că, susținînd *ideea transtextualității ca aspect al textualității*, mă situez pe o poziție total diferită de cea a lui Genette (1982, 7), prin refuzul de a atribui fenomenului statutul de obiect (exclusiv) *al poeticii* ("L'objet de la poétique [...] est la *transtextualité*) sau de aspect pertinent *al literarității*. Dimpotrivă, văd în transtextualitate o caracteristică *general textuală*, identificabilă oricînd în cele mai diverse tipuri de texte, de la cele obișnuite, neprotocolare, colocviale, pînă la textele intens marcate cultural (științifice, juridice etc.) și estetic (literare).

4.3.1. Reexaminate din această perspectivă, unele dintre categoriile de relații transtextuale menționate mai sus își pierd din concludență, pe de-o parte din cauza *caracterului circular* al definițiilor (prezența unui

termen definit în explicaţia altuia, ca în cazul hipertextualităţii şi al arhitextualităţii), pe de altă parte din cauza insuficientei rigori în delimitarea şi ierarhizarea criteriilor operante la nivelul fiecărei categorii.

Arhitextualitatea (abreviată în continuare prin *arhitx*), "cea mai abstractă şi implicită" este o relaţie "cu totul mută, care, în plus, nu articulează decît o menţiune paratextuală [...] de pură apartenenţă taxinomică" (Genette, 1982,11; s.n. –C.V.). Dar, fie corectă, fie derutantă, orice menţiune paratextuală cuprinsă în titlul unui text (*Poésies, Essais, Le Roman de la Rose*) sau în subintitularea sa (*Roman, Récit, Poèmes*[1]) priveşte *statutul* generic al textului însuşi, la care se referă exact în aceeaşi manieră în care o face, de pildă, textul critic literar. De aceea, considerăm arhitextualitatea mai curînd un caz particular al *metatextualului*, decît un sub-tip de relaţie al acestuia: o (auto-)evaluare sau o interpretare explicită a unui aspect tipologic sau generic al unui text.

Hipertextualitatea (=*hipertx*) este, pentru poeticianul francez, orice relaţie care uneşte un text B (=hipertx), cu unul anterior A (=hipotx), pe care se grefează într-un mod ce nu coincide cu cel al *comentariului*" (Genette, 1982, 11-12), adăugînd că hipertx (B) derivă dintr-unul anterior prin transformare (directă) sau prin imitare (transformare indirectă). Deşi delimitat de *metatx* (prin condiţia negativă din definiţie), *hipertx* nu poate evita, în schimb, apropierea prea mare de *intertextualitate*, definită de autor ca o relaţie de coprezenţă între două sau mai multe texte, prin prezenţa efectivă a unui text în altul, în forme precum: citarea, plagiatul sau aluzia (idem:8). Este evident, însă, că pentru "a aduce", direct sau indirect, un (fragment de) text în altul, cel dintîi trebuie să existe în memoria[2] fiecărui interpret (cititor sau autor) înaintea celui de al doilea. Prin urmare, *decalajul* temporal este o condiţie nu doar a *hipertx*, ci şi a *intertx*. Cele trei categorii de relaţii transtextuale, reduse şi redefinite mai jos, vor fi: *metatx*, *paratx* şi *intertx*.

Metatx vizează *relaţia unui fragment (sau element) textual* a *cu propria sa interpretare*, a', prezentă în textul A. Este evident că orice menţiune "de pură apartenenţă taxinomică" nu este decît o (auto-)

[1] Am preluat exemplele date de Genette (1982:11).

[2] Consider necesară postularea a *două cronologii*: una reală sau obiectivă, determinată de succesiunea în timp a textelor, în funcţie de momentul producerii / apariţiei lor, iar alta a memoriei, în care rînduirea în timp depinde de momentul contactului *individual*, personal, cu fiecare text. Pentru "jocul" intertextual decisivă este cea de-a doua cronologie, cea subiectivă.

interpretare a unei anumite trăsături textuale, ceea ce determină includerea *arhitx* în sfera *metatx*. Pe de altă parte, este bine să subliniem că în orice tip de text, *nu numai în cel critic* (literar), apar frecvent relaţii (şi operaţii) *metatx*, ori de cîte ori textul "se întoarce" asupra lui însuşi în calitate de (tip de) obiect de natură textuală.

Paratx[3] numeşte *relaţia* textului **A**, în ansamblul său, cu un segment sau cu semne textuale accesorii (**a'**), relaţie instituită prin *contiguitatea spaţială* (în condiţiile textului scris) sau *temporală* (în condiţiile textului oral) a lui **A'** sau **a'** cu **A**. Ne găsim în faţa unei *relaţii semnice indiciale* uşor de sesizat, de cele mai multe ori socializate sau instituţionalizate, în măsura în care putem considera astfel intitularea, prefeţele, postfeţele, notele (marginale, infrapaginale sau terminale), ilustraţiile sau alte semne accesorii.

Realizarea *sensului* în virtutea acestui tip de legături este uneori foarte dificilă, pentru că presupune nu numai activarea unor cunoştinţe tipologice, din sfera competenţei textuale, ci şi a unor date situaţionale; dacă cineva nu le deţine, nu poate (re-)face *sensul relaţiei*. Aşa, de pildă, cît de multe dintre mărcile paratextuale dintr-un text de lege nu rămîn lipsite de sens (precis) pentru cine nu cunoaşte normele de compoziţie şi de funcţionare ale discursului juridic, ori ce valoare (alta decît enigmatică) are o dedicaţie înscrisă pe un text (carte) pentru cel care nu ştie nimic despre autorul dedicaţiei sau despre destinatarul acesteia?!

Intertextualitatea[4] este, în viziunea mea, cel de-al treilea tip de transtextualitate. Termenul exprimă relaţia unui (fragment de) text **A**, cu un (fragment de) text **B** (anterior) sau "aducerea" lui **B** în **A**, fie prin mijloace directe (citare), fie prin mijloace indirecte (aluzie, transformare, imitare). Înţeleasă astfel, *intertx* îşi înglobează şi *hipertextualitatea* lui Genette.

4.3.2. Am ajuns, prin urmare, la un punct de vedere situat între modelul lui Genette, cu cinci categorii de relaţii transtextuale, şi cel al lui

---

[3] Paratextualitatea este, pentru Genette (1982:9), "la relation, généralement moins explicite et plus distante, que, dans l'ensemble formé par une oeuvre littéraire, le texte proprement dit entretient avec (...): titre, sous-titre, intertitres; et bien d'autres types de signaux accesoires, autographes ou allographes, qui procurent au texte un entourage (variable) et parfois un commentaire, officiel ou officieux (...)".

[4] Genette (1982:8) defineşte intertextualitatea ca o relaţie "de coprésence entre deux ou plusieurs textes, c'est-à-dire, éidetiquement et le plus souvent, par la présence effective d'un texte dans un autre", sub forma tradiţională a *citării*, a *plagiatului* (o practică mai puţin explicită şi mai puţin canonică) sau a *aluziei*.

Riffaterre[5], cu o categorie generică, intertextualitatea, unică și nediferențiată. Și, pentru a evita ambiguitățile terminologice, voi numi prin expresia ADTEXTUAL *tipul relațiilor de sens în care textul însuși – global sau prin anumite trăsături specific textuale – devine element al unei legături cu un alt (segment de) text.* Termenul nu are conținutul identic nici cu transtextualitatea lui Genette, nici cu intertextualitatea lui Riffaterre și încearcă să sugereze prin prefixoidul *ad* întoarcerea spre sine a textului, printr-o paradoxală îndepărtare voită sau "fugă" aparentă spre un text "străin".

Efectul de prezență al textului **B** ("străin") în textul **A**, prin referirea acestuia din urmă la cel dintîi, se poate produce fie prin procedee *(auto)reflexive* în cazul relației *metatextuale*, fie prin *proximitate* ori contiguitate în cazul relației *paratextuale*, sau prin *proiectivitate* în relațiile *intertextuale*.

4.4. O distincție, destinată să separe din punct de vedere teoretic două componente majore ale textului în calitatea sa de categorie lingvistico-semiotică, este aceea dintre *cotext* și *context*.

Lansată de Petőfi[6] și admisă de obicei în mod tacit de numeroși alți cercetători, această disociere va fi reexaminată în continuare pentru a se vedea dacă și în ce măsură ea își conservă relevanța în delimitarea relațiilor de sens textual-discursiv, adică, în alți termeni, dacă printre tipurile de relații există unele al căror domeniu de aplicație să fie în exclusivitate una sau alta dintre cele două componente.

Pornind de la înțelegerea relațională pe care am dat-o *sensului textual* (cf. supra, **3**), voi spune că relațiile *cotextuale* (**R cotx**) sunt relații instituite prin *legătura directă dintre două elemente verbale* (aparținînd domeniului unei limbi), *co-prezente* în spațiul *intratextual* dat, legătură

---

[5] Pentru Riffaterre intertextualitatea este capacitatea cititorului de a percepe "des rapports entre une oeuvre et d'autres qui l'ont précédée ou suivie" și se constituie într-o componentă a *literarității* operei (cf. Michael Riffaterre, "La trace de l'intertexte", in *La Pansée*, 1980, nr. 215, p. 4).

[6] Într-o suită de studii de dimensiuni considerabile, J. S. Petőfi (cf. 1969, 1973, 1975 și alte numeroase contribuții mai recente) operează cu termenii *cotext* și *context* al căror conținut devine treptat mai bine delimitat. Trebuie subliniată, cu acest prilej, rezerva autorului față de o demarcație strictă între pragmatică și semantică, pe de-o parte, și față de o înțelegere îngustă a contextului, apreciat ca fiind *ireductibil* la aspectele pragmaticii lingvistice (cf. 1975:96 și 104-106), pe de altă parte.

obținută prin aplicarea unor ***reguli gramaticale***[7]. Prin funcția coezivă îndeplinită, acest tip de relație are efecte "centripete", asigurînd *continuitatea* sau progresia sensului în și prin produsul verbal textual. Din punct de vedere descriptiv, *R cotx* necesită o cercetare sintactico-semantică (sau lexico-gramaticală), axată prioritar pe conținutul significațional și designațional (în sensul dat termenilor de către Coșeriu, (1993, 62-63; 1994, 66) al entităților verbale de mărimi variabile, de la morfem, la frază.

Din același unghi al sensului textual, *relațiile contextuale* (**R contx**) se produc prin *legătura indirectă* dintre un semn verbal (sau o secvență verbală) *explicit(ă)* și unul ori mai multe "obiecte" (de orice natură, inclusiv semnică) *din afara lanțului lingvistic manifest* sau a produsului textual. Legătura produsă (dacă și pentru cine se produce) este de tip *inferențial* și are ca rezultat o *interpretare*, determinată de activarea unor informații *extraverbale* (exterioare *produsului* textual explicit) după ce fazele procesului de actualizare a sensului au fost epuizate. În alternativa alegerii spațiului *intratextual* ca spațiu originar sau inițial[8] al mecanismelor de producere a sensului (dar nu și ultim!), putem considera că **R contx** au efecte "centrifuge" pretinzînd, din perspectivă descriptivă, o cercetare semantico-pragmatică, specific textual / discursivă, adecvată realizării *sensului*. Relațiile te tip contextual sunt cele care stau la baza coerenței, proprietate cu funcții textuale majore (cf. Vlad, 1994, 116-119), cu un coeficient unificator și/sau globalizant superior (cf. infra, 5.5.).

Dacă nota comună acestor categorii de relații constă în faptul că ele implică mereu *două mărimi de natură semnică prin a căror legătură se îmbogățește sfera sensului textual*, diferența specifică derivă din deosebirea de statut al celui de-al doilea termen al relației minimale de sens, care este de *natură verbală* (lingvistică) în *R cotx* și *extraverbală* (neverbalizată) în *R contx*. Dar această diferență fundamentală este însoțită, în mod firesc, și de altele ce urmează să fie precizate și comentate în continuare.

O primă întrebare, direct derivabilă din constatările de mai sus, privește *dimensiunea* sau *extensiunea relației*, precizarea limitelor în care se înscriu termenii ei.

---

[7] Folosesc termenul de *regulă gramaticală* cu sensul său din gramatica de tip generativ. Pentru o expunere detaliată și argumentată, în această privință, vezi Vasiliu, 1990:14-19.

[8] O asemenea alternativă este susținută de Coșeriu (1979:183) cînd afirmă că toate "efectele" unui text rezultă din "textul însuși", din modul în care se actualizează diversele relații semantice potențiale.

4.4.1. Revăzută din acest punct de vedere, *R cotx* prezintă două alternative posibile: într-una dintre ele ambii termeni sunt situaţi în interiorul aceluiaşi *enunţ*, motiv pentru care numim relaţia **intraenunţială**, în cealaltă termenii sunt situaţi în două enunţuri diferite, succesive sau nu, aparţinînd însă aceluiaşi (segment de) text, ceea ce justifică denumirea de relaţie **interenunţială**.

Alegerea *enunţului* ca *parametru dimensional al relaţiilor de sens* nu este arbitrară. Ea se justifică prin statutul pe care i l-am atribuit în modelul textual preconizat anterior (cf. Vlad, 1994, 50-62). Pentru a facilita înţelegerea consideraţiilor ce urmează, reamintesc acum trăsăturile definitorii ale enunţului[9] în calitatea lui de *unitate relevantă*, nucleică, a nivelului text-discurs al limbajului şi, în consecinţă, esenţială oricărui demers descriptiv-interpretativ de tip enunţial-textual *vs* frazal. Astfel, numai printr-o abordare enunţială (nu şi prin cea frazală) pot fi evidenţiate semnele explicite sau implicite a două dintre cele trei principii de textualitate: comunicativitatea şi referenţialitatea. Cu alte cuvinte, voi spune că optica enunţială este singura adecvată cercetării interesate să releve: a) modul în care producerea sensului textual-discursiv este determinată de procesul comunicativ reflectat în acte verbale; b) în ce fel şi prin ce mijloace verbale sau extraverbale pot fi reperate şi identificate obiectele lumii extratextuale şi ale celei intratextuale şi c) cum se propagă sensul în secvenţe de dimensiuni transfrastice. Dacă putem admite că "pe orizontală" limitele (începutul şi sfîrşitul) unui enunţ coincid cu cele ale frazei corespunzătoare, în schimb, "pe verticală", enunţul dobîndeşte un "relief" multiform, dat de numeroasele conexiuni pe care le implică, atît cu un spaţiu cognitiv divers, cît şi cu unul comunicativ particular.

Toate trăsăturile menţionate ne fac să admitem că *delimitarea enunţială* poate figura printre factorii relevanţi în departajarea relaţiilor de sens textual, fără a uita să adăugăm că aceste limite nu pot fi şi nu trebuie considerate rigid, ca fiind exclusive şi netransgresabile.

Cu privire la *R cotx, intraenunţiale* şi *interenunţiale*, mai remarcăm un fapt important: deşi în majoritatea cazurilor ele sunt urmarea aplicării *unor reguli (lexico-)gramaticale* mediate de mărci (semne explicite), nu este exclusă nici intervenţia unor operaţii pragmatice, de tip

[9] În lucrarea lor, *Pragmatique du discours*, Anne Reboul şi Jaques Moeschler consideră enunţul ca entitate de bază a pragmaticii, iar *un discurs* "une suite non arbitraire d'énoncés" (19988, 157-159), fiecărui enunţ corespunzîndu-i o intenţie comunicativă şi o intenţie informativă locală, iar discursului, o intenţie informativă globală.

inferenţial şi procedural, necesare chiar în prima treaptă a prelucrării sensului.

4.4.1.1. Prin *R cotx intraenunţiale însoţite de mărci gramaticale explicite* (morfeme) *se generează structurile propoziţional/frazale ca bază logică a enunţului* (cf. infra, **5.1.1.**). Pentru cazul particular al structurilor apozitive, *absenţa mărcilor gramaticale* a făcut ca aceste fenomene să fie tratate (în majoritatea versiunilor de sintaxă a limbii) fie ca manifestări deviante de la cele două tipuri de relaţii gramaticale (coordonarea şi subordonarea), fie ca forme de non-dependenţă gramaticală. De fapt, aceste structuri (ca şi numeroase alte cazuri de ambiguitate morfo-sintactică), deşi au aparenţa unor fenomene cotextuale (intraenunţiale/intrafrazale), pretind recursul la *context*, prin operaţii inferenţiale, şi au o deosebită relevanţă în *interpretarea* sensului textual-discursiv. (O soluţie în vecinătatea acestui punct de vedere se găseşte la L. Pop, 2000, 29-35)

4.4.1.2. *R cotx interenunţiale* pot lua, şi ele, forme structurate gramatical, în funcţie de prezenţa mărcilor gramaticale însoţitoare şi, prin urmare, mediatoare. Prin conectorii "secvenţiali" în calitate de mărci gramaticale se stabilesc relaţii de sens *între enunţuri*, obţinîndu-se *secvenţe* textuale coezive.

Dar, aşa cum s-a demonstrat (cf. Moeschler, 1989; Luscher, Moeschler, 1990; Moeschler, Reboul,1999), *conectorii* din limbile naturale, fără corespondenţi în limbajele formale, sunt sensibili nu doar la conţinutul şi la ordinea secvenţială, ci *şi la contextul* în care trebuie interpretate enunţurile. De aceea, sensul acestor conectori *pragmatici* depinde nu numai de condiţii gramaticale de întrebuinţare în raport cu termenii (enunţurile) conexiunii, ci şi de *interpretarea inferenţială* cerută de prezenţa conectorului însuşi (cf. infra, **4.4.3.2.**).

4.4.2. *R contx*, aşa cum am menţionat deja, sunt relaţii ce se stabilesc între un element sau segment verbal explicit şi altul, absent în spaţiul intra- sau interenunţial, deci *neverbalizat*, dar *verbalizabil*.

Postularea textului (în sensul larg pe care i l-am atribuit, numindu-l *text-aisberg*) ca *entitate verbală comunicativă şi cognitivă* în şi prin care se realizează conjuncţia semnului lingvistic cu obiecte individualizate şi identificate ale lumii extratextuale m-a determinat să includ *referenţialitatea* printre *principiile* textualităţii (cf. supra, **2.5.**). Este firesc, prin urmare, ca aspectele *referenţiale*, la rîndul lor, să ocupe un loc important în sfera relaţiilor textuale de sens.

Dacă analizele fondate pe o concepţie textuală standard ("localistă") au evidenţiat cu precădere mecanismele referenţiale intra- şi interenunţiale (sau endoforice), orientarea *cognitivistă* recentă, în schimb, acreditează tot mai insistent şi legitimitatea unui demers contextual (exoforic şi/sau pragmatic) de abordare a referinţei. În primul caz, cercetările consacrate proceselor anaforice au fost în măsură să elucideze o seamă de aspecte privind *continuitatea referenţială cotextuală*, susţinută de raportul dublu, de *reluare* şi *coreferinţă* dintre elementul anaforic, slab saturat din punct de vedere semantic, şi antecedentul său, coprezent în dimensiunea secvenţială a textului.

Prin referinţa *contextuală*, însă, ceea ce se realizează este, în primul rînd, atribuirea sau introducerea unui *referent nou*[10] în procesul textual-discursiv, fie prin intermediul unui *nume propriu* (care, ca designator rigid, trimite direct, fără medierea unui conţinut semantic, şi în toate lumile posibile, la acelaşi referent), fie prin *deictice* (forme verbale ai căror referenţi sunt localizaţi în situaţia de discurs) care trimit exoforic la conţinuturi de memorie a căror origine poate fi de natură lingvistică sau perceptuală (cf. Reichler-Béguelin, 1989, 317; Vlad, 1994, 102-103).

Am amintit aceste modalităţi principale de referenţiere a text-discursului numai spre a le putea reexamina din perspectiva problemei centrale pentru capitolul de faţă, cea a *relaţiilor textuale*. Revăzută astfel, identificarea referenţilor se dovedeşte a fi un proces dirijat de două tipuri de relaţii: (i) ***gramaticale*** sau *codice* (limitate la spaţiul co-textual) şi (ii) ***inferenţiale*** dependente de context, în sensul cel mai cuprinzător al termenului. Dar cele două categorii de relaţii nu se distribuie nici uniform, nici univoc, în cele două sfere de bază: *cotextuală* şi, respectiv, *contextuală*. Dimpotrivă, incidenţa *strategiilor inferenţiale* şi a operaţiilor subiacente asupra SENSULUI TEXTUAL este atît de importantă şi de masivă, dată fiind incompletitudinea funciară a structurilor macro-sintactice (Reichler-Béguelin, 1993, 376), încît aceste operaţii *specifice*

[10] Diferenţa dintre funcţia de bază textual-discursivă a anaforicelor şi a deicticelor a fost remarcată în repetate rînduri: "Alors que la fonction prototypique de la deixis est de déplacer le centre d'attention (*'le focus'*) existant vers un nouvel objet du discours, celle de l'anaphore est de maintenir et de confirmer le centre d'attention déjà établi" (Cornish, 1990:82-83) sau "L'anaphore devient un processus qui indique une référence à un référent déjà présent (ou *saillant*) dans son focus d'attention, alors que la deixis consiste en l'introduction dans le focus (ou mémoire discursive ou modèle textuel) d'un référent nouveau, non encore saillant" (Kleiber, 1990:245-246). În această privinţă cf. şi Moeschler, Reboul (1999, cap. 13).

contextualului se pot regăsi şi în limitele cotextualului, ori de cîte ori *interpretarea* unor secvenţe verbale *intraenunţiale* sau *interenunţiale* necesită recursul la informaţii extratextuale, enunţiative, situaţionale sau enciclopedice.

Modelul originar al operaţiilor numite *inferenţe* este deducţia din logica propoziţională, în cadrul căreia *premisele* calculului logic au fost asimilate "sensului literal" al enunţurilor, prin urmare conţinutului lor propoziţional, *concluziilor* corespunzîndu-le "subînţelesurile" vehiculate prin text-discurs.

În mod firesc însă, aplicarea acestui tip de calcul logic la domeniul *activităţii de vorbire* în şi prin *limbile naturale* a condus la o necesară extensiune a schemei canonice a deducţiei, aşa cum fusese ea fundamentată în logica propoziţională. Astfel, au mai fost acceptaţi în calitate de termeni ai calculului inferenţial şi *stări de lucruri, enunţări* sau *acte de limbaj* "pentru că cele mai multe subînţelesuri se dezvoltă pornind de la informaţii furnizate de aceste *realia*" (Berrendonner, 1989,106). De asemenea, cercetări recente (cf. Berrendonner, 1989; Reichler-Béguelin, 1993) pledează pentru ideea că, în scopul interpretării sensului textual-discursiv, trebuie luată în considerare nu numai *inferenţa deductivă* (descrisă ca trecere de la antecedent la consecvent a unei implicaţii, parcurs care, conform normelor logicii clasice, "descinde" de la o informaţie "forte" la o informaţie mai slabă), ci şi cea "reductivă" ("accesul la antecedent pornind de la consecvent[11], şi cea *abductivă* sau

---

[11] Modelul celor două tipuri de inferenţe, deductivă şi inductivă, are următoarea expresie formală la Berrendonner (1989: 106-107):

"(1) p (contenu littéral)
p q (moyen d'inférence)
q (information implicite déduite)", pentru inferenţa deductivă, iar pentru inferenţa "reductivă":
"(3) q (contenu littéral)
p q (moyen d'inférence)
p (implicite déduit)".

Comentînd *modelul* general al inferenţei deductive, în maniera în care apare la Sperber şi Wilson (1989), Moeschler îl redă astfel:

"prémisse 1
prémisse 2
.....
prémisse n
_____
conclusion"

ipotetică (fondată pe o experiență trecută ce are însă șansa de a regla în mod rațional conduita noastră viitoare[12]).

Curba parcursă de viziunea asupra inferenței, în trecerea de la modelarea logică a *limbajului științific* la cel *natural*, mi se pare simetrică cu traiectoria pe care s-a înscris evoluția logicilor modale, progresiv îmbogățite prin evidențierea de noi operatori (doxastici, deontici etc., alături de cei alethici), sub presiunea aceluiași limbaj natural.

Mecanismul inferențial lărgit, care adaugă modelului deductiv și pe cel inductiv (probabilistic) și abductiv (analogic), reprezintă pentru cercetarea textual-discursivă o soluție teoretică necesară, evident profitabilă și eficientă, pentru că oferă o bază explicativă, congruentă și convingătoare, unui număr mare de fenomene verbale, *(re-)examinate din perspectiva sensului textual.* Diferitele tipuri de mecanisme inferențiale permit reconstituirea conținutului implicit pe care, de foarte multe ori, este fondată înlănțuirea textual-discursivă.

Din sfera noțiunii de *proces inferențial* (așa cum s-a conturat ea în numeroase contribuții etichetate de cele mai multe ori ca lucrări de *pragmatică*), putem desprinde și câteva trăsături legate atît de *condițiile lingvistice* cu caracter general care reclamă o operație inferențială ca și de *efectele textuale* ale unei astfel de operații. În sensul acesta se poate spune că *inferența este un calcul interpretativ* grație căruia *se reconstruiește un conținut implicit prin formularea unor ipoteze*, în condițiile manifestării unei (oricărei) forme de *incompletitudine* sau de *ambiguitate* în produsul verbal textual, ce provoacă interpretări incerte. De aceea, este firesc să găsim examinate și descrise acele cazuri în care *actualizarea conținutului* unei relații de sens este obligată să "întîrzie", în căutarea soluției convenabile, a interpretării satisfăcătoare, pentru eliminarea unor alternative.

4.4.3. Dintre *fenomenele textuale* în a căror interpretare intervine un *parcurs inferențial* pentru a pune în relație datul verbal explicit cu informația ipotetică necesară, le voi menționa aici pe cele mai frecvent luate în discuție în cercetările din ultimii ani: **anafora**, în anumite

---

și îl definește ca "sistem care leagă un ansamblu de premise cu o concluzie" (Moeschler, Reboul, 1999:86).

[12] Într-una dintre formulările sale cu privire la *abducție*, Peirce o considera "o metodă de a forma o predicție generală, fără vreo asigurare pozitivă că ea se va îndeplini într-un caz special sau în mod curent, justificarea sa fiind aceea că este singura speranță posibilă de a regla rațional conduita noastră viitoare și că inducția bazată pe experiența trecută ne încurajează foarte mult să sperăm că ea se va îndeplini în viitor" (Peirce, 1990, 327).

realizări discursive, **coreferința**, în cazuri de ambiguitate referențială, **conectorii pragmatici**, **elipsa** textual-discursivă, **ironia**, **metafora**, **metonimia**, **sinecdoca** și alte "efecte de sens". Mă voi opri, în continuare, doar la unele dintre aceste fenomene.

4.4.3.1. Anafora vs catafora sunt noțiuni care au deja o istorie. Cea dintîi datează din secolul al II-lea cînd Appolonius Discolos, ocupîndu-se de pronume, opunea *deicticele* (forme verbale care se referă la lucruri din lume), *anaforicelor* (forme verbale ce trimit la segmente de discurs). Termenul *catafora* apare mult mai recent, în 1934, cînd Karl Bühler îl propune în a sa *Sprachtheorie* (Fischer, Jena), considerînd opoziția *ana/kata* conformă atît cu tradiția din gramatica greacă, cît și cu rolurile textuale ale celor două posibilități de legătură referențială intratextuală.

Fără a fi perfect simetrice, anafora și catafora au totuși cîteva elemente comune: (i) *spațiul textual* (adică domeniul sau incidența), acoperit de relația dintre anaforic sau cataforic și, respectiv, antecedentul sau subsecventul fiecăruia, poate fi atît intrafrazal, cît și transfrazal; (ii) ambele se realizează uneori prin constrîngeri lingvistice, morfosintactice sau lexico-semantice (cum ar fi acordul în gen și număr al anaforicului cu antecedentul sau coreferința directă a subsecventului cu expresia indicială a cataforicului), iar alteori prin procese inferențiale diverse și, adesea, complexe. Dar, deși *relația* dintre (punctul) cataforic și subsecventul său nu este una de dependență sintactică, nici la nivel intrafrastic, nici la nivel transfrastic, procesele inferențiale nu apar decît foarte rar în prelucrarea sensului unei *catafore*, legătura fiind ghidată mai curînd de dependențe semantice codice între segmente *verbale coprezente*[13]. Situația este cu totul diferită în cazul anaforei.

Spre deosebire de anafora cunoscută sub numele de 'fidelă' sau 'strictă', cînd anaforicul (pronominal sau lexical) conduce direct și univoc, prin operații gramaticale, la antecedentul (intra- sau interfrazal) cu care devine coreferent, *anafora asociativă* sau *indirectă* pretinde un tratament în termenii unui calcul semantico-pragmatic riguros. Acesta are de luat în seamă, prin asociații din memoria discursivă sau din cea enciclopedică, informație neexprimată verbal anterior, dar disponibilă

[13] Studiul monografic asupra cataforei, efectuat de lingvistul polonez Marek Kęsik (cf. *La cataphore*, PUF, Paris, 1989) și ilustrat cu material verbal exclusiv în limba franceză, m-a condus la constatarea că nici față de mecanismul inferențial cele două fenomene textuale, anafora și catafora, nu se comportă similar.

pentru interlocutori în virtutea stereotipurilor culturale ale unei comunități oarecare, și ține de o macrosintaxă cu bază memorială (cf. Reichler-Béguelin, 1989 și 1993). În aceste cazuri, interpretarea anaforicelor prin recuperarea antecedentului se face la nivel pragmatic, printr-un proces inferențial. Să analizăm următorul exemplu (construit după Reichler-Béguelin, 1989, 306):

(1) Era *o ceartă* strașnică în curte. *Adversarii* își aruncau vorbe grele.

Să observăm mai întîi că, fără a fi vorba de o referință deictică sau demonstrativă, referința virtuală a expresiei *adversarii* "eșuează prin ea însăși în determinarea unui referent" (cf. definiția anaforei în Moeschler, Reboul, 1999, 344-345) și apoi că, din cauza articolului hotărît (*-i*) ca declanșator de antecedent, suntem obligați să căutăm un segment anaforizat sau sursa care orientează spre referent. În consonanță cu numeroase opinii exprimate deja (cf. Berrendonner, 1989; Moeschler, 1989 (b); Reboul, 1989; Cornish, 1990; Kleiber, 1990), vom admite că recuperarea antecedentului se face printr-un *parcurs inferențial* care intervine în interpretarea segmentului textual ce conține declanșatorul antecedentului, pe baza unor cunoștințe despre lume. Astfel, pornind de la premisele:

(1a) există x (=ceartă)

(1b) există y (=adversari)

se va trage concluzia:

(1c) dacă există x, atunci există (după toate probabilitățile) y, printr-un raționament în care activarea unei informații accesibile în enciclopedia participanților la actul discursiv (aici *ceartă*) validează cealaltă informație din fondul de cunoștințe împărtășite (aici *adversari*), pe schema: "unde există ceartă, există și adversari".

Un alt exemplu de anaforă indirectă găsim în:

(2) *Oamenii* erau necăjiți. *Ele* plîngeau. *Ei* priveau cu tristețe.

unde identificarea referenților pronominali, *femeile*, *bărbații*, se poate face admițînd ipoteza că "dacă există oameni, atunci există, în mod plauzibil, bărbați și femei". Este tocmai ceea ce, pentru Reichler-Béguelin (1993, 335-336) se produce în cazul anaforei asociative prin intermediul *inferenței*, "un calcul interpretativ nestricat, adesea abductiv, care constă în a considera *ipso facto* ca descoperită existența unui alt referent, pornind de la existența unuia dat, în virtutea unui raționament prealabil de tipul "dacă există x, atunci există (obligatoriu sau numai probabil) y".

Încercarea de atribuire a unui referent prin mijloace sintactice şi semantice mai poate eşua şi în cazul *ambiguităţii* anaforice (cînd în cotextul dat există mai mulţi antecedenţi posibili[14] în calitate de tot atîţia referenţi) şi în acela al *absenţei textuale* a oricărui antecedent (cf. Cornish, 1990; Reboul, 1989). În ambele cazuri, interpretarea anaforicelor este de natură *pragmatică* şi priveşte contextul predicativ, enunţiativ şi situaţional dat, în măsură să creeze antecedentul propriu fiecărui anaforic, pe baza modelului conceptual al referentului discursiv. În situaţiile următoare:

(3) [Un cîine lup enorm se apropie, fugind].

L (locutor) lui I (interlocutor):

- *Crezi că e periculos?*

(4) [La o piscină] L, care vrea să intre în apă, îl întrebă pe I, care iese:

- *E rece?*

persoana a treia, exprimată desinenţial în forma verbală *este*, îşi dobîndeşte antecedentul exclusiv contextual, pragmatic: "cîinele" în (3), iar în (4) "apa", obiecte de referinţă concrete, vizibile pentru interlocutori. În exemplul (5), preluat din Cornish (1990, 91), identificarea anaforicului pretinde efectuarea operaţiei inferenţiale:

(5) [Un pasaj din articolul intitulat "Integrarea monetară şi financiară internaţională: o provocare pentru Europa" apărut în *La Revue Française d'Economie*, 1987]:

"... Căci este cu totul evident contrastul dintre scepticismul spiritelor şi reînnoirea mizelor construcţiei europene. *Aceasta* trebuie să-şi redobîndească fundamentele...".

Aici, pronumele demonstrativ *aceasta* funcţionează anaforic dar, conservînd şi ceva din marca deictică, el permite ca, pornind de la adjectivul precedent, *europene*, să fie inferat un referent nou, *Europa*, în calitate de antecedent textual *corect*, introdus astfel în memoria discursivă ca element frapant.

Din perspectivă textual-discursivă, funcţia prototipă a anaforei este – aşa cum s-a remarcat în repetate rînduri – aceea de a menţine şi a confirma centrul de atenţie sau "focus"-ul deja stabilit în plan referenţial. Această funcţie de bază a anaforei este însoţită de alte numeroase funcţii,

[14] Un caz de ambiguitate referenţială evidenţiat de Lundquist (1990) este reprezentat de succesiunea în lanţul textual a două sintagme nominale (SN) lexicale, de forma: SN_1-SN_2, unde SN_1 este un nume propriu, iar SN_2 este un grup nominal determinat.

derivate din diversele "scheme inferențiale"[15] pe care se sprijină emergența relațiilor anaforice și care contribuie deopotrivă la dinamica sensului textual.

4.4.3.2. Conectorii pragmatici reprezintă o altă categorie de fapte revelatoare pentru domeniul fenomenelor verbale văzute din perspectivă comunicativă și cognitivă. Cînd tentativa de a fonda o teorie a discursului pe baze exclusiv lingvistice, cotextuale sau secvențiale a eșuat, o nouă abordare s-a impus ca urmare a acordului, aproape unanim, cu privire la implicarea *contextului* în prelucrarea și interpretarea sensului textual. Reflexul acestei evoluții în cercetarea conectorilor este vizibil în interesul deplasat progresiv (începînd aproximativ din jurul anilor '70) dinspre abordarea sintactică, dominantă în gramaticile descriptive de tip tradițional, spre una semantică, specifică teoriilor conversaționale și enunțiativ-discursive. Pe de altă parte, descrierile *conectorilor logici* din limbajele formale au devenit, pentru unii lingviști, modele de referință fascinante prin rigoarea lor, iar pentru alții, o cale de a evidenția, prin contrast, specificul și complexitatea conectorilor din limbile naturale.

În analiza și concluziile asupra *conectorilor* ca instrumente cu rol important în realizarea sensului textual, van Dijk remarca (cf. 1977, cap. III.2) dubla lor funcționare, semantică și pragmatică, derivată din capacitatea conectorilor de a marca relații între fraze sau propoziții, dar și între stări de fapte, prin mecanisme inferențiale.

Cu ale sale *Preliminarii logice la semantica frazei*, Em. Vasiliu (cf. 1978) oferă, în peisajul cercetărilor românești, prima lucrare în care unele dintre conjuncțiile limbii române sunt exprimate dintr-o perspectivă nouă, aceea a posibilelor și/sau necesarelor analogii dintre un limbaj logic (construit) și limba naturală (română, în cazul dat). Deși între aceste două tipuri de limbaje există și numeroase diferențe notabile, premisa specialistului român (confirmată de demonstrația cărții) este că *sistemul conceptual logic este relevant pentru semantica limbajului natural*, dacă sunt satisfăcute anumite exigențe în "pregătirea" acestuia din urmă în scopul formalizării lui. Cea mai importantă cerință este – cum se insistă în

[15] Așa cum rezultă din amplul studiu al lui Reichler-Béguelin (1989), pentru cazul "anaforelor spontane" (din discursul neelaborat în prealabil sau care se comportă ca atare) se poate stabili o tipologie provizorie a inferențelor, cu nouă scheme inferențiale, din care menționez aici doar două: (i) A → a_1, a_2, a_3, ... (adică inferarea unui *actant*, subiect, obiect sau instrument neexplicitat, cînd contextul discursiv conține sau evocă un *Act*), (ii) E → L, D, M, sit (E), A ... (cînd parametrii *Enunțării*: *locutor*, *destinatar*, *mesaj*, *situația enunțării* și tipul de act de vorbire realizat pot fi anaforizați foarte liber, prin inferențe asociative) etc.

repetate rînduri – *dezambiguizarea*, operație prin care se pot degaja și disocia sensurile *diferite* ale conjuncțiilor (polisemantice), pentru a se identifica cele corespunzătoare unuia sau altuia dintre conectorii logici. Printr-un asemenea demers sunt departajate trei sensuri ale conj. *și* din limba română: $și_1$ (sensul copulativ, singurul corespondent al conjuncției logice [∧], $și_2$ (cu sens adversativ), $și_3$ (cu sens conclusiv), precum și sensurile diferite ale lui *sau*: sau_1 (care exprimă raportul de *excluziune* dintre termenii conectați)și sau_2 (corespondentul disjuncției logice, prin care "nu se exclude posibilitatea ca *ambele* propoziții legate prin *sau* să fie adevărate" (Vasiliu, 1978, 50).

Iată exemple pentru fiecare sens menționat:

(6) Ion doarme și sîmbătă este a șasea zi a săptămînii ($și_1$ - copulativ).

(7) Aș placa și nu pot ($și_2$ - adversativ).

(8) Asta-i șagă și nu-mi place ($și_3$ - conclusiv).

(9) Vii sau rămîi? (sau_1 - exclusiv).

(10) Ion se plimbă sau Gheorghe se plimbă (sau_2 - inclusiv).

Luînd în discuție și alte conjuncții, autorul prefigurează o posibilă ierarhizare a acestora după criteriul complexității sistemului logic necesar în descrierea lor. Cele mai puțin pretențioase, deci cele cu o semantică mai simplă sunt $și_1$, sau_2 (poate nu întîmplător conjuncții din categoria coordonatoarelor), după care ar urma *dacă ... atunci* (reprezentanta condiționalelor) și *încît*$_1$ = *prin urmare*$_1$ (din clasa "consecutive = conclusive"), toate acestea necesitînd un aparat modal alethic, iar ultima categorie, cea mai complexă, este alcătuită din *deși = însă* (concesive = adversative) și *încît*$_2$ = *prin urmare*$_2$, cu sens doxastic.

Deși limitată în mod deliberat și explicit la aspectele formalizabile ale conjuncțiilor interpropoziționale, contribuției lui Em. Vasiliu nu-i sunt străine deschiderile spre o semantică logică a textului. Dovadă este discuția despre relevanța *tautologiei* (ca "schemă de funcționare" în comunicarea lingvistică) pentru realizarea *coerenței unui text* (cf. 1978, 117-118) sau asocierea raportului de *consecință logică*, esențial pentru *coerența* (logică), cu "tehnica" argumentării discursive (idem., 114). În sfîrșit, am să mai adaug că, în ciuda unei rezerve nemărturisite din partea autorului (dar ușor de sesizat), față de *pragmatică*, astăzi nimeni nu ar mai putea nega faptul că aceasta "s-a furișat" în paginile *Preliminariilor logice* ale lui Em. Vasiliu pe calea logicilor modale, ele înseși expresia formală a *atitudinii* (epistemice, deontice, doxastice etc.) *locutorului* față de conținutul asertat.

În ultimii 10–15 ani, o dată cu dezvoltarea pragmaticii și cu diversificarea concepțiilor în domeniu, cercetările consacrate conectorilor pragmatici au luat amploare datorită faptului că această clasă de *elemente verbale* nu este altceva decît una dintre căile prin care se produce intruziunea comunicativului și a contextualului în text-discurs.

Identici în *formă* cu multe dintre conjuncțiile sau locuțiunile conjuncționale, cu unele adverbe sau locuțiuni adverbiale, dar chiar și cu alte expresii verbale, *conectorii pragmatici* funcționează ca punți de legătură între planul verbal, deci conținutul enunțial explicit, și cel contextual sau ca "ghid de interpretare" care facilitează inferența. Avînd această funcție de bază, conectorul pragmatic: (i) face ca enunțul care îl conține să fie "mai informativ" din punct de vedere interpretativ, (ii) dă instrucțiuni asupra procesului inferențial, făcînd posibile anumite efecte contextuale, (iii) prin condițiile sale de utilizare, stipulează constrîngerile asupra contextului în care este interpretată propoziția introdusă de conector, iar schemele inferențiale specifică tipul de concluzie implicată (cf. Moeschler, 1989 (b), 56-57). Mai concis, se spune despre conectorii pragmatici că "sunt sensibili la conținutul exprimat, la ordinea secvențială și la contextul în care trebuie interpretat enunțul" (cf. Moeschler, Reboul, 1999, 170).

Într-o lucrare recentă, Ariadna Ștefănescu (1999) supune problematica conectorilor unei grile analitice triple: una logico-semantică, alta pragmatică de tip conversațional (avînd ca sursă teoria implicaturală a lui Grice) și, în fine, cea de-a treia, tot pragmatică, dar axată pe teoria pertinenței (promovată de Sperber și Wilson). Sprijită de numeroase exemple preluate din diverse registre ale comunicării în limba română, cercetarea menționată mai sus aduce nu numai o seamă de precizări și nuanțări, ci și o lărgire considerabilă a abordării teoretice, alături de puncte de vedere noi asupra conectorilor pragmatici.

Se constată astfel că, în calitate de purtătoare a implicaturilor convenționale, clasa conectorilor pragmatici este mult mai largă decît credea Grice și eterogenă din punct de vedere morfologic, căci ea cuprinde conjuncții, adverbe, locuțiuni, sintagme ale aproximării, expresii tautologice și alte elemente, în acele situații cînd ele fac legătura între enunțul care le conține și o presupoziție semantică sau o implicatură convențională a acestuia. Rolul conectorilor pragmatici este de a stabili conexiuni între conținutul enunțat și contextul situațional sau de a impune condiții asupra contextului de interpretare, contribuind la adecvarea

comunicării. În acest din urmă caz, prin sensul său inferențial, conectorul pragmatic indică sau suplimentează o concluzie sau o premisă care lipsește din setul de asumpții necesare *contextului interpretativ* al enunțului.

Nu voi menționa decît un singur exemplu și comentariile pe marginea lui (cf. Ștefănescu, 1999, 239-240):

(11) A: O luați pe prima stradă la dreapta.

B: *Deci* nu merg pînă la intersecție.

Ca reprezentant al unei serii mai bogate, formate din *care va să zică, așa că, de fapt, prin urmare, vezi mata, vedeți dumneavoastră, pricepi, îți dai seama că, realizezi că*, conectorul **deci**, *folosit inferențial*, introduce o *concluzie*, care în același timp are și valoarea de a confirma relevanța enunțului anterior, *atrăgînd atenția* asupra implicației contextuale a propoziției anterioare (în exemplu (11), implicația pragmatică este "există o stradă la dreapta înainte de intersecție").

În planul text-discursului, valorile conectorilor pragmatici coincid cu funcțiile pe care aceștia le pot îndeplini pentru a interrelaționa cele trei *substructuri* ale macrostructurii discursive: cea *ideatică* sau conceptuală, cea *acțională* (determinată de actele de vorbire, de valorile lor interlocuționare) și cea *interactivă* (determinată de structura schimburilor conversaționale) (cf. Ștefănescu, 1999, 169).

4.4.3.3. *Elipsa*, cu formele și cu funcțiile ei *discursive*, constituie "un adevărat *operator de dependență* între două enunțuri distincte", o "legătură necesară" și invariantă ce se stabilește totdeauna pornind dinspre enunțul eliptic, spre cel complet sau spre "un element al situației discursive" (cf. Cherchi, 1978, 122-123). O "elipsă veritabilă" – consideră Cherchi – este rezultatul unui proces de natură *discursivă* în care efectul produs este mai curînd de a *izola o temă* sau *o remă*, decît de a marca o suprimare. Această funcție, în mod paradoxal, face din elipsă nu numai un factor de coeziune, ci și de coerență pentru că, accentuînd fragmentarea enunțurilor în temă și remă, contribuie la continuitatea tematică a textului, fie el dialogal sau nu.

Dacă în schimbul dialogal:

(12) - Cine a venit?

- Petru.

elipsa *Petru* izolează *rema*, în schimbul de replici:

(13) - Cînd mergi la medic?

- Mîine.

adverbul "mîine", *ca elipsă*, îşi asumă integral răspunsul şi de aceea îi conferă funcţie *tematică* (cf. Cherchi, 1978, 124).

Un caz aparte de elipsă îl reprezintă, în opinia lui Nφlke (1993) aşa-numitele "adverbe de frază fără frază" care, în fapt, nu sunt ataşate unei fraze, ci vizează actul enunţării sau enunţul ca produs al acestui act. De aceea, aceste "adverbe fără frază" au relevanţă semantico-pragmatică. Din punct de vedere sintactic, elipsele pe care le realizează pot fi distribuite în următoarele tipuri de structuri:

(a) replici – răspuns, în care: 1) adverbul funcţionează singur sau 2) este ataşat unui alt cuvînt sau 3) face parte din întrebări retorice, cînd contribuie la structurarea textului;
(b) apoziţii;
(c) ajustări sau "corectări";
(d) incize;
(e) coordonări ale constituenţilor de acelaşi tip;
(f) enunţuri în totalitate fără verb.

Voi ilustra unele dintre aceste tipuri recomandate de Nφlke, cu exemple construite după modelul celor oferite de acest autor (cf. 1993, 301):

(14) - Vii mîine?
- *Poate* (exemplu pentru a.1)
(15) - Cine a lovit primul mingea?
- Lucian, *probabil*. (exemplu pentru a.2)
(16) Cine ar putea crede că Petru, *cu siguranţă* un naiv, ar fi putut gîndi aşa ceva? (pentru b)
(17) El a devenit agresiv şi violent, *în tot cazul* straniu (pentru c)
(18) - Pentru mine nimic. Pentru tine, *sigur*, un indiciu foarte important (pentru f).

În toate aceste exemple, incompletitudinea sintactică evidentă este motivată prin actul enunţării, ceea ce demonstrează încă o dată impactul pragmaticii asupra sintaxei.

"Elipsa narativă" (cf. Berrendonner, 1989, 119) este o configuraţie complexă pentru că ea necesită "actualizarea unei scheme lacunare de acţiune ale cărei frînturi sunt suficient de simptomatice pentru a putea fi completate". Pornind, deci, de la anumite faze selectate, prezente în text, se poate reconstitui ansamblul unei scheme de acţiune, prin inferarea fazelor eliminate. Cu alte cuvinte, o astfel de elipsă discursiv-textuală implică stabilirea unei relaţii cu o structură logico-semantică pe care doar

contextul interpretativ o poate face disponibilă pentru interlocutor, dacă acesta este capabil să o reconstruiască. Să observăm următorul text:

(19) Iulia pierduse autobuzul de ora 7 și 30 de minute. Pentru că nu avea altă soluție, a ieșit la șosea. La a doua tentativă a reușit, iar persoana de la volanul "Daciei" a asigurat-o că va ajunge în fața școlii înainte de ora 8, ca în fiecare zi.

A înțelege sensul lui (19) presupune ca, pe baza cîtorva elemente aparent disparate, printr-o suită de inferențe, să se poată obține o reprezentare validă a schemei de acțiune "a face naveta cu autobuzul". La aceasta contribuie, pe de-o parte, asocierea tuturor formelor verbale referitoare la situarea în timp a acțiunii: intervalul matinal: $7^{30} - 8^{00}$, cînd, în mod curent, oamenii se îndreaptă spre locul activității profesionale diurne, și expresia *în fiecare zi*, cu sensul ei iterativ. Adăugate conținutului predicațional explicit din primul enunț, aceste forme duc la concluzia că "X face naveta". Pe de altă parte, din alte indicii sau "resturi" (*șosea, tentativă reușită, volanul "Daciei"*) ale unei scheme, aici lacunare sau eliptice, se pot reface, pe cale inferențială, fazele care articulează acțiunea de "a face autostopul", adică: (I) X face un pas înainte pe carosabil, (ii) X ridică mîna, (iii) X așteaptă ca mașina să se oprească, (iv) X mulțumește automobilistului, (v) X se urcă în mașină.

Un alt exemplu de "elipsă narativă" ni-l oferă următorul fragment din nuvela lui I.L. Caragiale, *La hanul lui Mânjoală*:

(20) "- Cucoană Marghioalo! Atît am putut să zic și vrînd să mulțumesc lui Dumnezeu că m-a scăpat cu viață, am dat să ridic dreapta spre frunte.

Cocoana mi-a apucat repede mîna și, dîndu-mi-o în jos, m-a luat cu toată puterea în brațe.

Parcă văz încă odaia ceea...

Ce pat!... ce perdelițe!... ce pereți!... ce tavan!... toate albe ca laptele. [...]... și cald ca sub o aripă de cloșcă ... și un miros de mere și de gutui."

unde sunt schițate două ritualuri, unul de închinare (blocat la prima expresie a parcursului gestual complet), iar celălalt, sugerat prin imaginile fulgurante, cu efect sinestezic, fixate pe ecranul memoriei prin impact senzual și afectiv.

Comentariile și exemplele din acest paragraf ne permit să concluzionăm că *interpretarea elipsei textual-discursive* depinde de relația formei verbale respective cu o structură logico-semantică furnizată

de un context inferat și nu de simpla identificare a unui antecedent situat în discursul anterior și suprimat apoi.

4.4.3.4. Printre fenomenele textual-discursive în a căror interpretare intervine un parcurs inferențial au fost deja incluse și comentate, mai mult sau mai puțin amănunțit, cîteva *figuri* precum: *metafora, ironia, metonimia* (cf. Berrendonner, 1989), *sinecdoca* (cf. Reichler-Béguelin, 1989).

"Cazul metaforei", examinat din unghiul raportului dintre *sensul literal* și *sensul figurat*, constituie conținutul capitolului 15 din *Dicționarul Enciclopedic de Pragmatică* (cf. Moeschler, Reboul, 1999) din care nu voi reține aici decît considerațiile cele mai importante legate de *relația* metaforei cu contextul. Dar mai întîi trebuie subliniată opțiunea autorilor *Dicționarului* pentru teoria pertinenței a lui Sperber și Wilson (cf. 1989), o teorie eminamente contextuală și constructivă. În dezbaterea "cazului metaforei", această situare teoretică a dus la concluzii precum:

(i) Procesul interpretării unei metafore nu este identic cu acela al interpretării comparației corespunzătoare, după cum nici sensurile celor două figuri nu sunt identice.

(ii) Efectele metaforei sunt *variabile* în funcție de contextul interpretativ, adică de cunoștințele enciclopedice diferite ale interlocutorilor și de modificarea situației enunțiative.

(iii) Aceste efecte coincid cu *implicațiile contextuale* de natură (de obicei) propozițională care se pot extrage din metaforă, fiind rezultatul unui *proces de inferență deductivă* (cf. Moeschler, Reboul, 1999, 396-397).

Fără a mă angaja în disputa milenară asupra ontologiei metaforei, o constatare trebuie totuși relevată: *ca fenomen textual-discursiv*, metafora nu mai poate fi *explicată* (doar) printr-o semantică lingvistică, ale cărei granițe sunt transgresate, și necesită recursul la alte soluții (pragmatice, cognitiviste, semiotice[16]), cu putere explicativă mai mare.

Figurile din sfera ironiei, ca "figuri ale raționalității", ilustrează – în opinia Rodicăi Zafiu – orientarea discursului nu asupra reprezentării, ci asupra *comunicării*, deoarece *ironia* "derivă *din relația pragmatică a semnului cu vorbitorul, nu cu referentul său*" (cf. 1987, 68), iar în lumea pe care o construiește sunt reprezentate mai cu seamă acte ilocuționare. Din punct de vedere semantic, ironia se bazează pe un *contrast* între

[16] O mențiune aparte merită cartea lui Michael Cabot Haley, *The semeiosis of Poetic Metaphor*, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 1992, pentru că propune un punct de vedere nou și, după părerea mea, fertil în abordarea metaforei.

(două) niveluri de semnificație (unul aparent și unul latent) al unui (fragment de) text sau pe o *contradicție* între un segment de discurs și text în totalitatea lui; mecanismul contrastului sau al contradicției implică *dedublarea enunțiatorului* și a atitudinii lui față de enunț. De aceea, pentru ca figurile ironiei să poată fi percepute, se cer satisfăcute condiții din sfera pragmaticii: colocutorii (enunțiatorul și interlocutorul, în comunicarea orală, sau autorul și cititorul, în comunicarea scrisă) trebuie *să împărtășească* habitudini, aprecieri și presupoziții determinate cultural.

Pentru domeniul textual literar – "tipul de text cel mai bogat din punct de vedere funcțional" (Coșeriu, 1979, 184) – *multiplicarea* instanțelor enunțiative în discursul ironic (sau caracterul său polivocal) a fost pusă în legătură, frecvent, cu *discursul indirect liber* ca mod de expunere specific *literaturii narative*[17]. O ipoteză nouă și incitantă lansează Rodica Zafiu (1987) cînd încearcă să demonstreze că "*principiul ironic*" este unul "suficient pentru a crea, asemenea celui metaforic, condiții de poeticitate". În baza acestei ipoteze convingător argumentate, diferența dintre "ironia conversațională" (ca modalitate enunțiativă sau strategie discursivă) și "ironia poetică" (în calitate de "modalitate specifică de *ambiguizare*" a textului poetic) se situează în sfera *funcțiilor* îndeplinite sau a valorilor particulare obținute prin mecanismul ironiei în textul poetic, funcții precum ambiguitatea autoironică, discursivitatea, dramatismul sau funcția metatextuală (cf. 1987, 67-71).

În finalul acestor considerații lapidare se impune o remarcă importantă pentru întreaga discuție din acest paragraf: de la formele sale cele mai simple și banale, curente în comunicarea colocvială, de felul lui "Ești un deștept!" și pînă la strategii discursive sofisticate, de o relevanță aparte în textul literar (așa cum am amintit mai sus, fie acesta narativ sau poetic), *enunțul ironic* "trimite indirect la obiectul său, prin intermediul unei judecăți neexplicite asupra enunțului însuși" (Zafiu, 1987, 64). Cu alte cuvinte, enunțul/textul ironic se instituie printr-o suită de relații specifice ale semnului (sau structurii) verbal(e) cu contexte inferate, relații care îi asigură *interpretarea*.

4.4.4. Relațiile intratextuale, ca și cele de întindere adtextuală, se mai pot produce și prin **recurență**, adică prin *repetarea unor ocurențe care manifestă regularități evidente și semnificative pentru dinamica*

[17] O contribuție românească remarcabilă în această chestiune oferă Ștefan Oltean în studiul său publicat în *Poetics Today* (1993) în care, pe fundalul sintezei celor mai importante lucrări din domeniu, își construiește propriul său punct de vedere.

sensului discursiv. Deoarece text-discursul beneficiază de un amestec de libertate și de constrîngere în raporturile sale cu limba, dar și cu adtextualul (sau interdiscursivul), *repetarea unei forme sau organizări de natură verbală* devine un fenomen pertinent în *interpretarea* relațiilor de sens textual.

Suportul material al recurenței poate aparține oricăruia dintre nivelurile limbii, de la cel fonetico-fonologic, pînă la cel frazal, iar dimensiunea relației dintre formele recurente se întinde *de la intratextual pînă la intertextual*. Impactul operațiilor recurențiale asupra sensului crește treptat de la intradiscursiv la interdiscursiv, paralel cu o sensibilă amplificare a efectelor sau a valorilor repetării în cursul interpretării; în afara acesteia din urmă nu se produc valori, pentru că ele nu preexistă actului interpretativ menit să evalueze "forțele" angajate în repetare (cf. Compagnon, 1979, 74-75).

În această ordine de idei, se observă că *reluarea unui cuvînt*, la distanțe mai mici sau mai mari în lanțul sintagmatic, are funcții textuale multiple. Astfel, ca liant în dimensiunea secvențială a discursului, reluarea unui lexem poate contribui la realizarea coeziunii tematice sau poate deveni indiciul unei "coerențe figurale", cînd fiecare nouă ocurență a cuvîntului "urmează o anume legitate", iar în ansamblul textului se încarcă cu valoare de *formă*, de principiu organizator, dobîndind o relativă autonomie interpretativă, adesea greu de perceput. Un exemplu foarte potrivit pentru o astfel de situație oferă nuvela lui Marin Preda, *Întîlnirea din pămînturi*, analizată și interpretată de Vasile Popovici (1981) care examinează, printre altele, *"mijlocul" ca figură*. Prezent în text în numeroase ocurențe, adesea chiar în poziții-cheie, cuvîntul *mijloc* se încarcă progresiv de semnificații provenite din capacitatea figurii de a "atrage în cîmpul ei, așa cum se întîmplă adeseori cînd frecvența ei crește, mereu alte elemente". Consecința acestei eflorescențe de semnificații ale cuvîntului repetat este "centrarea textului după un nou punct de coerență" (Popovici, 1981, 162-164).

Simetriile și paralelismele *gramaticale*, precum și cele care pot rezulta din *organizarea prozodică* (fonologică sau intonativă) a secvențelor textual-discursive, instituie și ele *legături de sens* prin însuși faptul *iterării unei scheme* sau *structuri*, fie la nivelul *formei conținutului* (ca în recurența morfo-sintactică, tematică, izotopică sau figurală), fie la acela al *formei expresiei* (ca în recurența prozodică), independent de, dar complementar cu, semnificațiile pe care le transportă.

Într-un studiu consacrat examinării din perspectivă discursivă a

legăturilor dintre prozodie și sintaxă, Auchlin și Ferrari (1994) consideră că interrelațiile dintre *discurs și prozodie* se manifestă și la nivelele superioare ale organizării discursive, fără, însă, ca structurile prozodice și discursive să fie sistematic și necesar izomorfe, cele dintîi fiind lipsite de capacitatea de a reflecta profunzimea structurii discursive. În analiza pastelului *Rodica*, de V. Alecsandri, Ileana Oancea și Liliane-Tarnowski (cf. infra, **5.1.10**) demonstrează, că rigoarea *formei*, asemănătoare celei a rondelului, servește în această poezie ca suport unei "semantici tot atît de repetitive ca și ritmurile ei". O altă ilustrare a modului în care relațiile mediate de iterarea unor structuri morfo-sintactice, simetric alcătuite și distribuite, susțin edificarea sensului și sinergia lui găsim în poezia *Semne* de Dorin Tudoran (analizată infra, **6.2-6.3**)

În dimensiunea *adtextuală* sau *interdiscursivă* a relațiilor de sens, schemele repetitive, în absența explicită a formei reluate, au funcții particulare, relevante. Așa cum se demonstrează în numeroase studii, *discursul literar* este acela în care *recurența* cumulează valori textuale multiple, prin capacitatea acesteia de a-i fortifica structura, de a-i spori valențele interpretative și autoreflexive, îmbogățindu-i astfel semnificanța (cf. Dällenbach, 1977, 76-78).

Printre *schemele interdiscursive* cu funcție de semnal ce orientează interpretarea spre context, în căutarea obiectului-semn-textual "înrudit", *evocat* printr-o recurență "abreviată" (cu unul din termeni redus) se situează pe o poziție privilegiată *citarea*[18]. Ca fapt de limbaj, aceasta este "forma simplă a unei relații interdiscursive de repetare" (Compagnon, 1979, 55) care, chiar în alternativa erorii sau a discordanței, provoacă o activitate de evaluare și, prin aceasta, produce efecte semantice corespunzătoare diverselor relații dintre cele două sisteme angajate în actul citării, adică sistemul care preia citatul și cel din care acesta este preluat (cf. idem, 1979, 74-75). În ce privește *sensul* citării, acesta rezultă din "precipitarea" valorii sale de *semnificație* (adică sensul enunțului citat) cu complexul de valori de *repetare* (sens produs în procesul repetării, prin instaurarea relației între două texte).

La rîndul său, *refrenul* reprezintă un caz particular de text. Dacă prima ocurență a refrenului aparține evident nivelului intratextual,

[18] A. Compagnon (1979, 54) menționează următoarele forme, mai mult sau mai puțin complexe, de *repetiție ca relație interdiscursivă*: citatul, proverbul, discursul direct și indirect, imitația, copia, replica, pastișa, sursa, influența, comentariul. Se observă că regăsim aici multe dintre "speciile" incluse de Genette în a sa "transtextualitate", fapt deloc surprinzător.

celelalte ocurențe ale aceleiași secvențe repetate, modificate însă semantic prin acumulări de noi semnificații co- și contextuale, situează refrenul ca act repetitiv la nivel interdiscursiv, funcționînd asemenea unei autocitări (cf. Compagnon, 1979, 54; Vlad, 1994, 80-81).

S-a remarcat, cu deplină justificare, că funcțiile sau valorile recurenței *interdiscursive* sunt variabile și, adesea, contingente, fiindcă ele depind în foarte mare măsură atît de capacitatea *interlocutorului* de a sesiza relația repetitivă aflată în "dezechilibru" aparent, cît și de dotarea acestuia cu informațiile enciclopedice necesare (pentru situația dată) și comune cu cele ale enunțiatorului.

Voi sublinia, însă, că relațiile mediate de operații recurențiale nu constituie apanajul, în exclusivitate, al textului literar. Există alte numeroase și diverse "specii" de discurs (de la cel oral, colocvial sau cu structură narativă, la discursul oratoric, politic sau didactic, pînă la cel liturgic) în care schemele repetitive au, de asemenea, un rol important în realizarea sensului. Pe de altă parte, chiar cînd reluarea unui cuvînt sau a unei alte forme nu este decît un accident repetitiv, o simplă reluare "în ecou", un automatism sau tic verbal, faptul în sine are sau poate avea consecințe asupra *interpretării* date de interlocutor text-discursului în actul comunicativ particular la care acesta participă.

Modelul producerii relațiilor de sens textual care are în vedere *efectuarea operațiilor de tip recurențial*, formal, îl numesc **model configurativ** și îl consider expresia unui alt mecanism ce poate interveni în realizarea sensului, alături de mecanismele gramaticale și cele inferențiale.

4.5. Pentru a concluziona, voi relua într-o manieră sintetică rezultatul la care a condus examenul relațiilor de sens textual efectuat aici, semnalînd în același timp și cîteva dintre consecințele de ordin mai general în planul cercetării textologice.

4.5.1. Disocierea tipurilor de relații ce intervin în procesul realizării *sensului textual* trebuie să țină seama de următoarele criterii (fiecare pertinent sub *un anumit aspect*):

A. situarea entităților conectate cuprinse în relația minimală de sens;

B. felul conexiunii sau modelul implicat (exclusiv sau prioritar) în producerea legăturii de sens;

C. tipul operațiilor necesare în procesul prelucrării sensului.

Conform criteriului **A.**, putem vorbi despre relații între entități

situate:

a) în poziție *cotextuală*, cu ambii termeni (elemente sau segmente) conectați coprezenți în produsul verbal textual;

b) în poziție *contextuală*, cu *unul* dintre termenii relației de sens situat în afara *produsului* verbal textual, fie în situația de enunțare, fie în contextul *cognitiv* (determinat de cunoașterea enciclopedică, de memoria discursivă sau de ipotezele asupra lumii);

c) în poziție *adtextuală*, cu unul dintre termeni situat metatextual, paratextual sau intertextual (cf. supra **4.3.2.**).

După criteriul **B.** distingem relații determinate de modelul:

a) *sistemic* (sau codic)
b) *comunicativ* (sau pragmatic)
c) *configurativ* (formal)

După criteriul **C.**, relațiile se por realiza prin operații:

a) gramaticale
b) inferențiale
c) recurențiale

4.5.2. Dacă se urmăresc mai îndeaproape criteriile și consecințele lor în planul caracterizării relațiilor textuale de sens, se pot face cîteva observații demne de reținut.

(i) Devine evident că, pînă acum, diferențele de la un autor la altul în înțelegerea *relației* ca o categorie *textologică* au provenit din luarea în calcul a unuia dintre criterii; prin extrapolare, acesta le-a eliminat pe celelalte (voluntar sau involuntar?!), conturîndu-se astfel un conținut lax, chiar echivoc, asociat termenului *relație* operant la nivelul textual.

(ii) O altă constatare este că, în pofida unei simetrii aparente, celor trei paliere ale criteriului **A** nu le corespund nivelurile respective rezultate din aplicarea criteriilor **B** și **C**. Așa cum am amintit deja, conectarea elementelor (secvențelor) situate în cotext (de exemplu) nu este *totdeauna* susținută, *în procesul actualizării sensului*, de relații exclusiv sistemice, prin operații gramaticale; dimpotrivă, sunt posibile și operații recurențiale sau inferențiale. Absența corespondenței dintre A.b. cu B.b. și cu C.b., dintre A.c. cu B.c. și cu C.c. este prea evidentă pentru a mai necesita argumente și comentarii.

Putem vedea, în schimb, în cele trei paliere ale criteriului A, tot atîtea "dimensiuni" ale sensului, separabile în plan teoretic (nu și în cel empiric, concret). E vorba despre aspectul *literal* al sensului textual (poziția a.), despre aspectul *comunicativ-cognitiv* al acestuia (poziția b.) și despre cel *cultural* (poziția c.).

(iii) Ultimele două criterii sunt în strînsă legătură unul cu celălalt pentru că se referă la *relaţia însăşi* şi nu la entităţile conexiunii. De aceea există o concordanţă marcată a palierelor, ceea ce înseamnă că la baza modelului sistemic stau operaţii gramaticale, la baza celui comunicativ, operaţii inferenţiale[19], iar modelul configurativ se întemeiază pe operaţii recurenţiale.

(iv) *Sensul*, la scara textului integral sau la aceea a secvenţei textuale, ca şi în cazul dimensiunii minimale, se edifică, adeseori concomitent[20], pe relaţii susţinute de *toate cele trei modele*, prin operaţiile aferente lor. Se confirmă, astfel, încă o dată, slaba relevanţă a distincţiei dintre sintactică – semantică – pragmatică *în domeniul textualului*, unde *sensul* scapă de sub incidenţa tripartiţiei[21], caracterizîndu-se prin acea semioză particulară în care **sincretismul funcţional[22]şi relaţional al semnelor constituie dominanta procesului interpretativ.**

(v) Stabilirea tipurilor de relaţii de sens textual n-a rezultat dintr-o viziune pragmatică (opusă alteia, sintactico-semantică), ci din situarea *într-un orizont textual-discursiv*, ferm disociat de perspectiva sistemică (codică). Am procedat în felul acesta din convingerea că *sensul* – ca nivel semantic al textului[23] – *pretinde un aparat descriptiv diferit de cel lingvistic "clasic"* (adecvat doar cercetării limbii). Modelul trebuie construit în aşa fel încît să poată capta şi explica latura procesuală, dinamică şi volumică[24]a activităţii discursive, în care *implicitul*, cu valoarea sa dublă, de ocultare şi de reglare, are un rol textual decisiv: în mod paradoxal, prin el *dicibilul* devine *inteligibil*.

---

[19] Sperber şi Wilson (1989, 13) sunt de părere că de-a lungul istoriei lingvisticii europene, de la Aristotel la semioticienii moderni, teoriile comunicării au fost fondate pe *modelul codului* aplicat encodării-decodării mesajelor verbale, pentru ca mai recent Paul Grice şi David Lewis să propună *modelul inferenţial* conform căruia a comunica înseamnă a produce şi a interpreta indicii. Autorii *Pertinenţei* resping punctele de vedere reducţioniste, considerînd că cele două modele *nu sunt* incompatibile, ci complementare.

[20] Sperber şi Wilson (1989, 278-283) comentează exemple de enunţuri pentru a căror dezambiguizare procesul de decodare specific modelului lingvistic (codic) trebuie dublat de evaluarea printr-un proces inferenţial, necesitînd apelul la informaţii extralingvistice.

[21] Ideea am susţinut-o şi în cartea din 1994, 28-29.

[22] Cf. Vlad, 1995; de asemenea, în acest volum, cf. supra, 2.4.

[23] Sensul, ca nivel semantic specific textului, este preconizat de Coşeriu (cf. 1973/1993; 1997; 1994). În volumul de faţă, vezi cap. 3.

[24] Cf. Vlad, 1994, 47-48. Ideea este reluată aici în cap. 5.

5. LOGICA LABIRINTICĂ A SENSULUI TEXTUAL

«...logica labirintică a rețelei nu ajunge la dovadă decît printr-o operație pe care am putea s-o numim metaforic *o precipitare*: "ecou multiplu" între indicii, "hapax colectiv" din care rezultă totalizarea».
(A.J.Greimas, Jacques Fontanille, *Semiotica pasiunilor)*

Creșterea spectaculoasă, în ultimii ani, a cercetărilor consacrate domeniului textual-discursiv și/sau enunțial a fost benefic influențată de unele dintre rezultatele recente puse la dispoziție de studiile de pragmatică, precum și de eforturile de adaptare, la aria discursivă, a unor teorii semantice formale. Și într-un caz, și în celălalt, consecința cea mai însemnată a fost *privilegierea laturii dinamice* a activității textuale prin căutarea unor soluții pentru a capta și explica *rolul contextului*, o categorie multiformă cu manifestări variate, dar complementare.

Din conținutul inițial al noțiunii de context[1] - un conținut taxonomic interesat de gruparea unor fapte și fenomene lingvistice în funcție de asocierea lor cu anumiți factori sau condiții verbale și extraverbale –, în ultimii 15-20 de ani s-au reliefat două sensuri mai ferm delimitate și exclusiv legate de activitatea textual-discursivă. Într-un prim sens, accentul este pus pe capacitatea formelor verbale înseși, în unele dintre întrebuințările lor, de a-și exercita presiunea asupra *interpretării* lanțului discursiv, în evoluția acestuia de la o secvență la alta[2], așa cum se

[1] În opinia lui Coșeriu (1962, 310-315), contextele se pot grupa în următoarele trei categorii principale: context *idiomatic* (faptele verbale în aspectul lor specific unei anumite "limbi istorice"), context *verbal* (anturajul imediat sau mediat al semnelor verbale din lanțul discursiv) și context *extraverbal* (mulțimea circumstanțelor nelingvistice percepute direct sau cunoscute de vorbitori, de natură fizică, empirică, naturală, practică, istorică și culturală). Relevante pentru descrierea și explicarea discursului sunt, după părerea lui Herman Parret (1983, 94-97), următoarele tipuri de contexte: context *cotextual, existențial* (cuprinzînd contextul referențial), *situațional, acțional* și *psihologic.*

[2] Vezi și supra, cap. 3, nota 6.

întîmplă în cazul unor anafore pronominale şi temporale, în cazul contextelor modale, al unor expresii nedeterminate sau slab determinate etc. În cel de-al doilea sens, şi el recent dezvoltat, contextul este *o construcţie psihologică*, "un subansamblu de ipoteze ale auditorului asupra lumii " (Sperber, Wilson, 1989, 31), care se răsfrîng asupra interpretării. De aceea, contextul astfel înţeles nu conţine doar informaţia asupra anturajului fizic imediat sau asupra enunţurilor precedente, ci şi presupoziţii, ipoteze ştiinţifice, convingeri religioase, amintirea unor experienţe trăite, prejudecăţi culturale, mentalităţi şi chiar supoziţii asupra stării mentale sau afective a locutorului, toate acestea fiind susceptibile de a influenţa interpretarea sensului, uneori în mod decisiv, alteori cu relevanţă scăzută.

Aceste evoluţii din sfera cercetării enunţial-textuale, alături de observaţii proprii, m-au condus la evidenţierea următoarelor note definitorii ale sensului textual: caracterul **reticular**, caracterul **inferenţial**, caracterul **pluricodic sau volumic** şi caracterul **sinergetic**.

A admite că în text-discurs sensul are aceste atribute nu înseamnă a-i nega sau a-i anula fluiditatea şi substanţa proteică, nici esenţa hermeneutică şi, prin urmare, latura deschisă, imprevizibilă în interpretare. Prin comentariile şi exemplificările care vor urma, voi încerca să aduc argumente convingătoare în sprijinul ideii că notele definitorii menţionate mai sus nu fac altceva decît *să justifice, teoretic*, natura **procesuală** (relaţională şi raţională) şi **creatoare** (intenţională şi circumstanţială sau contextuală) a sensului.

5.1. Caracterul reticular al sensului textual. Aceasta derivă – după părerea mea – din faptul că în orice text (chiar de dimensiuni reduse) *se realizează o multitudine de reţele* instituite prin diferitele organizări sau legături în care *semnele verbale* (în primul rînd), dar şi altele, neverbale, *pot participa simultan, cu funcţii (valori) diferite, specifice fiecărei reţele.*

În *Plăcerea textului* de Roland Barthes (1994, 100), ideea este sugerată metaforic, într-o formulare plastică: "Text înseamnă Ţesătură; dar, pe cînd pînă acum această ţesătură a fost considerată drept un produs, un văl gata făcut, în spatele căruia se află, mai mult sau mai puţin ascuns, sensul (adevărul), noi accentuăm acum, în ţesătură, ideea generativă că textul se face, se numeşte într-o veşnică întreţesere; pierdut în acest ţesut

– în această ţesătură – subiectul se descompune, precum un păianjen care s-ar dizolva pe sine în secreţiile constructive ale pînzei sale". Cu ideea dezvoltării reticulare a sensului este convergentă şi *imaginea taseului labirintic* creionată de A. Compagnon (1979) ca un posibil mod de funcţionare a *citatului în text*. Pentru Hrushovski (1983, 36), caracterul reticular reprezintă o însuşire relevantă a fenomenelor din sfera textual-discursivă, fiindcă "Un text este o reţea foarte complexă de modele de orice fel", iar "înăuntrul unor astfel de tipuri există numeroase sub-modele, mici lanţuri de fapte repetate sau legate în diverse feluri". În consideraţiile lor cu privire la standardele sau parametrii textualităţii, Beaugrande şi Dressler (1981, 37) remarcă, între altele, caracterul *relaţional* al acestor parametri, dat de faptul că toate ocurenţele unui text oarecare sunt conectate unele cu altele: la suprafaţa textului prin dependenţe gramaticale, iar în "lumea textului" prin dependenţe conceptuale, prin atitudinile participanţilor faţă de text, prin încorporarea noului şi a neaşteptatului în informaţia cunoscută, prin dependenţele de cadrul comunicativ (sau situaţia discursivă) şi prin relevanţa mutuală a legăturilor dintre (fragmente de) texte separate, autonome.

Ţinînd seama, pe de-o parte, de observaţii de ordin general, precum cele de mai sus şi, pe de altă parte, de un număr foarte mare de lucrări care abordează, de obicei izolat, una sau alta dintre diversele categorii de legături, am stabilit un inventar deschis, firesc, de *reţele* sau *lanţuri de valori textuale omogene*, prin a căror articulare, într-o dinamică aleatorie, se produce emergenţa sensului discursiv[3].

În concordanţă cu una dintre opiniile susţinute, voi admite că *relaţiile intratextuale codice* sau *sistemice* (cf. supra **4.4.1.1. – 4.4.1.2.**) sunt cele care organizează *reţeaua gramaticală* a sensului şi cea *actanţială*, suport ineluctabil al celorlalte reţele şi anume: *comunicativă, referenţială, tematică, ilocuţionară, argumentativă, modală, spaţio-temporală, evenimenţială, izotopică, figurală, adtextuală, intonativă, fonemică/grafemică, intersistemică. Articularea acestor reţele printr-o continuă mişcare reticulară*, în care limitele spaţiului intratextual sunt

[3] În termeni foarte fermi, R. Hassan (în Petöfi (ed.) 1979, 370) punea la baza categoriei de text ideea de întreg, de tot unitar în care operează simultan *o multitudine de procedee integratoare*, iar G. Genot, situînd textul în sfera mai largă a obiectelor semiotice, îl defineşte prin noţiunile de *reţea* şi de *conectivitate* (matematică): "A concrete manifestation of objects we can imagine are semiotic ones, will be interpreted as a text if we can construct a network has certain mathematical properties related to *connectivity*" (în Petöfi (ed.) 1979,529).

totdeauna transgresate, *dezvoltă şi fluidifică sensul, conferindu-i astfel caracter volumic.*

5.1.1. Reţeaua gramaticală sau configurarea sintactico-logică a textului, aşa cum s-a conturat ea în numeroase şi substanţiale contribuţii de diverse concepţii şi orientări (lingvistice, logico-formale şi pragmatice), este aceea care dă seama de *baza* (sintactico-semantică) invariantă a *enunţului* şi de *coeziunea enunţurilor* în secvenţe textuale.

a) În primul caz, *fraza*, ca noţiune abstractă, pură construcţie *lingvistică*, este o reţea ierarhic structurată de dependenţe gramaticale, o formă invariantă care se poate regăsi, în text-discurs, la baza a numeroase realizări enunţiale a sensului.

Pornind de la distincţia – postulată de sintaxa generativ-transformaţională în stadiul său incipient (cf. Chomsky, 1965) – dintre structura de suprafaţă a enunţului şi structura sa de adîncime, *semantica* de tip transformaţional asociază *structurii de adîncime* (ca sediu al relaţiilor gramaticale esenţiale pentru interpretarea frazei) conceptul de *formă logică*, fundamentat de Frege şi apoi de Russell, ca o categorie a *logicii filosofice*. Din perspectiva unui limbaj formal, construit în conformitate cu reguli logico-semantice riguroase, *forma logică* este coincidentă cu *condiţiile de adevăr* ale unei expresii/fraze *bine formate*. Forma logică reprezintă o caracterizare a sensului în termeni de *implicaţii logice* sau de *inferenţe valide*, care nu sunt altceva decît *condiţiile* necesare şi suficiente pentru *adevărul* unei expresii complexe.

În comunicarea obişnuită, realizată într-o limbă naturală oarecare, se vehiculează însă *enunţuri*, adică *expresii* (propoziţional/frazale) *factuale*, al căror sens este contingent, determinat empiric (prin reguli implicite) şi nu logic (cf. Vasiliu, 1978, 29-30). Cu toate acestea, abordarea vericondiţională a sensului propoziţional/frazal în analiza de tip textual-discursiv nu poate lipsi, fiindcă ea reprezintă etapa în care, *prin procesul lingvistic de decodare*, se precizează condiţiile de adevăr ale oricărei fraze (cf. Moeschler, Reboul, 1999, 110). Să reamintim însă că *fraza*, ca domeniu al condiţiilor de adevăr, este luată în considerare independent atît de contextul situaţional (interacţional) şi de forţa ilocuţionară, cît şi de toate semnificaţiile secundare legate de informaţiile implicite ale enunţului. Totuşi, această componentă frastică – aşa cum se subliniază în numeroase lucrări – este indispensabilă, pentru că ea constituie baza pe care se clădeşte apoi *interpretarea* enunţului, în toată

complexitatea şi variabilitatea ei contextuală, pragmatică.

Că prin aspectele vericondiţionale ale enunţului (i.e. condiţiile de adevăr) *nu se epuizează sensul acestuia* putem constata şi analizînd următorul exemplu, dat şi comentat de Em. Vasiliu (1978, 26-27):

(1) Ion doarme.

unde *condiţia de adevăr* a acestei propoziţii este reprezentată de *aserţiunea* făcută de ea. În realitate, adică în situaţii de comunicare diferite, "această propoziţie exprimă mai multe aserţiuni", formulabile astfel:

(1a) Ion doarme [*acum*] (la ora 11^{30}).

(1b) Ion doarme [*în general*] (adică ori de cîte ori este cazul, nu se întîmplă să nu poată dormi).

(1c) Ion doarme [*totdeauna*] (la ora 11^{30}).

Aceste "variante" nu sunt decît tot atîtea sensuri enunţiale sau textuale, factual diferite, dependente de *contextul situaţional* în care una şi aceeaşi prop./frază este rostită.

Pe de altă parte, există cazuri cînd *ambiguitatea sintactică* este aceea care poate face ca unul şi acelaşi enunţ să admită forme logice diferite. Fenomenul se produce ori de cîte ori vericondiţionalitatea se modifică în funcţie de *interpretarea lingvistică* dată unor forme lexico-gramaticale omonime (cf. Moeschler, Reboul, 1999), ca în exemplul următor:

(2) Tînărul duce o sapă.

unde *tînărul* poate fi subst. sau adj., *duce* poate fi verb sau subst., *o* poate fi art. nehot. sau pron. pers., III, sg., ac., iar *sapă* poate fi subst. sau verb, aşa cum se vede din următoarele reprezentări sintactice:

(2a) [P[GN tînărul] [GV[V duce] [GN o sapă]]]; (Tînărul duce o sapă).

(2b) [P[GN ducele tînăr] [GV[GN o] [V sapă]]]; (ducele o [=galeria] sapă).

Axată pe procesul *lingvistic* (sintactico-lexical) de prelucrare a sensului enunţial, forma logică este reprezentată de *o suită structurată de concepte* – ca în (2a) şi (2b) – care, în numeroase situaţii, nu furnizează toate informaţiile necesare stabilirii condiţiilor de adevăr ale frazei.

De aceea, contribuţii mai recente, unele influenţate de versiunea generativă evoluată (cf. Chomsky, 1982), altele de lucrări de orientare cognitivistă (cf. Sperber, Wilson, 1989), aduc modificări substanţiale în modul de a concepe analiza sintactică (lingvistică) a enunţului în relaţie

cu forma sa logică.

În opinia lui Rubattel (1986), analiza sintactică a enunțului trebuie să pornească de la structura de suprafață a frazei, pentru a i se putea atribui o formă logică. Aceasta se construiește astfel încît să conțină toate informațiile obținute prin aplicarea regulilor sintactice, inclusiv pe cele furnizate de regulile de dependență referențială (prin care categoriile vide sunt asociate antecedenților lor), de regulile pentru atribuirea relațiilor tematice etc. Revăzută astfel, forma logică poate oferi reprezentări distincte unor structuri sintactice ambigue sau incomplete din punct de vedere lexical, așa cum se poate observa în următorul exemplu (inspirat din Rubattel, 1986, 141):

(3) Ion îi iubește pe copiii săi și Petru, de asemenea.

Din cauza *elipsei* verbului și a pronumelui din propoziția a doua, coordonată copulativ cu prima, enunțul admite două interpretări posibile:

(3a) "Petru, de asemenea, îi iubește pe copiii lui Ion".

(3b) "Petru, de asemenea, îi iubește pe copiii lui Petru" (P își iubește copiii).

Revenind la interpretarea enunțurilor sau a secvențelor discursive cu constituenți eliptici sau cu constituenți incompleți în structuri dialogale (=intervenții) "bine formate", Rubattel avansează ulterior (cf. 1988, 22) o altă ipoteză, ce pare să o infirme parțial pe cea inițială (cf. 1986), de vreme ce se afirmă că tocmai *forma logică*, la nivelul căreia se reconstituie structura gramaticală, servește ca suport interpretării pragmatice "și *nu structura sintactică de suprafață*" (s.n. – CV). Se poate sesiza o oarecare indecizie referitoare la modul și momentul obținerii *formei logice*. Un argument în plus în sprijinul acestei remarci provine din sfera abordării (de tip cognitivist) preconizate de Sperber, Wilson (1989).

În teoria pertinenței dezvoltată de acești autori, interpretarea enunțului este văzută ca un proces în cursul căruia conținutul (informația) captat(ă) se îmbogățește progresiv, prin operații specifice aplicate *reprezentărilor conceptuale*. Ceea ce face ca o reprezentare conceptuală să poată suferi operații logice și să poată intra în relații de contradicție sau de implicație cu alte reprezentări conceptuale este tocmai *forma sa logică*. În calitatea ei de «formulă bine formată», forma logică este suficientă pentru a se decide *valoarea de adevăr* a enunțului *numai dacă este completă* din punct de vedere semantic. Dacă, însă, structura conceptuală sau forma logică este *semantic incompletă*, ea este *nonpropozițională* și, pentru a i se putea atribui o valoare de adevăr (adevărat sau fals), trebuie

îmbogățită cu noi informații. Pentru a ilustra un caz de formă logică nonpropozițională, Sperber, Wilson (1989, 114) dau următorul exemplu:

(4) Ea îl ține de mînă.

Aici, «ea» și «îl» nu corespund unor concepte precise, ci indică doar un loc vid care ar putea fi ocupat de un concept, fapt care face imposibilă atribuirea valorii de adevărat sau fals formei logice a acestui enunț. Formele logice pot fi incomplete, deci, cînd conțin expresii referențiale nedeterminate (ca în enunțul (4)) sau alți constituenți subdefiniți cum ar fi: anumiți indici temporali, spațiali, un genitiv ambiguu etc. (cf. Sperber, Wilson, 1989, 288-289). În toate aceste situații, pentru a deveni formă propozițională, forma logică se îmbogățește prin ipoteze codificate de enunțul în cauză, adică prin *explicitările* acestuia, singurele "care antrenează efecte contextuale" ale enunțului și în consecință, esențialul pertinenței sale. În formele propoziționale este conținută, prin urmare, cunoașterea enciclopedică a vorbitorilor, adică reprezentarea globală a lumii. Să adăugăm însă că forma propozițională (îmbogățită) nu conține nici forța ilocuționară și nici "semnificațiile secundare" sau, în terminologia autorilor, *implicitările*, adică acele ipoteze ce se pot face pornind de la un enunț, fără ca ele să fie comunicate în mod explicit. Cu aceste ultime aspecte, procesul comunicării, al interpretării enunțiale, atinge cotele sale superioare în care contextul, ca ipoteză interpretativă, are rolul decisiv (cf. Sperber, Wilson, 1989, 112-119 și 283-288; cf., de asemenea, o amplă discuție a acestor probleme în Moeschler, Reboul, 1989, 95-115).

La finele acestei sumare treceri în revistă, întrebarea esențială care se ridică este în mod firesc legată de statutul frazei în analiza textual-discursivă: rămîne sau nu conținutul propozițional/frazal una dintre componentele necesare ale *rețelei gramaticale* în articularea sensului discursiv? Răspunsul nu poate fi decît afirmativ, atîta timp cît nu pierdem din vedere faptul că în privința reprezentării, a relației text-lume, prelucrarea sensului parcurge *prima sa etapă* tocmai la acest nivel, acolo unde se decid condițiile sintactice ale exactității și cele semantice ale validității. Pe această urzeală se țes apoi multiplele fire – rețele care îmbogățesc sensul, evident pentru unii, ascuns pentru alții, dar totdeauna existent pentru cel care produce textul, vrînd să comunice și să transmită ceva.

b) *Nivelul transfrastic* al rețelei gramaticale sau, cu un termen deja consacrat în aproape toată textologia modernă, *coeziunea* se produce prin

înlănțuirea frazelor în secvențe discursive, dacă legăturile dintre enunțuri au forma unor *mărci verbale explicite*. Deși sunt situate în interiorul frazei, aceste mărci își realizează funcția coezivă la nivelul transfrazal (așa cum remarcă și Coșeriu, 1997, 77). Numeroase lucrări, fundamentale pentru domeniul textual-discursiv, au aprofundat cercetarea coeziunii (cf. Halliday, Hassan, 1976; Charolles, 1978; van Dijk, 1977; Beaugrande, 1984;Plett, 1983; Lundquist, 1983; Stati, 1990) ca procedeu specific textual, de natură sintagmatică, transfrastică și cotextuală. Au fost relevate și studiate (cu mai multă sau mai puțină rigoare și insistență) următoarele) mijloace de bază în realizarea coeziunii: *conectorii textuali* (elemente verbale de tipul conjuncțiilor, al adverbelor și al locuțiunilor corespunzătoare, cu funcție transfrazală), *proformele* (segmente verbale de dimensiuni mai reduse, cum sunt unele pronume, unele adverbe sau locuțiuni adverbiale care ori comprimă și reiau o informație, ori o anticipează fără a o numi sau descrie, îndeplinind funcție anaforică, respectiv, cataforică), *recurența* (repetarea identică sau parțial identică a unei forme, secvențe sau scheme verbale de dimensiuni variabile) și *elipsa verbală*[4] (suprimarea unor semne lingvistice exprimate deja în enunțul anterior și *imediat* identificabile)[5].

5.1.2. Rețeaua actanțială sau configurarea semantactică a textului constituie, teoretic vorbind, "replica" semantică a configurării sintactico-logice sau, în alți termeni, *un model* posibil de organizare, la un prim nivel lingvistic (enunțial), al tipurilor de stări de lucruri și de evenimente ale realității prelingvistice (cf. Theban, 1980; Wotjac, 1993). Bazele acestui model le-a pus Fillmore prin a sa teorie semantică a cazurilor (cf.1968), revizuită în timp și dezvoltată în mai multe direcții, pe măsură ce domenii din afara unei preconizate semantici lingvistice universale și-au asumat esența teoriei fillmoriene. După încercări de a găsi criterii mai ferme de recunoaștere și ierarhizare a cazurilor (una dintre cele mai izbutite mi se pare a fi cea a lui Theban[6]), o nouă evoluție

[4] Spre deosebire de elipsa verbală, *elipsa discursivă* este unul dintre fenomenele textuale pentru a cărui interpretare parcursul inferențial este inevitabil (cf. supra, 4.4.2.3.).

[5] Pentru descrieri mai detaliate ale acestor mijloace coezive la nivel transfrastic se pot recomanda următoarele lucrări de sinteză: Beaugrande, 1984; Plett, 1983; Vlad, 1994.

[6] Într-o suită de studii publicate între 1970-1980, Laurențiu Theban – angajat într-o polemică fertilă atît cu generativismul, cît și cu teoria fillmoriană a cazurilor – construiește *semantaxa* ca un cadru teoretic necesar și suficient pentru a permite, printre multe altele, și descrierea *funcțiilor semantice* (sau a funcțiilor actanțiale) prin *relații predicative ordonate*. Funcțiile

s-a înregistrat o dată cu introducerea în modelul *generativ* a "rolurilor tematice", devenite "roluri θ" desemantizate în teoria chomskyană a controlului şi a legăturii tematice ("Theory of Government and Binding").

O altă direcţie profitabilă este cea de orientare semantico-cognitivă, la baza căreia stă constatarea că "*reprezentarea lingvistică a unei entităţi nu este invariabilă în toate întrebuinţările sale*, pentru că *într-o schemă predicativă determinată*, fiecare reprezentare verbalizată a unei entităţi îşi apropriază o anumită *capacitate mai mult sau mai puţin intensională* şi un anumit *tip semantico-cognitiv*" (Desclés, 1994, 113). Cu alte cuvinte, de îndată ce este inserată într-o schemă predicativă, o entitate îşi poate modifica tipul semantico-cognitiv în funcţie de reprezentarea care i se conferă în fiecare enunţare în parte. De aceea, nu "cunoştinţele ontologice" sau reprezentările culturale ale entităţilor sunt cele care constituie fundamentul relaţiilor dintre actanţi, ci *schema predicativă* este cea care impune, de la început, un ansamblu de relaţii posibile între actanţi (cf. Desclés, 1994, 115).

Dincolo de diferenţele inerente diverselor variante şi dezvoltări ale concepţiei cazuale fillmoriene, se pot descoperi cîteva ipoteze, de ordin teoretic, comune: (i) există un *nivel primar* al ansamblului de structuri semantice corespunzătoare reprezentării unui tip determinat de *experienţă prelingvistică*, uniformă şi independentă de vreo limbă naturală (istorică) oarecare; (ii) modelul actanţial de structurare este acela care poate da seama de cuplarea enunţului cu acţiuni, stări sau evenimente extraverbale; (iii) *centrul* care, prin valenţele lui actanţiale sau argumentale, organizează întreaga gamă de "sateliţi" semantici, conţinînd *in nuce* reprezentarea intensională a unei stări de lucruri generalizate şi prototipice, este *verbul*; (iv) cercetarea fenomenelor din perimetrul acestor reprezentări semantice şi-o asumă teoria "structurii rolului semantic" (Fillmore), a "structurii actanţiale" (Theban) sau a "structurii argumentale" (= a argumentelor predicatului).

Deşi construit pentru a conceptualiza un aspect esenţial al *semanticii enunţului* (sau "semantica sintaxei"), adică felul în care potenţialul argumental/actanţial al verbului gestionează o parte a sensului

---

semantice ale referentului, astfel interpretate, sunt etichetate după cum urmează: C (Cauzator), A (Autor, Agent), I (Instrument), P (Pacient), S (Sursă), T (Traiect), B (Beneficiar, Scop), pe baza relaţiilor predicative de tip *cauzativ*, *manipulativ*, *disjunctiv* şi *conjunctiv* dintre actanţi, în grupe de cîte doi, iar ansamblul acestor relaţii asigură schema relaţională a verbului (cf. Theban, 1980(a), 1980 (b)).

enunțial prin funcții semantice precum: *Cauzator*, *Agent*, *Instrument*, *Pacient*, *Sursă*, *Traiect*, *Beneficiar* (sau *Scop*), dublate de relații sintactice de dominanță (secvențială, actanțială și gramaticală), modelul lui Theban își poate dovedi fertilitatea și la scară *textual-discursivă*. Mai întîi în baza faptului că *enunțul* este o categorie a *discursului* și, în al doilea rînd, pentru că printr-o operație de condensare progresivă textul *global* poate admite o reprezentare în termenii unei *rețele actanțiale (maximale)*[7]. Pe de altă parte s-a arătat că, în planul *manifest* al unui enunț, ca și al unui text, există posibilitatea de a se stabili *cît* din structura argumentală generică (sau potențialul semantico-sintactic maximal) se actualizează într-un cotext predicațional dat și că, de asemenea, grație intervenției contextului (situațional, enciclopedic sau inferențial) se poate determina fie rolul (funcția) semantic(ă) *pus(ă) în relief*, fie un actant care, deși important, este omis *în aparență* din text.

Cu toate că nu există încă o teorie complet elaborată pentru domeniul *semantactic* al analizei text-discursului, nu mă îndoiesc de necesitatea unui asemenea demers; de altfel, nu sunt puține ideile care, printr-un efort de filtrare, ar putea converge spre fundamentarea unei astfel de teorii[8]. Mai mult chiar, există propuneri pentru utilizarea modelului actanțial în analiza unor (fragmente de) texte-ocurență (cf. Wotjak, 1993) și chiar aplicații efective. Una dintre aceste aplicații va fi prezentată în continuare.

Interesat să propună o bază explicativă pentru interpretarea unei balade culte (*Baba Cloanța* de V. Alecsandri), M. Metzeltin (cf. 1987) se întreabă mai întîi care este relația de ordin structural și semantic dintre proverbul situat în *poziție paratextuală*, în fruntea textului, ca motto: *Baba-i calul dracului*, "vorbă veche" și textul baladesc. Răspunsul se întemeiază pe premisa de ordin teoretic că o propoziție de bază se poate dezvolta într-un text de dimensiuni mai mari cu ajutorul *actanților*, al acțiunilor sau al stărilor acestora, suplimentate prin propoziții silogistice permise. În cazul dat, însă, așa cum remarcă autorul, atît *structura propoziției de bază* din proverb (o structură de tip ecuațional, A este B,

[7] În opinia lui Theban (1971, 94-95) studiul reprezentărilor semantice ale realității nu trebuie exclus dintre obiectivele lingvisticii, chiar dacă el nu este de ordin gramatical. Doar pornind de la o asemenea platformă se poate realiza identificarea actanților și a distribuției lor specifice pe o rețea maximală cu structură ierarhizată.

[8] Mă gîndesc aici la conceptele de *cadru* și *scenariu* ("frame" sau "script") dezvoltate și vehiculate de teoriile cognitiviste sau de inspirație cognitivistă.

caracterizată prin sensul static, de identificare, al copulei), cît şi *conţinutul* său (urîţenia celor doi actanţi, nepotrivită cu tradiţia unei poezii de dragoste) ridică anumite dificultăţi în calea amplificării sale într-o *structură narativă*, de felul celei pe care se edifică textul baladei (cf. Metzeltin, 1987, 369).

Autorul constată că, în ciuda acestor impedimente, în textul poeziei lui Alecsandri se realizează o primă dezvoltare a propoziţiei de bază prin două mijloace: (i) prin introducerea în textul baladei a *fusului* ("Şi tot toarce, cloanţa toarce /.../ Fusu-i răpide se-ntoarce /..."), simbol al marii scurgeri a vieţii", apare o primă sugestie a unor indici sau germeni de desfăşurare narativă; (ii) prin înlocuirea substantivului *cal* (din proverb) cu verbul derivat *a încăleca* (în poezie) se configurează un *program narativ* particularizat, cu doi actanţi, primul, *Agentul*, întruchipat prin figura Babei, celălalt, *Pacientul*, prin figura lui Satan încălecat (de către Babă).

O altă ipoteză avansată de Metzeltin cu privire la *sensul* global al textului examinat este că acesta trebuie asimilat, în virtutea unor argumente discursive şi metatextuale, *cîntecului de dragoste* sau doinei. De aceea, autorul studiului îi asociază propoziţia tematică de bază "A (îl, o) iubeşte pe B", concretizată prin următoarele elemente de construcţie în edificarea sensului:

" – *un actant principal* în figura Babei, a cărei viaţă se deapănă ca fuiorul de pe furcă;
– un călărit nocturn al babei cu Satan;
– figura înfricoşătoare a lui Satan ca *al doilea actant*;
– un peisaj înspăimîntător;
– posibilitatea pactului dintre Babă şi Diavol;
– *schema teoretică* a iubirii, *A (îl, o) iubeşte pe B*" (Metzeltin, 1997, 371).

Analiza mai detaliată a acestei scheme conduce la concluzia că, printr-un program "transformativ" de dinamizare, ea poate fi structurată cu incipit, desfăşurare şi final, după următorul model:

C (cauza): o persoană X întîlneşte o persoană Y;
S_1 (prima situaţie): X se îndrăgosteşte de Y;
Y (intenţia): X vrea să se unească cu Y;
T (transformare): X face diverşi paşi care ar trebui să ducă la unirea cu Y;
A (ajutor): o persoană W îl ajută pe X în ceea ce face;
D (dificultate): o persoană Z îl împiedică pe X în ceea ce face;

S_2 (situația a doua): X se unește cu Y;

sau

S_3 (situația a treia): X își atinge scopul și dispare.

Singura soluție pentru ca una dintre cele două alternative ale schemei (cu final S_2 sau S_3) să se realizeze a fost introducerea unui al treilea actant. Fiind o poezie de dragoste, pentru rolul lui Y Alecsandri a ales o figură mitică ce întruchipează frumusețea masculină, Făt-Frumos, rezervîndu-i lui Satan funcția de piedică sau opozant (Z) în calea atingerii scopului.

Fără a epuiza ideile din studiul lui Metzeltin, prezentarea lor și comentariile cu care le-am însoțit încearcă să argumenteze că:

(i) cel puțin anumite (sub)tipuri de texte reclamă o analiză (fie ea și rudimentară) *în termeni actanțiali*; incapacitatea de a intui rețeaua actanțială conduce la eșecul interpretării uneia dintre componentele esențiale ale sensului;

(ii) *cercetarea* structurii actanțiale a unui text-discurs vine în atingere, inevitabil, și cu alte rețele de organizare a semnelor (în cazul urmărit mai sus, cu rețeaua gramaticală și cu cea narativă, așa cum s-a văzut); această situație, ce se va confirma ulterior și în examinarea altor rețele, este consecința sincretismului funcțional și relațional al semnelor verbale la nivel textual.

5.1.3. Rețeaua comunicativă și configurarea vocalică polifonică a textului, manifestată concret și adesea univoc în conversația sau dialogul "față în față", își găsește suportul imediat și primordial în formele persoanei întîi și ale persoanei a doua din limbă (limbi). De aceea, în analiza și interpretarea rețelei comunicative trebuie să se pornească de la dubla disociere dintre subiectul vorbitor sau persoana empirică și locutorul textual, pe de-o parte și, pe de altă parte, dintre ascultător sau destinatar ca persoană empirică și interlocutorul textual. Această distincție preliminară, obligatorie în orice demers analitic aplicat textului-ocurență, se înscrie printre operațiile de bază ale proceselor mai largi de *contextualizare externă* vs *contextualizare internă* (cf. Fillmore, 1976, 88-89). Prima dintre acestea trebuie să determine "mulțimea limbilor" în care text-discursul a jucat un rol, servind ca parte a unui eveniment comunicativ, în timp ce contextualizarea internă are de precizat mulțimea lumilor posibile compatibile cu lumea construită prin (și conținută în) text.

B.C.U. „M. EMINESCU" IAŞI

Analize focalizate pe diferite straturi sau fenomene enunţiale şi/sau textuale, deci circumscrise contextualizării interne, au evidenţiat şi au examinat diverse posibilităţi de multiplicare a "vocilor textului" prin strategii mai complicate de dedublare şi de disimulare ale instanţei enunţiative. În anumite situaţii comunicative (şi nu este doar cazul celei literare!), perceperea şi înlănţuirea vocilor textuale pretinde, atît interlocutorului, cît şi analistului, un efort sporit de înţelegere şi abilităţi interpretative superioare.

Prefigurată de M. M. Bahtin în celebrul său studiu consacrat *discursului romanesc*[9], *polifonia* text-discursului (în general) a devenit, ulterior, unul dintre aspectele frecvent şi divers cercetate, din unghiuri de abordare cu bază lingvistică şi deschidere pragmatică.

Dacă R. Jakobson[10] şi E. Benveniste[11] propun soluţii teoretice mai nuanţate pentru definirea şi interpretarea lingvistică a persoanei întîi (în special), Oswald Ducrot[12] este cel care adaugă în ecuaţia acestei persoane, pe lîngă enunţare şi enunţ, şi actul de vorbire, ceea ce conduce la o distincţie între trei entităţi: *subiect vorbitor*, *locutor*, *enunţiator*, ultimele două fiind entităţi *teoretice*, construcţii textuale (fictive), spre deosebire de prima, singura legată de o existenţă reală, empirică. De aceea, absenţa unor mărci explicite ale polifoniei face ca *enunţiatorii* dintr-o secvenţă textuală/enunţială să fie doar potenţiali, sarcina de a fi percepuţi şi "construiţi" prin capacităţi proprii de interpretare revenindu-i destinatarului sau ascultătorului. Enunţul (împrumutat din Rubattel, 1986, 143):

(5) El o iubeşte, *pentru că ea este bogată.*

poate fi interpretat ca fiind polifonic doar în condiţiile în care conţinutul subordonatei este pus de destinatar în seama unei alte instanţe enunţiative decît cea a principalei, într-o manieră de felul celei din (5'):

---

[9] Pentru Bahtin (1982, 115-116), originea *plurivocităţii individuale* se află în roman, care este "o diversitate socială, organizată artistic, de limbaje, uneori de limbi şi de *voci individuale*" (s.n. – CV).

[10] În studiul intitulat "Les embrayeurs, les catégories verbales et le verbe russe", Roman Jakobson (1963, 176-196) consideră că persoana întîi semnalează identitatea unuia dintre protagoniştii procesului enunţului cu *agentul enunţării* şi îl include pe *eu* în clasa unităţilor gramaticale care, aparţinînd codului limbii, reclamă referinţa la "mesaj", adică la text-discurs.

[11] Pentru Émile Benveniste (cf. 1966, 228), *eu* îl desemnează pe cel care vorbeşte şi implică, în acelaşi timp, un enunţ în contul lui *eu*. Acesta nu poate fi, însă, identificat decît prin instanţa discursului care îl conţine (cf. idem, 1974, 68).

[12] O prezentare detaliată a concepţiei lui Oswald Ducrot în chestiunea polifonici discursului, comentată cu unele accente critice, se găseşte la Moeschler, Reboul, 1999, 304-314.

(5') El (spune că) o iubește, pentru că (*se* spune că) ea este bogată.

Numeroase studii relevă implicarea polifoniei în fenomene textuale precum *negația*, *ironia*, *discursul raportat* și *discursul indirect liber*. În toate aceste cazuri, configurarea vocalică a text-discursului este expresia unor strategii comunicative, a diverselor atitudini posibile ale locutorului în asumarea rolului de instanță enunțiativă. Din acest punct de vedere, focalizat pe *tipul strategiei* (și nu pe analiza fenomenelor discursive în care se manifestă), consider că se pot evidenția trei căi de bază în producerea polifoniei textuale: prin **multiplicarea instanțelor** enunțiative, prin **dedublarea instanței** enunțiative și prin **disimularea** acesteia. Să le urmărim pe rînd.

(i) *Multiplicarea instanțelor enunțiative* sau a locutorilor textuali reprezintă un comportament discursiv generalizat de care se face uz în cele mai diverse situații de comunicare verbală, de la conversația obișnuită sau relatarea unei experiențe trăite și pînă la opere literare, ca texte de maximă complexitate. Mărcile acestei strategii sunt formele persoanei întîi și a doua reluate în lanțul discursiv sau în dimensiunea secvențială a textului, ori de cîte ori aceste forme au *referenți diferiți*, trimițînd, deci, la locutori distincți față de cel empiric.

Fragmentul (6) (extras dintr-o relatare orală transpusă în scris de Sabina Teiuș[13]) poate ilustra o asemenea situație, specifică discursului direct:

(6) M_1-am echipat militar și ne-am dus la primaru. Era săptămîna Paștilor, sîmbăta se ducea-n cuptor de Paști cum îi la noi obiceiu. Eu_1 dacă m_1-am dus la primar, $mă_1$ dăoleam că n-am copt, ca să mai rămîn. Primărița: "Axente", zice, "dacă chiar n-ai copt, eu_2 am o jumătă [...] de pîine și ți-o dau eu_2.

Formele pronominale de persoana întîi notate cu indice 1 au ca referent locutorul empiric (Borgovan Axente de 53 de ani, cu 4 clase primare), cel care relatează o întîmplare petrecută cîndva, iar cele notate cu indice 2 au un alt referent ("primărița"), introdus în text prin discursul direct.

Lanțul acestor locutori se poate amplifica teoretic oricît de mult, pe măsură ce textul însuși se prelungește, după cum, de asemenea, în ciuda dimensiunilor sale, un text se poate construi și în absența oricărui alt locutor, diferit de cel empiric.

Un alt exemplu ilustru de *multiplicare a locutorilor textuali* într-o

[13] Cf. *Coordonarea în vorbirea populară românească*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1980, p. 143.

configurație vocalică arborescentă, pe paliere și ramuri diferite, ni-l oferă opera sadoveniană *Hanu Ancuței*, pe care am analizat-o din această perspectivă[14].

(ii) *Dedublarea instanței enunțiative* este o strategie mai subtilă care, adeseori, pune destinatarul real în fața unui reperaj mai dificil. Dedublarea se produce prin coexistența, *într-o expresie verbală unică*, a două (sau mai multe) roluri semantice a căror simultaneitate este sursa unor efecte, uneori sinergetice, alteori ambiguizante în fluxul producerii sensului.

Am arătat altădată (cf. Vlad, 1985; idem, 1994, 127-130) că, în ciuda unicității referențiale virtuale, în discursul narativ referința actuală a persoanei întîi poate "ascunde" în sine *două stadii* existențiale diferite ale aceleiași ființe ca instanță enunțiativă. Factorul care generează acest fenomen este decalajul temporal dintre actul (totdeauna prezent al) enunțării și actul enunțului, decalaj ce provoacă o ambiguizare a sensului lui EU, prin coexistența mărcilor *{identitate, alteritate}* în structura sa semică. Un exemplu relevant pentru realizarea acestei ambiguități semantice latente îl găsim în enunțul inaugural al ciclului sadovenian deja amintit:

(7) "Într-o toamnă aurie am auzit multe povești la Hanu Ancuței" unde persoana întîi este concomitent expresia *locutorului textual "absolut"* (naratorul, agent inițial și unic responsabil de relatarea textuală în globalitatea ei) și a *enunțiatorului*, *martor* la un eveniment comunicativ anterior, atestat prin "proba memoriei", și *comentator* pe parcursul celor nouă istorisiri incluse în "cadrul" naratorial al povestirii.

Acest conținut *narativ* al lui *eu* constă în relativizarea referențială a locutorului textual (fie el empiric sau fictiv) care, angajat simultan în două acțiuni sau evenimente *decalate temporal*, îndeplinește două roluri narative distincte.

Strategia dedublării instanței enunțiative se manifestă, în variate forme, și în *discursul ironic*. În privința acestuia, așa cum au demonstrat numeroase lucrări, teoria polifoniei oferă o altă cale și alte mijloace explicative, reductibile în esență la posibilitatea locutorului *L* de a-și prezenta enunțarea ca expresie a punctului de vedere al unui enunțiator *E* de care el, *L*, se distanțează. Prin urmare, efectul *ironic* (mai evident sau mai slab marcat la nivelul explicitului textual) se produce prin relativa

[14] Cf. Vlad, 1985; idem. 1994

distanțare față de propriul discurs, al cărui sens imediat e atribuit unui personaj jucat"[15] (cf. și supra, 4.4.3.4).

Mecanismul *dedublării* poate fi urmărit în următorul pasaj din răspunsul semnat de Octavian Paler la întrebarea "Considerați că merită să continuăm sau să ne oprim?" pusă de săptămînalul de cultură *Adevărul literar și artistic* cu prilejul apariției celui de al 500-lea număr al său (11 ianuarie 2000):

(8) "Se pare că lumea nu mai are nevoie de cultură, ci de civilizație. Omul pragmatic e mulțumit dacă poate alerga din ce în ce mai repede, cu mijloace din ce în ce mai moderne, *spre nicăieri*".

Dacă în primul enunț al secvenței locutorul se distanțează de enunțiator în mod explicit prin "se pare că", impersonalizat și ipotetic, în cel de-al doilea, interpretarea polifonică este dictată de inadvertența creată în conținutul său argumentativ. Aici concluzia "spre nicăieri" se găsește într-o relație de *contradicție argumentativă* în raport cu argumentul din prima parte, "omul pragmatic e mulțumit...". Incoerența este, cum spuneam, *aparentă*, dacă admitem că există două instanțe care gestionează conținutul enunțial: un $E_1 \neq L$, pentru segmentul argumentativ și un $E_2 = L$, aici O. Paler, pentru segmentul conclusiv, rezultatul fiind un clivaj enunțiativ.

(iii) În *strategia disimulării*, dedublarea lui L prin distanțarea față de un enunțiator $E \neq L$ este însoțită și de atitudinea voit incitantă sau chiar derutantă a locutorului, care își ascunde față de interlocutorul (textual) identitatea culturală, sub masca unui model discursiv narativ sau dialogic, acceptat la un moment dat în cadrul unei anumite episteme[16]. În această situație, *intertextualitatea* – de la formele ei simple și evidente, cum ar fi citarea, pînă la cele mai complicate sau aluzive – apare în mod frecvent, producînd efecte de sens dintre cele mai diverse în funcție de contextul comunicativ ocurent.

Analizînd secvența următoare:

(9) "Pictorul Greg se apropiase și vorbea lui Drăgănescu de prințul

[15] Cf. R. Zafiu, 1997, 66; Moeschler, Reboul, 1999, 309-311; vezi și, în această carte, supra, cap. 4, 4.4.3.4. .

[16] Ocupîndu-se de cazul special al textului literar, Mariana Neț (1998, 215) mai adaugă că "Dissimulation as against a partner, however, involves complicity with another, the appeal to an instance to which the dissimulating Enuncitor permanently refers, before which (s)he in fact "exposes" his/her strategy through a system of direct or oblique signals".

Maxenţiu! Un adevărat studiu, în ivoriu, *bietul prinţ*, înainte de plecare. Amintea o plachetă pe care o văzuse în muzeul din Fribourg: *Tête de martyr sans nom*". (Hortensia Papadat-Bengescu, *Concert din muzică de Bach*)

constatăm că sunt redate, în discurs indirect, comentariile locutorului textual (personajul "pictorul Greg") în faţa interlocutorului său (soţul Elenei Hallipa-Drăgănescu) cu privire la starea unui al treilea personaj (prinţul Maxenţiu, aflat în ultima fază a tuberculozei). În dorinţa de a-şi impresiona colocutorul, Greg împrumută vocea pictorului erudit, intelectual subţire, folosind un limbaj livresc ("adevărat studiu, în ivoriu", "muzeul din Fribourg: *Tête de martyr sans nom*"). În fapt, prin sintagma exclamativă "bietul prinţ", acelaşi personaj, Greg, simulează compasiunea şi îşi "trădează" sentimentele reale faţă de Maxenţiu printr-o nouă dedublare, *ironică*, a instanţei enunţiative.

Nu va surprinde pe nimeni constatarea că, într-o anumită sferă a limbajului publicistic, *strategia disimulării* aluzive, ironice sau sarcastice este extrem de frecventă: din varii motive (politice sau personale), vocea auctorială pendulează între asumarea şi respingerea conţinutului textual. Ca ilustrare, voi cita un fragment extras din eseul intitulat "Primul mormînt din lume" din volumul *Galaxia Grama* al lui Dumitru Radu Popescu ("CR", Bucureşti, 1984):

(10) "Primul ins care a dorit să obţină o victorie în faţa semenului său, a fratelui său, a fost *domnul* Cain. Dar el nu s-a mulţumit cu atîta. Gîndul său a fost mai întunecat decît gîndul unei victorii sportive. El şi-a încărcat fapta agresivă şi cu o *agresivitate criminală*, cu un *jeg sufletesc exemplar* [...]. Prima încontrare devine nu o bătaie, ci o *bătălie... pe viaţă şi pe moarte*... Bătălie laşă, căci *domnul* Cain ştia că voia să învingă, în vreme ce Abel nu ştia absolut nimic. Cît era *Paradisul*, nu se simţea nevoia *culturii fizice* şi a *sportului*. [...]. Prima probă a unei întreceri a fost aruncatul cu piatra – *desigur, aruncarea cu piatra în capul fratelui*! Cain s-a ridicat împotriva fratelui său Abel şi l-a omorît. *Prima performanţă a forţei şi îndemînării* umane, a forţei sufleteşti – *a fost* de fapt *o crimă*, un mormînt. Primul mormînt din lume".

Pasajul abundă în semne ale dedublării instanţei enunţiative (cuvintele sau expresiile subliniate): vocea gravă, care aduce în scenă figuri ale mitului biblic (Cain şi Abel), alternează cu vocea auctorială sarcastică, pentru a

pune în fața interlocutorului-cititor spectacolul tragic al vieții moderne.

La finele acestei prezentări, putem spune despre configurarea vocalică a textului că ea aparține acelor rețele în afara cărora nu se poate concepe articularea sensului textual.

5.1.4. Rețeaua referențială sau configurarea reprezentațională a textului derivă din relațiile *semnelor verbale* cu *obiectele lumii* extratextuale, pe de-o parte, și din posibilitatea de a considera (așa cum se întîmplă în logica modală din domeniul filosofiei analitice) structura conceptuală sau *forma logică propozițională* drept expresie a unei stări de fapt sau 'lume posibilă', pe de altă parte.

Din ceea ce am discutat deja în legătură cu problema referinței (cf. supra 3.2.2.) nu voi relua aici decît că: (i) *referința actuală* se realizează exclusiv în și prin text-discurs (spre deosebire de referința virtuală sau de designație, aparținînd sferei vorbirii ca activitate universală); (ii) abordarea referinței textuale pretinde o *viziune conjunctă, lingvistică* și *pragmatică*, în același timp; (iii) relațiile referențiale constituie o *componentă esențială a sensului textual* pe care, însă, *nu-l epuizează*.

Expresiile verbale însoțite de mărci referențiale sunt acelea a căror funcție textuală este de a exprima faptul că se produce un *act de referință* la o entitate pe care interlocutorul trebuie să o identifice pentru ca o comunicare să fie reușită (cf. Kleiber, 1990, 242). Această entitate se poate afla în plan *extraverbal* (un obiect *real*, existent în universul empiric, sau unul *imaginar*, existent într-o lume fictivă sau într-un univers de discurs nonempiric) sau în plan *intratextual*. În primul caz, atribuirea referenților 'buni' expresiilor verbale referențiale se realizează fie prin reperaj *deictic*, fie prin calitatea de 'designator rigid' a *numelui propriu*. În plan intratextual sau endoforic, reperajul referențial poate fi *anaforic*, orientat spre o mențiune antecedentă a obiectului de referință într-o porțiune a discursului anterior, după cum poate fi și *cataforic*, orientat spre un referent de natură verbală situat în discursul subsecvent sau ulterior[17].

De aceea, *interpretarea* din unghi referențial a oricărui (fragment de) text-ocurență presupune o analiză cu două componente majore:

[17] Detalii, exemple și bibliografie în problema reperajului deictic și anaforic al referenților se găsesc în Vlad (1994, 101-110) și Moeschler, Reboul (1999, 121-127 și cap. 13). Pentru alte aspecte teoretice ale referinței, vezi supra, 3.2.2.

stabilirea *rețelei referențiale extratextuale*, dată de relații între *obiecte evocate* prin forme verbale, și stabilirea *rețelei referențiale intratextuale*, rezultată din lanțurile de *forme verbale coreferente*. În primul caz, legăturile se produc preponderent prin operații inferențiale și procedurale, ținînd de latura pragmatică a prelucrării sensului, în timp ce în al doilea, operațiile gramaticale (codice) și cele recurențiale au rol precumpănitor în actualizarea relațiilor dintre expresii verbale coprezente în discurs.

Voi cita, în continuare, două fragmente din cronica dramatică publicată de Liviu Rebreanu (*Opere*, vol. 14) la piesa lui Mircea Rădulescu intitulată *Serenada din trecut*:

(11) "Dl. Mircea Rădulescu$_1$ a avut norocul să dea, în istoria țărilor românești, peste un generos și bogat conflict dramatic. Mult mai înainte de a fi apărut în Rusia marele țar Petru, am avut și noi un domn, tot Petru (dar Cercel)$_1$, care, crescut în Apus și sprijinit mai ales de regele Franței, a încercat să europenizeze Țara Românească [...]

Petru Cercel$_2$, așa cum îl prezintă dl. Mircea Rădulescu$_2$, e într-adevăr un erou de comedie$_3$. Autorul a fost bine inspirat neîncărcîndu-l$_4$ cu calități politice și accentuîndu-i$_5$ latura sentimentală și visătoare".

Primul paragraf (ce coincide cu începutul cronicii dramatice) trimite, prin cele trei nume proprii: *dl. Mircea Rădulescu*, (marele țar) *Petru*, (domn) "*Petru (dar Cercel)*", la tot atîtea "obiecte" de referință din lumea reală pe care interlocutorul/cititorul le identifică fie prin cunoaștere empirică (în primul caz), fie prin cunoștințe enciclopedice, suplimentate de note atributive textualizate, în celelalte două cazuri. Prin *dl. Mircea Rădulescu* (MR_1) se deschide lanțul alcătuit prin recurența aceluiași nume în paragraful următor (MR_2) și, tot aici, prin întrebuințarea substantivului *autor* + det. definit *–ul*, coreferent cu MR_1 și MR_2. Un al doilea lanț de coreferenți se realizează din seria *Petru (dar Cercel)*$_1$, *Petru Cercel*$_2$, *erou de comedie*$_3$, *–l*$_4$, *–i*$_5$.

Putem observa că:

(i) se produce un mixaj al rețelelor extra și intratextuale cel puțin în măsura în care un lanț coreferențial debutează cu o referință exoforică;

(ii) pornind de la cele două rețele referențiale specificate mai sus, prin operații inferențiale putem descoperi, în textul dat, relații între cele două 'lumi posibile' sau 'universuri de discurs': o *lume reală*, al cărei protagonist este ființa empirică (cu rol de actant-pacientiv) M. Rădulescu,

autorul piesei, şi o *lume ficţională,* avîndu-l ca protagonist (cu rol de actant-agentiv) pe Petru Cercel. Găsim aici încă o confirmare a ideii, susţinute şi de Charolles (1994, 146), că "procesele de elaborare inferenţială produse în vederea calculării legăturilor dintre stări de lucruri şi cele produse în scopul stabilirii relaţiilor referenţiale nu numai că interacţioncază, dar, mai mult chiar, ele urmează o *dezvoltare paralelă* într-un *proces complex de consolidare sau de inhibare reciprocă* (s.a. – M. Ch.), conducînd la emergenţa unei interpretări globale";

(iii) segmentul textual "aşa cum îl prezintă dl. Mircea Rădulescu" conţine o strategie a dedublării instanţei enunţiative (cf. supra, 5.1.3.) care, în acelaşi timp, implică o interpretare circumscrisă unui anumit cadru sau spaţiu de veridicitate, cel al lumii create prin textul ficţional al piesei comentate *ca atare* de Rebreanu;

(iv) în discursul ficţiunii, funcţia referenţială de gradul întîi se "este abolită" pentru a lăsa să se producă – aşa cum susţine Ricœur (1999, 50-51) – o referinţă de gradul al doilea "în care lumea nu mai e arătată ca un ansamblu de obiecte ce pot fi manipulate, ci ca orizont al vieţii noastre şi al proiectului nostru, pe scurt, ca *Lebenswelt,* ca fiinţare – în – lume".

5.1.5. Reţeaua tematică sau configurarea informaţională a textului are în vedere modul în care este gestionată în discurs acea latură a sensului ce ţine de raportul dintre informaţia veche sau cunoscută deja (*temă* sau *topic*) şi cea nouă (*remă* sau *comentariu*)[18], avînd ca rezultat un dinamism comunicativ specific. Şi din acest punct de vedere, "textul se relevează ca un plan mai elevat: tema şi rema unei fraze sau ale mai multora, luate împreună, pot constitui tema sau rema unui text" – afirmă Coşeriu (1997, 171). Cît despre *înlănţuirea* tematico-rematică s-a spus că ea este percepută ca "o organizare textuală de ordin superior" (Miczka, 1993, 75).

Stabilitatea sau continuitatea tematică se realizează la trei niveluri: (i) al *temelor frastice*; (ii) al *temelor* distribuite în *grupuri frastice*; (iii) al *hipertemei* sau al temei globale a textului, coincidentă adesea cu una dintre temele frastice (cf. Miczka, 1993).

În plan macrostructural, *înlănţuirea* informaţiilor se realizează prin reţele de *teme ale grupurilor frastice* cărora le sunt atribuite fascicule de trăsături reunite în ansambluri rematice. Pentru că implicitul joacă un rol

[18] O prezentare sintetică a înlănţuirilor tematico-rematice sub aspectul efectelor coezive şi al coerenţei textuale, însoţită de exemple, se găseşte în Vlad (1994, 82-85)şi în Moeschler, Reboul (1999, 432-435).

important în configurarea informațională a textului, determinarea *rețelelor* tematice și a ansamblurilor rematice se face prin operații inferențiale, mai ales în situațiile de discontinuitate a unei suite tematice.

Pentru exemplificare voi folosi primul paragraf al prozei intitulate *Soldatul necunoscut* de D.R. Popescu (text la care mă voi referi și în alte secțiuni ale acestui capitol al cărții):

(12) "*Apele*$_1$ curgeau la vale încet, fără întrerupere [E_1]. *Copiii*$_2$ mergeau la deal, desculți, pe marginea pîrîului [E_2]. *Apele*$_3$ alunecau peste umbrele plopilor, negre și adormite [E_3]. *Copiii*$_4$ mergeau spre izvoarele pîrîului, călcau prin apă, se stropeau unii pe alții și rîdeau [E_4]. Erau în cămăși lungi, băieți și fete [E_5]. Le țineau suflecate pînă la genunchi, să nu le ude [E_6]. *Băiatul*$_7$ cu pistrui se împiedicase și căzuse în apă [E_7]. *Cămașa*$_8$ se lipise pe trup, dar nu i se vedeau coastele, numai burta, ca un pepene rotund [E_8]. *Părul*$_9$, ud, strălucea [E_9]".

Schematic, rețeaua tematică a întregului paragraf are următorul aspect:

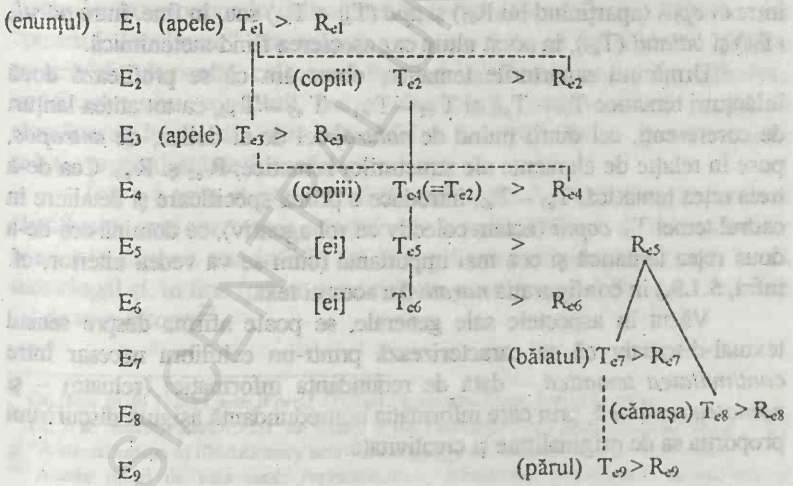
(enunțul) E1 (apele) Tc1 > Rc1
E2 (copiii) Tc2 > Rc2
E3 (apele) Tc3 > Rc3
E4 (copiii) Tc4(=Tc2) > Rc4
E5 [ei] Tc5 > Rc5
E6 [ei] Tc6 > Rc6
E7 (băiatul) Tc7 > Rc7
E8 (cămașa) Tc8 > Rc8
E9 (părul) Tc9 > Rc9

Să observăm că în primele patru enunțuri sunt două teme alternante: T_e = *apele*, T_e = *copiii* (alcătuite din nume + det. definit) care, în calitate de expresii referențial autonome, au funcție actualizantă. Dacă între enunțurile E_1 și E_3, pe de-o parte, E_2 și E_4, pe de altă parte, există o continuitate tematică dată de reluarea temei $apele_1$ – $apele_3$, $copiii_2$ – $copiii_4$, între cele două *grupuri frastice*, însă, există o ruptură tematică de tip coeziv, dată de absența vreunei relații *directe* fie între temele lor, fie între acestea și remele enunțurilor succedente. Analizînd, însă, componența semantică a remelor, constatăm că printre trăsăturile reunite în ansamblurile rematice regăsim cel puțin una care, printr-un raționament *de tip inferențial*, pune în relație grupul rematic respectiv cu tema enunțului imediat anterior.

Liniile întrerupte din schemă marchează tocmai aceste *relații indirecte* de sens de tip inferențial care se sprijină pe cunoștințe comune sau activează conținuturi semantice asociabile în virtutea legăturilor dintre trăsături ce intră în structura componențială a cuvintelor. Asemenea relații se pot stabili între $pîrîului_2$ (situat în poziție de remă) și $apele_1$ (T_{e1}); între $pîrîului_4$, *prin apă*$_4$, *se stropeau*$_4$ (aparținînd lui R_{e4}) și $apele_3$ ($T_{e3} = T_{e1}$); între *în apă*$_7$ (aparținînd lui R_{e7}) și *apă* ($T_{e1} = T_{e3}$) sau, în fine, între $părul_9$ (T_{e9}) și *băiatul* (T_{e7}), în acest ultim caz asocierea fiind metonimică.

Urmărind raporturile tematice, observăm că se profilează două înlănțuiri tematice $T_{e1} – T_{e3}$, și $T_{e2} – T_{e4} – T_{e5} – T_{e6}$, ca tot atîtea lanțuri de coreferenți, cel dintîi ținînd de *natură*, cel de-al doilea, de *antropos*, puse în relație de elemente ale structurilor rematice, R_{e2} și R_{e4}. Cea de-a treia rețea tematică, $T_{e7} – T_{e9}$, introduce o primă specificare și detaliere în cadrul temei T_2, *copiii* (actant colectiv cu rol agentiv), ce domină cea de-a doua rețea tematică și cea mai importantă (cum se va vedea ulterior, cf. infra, **5.1.9.**) în configurația *narativă* a acestui text.

Văzut în aspectele sale generale, se poate afirma despre sensul textual-discursiv că se caracterizează printr-un echilibru necesar între *continuitatea tematică* – dată de redundanța informației (reluate) – și *noutatea rematică*, prin care informația nonredundantă asigură discursului proporția sa de originalitate și creativitate.

5.1.6. Rețeaua ilocuționară sau configurația acțională a textului conjugă, în fapt, cîteva aspecte ale teoriei actelor de vorbire, abordate în etape succesive și, în mare măsură, din perspective relativ independente una de alta.

Este vorba, mai întîi, de zdruncinarea mai vechiului postulat în baza căruia funcţia fundamentală a limbajului este cea descriptivă (sau reprezentativă); Austin[19] opune acestui postulat pe cel al "iluziei descriptive", iar demonstraţia pleacă de la constatarea că alături de propoziţiile afirmative sau asertive care descriu, într-adevăr, stări de fapte şi, deci, pot fi evaluate ca adevărate sau false, există şi propoziţii asertive care nu pot fi declarate nici adevărate, nici false, pentru simplul motiv că ele *nu descriu stări*, ci se referă la *executarea unor acţiuni*. Acest aspect al teoriei actelor de vorbire marchează începutul dezbaterilor, situate astfel, în mod declarat, în sfera filosofiei limbajului.

Al doilea moment important îl constituie definirea şi clasificarea actelor de vorbire de către filosoful american John Searle[20]. Ca reprezentant al epistemei dominate de convingerea că "unitatea de bază a comunicării lingvistice umane este *actul ilocuţionar*", Searle consideră că "*iluzia nelimitării* uzurilor limbajului" (iluzie generată, în opinia autorului, de enormele neclarităţi în privinţa criteriilor de delimitare a unei anumite utilizări a limbajului sau a unui anumit joc al acestuia în raport cu o altă utilizare) poate fi risipită printr-o alegere riguroasă a criteriilor taxonomice în delimitarea tipurilor de acte. În condiţiile în care "punctul ilocuţionar" sau scopul (ca *parte* a forţei ilocuţionare) devine criteriul fundamental, cele cinci tipuri de acte[21] evidenţiate şi delimitate de Searle s-au constituit într-o alternativă (controversată şi ea) la clasificarea lui Austin care, de altfel, a fost punctul de pornire pentru soluţia preconizată de filosoful american.

Într-o a treia etapă, centrul de interes s-a deplasat dinspre teorie şi clasificare, spre cercetarea *funcţiilor* şi a *posibilităţilor de înlănţuire* ale actelor în *discurs*, mai întîi în cel dialogal sau conversaţional, apoi în cel monologal şi, în fine (printr-o extensiune pe care o cred firească), în orice fel de text-discurs[22].

---

[19] Cf. *How to do Things with Words*, Oxford University Press, London, 1962

[20] Cf. J. R. Searle, *Speech Acts: an Essay in the Philosophy of Language*, Cambridge, 1969 şi "A classification of illocutionary acts" în *Language in Society*, 1976, nr. 5, p. 1-23.

[21] Aceste tipuri de acte sunt: *reprezentativle, directivele, promisivele, expresivele* şi *declarativele.*

[22] O prezentare sintetică a problematicii teoriei actelor de limbaj, prefaţată de un scurt istoric al acestui domeniu, se găseşte în Moeschler, Reboul, 1999, capitolele 1 şi 18. Nu cred că este întîmplătoare această dispunere în spaţiul *Dicţionarului Enciclopedic de Pragmatică* a celor două teme care deschid, respectiv, închid, dezbaterea din cuprinsul Dicţionarului. Mi se pare, dimpotrivă, că arcul descris prin cele două extreme poate fi socotit, simbolic,

Legătura dintre *actul de limbaj* şi *text* derivă din participarea conţinutului frastic, a intenţiei enunţiative şi a situaţiei comunicative în realizarea ambelor activităţi. Diferenţa dintre ele este una de la parte la întreg, fiindcă actul nu este decît o subcomponentă a conţinutului specific textual, deci a *sensului*, la rîndul său multirelaţionare multinivelar şi sincretic.

Un alt aspect ce trebuie subliniat priveşte legătura intimă dintre *reţeaua ilocuţionară* şi *cea comunicativă* sau, în alţi termeni, dintre configuraţia acţională a textului şi configuraţia lui polifonică (cf. supra, 5.1.3.). Dacă ne reamintim rolul de "prim-plan" al *indicilor de persoană* (întîi şi a doua) în toate manifestările textual-discursive ale configuraţiei vocalice, pe de-o parte şi, pe de altă parte, implicarea locutorului, a intenţiilor lui, şi a interlocutorului, cu reacţiile lui, în producerea actelor în cursul utilizării limbii, atunci putem înţelege uşor substratul acestei legături. Dar, aşa cum reiese din examenul efectuat de autorii *Dicţionarului Enciclopedic de Pragmatică*, analiza discursului şi analiza conversaţiei, ca două abordări distincte ale uzului lingvistic, au evidenţiat o serie de probleme legate tocmai de statutul şi rolul actelor de limbaj în cele două domenii: *discurs* (axat pe influenţele reciproce sau determinările faptelor verbale în desfăşurarea lor secvenţială) şi *conversaţie* (ca mod de gestiune a intervenţiilor în cadrul unei interacţiuni verbale). Soluţiile preconizate de autori (cf. Moeschler, Reboul, 1999, 464-467) ca răspuns dat diverselor critici venite dintr-o direcţie sau din cealaltă mi se par în egală măsură temeinice şi convingătoare. Şi chiar dacă ele nu se referă în acest mod expres la *text* şi la *sens*, acest lucru nu mă va împiedica să observ că, în mare măsură, aceste soluţii sunt adecvate şi abordării lingvistico-semiotice a domeniului textual, aşa cum este conturat şi tratat el în cartea de faţă, ca plan, teoretic autonom al limbajului. Astfel, de exemplu, constatarea că "problema înlănţuirii nu poate fi pusă separat de problema interpretării" coincide cu unul dintre postulatele teoriei textului, iar aserţiunea că "factorul care va impune intervenţiei reactive [în conversaţie – n.n. C.V.] un anumit tip de restricţie de înlănţuire este un anumit tip de forţă ilocuţionară" poate fi extrapolată, fără riscuri, cel puţin la categoria textelor cu structură dialogală şi la secvenţele cu configuraţie polifonică.

De altfel, în toate variantele teoriei textual-discursive (de la cele

drumul parcurs de pragmatică în propriul său destin ştiinţific, începînd cu actele de vorbire şi sfîrşind cu textul conversaţional (ca "spaţiu" concret de realizare a celor dintîi).

declarat lingvistice[23], pînă la cele mai "impregnate" de pragmatică), *actele de vorbire sunt luate în considerare,* dincolo de anumite controverse şi de diversitatea categoriilor sau a subcategoriilor puse în discuţie, cum ar fi: act de limbaj vs act de discurs, act direct vs act indirect, act director vs act subordonat sau semi-act. Această poziţie este cu totul justificată, de vreme ce *sensul textual* îşi încorporează şi conţinutul determinat de *latura activă* a comunicării verbale, al cărei sediu se află în actele de vorbire înlănţuite în secvenţe textuale, pentru a fi percepute şi interpretate de interlocutor/cititor[24].

Pentru a le da un suport faptic, voi ilustra constatările de mai sus cu două exemple.

Cel dintîi este extras dintr-o analiză mai amplă a poemului eminescian *Replici* (cf. Vlad, 1994, 158-165). Reamintesc, pentru început, că textul acestei poezii are semnificaţie globală *lirică*, edificată însă printr-un discurs *de tip dialogal*, fiind configurat în *schemă compoziţională dramatic-scenică.* Textul poeziei nu va fi reprodus integral în continuare, ci doar atît cît este necesar evidenţierii reţelei ilocuţionare şi impactului acesteia asupra sensului:

REPLICI

(13) POETUL

Tu eşti o undă, eu sunt o zare,
Eu sunt un ţărmur, tu eşti o mare,
Tu eşti o noapte, eu sunt o stea –
Iubita mea.

} Secv.1 (strofa 1)

IUBITA

Tu eşti o ziuă, eu sunt un soare,
[...]
Eu sunt o arpă muiată-n vînt –
Tu eşti un cînt.

} Secv.2 (strofele 2 şi 3)

[23] Este cazul versiunii coseriene (cf. 1997, 72) în care, - aşa cum remarcă şi Donatella di Cesare, traducătorul şi îngrijitorul ediţiei italiene – deşi "forţa ilocuţionară" nu apare sub această denumire, ea se regăseşte în proximitatea "funcţiilor textuale", considerate de Coşeriu funcţii ale vorbirii referitoare la scopul acesteia într-o situaţie determinată.

[24] Voi cita, în acest sens, afirmaţia lui J. Caron, *Les régulations du discours* (PUF, Paris, 1983, 149): "Toute communication est orientée, vise une certaine fin: un acte d'énonciation ne prend son sens et sa fonction que du processus global dont il n'est qu'un moment" (apud Adam, 1990, 103).

POETUL

Tu eşti o frunte, cu sunt o stemă, — Secv.3
Eu sunt un geniu, tu o problemă, — (versurile 1, 2, 3 din
Privesc în ochii-ţi să te ghicesc – — strofa 4)
Şi te iubesc. — Secv.4
(versul 4)

IUBITA

Îţi par o noapte, îţi par o taină
Muiată-n pala a umbrei haină, — Secv.5
Îţi par un cîntec sublim încet – — (strofa 5)
Iubit poet?

O, tot ce-i mistic, iubite barde,
În acest suflet ce ţie-ţi arde, — Secv.6
Nimica nu e, nimic al meu – — (strofa 6)
E tot al tău.

Secvenţa 1 (coincidentă cu prima strofă a poeziei), secvenţa 2 (= strofa a doua şi a treia) şi secvenţa 3 (= primele două versuri ale strofei a patra) ca *intervenţii* într-un *schimb dialogal* (avînd ca interlocutori POETUL (L_1) şi IUBITA (L_2)) sunt secvenţe unitare şi independente din punct de vedere sintactic, dar intens legate semantic, prin relaţii inferenţiale şi prin recurenţa aceleiaşi scheme sintactice (Pronume + Verb cop. + Substantiv cu artic. nehotărît). Fiecărei propoziţii din cele trei secvenţe îi corespunde un *act de tip reprezentativ (asertiv)*, prin care conţinutul propoziţional, metaforic exprimat, este asumat de locutor (*Poet, Iubită*) ca adevărat.

Cu cea de-a patra secvenţă, lanţul de simetrii sintactice şi semantice se întrerupe, producîndu-se, în acelaşi timp, o primă schimbare a tipului de act ilocuţionar, în intervenţia *Poetului*; încheind seria aserţiunilor, *actul expresiv*[25] realizat prin "te iubesc" (secvenţa 4) dă glas stării afective specificate în conţinutul propoziţional al cărui adevăr este ferm asumat, în ciuda temerii interioare ce se degajă din presupoziţia "a

[25] Caracterizînd actul verbal de tip *expresiv*, Searle, 1976 (vezi, mai sus, nota 20) precizează că acesta implică adevărul propoziţiei (= condiţia de sinceritate) şi exprimă diferite stări psihologice. De aceea, în conţinutul propoziţional al actului expresiv, locutorul sau interlocutorul nu apar ca agenţi ai unor acţiuni, fiind, dimpotrivă, cei cărora li se atribuie anumite însuşiri.

nu cunoaşte ceva" implicată în conţinutul verbului "a ghici" ("Privesc în ochii-ţi să te ghicesc") al enunţului anterior.

Ultimele două secvenţe ce alcătuiesc replica *Iubitei* aduc o înlănţuire de acte în interiorul aceleiaşi intervenţii din acest text conversaţional "jucat". Mai întîi, L_2 îi adresează [în secv. 5] lui L_1 o întrebare prin care cere confirmarea (sau infirmarea) supoziţiei din "Îţi par o taină?", repetată încă în două variante metaforice: "Îţi par o noapte?", "Îţi par un cîntec sublim încet?" Provocată de incertitudinea indirect exprimată de L_1 în secvenţa 3 (prin "tu [eşti] o problemă" şi "să te ghicesc"), seria celor trei întrebări întrerupe lanţul actelor reprezentative şi al conţinutului propoziţional de stare (din secv. 1 – 3) spre a realiza legătura dintre actul expresiv al secv. 4 şi actul de acelaşi tip al secv. 6, prin intermediul altui act, fără suport propoziţional explicit, dar care trebuie inferat, pentru ca sensul să-şi păstreze coerenţa la nivel ilocuţionar. Interpretarea ultimei secvenţe impune, deci, *reconstituirea răspunsului afirmativ* la seria celor trei întrebări, fiindcă numai în raport cu această confirmare se justifică *regretul*, ca act de tip expresiv realizat în contextul dat (secv. 6). "Ecoul" lingvistic al regretului este interjecţia *o*, care îndeplineşte aici funcţia de *conector pragmatic*, impunînd condiţii cu privire la contextul interpretativ, deci, la adecvarea comunicării, prin "refacerea" implicaturii conversaţionale mai sus pomenite. Dar aceeaşi interjecţie *o* are şi rolul unei *formule modalizatoare de certitudine* cu privire la conţinutul propoziţional pe care îl prefaţează şi îl leagă în mod marcat de locutor (L_2), formulă de felul lui *e sigur că* P.

Un alt exemplu pentru ilustrarea reţelei ilocuţionare şi a configuraţiei acţionale într-un text l-am preluat din studiul lui F. Nef (1980), consacrat problemei *macro-actului indirect* şi *derivării retroactive* a acestuia. Textul analizat şi amplu comentat de autor[26] este un discurs electoral (controversat la vremea lui) rostit de Valéry Giscard d'Estaing şi publicat în *Le Monde*, 30, 01, 1978. Redau mai jos fragmentele semnificative din acest discurs (în traducerea mea):

(14) "Cînd aveam treisprezece ani, am asistat în Auvergne la dezastrul armatei franceze. Pentru băieţii de vîrsta mea, înainte de război, armata franceză era ceva impresionant şi puternic. Am văzut-o apoi decimată (*en miettes*). [...] îi întrebam pe soldaţi pentru a încerca să înţelegem «ce s-a întîmplat?».

[26] Scurte fragmente din discursul electoral al lui V. J. d'Estaing, împreună cu comentariile şi concluziile lui F. Nef (1980) sunt reluate şi de J.-M. Adam (1990).

Primeam mereu același răspuns: «Am fost înșelați, ne-au înșelat.».

[...] mi-am spus că, dacă într-o bună zi voi avea de îndeplinit anumite responsabilități, nu voi permite ca francezii să poată spune vreodată «Am fost înșelați.»

Iată de ce vorbesc deschis. Consecințele alegerii dumneavoastră, pentru d-voastră înșivă și pentru Franța, fiecare în parte le poate cunoaște. Trebuie spulberate ceața promisiunilor, subterfugiile, echivocurile. Trebuie să vă puneți întrebări foarte simple. Cine va guverna Franța în primăvara viitoare? Cine va duce mai departe redresarea necesară a economiei franceze? Cum va judeca opinia internațională alegerea politică a Franței?

Fiecare dintre aceste întrebări comportă un răspuns clar. N-am să vi-l impun, căci suntem o țară a libertății, dar nici nu vreau ca măcar o singură persoană să poată spune cîndva că ar fi fost înșelată.

[...] Așadar, ca de fiecare dată, veți face alegerea cea bună pentru Franța!"

Parcurgerea acestor fragmente din textul electoral ne pune în fața cîtorva constatări:

(i) *sensul* discursului depinde în mare măsură de perceperea unei suite de *acte ilocuționare* ce însoțesc enunțurile lui, acte de tip *reprezentativ* (asociate secvenței de enunțuri asertive cu care debutează discursul electoral), de tip *promisiv* "nu voi permite..." și "n-am să vi-l impun" [răspunsul]) sau *expresiv* ("nu vreau ca o singură persoană...");

(ii) unele dintre aceste acte sunt acompaniate de anumite *modalități pragmatice generice* (cf. infra, **5.1.12.**), de felul interogației și al modalității injonctive, sau de operatori modali propoziționali (mărci ale modalităților frastice), cum ar fi cel *deontic*, expresia unei obligații de ordin moral ("*trebuie* să respingeți promisiunile, subterfugiile, echivocurile", "*trebuie* să formulați întrebări esențiale") sau cel *epistemic*, referitor la convingeri și cunoștințe.

(iii)textul impune un macro-act *indirect* de tip *directiv* (cum ar fi: vă cer, vă ordon, vă sfătuiesc, vă recomand etc.); acesta poate fi "derivat în mod global" doar pornind de la *ultimul enunț* "... veți face alegerea cea bună pentru Franța!" la baza căruia se află un *act predictiv* care, printr-o mișcare retroactivă de compunere și reevaluare a actelor anterioare, face

posibilă derivarea *macro-actului directiv*, "votați pentru dreapta!".

Textele comentate mai sus sunt de natură să probeze atît contribuția actelor de vorbire la edificarea *sensului* pe parcursul producerii și al interpretării lui, cît și *permanenta întrețesere a rețelei ilocuționare cu altele*, cum ar fi cea argumentativă, cea modală, cea comunicativă etc.

5.1.7. Rețeaua argumentativă și configurația topică (dialectică) a textului vor fi luate în considerare aici într-un sens larg, cuprinzător, pentru a face posibilă includerea unor fenomene textuale, diverse în privința domeniului de manifestare (intraenunțial sau interenunțial), a modalităților de prelucrare (codică sau inferențială) ori, în fine, a gradului de implicare a interlocutorului în rezolvarea "dilemei" conținute într-o structură discursivă (monologală sau dialogală, scrisă sau orală), cu condiția ca fenomenele respective să contribuie la realizarea unui *act argumentativ*. Acesta exprimă *intenția* locutorului de a influența *opiniile* interlocutorului, pentru a-l determina pe cel din urmă să-l accepte convingerile. În sens obișnuit, comun, argumentarea se sprijină pe concepte precum: *efect persuasiv*, *teză* (cu cele două corelate ale sale, *argument* și *contraargument*) și *concluzie*.

Nu mă voi angaja în dispute teoretice, încă foarte animate, și nici în detaliile metodologice cu aspectele lor "tehnice" (intru totul justificate, de altfel), fiindcă o asemenea încercare ar ieși în afara obiectivului acestei secțiuni și ar putea avea un efect de obnubilare a ideii centrale pe care o susțin și anume că printre multiplele "fațete" ale sensului textual-discursiv se numără și cea argumentativă, de o mare complexitate (așa cum o demonstrează numeroase lucrări recente și foarte recente[27]) și cu impact decisiv asupra interpretării (mai ales în anumite categorii de discursuri).

Legată deopotrivă de facultatea omului de *a raționa*, făcînd și dovada raționamentelor valide, dar și de dorința, manifestată expres sau disimulată, a acestuia de *a-și convinge interlocutorul* sau *auditoriul*, cercetarea modernă a relațiilor enunțial-discursive *de tip argumentativ* se

[27] Voi menționa doar cîteva dintre lucrările cele mai importante: Ch. Perelman, L. Olbrechts-Tyteca, *Traité de l'argumentation. La nouvelle rhétorique*, 2e édition, PUB, Bruxelles, 1970; Oswald Ducrot, *Dire et ne pas dire. Principes de sémantique linguistique*, Hermann, Paris, 1972; J. Moeschler, *Modélisation du dialogue. Représentation de l'inférence argumentative*, Hermès, Paris, 1989. Ca sinteze, expozitive (în primul caz) și polemice (în cel de-al doilea), pot fi recomandate: Mariana Tuțescu, *L'argumentation* [TUB], București, 1986 și J. Moeschler, A. Reboul, 1999, capitolele 10 și 11 ale volumului.

revendică, în parte, de la teoria aristotelică a discursului persuasiv, de la studiul "*topoi*"-lor sau al "*locurilor comune*". Un "*topos*" sau un "loc comun" este orice propoziție subiacentă unui enunț persuasiv, dacă ea exprimă un *adevăr probabil*, în forma sa cea mai generală, considerat ca element constitutiv al oricărui raționament dialectic[28]. S-a făcut, cu destulă ușurință, apropierea dintre *topos* și *presupoziție*, definită de O. Ducrot[29] ca o evidență, ca un cadru incontestabil în care trebuie să se înscrie conversația, ca un component al universului de discurs, constituindu-se în obiect al unei complicități fundamentale ce leagă între ei participanții la comunicare. Dar observîndu-se natura nespusului, a ceea ce este "de la sine înțeles", s-a văzut că relația argumentativă sprijinită pe *topos* se situează la un nivel superior celei presupoziționale, fiindcă *topoi*-i, adevăruri empirice, verificate prin tradiția, experiența și istoria comunității, produc în cadrul unui auditoriu dat un *acord* care nu este aleatoriu sau circumstanțial, fiind efectul "realizării unei așteptări, preexistente în sfera rațională, asupra unei serii de axiome care ar putea fi calificate ca antropologice"[30].

Presupozițiile și *topoi*-i pot să apară în structuri *entimemice*, forme incomplete de silogism în care una dintre premise, sau chiar concluzia, poate lipsi, fiind subînțeleasă sau dedusă.

"Literatura de idei", în care se înscriu eseul, pamfletul și dezbaterea polemică, se caracterizează, pe de-o parte, prin faptul că asertează un adevăr *opinabil* (prin propoziții de opinie din sfera lui *de dicto*, ce implică o logică a probabilului) și, pe de altă parte, prin absența, în forma explicită a textului, a unor enunțuri, care devin însă reconstituibile printr-un parcurs entimemic.

Pentru a ilustra trecerea de la *topos* la entimemă mă voi folosi de un exemplu preluat din M. Angenot[31]; acesta conține două scurte fragmente extrase din *Essais et écrits de combat* ale lui Georges Bernanos (romancier și pamfletar francez din prima jumătate a secolului XX), mai exact eseul "Scandale de la vérité":

> (15) Există femei, pentru care absența castității ("impureté") rămîne o enigmă dezgustătoare; acestora nu li s-ar putea spune pure.

[28] Cf. Marc Angenot, "Présupposé, topos, idéologème", în *Études françaises*, XIII, 1977, nr. 1-2, p. 14.
[29] Cf. Ducrot, *op. cit.*, p. 24.
[30] Cf. Angenot, *op. cit.*, p. 21-22.
[31] Idem, p. 19-20.

.....

Pentru a fi crou, ar trebui să fi simţit, cel puţin o dată în viaţă, inutilitatea eroismului, (...) să-ţi fi reconciliat sufletul cu ideea laşităţii". [Traducerea din franceză îmi aparţine].

La baza acestei suite de *enunţuri de opinie* se găseşte un *topos*, anume că în afara riscului nu există virtute sau că valoarea se măsoară raportînd-o la nonvaloare. Dacă eliminăm componenta morală, se poate ajunge la formularea unui *topos* mai abstract, mai general, precum: nu există valoare fără posibilitatea devalorizării.

Putem constata , împreună cu M. Angenot, că abilitatea sau capacitatea de a infera aceste propoziţii generale din "spatele" textului, pornind de la suprafaţa lui explicită, conduce la posibilitatea de a reconstitui alte determinări ale discursului, printr-o strategie activă, dar controlată de reguli universale ale gîndirii, avînd ca ţintă punerea în lumină a unora dintre spaţiile invizibile ale textului-aisberg, susţinerea lui argumentativă.

Chiar dacă diversele versiuni teoretice oscilează între concepţii mai mult sau mai puţin diferite (fie în funcţie de rolul primar acordat *limbii*, de unii, sau *discursului*, de alţii, fie după înţelegerea argumentaţiei şi tratamentul aplicat acesteia ca relaţie implicativă între *enunţuri*, de o parte, sau ca relaţie între *acte* enunţiale, de cealaltă parte), ceea ce ne interesează aici este faptul că în toate aceste variante se recunoaşte valoarea *relaţiei argumentative* în procesul interpretării sensului textual şi că, de asemenea, legătura dintre argumentaţie şi alte reţele ale sensului (precum, de exemplu, cea polifonică cea ilocuţionară sau cea modală) a fost consemnată şi exploatată din unghi hermeneutic.

5.1.8. Reţeaua spaţio-temporală şi configuraţia cronotopică a textului sunt aspecte care derivă, pe de-o parte, din posibilitatea unor semne verbale de *a numi timpul "istoric"* sau "timpul din calendar" şi *porţiuni ale spaţiului fizic* – exterioare textului şi aparţinînd lumii reale sau unei lumi alternative acesteia – iar pe de altă parte, din capacitatea *formelor* (gramaticale) *temporale* de "a se ţese" într-un sistem complex de raporturi prin care faptele, despre care se vorbeşte, sunt situate în timp din perspectiva vorbitorului, discursul gestionîndu-şi în mod specific cronologia acţiunilor exprimate în enunţuri. Aceste posibilităţi ale

limbajului[32] ce permit raportarea la timp şi situarea fiinţei în timp şi spaţiu, prin medierea text-discursului, au devenit, treptat, din obiect de reflecţie filosofică, obiect de analiză lingvistică discursivă şi, mai recent, de analiză pragmatică de orientare fie logică, fie psihologică.

În faza ei de început, abordarea acestor fenomene din perspectivă deliberat discursivă sau enunţiativă este legată de cîteva nume intrate deja în "istoria" teoriei textului: Emile Benveniste, Harald Weinrich şi Roman Jakobson, pentru ca apoi galeria numelor şi lista lucrărilor consacrate funcţionării în text a formelor verbului[33] să se îmbogăţească spectaculos, paralel cu creşterea interesului pentru domeniul *naratologiei* şi sub influenţa dezvoltării *pragmaticii*.

În legătură cu modul cum înţeleg, în această carte, imaginea teoretică a reţelelor şi rolul lor în construcţia sensului, pentru cazul particular al reţelei spaţio-temporale, sunt de relevat cîteva aspecte, examinate în continuare.

(i) Mai întîi, aşa cum se observă chiar din denumire, am cuprins într-o singură reţea referinţele temporale şi spaţiale. Decizia de a le trata astfel a fost dictată de convingerea că, în text-discurs, între cele două dimensiuni există o conexiune suficient de strînsă încît să justifice unificarea lor; iar argumente am găsit în surse diferite atît prin momentul apariţiei lor, cît mai ales prin orientarea teoretică, doctrinară.

Cum bine se ştie, M. Bahtin (1982, 294-490) împrumută din teoria relativităţii termenul de *cronotop* prin care înţelege "o categorie a formei şi a conţinutului *în literatură*" unde *timpul* "se condensează, se comprimă, devine vizibil din punct de vedere artistic", iar *spaţiul* "se intensifică, pătrunde în mişcarea timpului, a subiectului, a istoriei". Printr-o incursiune istorică, tematică şi poetică în sfera *romanului* (începînd cu cel din antichitatea greco-romană şi pînă la cel modern), Bahtin realizează

[32] Un studiu amplu, pe această temă, a publicat E. Coşeriu. Este vorba despre "Tempo e linguaggio" din vol. *Undici conferenze sul tempo*, Pisa, 1988, tradus în acelaşi an în revista *Echinox*, an XX, nr. 5, de către Ana Covaciu.

[33] Lucrări precum cele semnate de J. Moeschler şi A. Reboul (1999), de A. Reboul şi J. Moeschler (1998) sau Ligia Florea (1999) sunt grăitoare în privinţa interesului pentru problematica temporalităţii. Atitudinea autorilor menţionaţi mai sus faţă de soluţiile preconizate de E. Benveniste şi H. Weinrich este destul de diferită: primii aduc contraargumente, dublate de exemple, care infirmă în mare măsură valabilitatea tezelor celor doi pionieri ai dezbaterilor asupra statutului *textual* al timpului; în schimb, L. Florea adoptă o poziţie mai temperată, încercînd să "salveze" măcar acea parte din ideile înaintaşilor care nu intră în contradicţie cu punctele de vedere recente, prezentate sintetic şi riguros de autoare.

(între 1937-1938) un veritabil cadru teoretic pentru cercetarea cronotopului în discursul literar, insuficient exploatat, însă, pînă acum, în studiul *textului*, în general. De aceea voi menționa în continuare cîteva idei de a căror fertilitate în analiza și interpretarea text-discursului nu mă îndoiesc.

(a) Ca "tezaur de imagini", limbajul este "esențialmente cronotopic" (idee preluată, în mod mărturisit, de la Cassirer).

(b) Pentru a pătrunde în experiența noastră, toate sensurile culturale "trebuie să capete o formă *semiotică*, pe care s-o auzim și s-o vedem (hieroglifă, formulă matematică, expresie verbal-lingvistică, desen ș.a)", prin urmare, trebuie să dobîndească o "expresie spațio-temporală", căci "orice intrare în sfera sensurilor se face numai prin poarta cronotopilor (Bahtin, 1982, 490).

(c) Cronotopii au o evidentă "importanță figurativă" întrucît ei "oferă un teren potrivit, substanțial, pentru prezentarea în imagini a *evenimentelor*" (s.n. – C.V.), tocmai grație "condensării și concretizării deosebite a indiciilor timpului – timpul vieții umane, timpul istoric – în anumite sectoare ale spațiului" (Bahtin, 1982, 481-482).

Tentația de a apropia această concepție cronotopică bahtiniană, axată pe poetica romanului, de o teorie recentă din sfera psihologiei cognitive, cum este teoria spațiilor mentale a lui Fauconnier (cf. 1984), poate părea bizară sau hazardată. Dacă, însă, trecem peste prima reacție de respingere a unei astfel de asocieri, putem constata că există, totuși, o idee în raport cu care cele două abordări sunt convergente și anume valoarea acordată relației intime dintre spațiu și timp în *povestire sau relatare*. Pentru acest aspect al comunicării verbale, Fauconnier[34] postulează *o funcție pragmatică* ce leagă două spații mentale: "spațiul universului povestit", în care evoluează personajele (un "*spațiu mental temporal*") și "spațiul-traseu", în interiorul căruia se deplasează naratorul și cititorul (un "spațiu mental spațial" sau un parcurs «imaginar»)[35]. O

[34] Cf. 1984, 176-182, unde, ocupîndu-se de "transferurile timp-spațiu", autorul constată că, în general, enunțul conține o veritabilă constelație de semnificații care își corespund la mai multe niveluri, "elles-mêmes nécessairement imbriquées dans la «topologie spatiale» du discours et de son arrière-plan".

[35] Din punct de vedere lingvistic, Fauconnier (1984, 178) consideră cele două niveluri ale povestirii ca fiind spații mentale *corespondente*, astfel încît axa temporală a universului povestit devine o axă spațială pe care se produce parcursul sau traseul; totuși, nu este exclusă nici utilizarea unor expresii verbale *specifice* spațiului-traseu, cum ar fi: "în acest punct al povestirii", "ceva mai departe în această istorie" etc.

dovadă a relației dintre cele două spații este – în opinia cercetătorului – și posibilitatea inserării deicticelor spațiale în spațiul *temporal* al povestirii.

(ii) Dacă spațiul și timpul – cum s-a văzut – admit "comprimarea" într-o singură rețea, în schimb, spațio-temporalizarea, ca *proces*, reclamă disocierea a două aspecte: spațio-temporalizarea "externă" vs spațio-temporalizarea "internă".

Spațio-temporalizarea "externă" (ca parte a procesului de configurare a realului sau a "iluziei referențiale") se produce fie prin utilizarea unor cuvinte din categoria *toponimelor* (nume de locuri), a *crononimelor* (denumiri de evenimente istorice și de momente ale ciclurilor temporale naturale) sau a *cuvintelor referitoare la timp* (cum ar fi *timp, trecut, prezent, viitor* și chiar *a spune, a vorbi*) care "numesc și, deci, reprezintă propriul lor «denotatum»" (Coșeriu, 1986, 6), toate acestea fiind stocate în memoria enciclopedică a vorbitorilor, fie prin jocul *deicticelor*[36] locale și temporale, ca forme lingvistice de ancorare a actului enunțiativ, a situației comunicative în textul produs.

Spațio-temporalizarea "internă" este un proces dependent de acele mijloace lingvistice prin a căror utilizare orice text își poate construi coordonate spațiale și temporale proprii, organizate în rețele. Acestea se obțin prin *procedee diaforice* (reluări/anticipări de determinanți spațiali ai numelui sau de sateliți adverbiali ai verbului), prin *recurențe lexicale* (stricte sau sinonimice) și, mai ales, prin toată gama de *legături* rezultate din *actualizarea relațiilor* în care sunt cuprinse *formele temporale* ale verbului și din *interpretarea lor textual-discursivă*.

Pentru distincția pe care am propus-o între cele două faze ale procesului de spațio-temporalizare textual-discursivă găsim, din nou, un sprijin în concepția cronotopică a lui Bahtin. Poeticianul rus (cf. 1982, 485) consideră că trebuie admisă existența unei frontiere, ferme sub raport teoretic, între "lumea *reprezentată* în text" și lumea *creatoare* a textului" (cuprinzînd "autorii-creatori ai textului și interpreții textului – dacă există – și, în fine, ascultătorii-cititori, care reînvie și reînnoiesc textul"), ceea ce face ca din cronotopii reali ai lumii creatoare să se desprindă cronotopii reflectați și *creați* ai lumii reprezentate în text.

Cele două procese menționate mai sus se produc, de obicei, într-o

[36] De fapt, este vorba despre dubla capacitate a deixei de a dobîndi sens atît din relația cu spațiul-parcurs, cît și prin conservarea semnificației sale obișnuite, ca formă deictică. Comentarii la teoria spațiilor mentale și la contribuția acesteia în privința unei posibile explicații a ficționalității se găsesc în Moeschler; Reboul (1999, 428-429).

alternanță ușor de intuit și chiar de analizat, dar mai dificil de explicat ca mecanism textual cu implicații lingvistice și pragmatice, în același timp.

(iii) Fără-ndoială, tipul de text în care spațio-temporalitatea joacă un rol esențial în interpretarea sensului este cel *narativ*, căci *relatarea* (literară sau nonliterară), ca pură succesiune de acțiuni ordonate temporal, ca legătură cronologică între două sau mai multe evenimente, pentru a deveni text – expresie a situării ființei într-o lume reală sau fictivă – are nevoie de minime repere spațio-temporale.

Această ultimă remarcă mă determină să amîn prezentarea analizei unui text-ocurență din punctul de vedere al configurației lui cronotopice, pentru a o plasa în proximitatea descrierii *rețelei evenimențiale* (cf. infra **5.1.9.**) a aceluiași text, adică acolo unde își realizează potențialul hermeneutic.

5.1.9. Rețeaua evenimențială și configurarea narativă a textului sunt aspecte discursive dintre cele mai intens cercetate și din unghiuri dintre cele mai diverse, de la unul lingvistic (axat pe formele temporale ale verbului și pe "concordanța timpurilor"), pînă la abordarea semantico-pragmatică, tratate fie prin mijloace "tradiționale", neformale, fie prin modele logice și matematice[37].

Reprezentînd doar o parte din ceea ce în mod obișnuit se înțelege prin "teoria discursului narativ", *rețeaua evenimențială*, ca succesiune de minimum două *propoziții narative simple*, decalate temporal este, în opinia celor mai mulți cercetători, grila de bază, definitorie, a acestui tip de discurs sau a oricărei *secvențe narative* dintr-un text cu configurație eterogenă.

Ca în întreaga cercetare textual-discursivă, tipul de text (dintre cele instituționalizate) utilizat inițial ca material faptic considerat propice "dezmembrării" sale în scop analitic, descriptiv, și abordării funcționale a fost cel *literar*. Și tot ca în întreaga cercetare textual-discursivă, evoluția acesteia a însemnat și "spargerea monopolului" literar prin aplecarea asupra textelor narative neliterare. Pentru a lăsa să se întrevadă

[37] Studiul amplu semnat de Stanca Fotino și Solomon Marcus, "La grammaire du conte" (în vol *La sémiotique formelle du folklore* (ed. Solomon Marcus), Éditions Klincksiek, Editura Academiei, Paris, București, 1978, p. 105-141) este doar una dintre numeroasele lucrări care ar putea fi menționate ca exemplu de fuziune a instrumentelor lingvistice cu cele matematice în abordarea narativității folclorice. Pentru un model logico-formal, cf. Asher, 1996, studiu la care mă voi referi ceva mai departe.

amplitudinea domeniului textual în care se pot evidenția structuri narative sau, în termeni greimasieni, un program narativ de bază, voi reaminti aici doar două studii: *Analiza narativă: versiuni orale ale experienței personale* de W. Labov și J. Waletzky[38] și *La soupe au pistou ou la construction d'un objet de valeur* de A. J. Greimas (1983, 157-169).

Prima dintre cele două lucrări menționate își propune să urmărească "cele mai simple și mai fundamentale structuri narative" împreună cu funcțiile lor primare, originare, ceea ce – în opinia autorilor – se poate pune în evidență prin "analiza versiunilor orale ale experienței personale" relatate de un număr mare de vorbitori aparținînd celor mai diferite categorii, ca vîrstă, culoare și condiție socială. Fără a miza – precum întreaga tradiție europeană – pe modelul *funcțiilor* narative ale lui Propp, cei doi autori americani propun o alternativă analitică avînd în centrul ei două noțiuni fundamentale: *propoziția narativă* (unitate de bază a narațiunii) și *joncțiunea temporală* (legătura dintre două propoziții independente sintactic, dar *ordonate temporal* una în raport cu cealaltă, astfel că orice schimbare în ordinea propozițiilor, care afectează joncțiunea temporală, are drept consecință o modificare în *interpretarea semantică inițială*). Valoarea definitorie a acestor categorii provine din înțelegerea narațiunii, în sensul său cel mai larg, ca "metodă de recapitulare a experienței trecute prin potrivirea succesiunii verbale a propozițiilor la succesiunea evenimentelor care s-au petrecut efectiv".

Văzînd în narativitate "o formă de organizare a imaginarului uman" A. J. Greimas dezvoltă un model *semiotic* de descriere și interpretare a acesteia, de o complexitate inhibantă, din care fenomenul *temporalității* nu lipsește, chiar dacă este plasat pe un loc secund în etapele preconizate ale dispozitivului analitic, căci "doar într-o a doua fază se operează temporalizarea programelor narative și stabilirea ordinii în succesiunea lor" (Greimas, 1983, 168-169). În privința formelor (sintactice) elementare ale "gramaticii narative", acestea coincid cu *enunțurile narative*, definite ca relații între actanți.

Situată într-un spațiu al reflecției hermeneutice, opinia lui Paul Ricœur (1999, 12) în privința temporalității este tranșantă: "există o unitate *funcțională* (s.a – P.R.) între multiplele moduri și genuri narative", generată de *caracterul comun al experienței umane* ("marcat, articulat,

[38] Traducerea în limba română a acestui studiu se găsește în Mircea Borcilă și Richard McLain (eds.), *Poetica americană. Orientări actuale*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1981, p. 261-303.

clarificat prin actul de a povesti sub toate formele sale") şi care constă în *temporalitatea* oricărei experienţe. De aceea, se poate admite că narativitatea şi temporalitatea se găsesc într-o relaţie de reciprocitate.

Fără a neglija aportul informaţiilor de mai sus (şi al altora, nemenţionate aici în mod explicit), dar şi fără a minimaliza diferenţele de orientare teoretică şi de domeniu (lingvistică vs sociolingvistică vs semiotică), voi spune că *reţeaua evenimenţială reprezintă succesiunea, ordonată cronologic, a enunţurilor narative* (sau a evenimentelor) *dintr-un text*, înţelegînd prin enunţ narativ (*en*) o structură cu următoarea formă generică: AtR, unde *A* simbolizează *acţiunea* (predicat), *t* simbolizează *momentul ("punctul") referinţei temporale* a lui A, iar *R* este simbolul *rolurilor narative* (unul sau mai multe) distincte[39]. Condiţia pentru realizarea reţelei evenimenţiale într-un text este existenţa unei succesiuni de minimum două enunţuri narative, en_i, en_j, caracterizate prin decalaj temporal, în sensul anteriorităţii acţiunii din en_i în raport cu cea din en_j, ceea ce, în termenii referinţei temporale, se realizează prin relaţia $t_i < t_j$[40] (unde semnul < este expresia anteriorităţii "momentului" din stînga lui faţă de cel din dreapta).

Pentru că intenţia acestei secţiuni a cărţii este mai curînd una de orientare către un demers *analitic* suficient de simplu pentru a deveni operaţional, în scopul aplicării sale la orice text-ocurenţă, şi nu de dezbatere metateoretică axată pe problemele controversate ale narativităţii, consider că noţiunile definite pînă aici sunt suficiente. De aceea, rămîn de precizat *etapele* ce trebuie parcurse cînd vrem să *reprezentăm reţeaua evenimenţială*, pentru a o putea apoi interpreta din perspectiva contribuţiei sale la realizarea sensului textual global.

---

[39] În această definiţie a enunţului narativ este luat în calcul nu numai *timpul* ca moment referenţial al acţiunii (cum se procedează în studiul lui Labov şi Waletzky, comentat deja), ci şi *rolul narativ*, o categorie în egală măsură importantă, amplu tratată de Claude Bremond în *Logica povestirii* (cf. traducerea în limba română de Micaela Slăvescu, Editura Univers, Bucureşti, 1981), unde accentul este pus pe rolul de *agent* (cel care provoacă sau influenţează desfăşurarea evenimentelor) şi de *pacient* (cel care suportă evenimentul) (cf. p. 172-173).

[40] Din perspectiva *teoriei reprezentării discursului* (DRT), studiul lui N. Asher (1996, 38-48) propune un *model axiomatic al naraţiunii* ca *relaţie discursivă* între propoziţii principale (alături de alte relaţii ca: *paralela, contrastul, comentariul, elaborarea* etc.). Interesant de observat este că modelul axiomatic ţine seama de proprietăţi evidenţiate deja în cercetarea naratologică tradiţională precum: (i) relaţia de precedenţă a evenimentului e_{n1} (introdus prin verbul principal al enunţului α_1) în raport cu e_{n2} (un eveniment ulterior, cauzat de e_{n1}) sau (ii) necesitatea ca propoziţiile legate prin această relaţie să aibă o temă comună, necontradictorie, dar nici tautologică.

Aceste faze sunt:

(i) *evidențierea enunțurilor narative* pe baza identificării verbelor de acțiune din propozițiile principale; această etapă înseamnă, implicit, izolarea enunțurilor evenimențiale de altele (cum ar fi cele statice sau atributive) care sunt lăsate, temporar, deoparte;

(ii) *condensarea enunțurilor narative* obținute în prima fază prin observație directă, imediată, în *en comprimate*; un astfel de *enunț comprimat* reunește, într-un singur eveniment, acele *en* identificate sub (i) ale căror predicate satisfac, pe de-o parte, condiția de a putea fi considerate ca expresii hiponimice față de conținutul acțiunii din *en comprimat*, iar pe de altă parte, condiția ca t_1, ... t_n ale acțiunilor inițial identificate să poată fi cuprinse într-un *interval* de timp destul de redus pentru a fi acceptat ca punct de referință temporală, unic pentru toate predicatele comprimate în același eveniment (la nivelul ii) și distinct față de toate celelalte momente de referință temporală obținute prin procedeul comprimării. Aspectul condensat este rezultatul unui efort de abstractizare efectuat în cursul unei noi parcurgeri a textului;

(iii) *ordonarea enunțurilor comprimate*, în baza principiului de *cronologie strictă* (sau de cauzalitate) a acțiunilor dispuse succesiv; în această etapă, eventualele *distorsiuni* temporale sunt "corectate", în sensul *repoziționării* en comprimate în rețea, în concordanță cu ordinea producerii evenimentelor.

Interpretarea sensului unui text *heteroclit* – cum sunt cele mai multe – cere un efort sporit de cunoaștere a conținutului discursiv, adică de articulare a rețelei evenimențiale cu altele, identificate și ele, pentru a se putea ajunge, progresiv, la interpretări care, prin prisma funcțiilor și a valorilor reticulare, să ducă la evidențierea unui sens discursiv global, din mai multe posibile.

În continuare, voi încerca să ilustrez un astfel de demers, folosindu-mă de proza deja amintită, *Soldatul necunoscut*, de D. R. Popescu[41] (vezi și supra, **5.1.5.**), un text care, într-o structură de o simplitate "clasică", ascunde o densitate semantică neașteptată, diseminată în straturi suprapuse de semnificanță sau – împrumutînd o formulare a lui Hrushovski – într-o "rețea complexă de ierarhii".

La prima lectură, se pot identifica numeroase enunțuri narative cu verbul principal la *trecut* (perfect simplu, imperfect și mai mult ca

[41] Cf. volumul *Somnul pământului*, Editura Tineretului, [București], 1965, p. 142-153.

perfect), pe care le-am redus – conform criteriilor specificate sub (ii) – la următoarele enunțuri narative comprimate:

(16) en_a: "Copiii *mergeau* spre izvoarele pîrîului".
en_b: " –"– *plecaseră* dimineața din sat".
en_c: " –"– *se opriră* la marginea unei lucerne".
en_d: " –"– *plecară* mai departe".
en_e: " –"– *ajunseră* la crov.
en_f: " –"– *se scăldară*.
en_g: " –"– *se jucară* "de-a ajumita".
en_h: " –"– *văzură* în lucernă un soldat.
en_i: " –"– *descoperiră* că soldatul este mort.
en_j: " –"– *acoperiră* soldatul cu flori.
en_k: "Copiii *plecară* spre sat".

Dacă urmărim mai îndeaproape aceste unsprezece enunțuri narative, spre a le putea apoi interpreta în contextul discursiv în care apar, se pot face cîteva constatări relevante pentru structura narativă a textului, cu consecințe pentru interpretarea sensului în globalitatea lui.

În text, lanțul evenimentelor debutează cu en_a al cărui verb, prin conținutul său lexical și prin forma de imperfect, introduce "starea discursivă" pe fundalul căreia se vor produce toate evenimentele relatate, exprimate prin enunțurile (comprimate) cu verbul la perfect simplu, de la en_c, la en_k. Fiecare dintre acestea indică un eveniment discursiv *nou*, cu un punct de referință situat pe axa temporală pe o poziție distinctă. În textul analizat, ordinea succesiunii acestor evenimente este redată strict cronologic, fiecare *moment nou*, decupat prin perfect simplu, avînd înaintea lui unul anterior, introdus deja în universul discursiv.

Singurul enunț care ne obligă la o modificare de *ordine* în *reprezentarea*[42] lanțului evenimențial este cel notat cu en_b: mai mult ca perfectul verbului (*plecaseră*) și determinantul său adverbial (*dimineața*),

[42] Este potrivit să amintesc aici principiile metodologice subliniate de Reboul, Moeschler (1998) în capitolul V al cărții, consacrat analizei și interpretării relațiilor temporale în text-discurs. În baza unuia dintre aceste principii, *analiza pragmatică* a discursului temporal consideră că timpurile verbale funcționează ca expresii procedurale ce *dau instrucțiuni* asupra manierei de a prelucra relațiile dintre reprezentările evenimentelor, care, la rîndul lor, ne sunt accesibile prin intermediul conceptelor numite prin formele lexicale. Cel de-al doilea principiu stipulează o ierarhie a informațiilor, în măsura în care *ipotezele contextuale* sunt cele mai puternice, urmate apoi de *informațiile procedurale* și, în fine, de informațiile codificate prin expresii lingvistice cu conținut conceptual (verbe, nume, adverbe, conectori pragmatici).

în calitate de organizatori temporali, plasează punctul referențial al evenimentului într-un moment anterior tuturor celorlalte, inclusiv *stării* introduse în discurs prin en_a. De aceea, *în rețeaua evenimențială*, ordinea va fi en_b, en_a, en_c... en_k și va indica singura distorsiune temporală din text, pentru că $t_b < t_a$.

O asemenea constatare ne permite să conchidem că *ordinea discursivă* a evenimentelor nu are, în cazul dat, o relevanță aparte, întrucît ea corespunde aproape total ordinii de derulare firească a întîmplărilor. De aceea, ne putem aștepta ca procesul complex de articulare și interpretare ale *sensului* acestui text să impună convingerea că "fețele" sau laturile sale *puternice*, concordante cu intenția comunicativă globală, sunt emergente la nivelul *altor rețele*.

Acesta este motivul pentru care, în continuare, voi lua în discuție cîteva dintre rețelele deja examinate în paginile de pînă aici.

Legătura cea mai intimă cu narativitatea o are *rețeaua spațio-temporală* (cf. supra, 5.1.8.) pentru că – așa cum remarcă Bahtin – prin configurația cronotopică a textului "evenimentele se concretizează, capătă trup, în ele pulsează sîngele".

În proza de care ne ocupăm, funcțiile acestei rețele depășesc cu mult simplul rol de cadru al evenimentelor prezentate, mai întîi datorită mijloacelor verbale prin care rețeaua spațio-temporală este construită în text și, mai apoi, datorită multiplelor efecte de sens sau valori rezultate din articularea cu alte rețele.

Timpul "istoric" în care se înscriu (prin spațio-temporalizare externă) evenimentele relatate este perioada *războiului*. Acesta este sugerat mai întîi *spațial*, prin imaginea celor trei plopi "retezați de la jumătate" pentru ca apoi, în dialogul copiilor, construit pe schemă de ghicitoare, să fie indicat metonimic:

(17) "– A fost o *bombă*, zise cîrna.
– Ba a fost o *grenadă* ...
– Ba a fost un *obuz* [...]
– A fost un *tanc* ..." (D. R Popescu, *op. cit.*, 144)

Abia într-un al treilea moment, războiul este numit ca atare:

(18) "– Bine c-a trecut.
– Cine?
– Războiu' ..." (*idem*, 145)

Referințele temporale externe (*războiul*), cît și cele ale spațiului (*satul*) rămîn, pe tot parcursul textului, vagi, nedeterminate precis, cum

vagă rămîne şi identitatea copiilor care alcătuiesc grupul cu rol de protagonist colectiv al textului.

Reţeaua spaţio-temporală internă, atît în construcţia ei, cît şi în conţinutul pe care îl configurează, situează textul lui D. R. Popescu în proximitatea tipului de "cronotop folcloric primitiv" pus în evidenţă de Bahtin (cf. 1982, 135-154).

Itinerarul parcurs de copii este circular şi simetric (*din sat, spre sat*), iar arcul de *timp* întins de dublul sens al deplasării este şi el exprimat spaţial, prin jocul "umbrelor plopilor" pe pămînt sau pe suprafaţa apei, acoperind doar durata luminoasă, solară, din ciclul diurn întreg (copiii "plecaseră *dimineaţa* din sat" şi "plecară spre sat" cînd "peste pămînt se aşternea seara" (*idem*, 153). Textul construieşte, astfel, un cronotop al *drumului*, profund spaţial şi concret, caracterizat prin unitatea inseparabilă dintre timp şi spaţiu, dintre pămînt şi natură. Între "sat", ca spaţiu heterotopic, loc de început al drumului, şi "izvoarele pîrîului", expresie a spaţiului utopic, ţintă neatinsă, deplasarea copiilor debutează şi evoluează sub semnul *jocului*: cu boii ("copiii îşi mînau boii la păscut"), cu apa rîului ("ca şi cum ar fi înotat") şi de-a "ajumita", pînă în momentul *întîlnirii* cu soldatul.

Motivul *întîlnirii*, interpretat frecvent ca manifestare figurativă a *dorinţei* subiectului sau a eroului, are în proza lui D. R. Popescu un cu totul alt sens, o altă funcţie: nefiind dinainte căutată sau bănuită, *întîlnirea* dobîndeşte valoarea *revelaţiei*, a experienţei iniţiatice. Precum în cronotopul folcloric primitiv sau ca în "seria vieţii colective" arhaice, *moartea* este înfăţişată printr-o imagine cronotopică concretă în care legătura ei cu pămîntul este autentică, reală: "Ştirbul se apropie de soldat, călcînd în vîrful degetelor. Toţi îl urmară în tăcere. Ştirbul îngenunchie la capul soldatului şi puse mîna pe cască şi o ridică încet. Ochii soldatului, deschişi, priveau cerul. O furnică neagră coborî repede fruntea soldatului. Copiii nu mai scoaseră un cuvînt. Se făcuse linişte. Se auzea doar apa bolborosind în crov. [...]. Copiii se uitau şi ei la soldat. Şi apa curgea, şi *lucerna grasă creştea* încet. Soldatul sta nemişcat" (*idem*, 152-153). Ca într-un veritabil ritual al înhumării, pe cînd "albastrul cerului devenea vînăt", în tăcere solemnă, calmă, copiii "luară flori albe de pe marginea drumului, măciulii de papură, păpădii, flori galbene de pe malul pîrîului, flori de baltă, mohor, lucernă şi flori albastre, albastre de tot, şi le puseră peste soldat". Şi, tot ca în cronotopul folcloric primar, în faţa imaginii morţii, "Copiii nu plîngeau şi nu le era frică" pentru că această experienţă

nu reprezintă decît latura gravă a vieții, percepută cu firească seninătate într-o lume a jocului.

Examinînd acum *rețeaua actanțială* (cf. supra, **5.1.2.**), constatăm că, din acest unghi, textul se compune din două secvențe, distincte după rolurile narative din structura enunțurilor comprimate.

În prima secvență, de la en_a pînă la en_g, acestea au în componența lor un singur actant cu rol de *agent* al evenimentelor. Forma de plural a numelui, "copiii", aceeași în toate enunțurile, este, pe de-o parte, semnul unui referent textual colectiv, al unui grup omogen în datele sale esențiale, iar pe de altă parte, ca element cu rol tematic invariabil, recurent în toate enunțurile, este o marcă de coeziune la nivelul global al textului.

Enunțurile de la en_h pînă la en_j decupează o nouă secvență, căci se adaugă un al doilea rol narativ, cel de *pacient* sau de *obiect* al acțiunii, exprimat prin substantivul "soldatul". Dar, prin conținutul lexical al verbelor ("a vedea", "a descoperi", "a acoperi"), *pacientul* este investit cu valoare de obiect al cunoașterii care, la rîndul său, provoacă *transformarea* actantului din simplu agent al unor acțiuni, așa cum apare în prima secvență, în *subiect cunoscător*, subiect al actului de inițiere.

Dacă ținem seama de recurența a două serii de mărci semantice, grupate pe dimensiunea *joc* vs *război*, pe de-o parte, și *drum* vs *popas*, pe de altă parte, și dacă le reinterpretăm la un nivel simbolic spre care textul ne invită prin numeroasele sale imagini sau micro-simboluri, atunci putem conchide că proza lui D. R. Popescu este construită pe o *dublă rețea izotopică*, (cf. infra, **5.1.10.**) admițînd atît o lectură pe izotopia *existență* (*viață* vs *moarte*), cît și una pe izotopia *cunoaștere* (*inocență – exoteric* vs *inițiere – ezoteric*).

5.1.10. Rețeaua semică și configurația izotopică a textului este rezultatul procesului interpretativ văzut din perspectiva capacității interlocutorului (destinatarului) de a percepe *reluarea*, într-un (fragment de) text, a unor *mărci semantice* sau *seme* din structura cuvintelor (a lexemelor), reluare prin care se produce o legătură semnificativă la nivelul conținutului discursiv, adică o "lectură uniformă", coerentă, garantată de cunoașterea (colectivă sau de grup a) unui limbaj sau a unei limbi.

Introdus de A. J. Greimas în a sa *Sémantique structurale*, din 1966, termenul de *izotopie* a fost, ulterior, repus în discuție și amendat, fără a i

se modifica esența[43]; aceasta constă în definirea izotopiei ca *recurență în plan sintagmatic*, (pe parcursul unui text-discurs) a unui fascicul de categorii semice, justificabile pe baza unei *organizări paradigmatice*[44].În contribuția lor la clarificarea, sub aspect teoretic, a categoriei în discuție, autorii volumului *Rhétorique de la poésie* (cf. Grupul μ, 1977, 41) propun o definiție în care adaugă la condiția recurenței semelor în plan sintagmatic, preconizată de Greimas, o restricție suplimentară ce interzice, în poziție sintactică de determinare, prezența unor seme exclusive.

Un exemplu simplu, la nivel enunțial, poate ilustra fenomenul izotopiei și pe cel al heterotopiei[45]:

(19) Javra directorului Ionescu țipă la orice persoană necunoscută.

Enunțul (19) permite o interpretare dublă, dată de mărcile semantice pe care le presupunem în conținutul cuvintelor cu funcția sintactică de subiect (*javra*) și de predicat (*țipă*). Pentru ca interpretarea să fie coerentă, să aibă sens, cele două cuvinte în relație predicativă vor fi indexate fie prin marca */+animal/* (cînd cuvîntul *țipă* va fi înțeles ca *latră*), determinînd izotopia corespunzătoare, fie prin marca */+uman/* (cînd cuvîntul *javră* va fi tratat ca expresie metaforică pentru *secretară*, de exemplu), cu o lectură pe izotopia */+uman/*:

(19.a) Cîinele directorului... latră...

(19.b) Secretara directorului... țipă...

În asemenea cazuri, situația de discurs sau cotextul mai larg reprezintă factori cu rol decisiv pentru alegerea, respectiv eliminarea, uneia dintre cele două interpretări posibile.

La nivelul secvențelor de enunțuri sau al textului în totalitatea lui, legături de felul celor de mai sus devin reflexul izotopiei ca proprietate discursivă în strînsă dependență de o anumită configurație sau situație *culturală* și de structura lexico-semantică a *limbii*, la un moment dat. De aceea, interpretarea sensului din unghiul recurenței semice nu poate fi considerată un "déjà-là ", ea fiind construită, de fiecare dată, într-o

[43] O trecere în revistă, succintă și clară, a controverselor legate de *izotopie* se găsește în Groupe μ, *Rhétorique de la poésie. Lecture linéaire, lecture tabulaire*, Éditions Complexe, Bruxelles, 1977, p. 30-46.

[44] Cf. A. J. Greimas, *Sémiotique et science sociale*, Seuil, Paris, 1976, p. 20.

[45] J. M. Adam (1990, 110) face distincția între *heterotopie* (produsă, de pildă, de utilizarea celei mai banale metafore), cînd se creează o *ruptură* în continuitatea izotopică a textului, și *poliizotopie*, care constă în dezvoltarea și perceperea izotopiilor *paralele*.

manieră particulară, specifică tipurilor de texte, iar în interiorul acestora, specifică fiecărui text-ocurență în parte[46].

În mod cu totul firesc, *configurația semică* a textelor este intim legată de *configurația lor retorică*, de *rețelele figurale* în planul sensului. De aceea, complexitatea funcțională a acestora din urmă este maximă în operele literare, uneori chiar în texte care – prin încadrarea lor istorico-literară – ar fi de așteptat să refuze recursul la figuri.

O demonstrație în această privință găsim într-un studiu deja citat (vezi supra, 4.4.4.) al lui V. Popovici (1981). Autorul pornește de la constatarea că în nuvela lui Marin Preda, *Întîlnirea din pămînturi* – un text "realist" – există o discrepanță între claritatea construcției universului ficțional ("iluzia realului") și "obscuritatea care drapează mecanismele producerii lui". Or, tocmai aducerea la suprafață a acestor mecanisme, prin reveniri succesive la lectura textului, poate proiecta asupra lui noi unghiuri hermeneutice. O astfel de proiecție hermeneutică obține V. Popovici înscriindu-și demersul la nivelul formei conținutului, al recurenței unor mărci semantice în spațiul textual produs, unde descoperă, prin conjuncția unor fragmente *distanțate* în nuvelă, "figura *turnirului*", ca însăși investită cu două funcții, în baza unei duble izotopii: *luptă – dragoste* sau, în termeni metasemantici, dimensiunea *violenței* – dimensiunea *eroticii*. Fragmentele citate sunt:

(20.a) [Începutul nuvelei]

"Era în mijlocul verii. Peste întinderea cîmpiei năvăli deodată în goană, ieșind dintre porumburile înalte și negre ca o pădure, doi călăreți, alergînd fiecare cîte o pereche de cai. Cîtva timp, *s-ar fi părut că cei doi se urmăreau unul pe altul*, sau că sînt porniți să ajungă în vreun loc de *primejdie. Călăreții* însă *se luau la întrecere* și, cînd ajunseră unul lîngă celălalt, goana se opri și perechile o luară la pas".

(20.b) [Fragment din cap.I]

"– Vrei să *te bați* cu mine? Pe unde umbli?

– Ia pleacă, fă, de-aici, a spus el fetei, dar aia n-a prea plecat. Achim s-a întors la mine, *m-a apucat de mînă* și *m-a împins* încolo. *Mi-am tras mîna* și *i-am izbit-o* pe-a lui cît am putut [...]

[46] J. M. Adam (1990, 110) remarcă frecvența rupturii izotopice în texte de tipul povestirilor hazlii, spre deosebire de parabole sau de fabule, în a căror lectură se mențin două sau mai multe izotopii paralele.

– Vezi că n-am ciomag, i-am spus eu încet. *Mie nu-mi place să mă bat*, dar de-acum eu vorbesc cu Drina şi dacă nu-ţi convine, spune-mi pe unde umbli, să ne întîlnim".

(20.c) [Fragment din cap.II]

"[Dugu] Stătea cu ochii în tavan. [...]umbra frunzelor din mărul grădiniţei se zbătea în toate chipurile [...]. Flăcăul rămase nemişcat mai departe, sorbind cu ochii jocurile ciudate ale frunzelor, le vedea cum *se îmbucau* şi *se desfăceau*; cum *se împînzeau* şi *se închegau* mereu; acum era o ceată de *oameni încăierîndu-se*; [...] ciudăţenii care se tot *împleteau* şi *se luptau* între ele".

(20.d) [Fragment din cap. IV al nuvelei]

"Achim Achim înţelese numaidecît că al lui Mereuţă îşi bătuse joc de el şi începu să fiarbă.

– Aşa? zise el şi-*i repezi fulgerător un pumn în falcă.*

Se pare că celălalt atît aşteptase. [...] *îl lovi* peste mînă pe *duşmanul* său şi *îi sări numaidecît în spinare izbindu-l* cu vîrful cotului în ceafă. Achim Achim *se clătină* [...]"

Dacă observăm mai îndeaproape fragmentele citate, putem constata recurenţa mărcii semantice *violenţă*, în numeroase cuvinte, sintagme sau chiar expresii propoziţionale, într-un crescendo care debutează cu sugestia competiţiei, a turnirului, din paragraful de început al nuvelei (vezi 20.a) şi culminează cu lupta înfăţişată în (20.d).

În fragmentul din capitolul întîi al nuvelei (v. 20.b), *bătaia* stă doar sub semnul posibilităţii, nefiind împărtăşită de cei doi adversari, iar în (20.c), prin jocul de umbre al frunzelor, se insinuează cealaltă faţă a încleştării, cea *erotică* şi, o dată cu ea, o nouă izotopie.

Revenind acum la exemplul (12) (cf. supra, 5.1.5.), se poate observa că incipitul prozei *Soldatul necunoscut* este construit pe *două izotopii* susţinute de cele două teme alternante, *apele* şi *copiii*, în relaţiile lor, sintagmatice cu celelalte componente enunţiale. Aici, izotopiile *cosmos – antropos*, pe de-o parte, şi *descendent – ascendent* ("curgeau la vale", "alunecau peste" vs "mergeau la deal", "mergeau spre izvoarele pîrîului") pe de altă parte, se conjugă graţie recurenţei mărcii *continuitate* ca element *mediator* prezent în toate cele patru enunţuri, în structura lexicală a grupului "fără întrerupere" şi în structura semantică a

imperfectului. Dubla izotopie, *natură – om*, în aparentă tensiune în acest prim paragraf, glisează treptat pe parcursul textului şi definitiv în finalul său spre deplina conciliere, specifică unei viziuni caracterizate de o spaţio-temporalitate cu conotaţii arhaice, circumscrisă "cronotopului folcloric primitiv" (cf. Bahtin, 1982. Vezi şi supra, 5.1.9.).

Din mulţimea studiilor consacrate unor analize de texte poetice examinate şi din perspectiva interpretării izotopiei, am ales ca ilustrare lecura propusă de Ileana Oancea şi Liliane Tasmowsky[47] la poezia lui V. Alecsandri *Rodica*:

(21) Purtînd cofiţa cu apă rece
Pe ai săi umeri albi, rotunzori,
Juna Rodică voioasă trece
Pe lîngă junii sămănători.

Ei cu grăbire îi sar în cale
Zicînd: "Rodică, floare de crin,
În plin să-ţi meargă vrerile tale
Precum tu, dragă, ne ieşi cu plin!

S-ajungi mireasă, s-ajungi crăiasă!
Calea să-ţi fie numai cu flori,
Şi casa casă, şi masa masă,
Şi sînul leagăn de pruncuşori!"

Cu grîul de aur ei o presoară,
Apoi cofiţa întreagă-o beu.
Copila rîde şi-n cale-i zboară,
Scuturînd grîul din părul său.

(*Convorbiri literare*, 15 mai 1868)

Am optat pentru acest exerciţiu de poetică aplicată mai întîi – firesc – pentru că evidenţiază posibilitatea interpretării poeziei pe o dublă izotopie: cea a *maturităţii fecunde* ("mireasă", "casa casă", "leagăn de pruncuşori") şi cea a *bogăţiei binecuvîntate* ("crăiasă", "calea ... numai cu flori", "masa masă") sau, în termenii a două dimensiuni semantice, *fertilitate/bogăţie*. În al doilea rînd, întregul demers analitico-interpretativ al autoarelor studiului, fără a fi teoretizant, reflectă un mod de abordare a

[47] Cf. "Structură textuală şi polifonie intertextuală", în vol. *Omaggio a Florica Dimitrescu e Alexandru Niculescu*, a cura di Coman Lupu e Lorenzo Renzi, vol. III, Padova, 1997.

textului – aici poetic – foarte apropiat de propriul meu punct de vedere în această privinţă[48]. În fine, încă un argument mi-a fost furnizat de concluzia de ordin istorico-axiologic *impusă* de interpretarea lingvistico-retorică a textului: manifestînd un tip de scriitură în care o conştiinţă acută a poeticităţii ca "sistem de recurenţe micro şi macrostructurale" se încarcă, prin intertextualitate, de sensul mitic conferit de "vocea impersonală" a unui "limbaj ancestral", poemul *Rodica* depăşeşte condiţia creaţiei mediocre şi impune ideea reevaluării operei poetice a lui V. Alecsandri printr-un unghi de lectură nou, complex şi purificat de prejudecăţi.

5.1.11. Reţeaua figurală şi configuraţia tropică a textului are – aşa cum s-a văzut deja – o legătură intimă cu reţeaua izotopică, fiindcă perceperea oricărei figuri de sens este însoţită de sesizarea rupturii semnificative în lanţul recurenţelor semice prin care se creează o heterotopie (în termenii lui J. M. Adam) sau o alotopie (în aceia ai Grupului μ) şi, consecutiv, o interpretare pe coordonatele a două sau mai multe izotopii.

Departe de a fi un simplu mijloc ornamental, facil, *figura* îşi depăşeşte "neutralitatea sa instrumentală" pentru a intra în ansambluri discursive complexe care îi atribuie o orientare particulară[49] şi relevanţă specifică pentru sensul fiecărui text.

Deşi îndelung cercetată, mai cu seamă din perspectiva structurii şi a funcţiilor sale *poetice*, *figura* nu este apanajul domeniului creaţiei literare; în ultima vreme, texte precum cele publicitare moderne, cele politice şi altele sunt examinate tocmai sub aspectul lor figural, deloc "inocent" în plan semantic şi cu atît mai puţin în planul efectelor perlocutării.

Din analiza semiotică a discursului publicitar efectuată de René Lindekens[50] şi aplicată unui text de reclamă pentru apa de Evian (izvorul

[48] Chiar dacă nu sunt numite astfel în corpul studiului semnat de I. Oancea şi L. Tasmowsky, diversele *reţele* (gramaticală, lexico-semantică, actanţială, semică, figurală, intonativă şi intertextuală) sunt reliefate, mai întîi, spre a fi examinate, apoi, în interrelaţiile lor, ceea ce conduce la articularea straturilor suprapuse ale sensului, de la cel lingvistic (primar), pînă la sensurile simbolice superioare.

[49] Cf. Groupe μ, *op. cit.*, p. 210-211.

[50] Cf. "Semiotica discursului publicitar" în vol. *Semnificaţie şi comunicare în lumea contemporană*, Prezentare, antologie şi îngrijire de Solomon Marcus, Ed. Politică, Bucureşti, 1985, p. 267-286.

Cachat, din Alpii francezi), voi reține cîteva comentarii referitoare doar la două scurte pasaje:

(22) [Pentru apa de Evian] "totul începe cu topirea zăpezii, *la nunta apei cu pământul*" [s.n. – C.V.]

(23) [Apa de Evian] "este *apa păşunilor verzi şi a izvoarelor regăsite*" [s.n. – C.V.]

Acest discurs publicitar se axează, în mare, pe două coordonate: una *referențială*, "care prezintă ca *lume naturală* tot ceea ce este efectul unui «a spune»" şi alta *publicitară*, care impune şi manipulează "conținuturi *abuziv* considerate *ca naturale*, ca anterioare activității de vorbire".

Fără a aduce informații noi în raport cu cele conținute deja în secvențele anterioare ale textului publicitar, reluînd motivul creației şi al transmiterii puterii, metafora "nunta apei cu pământul" exprimă condensat o întreagă "istorie cosmogonică" umanizată; impactul textului asupra destinatarului (cititor) se amplifică, iar efectul imediat poate fi transformarea cititorului reclamei în cumpărător. La acelaşi efect (scontat) contribuie şi enunțul (23) – din finalul textului – unde cele două sintagme figurate trimit, pe de-o parte, la *natură* ca spațiu privilegiat al originii şi, pe de altă parte, ca simbol al Edenului, la o conotație intertextuală, filosofico-religioasă.

Pentru domeniul textului poetic, un exemplu de rețea figurală este lanțul metaforic coerent numit de M. Riffaterre[51] "metaforă filată", pusă în evidență şi analizată în poezia lui Tudor Arghezi de către Mihaela Mancaş[52].

Dincolo de astfel de forme (mai mult sau mai puțin evidente) ale rețelelor figurale, mi se pare important de subliniat aportul figurilor, de toate tipurile, la interpretarea *sensului* textual-discursiv, pe care îl (de)plasează la un alt nivel de semnificanță. Figurile sunt integrate aici organic, după o "logică" proprie fiecărui discurs, "mereu în putere de operare, chiar şi în ocurențele cele mai solitare, riscante şi efemere", figuralul fiind "o vorbire la puterea a doua, pentru că, în timp ce rostește

[51] Cf. *La production du texte*, Éditions du Seuil, Paris, 1979, p. 218, unde găsim următoarea definiție: "Ce qu'on appelle métaphore filée est en fait une série de méthaphores reliées les unes aux autres par la syntaxe – elles font partie de la même phrase ou d'une même structure narrative ou descriptive – et par le sens: chacune exprime un aspect particulier d'un tout, chose ou concept, que représente la première méthaphore de la série".

[52] Cf. *"Metafora extinsă" la Tudor Arghezi*, în SCL, XXXI, 1980, nr.6, p. 691-695.

ceva (şi ca să poată rosti ceva), posibilitatea însăşi a rostirii e reluată şi întemeiată din nou"[53].

Prin urmare, în domeniul textului literar, figura îşi realizează funcţiile dincolo de manifestarea sa microtextuală (cotextuală), pentru a contribui la configurarea, la "punerea în formă" sau la "figurativizarea" lumii construite în şi prin text, şi la coerenţa globală a acestuia.

5.1.12. Reţeaua modală şi configuraţia atitudinală a textului exprimă, fără-ndoială, aspecte majore ale *utilizării* limbii, ceea ce a condus la multiple preocupări teoretice în logică, în lingvistică şi în pragmatică. În fiecare dintre aceste domenii, *modalitatea* a fost abordată din unghi specific şi cu metode apropriate opticii teoretice respective. Rezultatele au evidenţiat o seamă de fapte şi întrebuinţări ale limbajului natural care, *din perspectivă textologică*, pretind, pe de-o parte, o anumită adaptare şi "relaxare" a modelelor construite în şi prin limbaj logic, iar pe de altă parte, o abordare conjunctă, la interfaţa domeniilor mai sus amintite.

Studiile consacrate problematicii modalităţilor, la graniţa logicii cu lingvistica şi pragmatica discursului, reflectă, în mare, două poziţii: una care, pornind dinspre *logică*, a încercat să reliefeze acea zonă, limitată, din limbă unde condiţiile severe ale logicii formale sunt satisfăcute[54] de fapte verbale, şi o altă direcţie care, pornind dinspre *lingvistică*[55], tinde să preia, în mod raţional şi ponderat, sugestii convenabile din logică, pentru a le folosi în descrierea şi explicarea modului enunţial-discursiv de funcţionare a limbajului natural.

Se ştie foarte bine că *enunţul*, unitate a textului, nu este copia fidelă a gîndului, nici a raţionamentului şi nici a afectului, dar el le conţine şi le exprimă pe toate într-o formă proprie în care verbalitatea este

---

[53] Cf. Laurent Jenny, *Rostirea singulară*, Traducere şi postfaţă de Ioana Bot, Editura Univers, Bucureşti, 1999, p. 25.

[54] Aşa cum remarcă Em. Vasiliu (1978, 16-20), "transferul de concepte din logică în lingvistică devine posibil" doar în condiţiile în care se realizează, mai întîi, "*dezambiguizarea* explicită a expresiilor limbajului natural şi *explicitarea* regulilor limbajului natural". Acest lucru este necesar fiindcă "limbajele logice nu sunt de multe ori decît "idealizări" ale unei porţiuni din limbajul natural", aşa cum se întîmplă şi cu operatorii modali din logică, reprezentînd doar "idealizări" ale unor cuvinte ca *necesar, se poate, crede, şti, credibil* etc.

[55] "Si la logique modale peut fournir un cadre adéquat à l'étude linguistique des modalités, elle ne doit quand même pas être érigée en principe méthodologique absolu, car, entre les valeurs modales et leur expression linguistique, il n'y a pas nécessairement des rapports biunivoques (L. Florea, 1999, 178).

pusă în slujba comunicării, a cunoaşterii şi a raţiunii. De aceea, enunţurile, structuri conceptuale semantic complete, reprezintă 'stări de lucruri', dar în acelaşi timp vehiculează anumite *atitudini ale locutorilor* faţă de reprezentările semantice sau de 'lumea' la care acestea se referă. Spre deosebire de logica propoziţiilor, în care singura chestiune pusă este aceea dacă o expresie este '*adevărată*' sau '*falsă*' în raport cu o stare posibilă a 'lumii', *logicile modale* sunt cele care au dezvoltat modele pentru a capta tocmai asemenea atitudini, urmărind să se studieze *cum* (în ce mod) este adevărată sau falsă o propoziţie: în mod *necesar*, în mod *posibil*, în mod *obligatoriu*, în mod *sigur* etc. De aceea, nu este surprinzător interesul manifestat în *lingvisticile textuale* pentru această latură modală a limbajului.

Înscris în codul limbii, *modul verbului* reprezintă o marcă sintactică principală prin care se indică anumite atitudini ale vorbitorilor faţă de starea lumii sau faţă de cursul evenimentelor exprimate enunţial. Însă modalitatea mai poate fi redată şi lexical, prin anumite verbe de atitudine sau predicate modale precum: *a şti*, *a crede*, *a trebui*, *a putea*, *a dori* etc., dar şi prin adverbe ca: *sigur – credibil*, *obligatoriu – permis*, *necesar – posibil*. În aceste cupluri adverbiale se recunosc uşor *operatorii modali epistemici* (referitori la convingeri şi cunoştinţe), cei *deontici* (referitori la prescripţii de felul obligaţiei, al permisiunii sau al interdicţiei în cadrul sistemelor normative care reglementează conduita indivizilor în raporturile dintre ei) şi, respectiv, cei *alethici* (care privesc adevărul enunţurilor de stare).

Descrieri minuţios şi riguros efectuate au demonstrat cît de complexă este modalitatea în limba naturală datorită *polisemiei* şi, în consecinţă, ambiguităţii formelor verbale[56], dar şi din cauza *variabilităţii incidenţei* expresiilor verbale modale (a limitelor în care acestea îşi realizează funcţia) şi a caracterului uneori implicit, aluziv, ironic sau polemic, al atitudinii locutorului faţă de conţinutul propoziţional. Să mai adăugăm că, în limbă, nu doar conţinutul propoziţional-reprezentaţional poate fi modalizat, ci şi însuşi *actul enunţării* (constatare făcută cu destul

[56] Remarca o face şi L. Florea (1999, 178): "D'une part, les modalités analogues ou voisines se trouvent confondues, par le biais de la polysémie linguistique, en une expression unique: *pouvoir* (POSSIBLE, PERMIS), *devoir* (OBLIGATOIRE, PROBABLE), *savoir* (CERTAIN, VRAI), etc. Une seule et même valeur peut emprunter, d'autre part, des expressions différentes, en vertu de la synonymie: *devoir*, *falloir*, *être obligé* (NÉCESSAIRE), *pouvoir*, *être capable*, *avoir la possibilité* (POSSIBLE), etc."

timp în urmă de Benveniste), situație în care se vorbește despre modalități generice ale enunțării (asertivă, interogativă, injonctivă sau "imperativă"), ca *modalități pragmatice* cu impact asupra *relației discursive* dintre participanții la actul comunicativ. Și, așa cum am amintit deja (cf. supra, 5.1.6.) și cum demonstrează Eddy Roulet[57] într-un studiu consistent, *atitudinea* locutorului mai poate avea ca țintă și *actul ilocuționar*.

Dezbaterea sistematică și clară a celor mai multe dintre problemele menționate, alături de disocieri semantice nuanțate puse în evidență în funcționarea modală a unor forme și expresii verbale, precum și numeroase exemple edificatoare, toate acestea sunt tratate în capitolele VI, VII și VIII ale cărții semnate de Ligia Florea (1999), ceea ce face ca reluarea lor să fie superfluă.

Dar interesant de semnalat este faptul că examinarea modalităților la *scara textului integral și global* s-a realizat, cu rezultate spectaculoase, prin conjuncția viziunii *semiotico-narative* cu instrumentele *logicilor modale*. Pertinența unora dintre acestea din urmă în analiza și interpretarea textului narativ literar este demonstrată convingător de Lucia Vaina în cartea sa *L'homme prédateur versus texte proie* (cf. 1983).

La baza componentei *semantice* a modelului construit, autoarea pune conceptele de '*lume posibilă*'[58], de '*lume textualizată*' și de '*logică modală*', definite și examinate în toată complexitatea lor, relevanța analitică a acestor concepte este apoi testată prin aplicații extrem de incitante la *texte*(verbale și nonverbale) *cu structură narativă* ("La țigănci" de Mircea Eliade; "Les aveugles" și "Les plaintes d'un Icare" de Baudelaire comparate cu două celebre tablouri ale lui Brueghel, "La parabole des aveugles" și "La chute d'Icare"; "Zorile" – text ritualic la ceremonii funerare).

Conexiunea dintre un text narativ concret (ocurent) și sistemele modale direct legate de acțiunile umane se produce – în opinia autoarei – la nivelul *lumii textualizate*, "adică al reprezentărilor finite ale universului de discurs"[59], unde se decide *coerența globală a textului* și coerența *atitudinii personajelor* în text.

---

[57] Cf. "Modalité et illocution", in *Communications*, 32/1980, 218-239.

[58] "On définit un 'monde possible' en tant qu'un ensemble d'états de fait S, où nous avons soit S soit non-S. Un monde possible est un ensemble de propositions (atomiques) vraies" (Vaina, 1983, 136).

[59] *Lumea textualizată* Wte mai este definită de Vaina (1983, 52) și "comme un ensemble ordonné de 'state descriptions' ", adică Wte = $\{W_1Te, W_2Te, W_ite\}$ $i \in [1, n]$.

Unul dintre sistemele modale de maximă importanță pentru semantica textului (narativ) este *logica epistemică*, fiindcă ea se referă la "cunoașterea virtuală sau implicită, adică la cunoașterea pe care individul o poate obține în principiu [...] în acord cu ceea ce cunoaște în mod explicit sau implicit" (Vaina, 1983, 63-64). Pe de altă parte, componenta narativă a oricărui text permite delimitarea sub-lumilor textualizate (cum ar fi: 'lumea posibilă' a personajului ca individ, o 'lume posibilă' ca ansamblu de proprietăți caracteristice fiecărui individ sau, în fine, 'lumea posibilă' ca "biografie" a personajului în lumea textualizată) și examinarea relațiilor de accesibilitate sau de alternativitate dintre aceste sub-lumi textualizate. În aceste condiții, prin sistemul modal epistemic se poate capta atitudinea personajelor față de acțiunile efectuate de ele înseși sau de alte personaje, în funcție de K – operatorii: *a cunoaște*, *a crede*, *a ignora*, cînd aceștia guvernează ansamblul evenimentelor textualizate și permit o descriere caracterizată prin *omogenitate modală*[60].

Pe un astfel de fundament se clădește demonstrația Luciei Vaina (1983, 119-135) cu privire la relațiile de sens dintre cele două texte baudelairiene (deja menționate) și cele două tablouri ale lui Brueghel. În demersul său confruntativ, autoarea are în vedere, pe de-o parte, *latura narativă* a celor patru macro–semne interpretate (pe care le rescrie ca suite de acțiuni sau 'lumi textualizate'), iar pe de altă parte, *aspectul lor modal*, dominat de operatori epistemici (K – a cunoaște și B – a crede), în conjuncție cu operatorul deontic de permisiune. Una dintre concluziile de ordin foarte general, pusă în evidență prin mijloace logico-formale, este că textele lui Baudelaire nu reprezintă o simplă descriere a corespondentelor plastice ale lui Brueghel ci, inspirate din acestea, "refac o invenție personală după o mitologie interioară", poetul asumîndu-și printr-o nouă rostire un mesaj distinct. Ceea ce *reunește*, însă, anecdoticul "obiectelor" cercetate și destinul celor patru "indivizi" ("orbii" lui Brueghel, "orbii" lui Baudelaire, "Icar" al lui Brueghel, "Icar" al lui Baudelaire) este *dorința de cunoaștere* care îi conduce implacabil pe protagoniști spre moarte[61]. În ce privește *calea* urmată în încercarea de a

[60] Pentru a putea conecta diversele modalități logice care pot să apară într-o suită de evenimente (sau într-o povestire), se stipulează "descompunerea" acesteia în serii de evenimente caracterizate prin proprietatea de *omogenitate modală*, însemnînd că "toutes les formules qui apparaissent dans l'ensemble (ordonné) d'événements doivent être formées par des opérateurs appartenant à un et seulement un système modal" (Vaina, 1983, 67). Fiecare astfel de serie, omogenă modal, reprezintă o "clasă de conținut al textului".

[61] "Il est légitime de dire que l'individu «pase» dans la mort, vu qu'il est décrit par l'état initial et par l'état final de tout agent actualisé et quel que soit le mode d'actualisation de l'état initial (désir de connaître), l'état final est la mort" (Vaina, 1983, 133).

cunoaşte, studiul pune în evidenţă *diferenţa* dintre "orbi" şi "Icar". Cei dintîi aspiră să cunoască prin tatonări şi mor, traversînd întunericul, dar rămînînd pe pămînt, în timp ce pentru Icar cunoaşterea urmează o mişcare verticală, o cale de "descoperire" mult mai tragică, fiindcă, în zborul său spre lumină (cunoaştere), individul este distrus şi ucis de lumina însăşi, în momentul cînd se apropie prea mult de ea.

Trecută prin filtrul aceluiaşi model formal, rezultat din conjuncţia sistemului modal epistemic cu cel deontic, *figura eului poetic* din cele două texte baudelairiene se dovedeşte a avea un statut ambivalent, aparte, dat de dubla identificare, cu "orbii" (din interiorul textului) şi cu emiţătorul (situat în afara textului). De aceea, acest al treilea protagonist "este superior, prin luciditatea sa în faţa vieţii", dar este un "erou tragic" care, conştient că nu are nici o soluţie, nu se integrează nici în lumea mediocrităţii (simbolizate prin "orbi"), nici în lumea celor ce vor să cunoască prin asumarea oricărui risc.

Prin prezentarea de mai sus, selectivă şi cu totul sumară, n-am urmărit decît să las rezultatele concrete consemnate să devină, prin ele înseşi, argumente în sprijinul necesităţii de a aborda reţeaua modală prin cele mai variate mijloace pe care optica lingvistică, cea logică şi cea pragmatică le oferă ca soluţii cercetării textuale.

La finalul acestor însemnări pe marginea "configuraţiei atitudinale" a textului, rămîn de subliniat cîteva aspecte de ordin mai general legate de statutul şi rolul reţelei modale: (i) alături de reţeaua gramaticală, de reţeaua referenţială, de cea ilocuţionară şi de cea comunicativă, *reţeaua modală* constituie zona *forte* sau *de bază* a sensului, cu impact imediat şi decisiv în înţelegerea şi interpretarea discursului; (ii) prin înlănţuirea valorilor modale asociate enunţurilor componente, textul, în abordarea lui *globală*, îşi configurează o anumită latură a conţinutului său "expresiv", ca intruziune a subiectivităţii în sfera reprezentaţională şi în cea comunicativă; (iii) ca formă specifică de manifestare a atitudinii locutorului/scriptorului faţă de *lume*, dar şi faţă de *relaţia de discurs*, reţeaua modală face parte din categoria reţelelor a căror cercetare reclamă un punct de vedere conjunct, semantico–pragmatic; (iv) conceptul de "omogenitate modală" (cf. nota 60) poate fi socotit un perfect corespondent, în limbaj logico-formal, a ceea ce am numit aici *reţea modală*.

5.1.13. Reţeaua intertextuală, metatextuală şi paratextuală sau configurarea adtextuală se situează în vecinătatea imediată a fenomenelor referenţiale, contextuale, particularizîndu-se prin *natura*

textuală a obiectelor la care se face "trimiterea" (cf. supra, 4.3.). Asemenea rețele se produc datorită posibilității ca textul, prin semne sau structuri semnice de orice extensiune, cu *funcții specific discursive*, să intre în relații cu alte entități, *tot de natură textuală*, dar aflate în exteriorul sau în proximitatea lanțului discursiv dat.

Recunoașterea și interpretarea unei *rețele intertextuale* dintr-un text–ocurență depinde în foarte mare măsură de *informațiile* pe care le posedă *interlocutorul/cititorul* în privința *universului de discurs* de la baza textului, înțelegînd prin univers de discurs "sistemul universal de *semnificații* căruia îi aparține un discurs (sau o enunțare) și care îi determină validitatea și sensul". Printre universurile de discurs sau «lumile de referință», E. Coșeriu – din care tocmai am citat (cf. 1962, 318) – menționează literatura, mitologia, științele, matematica și universul empiric, ca tot atîtea *sisteme de semnificații* și nu ca "lumi de lucruri"[62]. La rîndul lui, *locutorul/autorul* unui discurs concret are de întîmpinat "rezistența" pe care i-o opune *obiectul* în procesul textualizării sale, căci "între discurs și individul care vorbește se așterne mediul maleabil, adesea greu penetrabil, al altor discursuri, străine, despre același obiect, pe aceeași temă" (Bahtin, 1982, 131).

Materializată la oricare dintre multiplele niveluri ale textului și desfășurată de-a lungul lecturii acestuia, *intertextualitatea* îndeplinește rolul de factor de integrare a diferitelor practici discursive, contribuind astfel la configurarea textului pe dimensiunile *socio-culturală* și *istorică*. În termenii Julici Kristeva[63], "intertextualitatea este o noțiune care va fi indicele modului în care un text citește istoria și se inserează în ea". Situată în perimetrul unei abordări *semiotico–poetice*, intertextualitatea este tratată de Smaranda Vultur[64] ca "una dintre *dimensiunile configurative ale textului*", "un nivel al textului pe care se proiectează un intertext, proiecție din care rezultă o decupare, o fragmentare și o focalizare a unor unități".

În privința căilor de realizare a relației intertextuale de sens, acestea pot fi *directe*, deci prin semne explicit prezente în text, precum în

[62] Dintr-un asemenea unghi, "enunțurile care aparțin universurilor de discurs nonempirice nu sunt lipsite de sens și nici nu necesită vreo «traducere». Valoarea de adevăr a unei afirmații despre «Ulise» nu se verifică în istoria greacă, ci în Odiseea" (Coșeriu, 1962, 318).

[63] Cf. "Problemele structurării textului", în vol. *Pentru o teorie a textului* (traducere în limba română), Editura Univers, București, 1980, p. 266.

[64] Cf. *Infinitul mărunt*, Editura Cartea Românească, București, 1992, p. 98-99.

cazul *citatelor*, al *numelor proprii* (cu rezonanţă artistică sau culturală) în întrebuinţare metonimică, dar pot fi şi *indirecte*, cînd se recurge la *strategii* de felul *aluziei*, al *ironiei* sau al *insinuării*. Acest al doilea caz este mai pretenţios, căci îl implică mai acut pe interlocutor solicitîndu-i, pe de-o parte, cunoştinţe enciclopedice comune cu ale locutorului în zona universului de discurs abordat, pe de altă parte, abilităţi inferenţiale de tip asociativ, abductiv (cf. supra, **4.4.2.** şi infra, **5.3.**), care să-l conducă la "descoperirea" unor legături intenţionate, dar neexprimate de către destinator–autor la suprafaţa (explicită) a textului. Dar fiindcă "în drumul spre sensul său şi spre expresia sa, discursul trece prin mediul discursurilor şi al accentelor străine, consună ori e în dezacord cu anumite elemente ale lui" (Bahtin, 1982, 131), nu este exclusă posibilitatea ca destinatarul unui text să poată stabili relaţii, din categoria celor adtextuale, pe care producătorul nu le-a avut în vedere; discursul critic literar oferă, în acest sens, numeroase exemple.

Chiar dacă din tot ceea ce am spus pînă aici despre adtextualitate se putea subînţelege că nu o consider ca fiind proprie doar discursului literar, este momentul să mă pronunţ acum în mod explicit asupra acestei probleme, situîndu-mă astfel – alături de Coşeriu (1997, 108-11) şi de Kristeva – de partea celor ce văd în intertextualitate un fenomen *general textual* şi *nu* unul de natură exclusiv literară. Deşi e adevărat că literatura este cea care exploatează în cele mai diferite şi mai complexe moduri intertextualitatea, prezenţa masivă a acesteia şi în alte tipuri de texte, precum textul ştiinţific, nu poate fi ignorată.

În această ordine de idei, demonstraţia Danielei Roventa-Frumuşani (1995, 178-190) este concludentă. Ea pune în evidenţă, pe de-o parte, elemente specifice în funcţionarea intertextualităţii în discursul ştiinţific şi, pe de altă parte, efecte particulare ale acestui mecanism în interpretarea sensului în acelaşi tip de discurs. Spre deosebire, de pildă, de textul literar, caracterizat adeseori de relaţii intertextuale implicite prin care legătura cu textul originar este obscurizată în mod deliberat, în *textul ştiinţific*, aspectul transparent, declarat şi exact al intertextualităţii reprezintă o condiţie esenţială a utilizării acesteia, cu efecte sensibile în intensificarea interacţiunii dintre cele două texte. În realizarea reţelei intertextuale, *citarea* ("fidelă" sau prin parafrază) are un rol esenţial: inserţia citatului (sau a parafrazei) sporeşte *forţa argumentativă* a discursului ştiinţific, constituindu-se uneori în probă de autoritate (graţie prestigiului instanţei auctoriale), alteori orientînd interpretarea sensului,

prin strategii polemice, spre concluzii diferite de cele ale contextului originar.

Unele dintre trăsăturile semnalate pot fi identificate cu uşurinţă în fragmentul pe care îl reproduc din cartea lui Ilya Prigogine şi Isabelle Stengers[65]:

> (24) "Căci o ştiinţă care-şi propune ca, pe baza unui «real» inteligibil, dar intemporal, să reconstruiască adevărul obiectiv al fenomenelor nu va ajunge în nici un caz la o înţelegere a *«experienţei intime a timpului», de care vorbea Bergson.* Dar o astfel de ştiinţă va fi tot atît de puţin capabilă să confere înţeles corpului de cunoştinţe, de practici de calcul şi control căruia *Bergson îi opunea «experienţa intimă».* O lume privată de ireversibilitatea temporală, de diferenţa dintre «înainte» şi «după» e o lume în care pînă şi *ştiinţa pe care o denunţa Bergson* îşi pierde orice semnificaţie".

Un alt fel de relaţie intertextuală, subtilă, aluzivă şi, tocmai de aceea, cu multiple reverberaţii în interpretarea sensului, găsim într-un text literar, deja examinat din perspectiva altor reţele (cf. supra, **5.15, 5.1.8., 5.1.9.**). Este vorba despre proza lui D. R. Popescu *Soldatul necunoscut.* Aici, dedicaţia, "*Lui Victor Felea*", situată în poziţie *paratextuală*, este un posibil semn indicial al intertextului, fiind legată de împrejurarea, cu totul particulară, că poetul clujean a fost cel care i-a semnalat prozatorului unul dintre poemele preferate din poezia lui Arthur Rimbaud, "Le dormeur du val". *Dedicaţia* nu-şi va realiza însă rolul de "cheie" de lectură intertextuală decît cu totul întîmplător. În schimb, pentru orice cunoscător al poeziilor lui Rimbaud, prima legătură intertextuală a prozei cu sonetul "Adormitul văii" (tradus în româneşte de Ion Frunzetti[66]) se va produce la parcurgerea părţii a doua a naraţiunii, dominată de figura soldatului descoperit de copii, în timpul jocului lor "de-a ajumita":

> (25) "Şi atunci fata se uită înainte şi văzu la doi paşi, în lucernă, un **soldat**.
>
> – **Doarme** – zise ştirbul – să nu-l sculăm...

---

[65] Cf. *Între eternitate şi timp.* Traducere din limba franceză de Iulia Ghergut, Humanitas, Bucureşti, p.33-34.

[66] Cf. Arthur Rimbaud, *Iluminările.* Precedate de poeme din "Primele versuri", în tălmăcirea lui Ion Frunzetti, Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1945. În original, cf. Rimbaud, *Poésies. Derniers vers.* Une saison en enfer. Illuminations. Nouvelle édition établie par Daniel Leuwers, Le livre de poche, 1972.

[...] Soldatul stătea **întins** pe spate, în lucernă [...] . [...] Sta lungit pe spate [...].

– E întreg, nu-i nici măcar rănit... **Doarme**.

[...] Ochii soldatului, deschişi, priveau cerul. [...] Soldatul sta nemişcat. Ochii erau plini de o lumină înfricoşătoare, ciudată".

Aceste scurte fragmente, extrase din partea finală a povestirii, sunt mărturia consonanţei cu celălalt text, cel al sonetului, din care reproduc versurile relevante pentru relaţia intertextuală:

(25') "**Un soldat**, capul gol, gura mută deschisă,
Ceafa fraged scăldată-n albastru-aişor,
Doarme: palid pe iarbă **întins**, şi sub nor
Plouă-n patul său verde lumină de vise.

Printre irişi, picioarele. **Doarme**. Suav
Surâsul lui: zâmbet de înger bolnav."

Pentru cititorul în a cărui enciclopedie figurează "unitatea culturală" Rimbaud (în termenii lui Umberto Eco), semnele care trimit la "Adormitul văii" vor stabili o relaţie *tematică* între cele două texte, căci ele configurează *motivul morţii ca somn aparent* şi acela al *naturii – spaţiu protector* la trecerea în nefiinţă, comune ambelor texte. Dar o dată cu această "inserţie" motivică, proza nu se încarcă numai de accente lirice şi imagini plastice; mai mult decît atît, ea le înscrie în simbolica mai cuprinzătoare a textului narativ, unde, printr-un proces în acelaşi timp cumulativ şi de transformare, aceste imagini–motive participă la edificarea semnificaţiei simbolice globale, cea a *drumului ca spaţiu iniţiatic* (cf. supra, **5.1.9.**).

În reţeaua intertextuală mai trebuie incluse şi faptele circumscrise de Coşeriu (1997, 108-110) "*discursului repetat*" şi categoriei de "*cuvinte şi expresii proverbiale*".

În primul caz, este vorba despre expresii fixe, proverbe, maxime etc., existente în tradiţia lingvistică, fiind oricînd disponibile pentru a fi "repetate" în orice fel de vorbire sau text. În literatura de specialitate francofonă, aceste expresii figurează sub eticheta "ON–VRAIES"[67]

[67] În articolul semnat de A. Grésillon şi de D. Maingueneau, "Polyphonie, proverbe et détournement" (în *Languages*, 1984, nr. 73), se afirmă că pronumele nedefinit *on* (din limba franceză), din componenţa predicatului "ON–vrai", "tend à coïncider avec l'ensemble des locuteurs de la langue, dont la compétence inclut un stock de proverbes" (p. 114) şi că, prin

pentru că, în utilizare, ele reprezintă "enunțiatorul generic" sau vocea anonimă care le-a creat, punîndu-l astfel pe utilizator la adăpost de răspundere pentru conținutul transmis cu intenție ludică sau, dimpotrivă, "militantă", printr-o strategie de asumare sau, respectiv, subversivă.

Categoria numită de Coșeriu "cuvinte proverbiale" se caracterizează prin capacitatea unor expresii, sintagme sau secvențe de dimensiuni mai extinse, cu "un grad înalt de notorietate", din sfera discursului literar sau nonliterar, de a exercita o anumită fascinație (în sens pozitiv sau negativ) asupra vorbitorilor, determinîndu-i pe aceștia să le utilizeze "în ecou", cu funcție evocatoare și conținut parțial modificat, adesea ironic sau parodic în noul context. Sub acest aspect, personalitatea din cultura românească cu un impact pronunțat asupra publicului larg a fost (cum au remarcat numeroși specialiști) I. L. Caragiale; o seamă de expresii, în special din lumea comediilor, au pătruns în vorbirea curentă a vremii și a perioadei imediat următoare, efectul fiind acela de a "trăda" gradul de cultură și apartenența la un anumit mediu social, căci persoanele inculte, din straturi sociale periferice și-au însușit "expresiile proverbiale" *tale quale*, considerîndu-le corecte și "nobile", iar în mediile culte au fost preluate pentru întreaga lor încărcătură ridiculizantă, pentru șarja satirică și umoristică indusă sensului. Cîteva dintre expresii și-au păstrat pînă azi savoarea și pitorescul, ca și actualitatea, generată și de specificul perioadelor de criză morală și economică. Pentru citatele care urmează, cititorul își va putea imagina (și construi) ușor cadre situaționale adecvate utilizării: "unde nu e moral, acolo e corupție și o soțietate fără prințipuri, va să zică că nu le are", "trebuie s-o iscălești; o dăm anonimă!", "familie mare, renumerație după buget mică ...", "să fim scrofuloși la datorie ...", "Angel radios! De cînd te-am văzut întîiași dată pentru prima oară, mi-am pierdut uzul rațiunii ...". Asemenea secvențe, devenite celebre în vorbirea românească, sunt nenumărate în opera caragialiană, iar probabilitatea de a le auzi sau de a le găsi reluate în texte de o anumită factură este, oricînd, foarte mare.

Aparțin *rețelei metatextuale* toate elementele sau segmentele textului care trimit la el însuși sub aspectul propriei sale textualități, fie prin informații în privința apartenenței la o anumită specie sau clasă de discursuri (prin urmare informații de natură tipologică), fie printr-o gamă diversă de mărci ale autocomentariului la adresa oricărei trăsături

---

enunțarea unui proverb, validitatea celor spuse de un locutor crește la maximum, situîndu-se dincolo de diversitatea și de relativitatea diverselor instanțe autoritare.

compoziționale, comunicative sau semantice din textul dat[68]. Dar mai aparțin acestei rețele și "trimiterile" la alt text-discurs, "adus" astfel în textul dat, spre a fi comentat din unghiul diferitelor sale trăsături specific textuale, așa cum se întîmplă în discursul critic literar (cf. Vlad, 1982).

Deși s-a spus în repetate rînduri, e bine să mai accentuez o dată aici natura profund culturală a *rețelei adtextuale*, cu toate "speciile" ei și în variatele sale forme de manifestare. Căci *interpretarea* unor astfel de relații discursive depinde, în toate cazurile, de existența în fondul de cunoștințe enciclopedice ale fiecărui vorbitor, a unor informații ce țin de *universul cultural* (în dimensiunea sa sincronică și diacronică) în care orice *idiom*, în calitatea lui de depozitar al unei anumite culturi, își are propriul său loc și contribuția sa fundamentală.

În același timp, trebuie subliniată legătura strînsă dintre rețeaua adtextuală și configurația vocalică/polifonică a textului (cf. supra, 5.1.3.), căci orice referire la un *alt text* aduce cu sine, explicit sau implicit, o *altă voce*.

5.1.14. Rețeaua intonativ-melodică împreună cu **rețeaua fonemică/grafemică** (cf. 5.1.15.) își împart acea arie a sensului textual care se edifică prin relații și organizări specifice *planului expresiei verbale* sau, în termeni saussurieni, *semnificanților*.

Rețeaua intonativ-metodică se produce prin asamblarea particulară, în fiecare text sau secvență textuală concretă, *a pauzelor, a curbelor intonaționale, a ritmurilor* și *a accentelor frastice*, conferind o anumită *configurația prozodică textului*, respectiv *secvenței*. Se știe foarte bine că un asemenea tip de proces configurativ se realizează *în vorbire* prin mijloace "suprasegmentale" (accente tonice, pauze, înălțime), perceptibile auditiv, iar *în textul scris* prin intermediul unor semne arbitrare și al unor reguli convenționale *generalizate* (pe arii care depășesc cu mult pe cele ale unei limbi naturale), de aspect material *grafic* și percepție vizuală.

Să observăm că *relația semnică* dintre *pauze* (de diverse durate, intensități și localizări) în derularea fluxului sonor și dintre *contururile intonaționale*, pe de-o parte, și, pe de altă parte, *semnele grafice* corespunzătoare (virgulă, punct și virgulă, punct, puncte de suspensie, spații libere, semnul întrebării și cel al exclamării etc.) este riguros

[68] Literatura cunoscută sub denumirea de "textualism", a anilor '80, a utilizat, uneori pînă la abuz, toate aceste "tehnici metatextuale".

codificată, ceea ce face ca *semnele de punctuație*[69], deși semne de tip simbolic, să funcționeze în discurs *indicial*, acționînd tot atît de imediat și precis în textul scris, precum substanțele sonore corespunzătoare din varianta orală, la care semnele trimit. Cu alte cuvinte, semnele de punctuație suplinesc în scris contribuția pauzelor și a intonației la organizarea textului[70] și la cristalizarea sensului. Această categorie de semne, numite "de punctuație", este sprijinită, complementar, în forma scrisă a textelor, de o seamă de "reguli de negare a succesivității", cum sunt organizările formale ale enunțurilor în ansambluri discursive mai ample (adică în secvențe), printr-un *marcaj material*[71] de natură grafică. Acesta constă în alegerea și dispunereA caracterelor tipografice, în separarea paragrafelor și a capitolelor, *toate influențînd interpretarea sensului*, fie prin reliefarea unor segmente (cuvinte, sintagme sau lanțuri de dimensiuni mai mari), fie prin separări ale secvențelor de enunțuri, prin divizări sau rupturi în ordinea discursivă, care să permită stabilirea de relații semantice la distanță. Rețeaua acestor semne grafice de structurare

---

[69] În tratarea *semnelor de punctuație* din perspectivă specific discursivă, Liana Pop (2000, 69-79) este cea care "pune punctul pe i" (spun, împrumutîndu-i calamburul), argumentînd cu fapte că acestea îndeplinesc funcții complexe de cel puțin trei tipuri: *o structurare în "perioade"*, *o structurare în acte* și *o structurare la nivelul "spațiilor discursive"* și că omisiunea, în scris, a unui semn ca și utilizarea lui inadecvată pot influența *sensul* pînă la limita deformării lui.

[70] Fără a urmări sistematic rolul *semnelor grafice* în organizarea textului, M. Charolles (cf. 1988, 3-13) lasă, totuși, să se întrevadă contribuția lor în această privință. Astfel, definind *secvența*, consideră că ea rezultă din decupajul materialului discursiv, realizat, printre altele, și cu ajutorul fragmentării în paragrafe. *Titlul* constituie, și el, o secvență separată și delimitată *grafic*, care "indexează ansamblul textului". Punctuația este, de asemenea, implicată și în planul de organizare textuală denumit de Charolles *perioadă*, corespondentul, mai mult sau mai puțin exact, al organizării discursului în unități (sau acte) enunțiative. Importanța faptelor "paraverbale" pentru planul semantic ("detectarea conotațiilor", a aluziilor și a ironiei) *al interacțiunilor verbale*, ca și în cel pragmatic (unde *prozodia* poate marca, singură, caracterul interogativ al enunțării sau poate indica indirecția unor acte de limbaj etc), este subliniată de C. Kerbrat-Orecchioni (1990, p. 145-147).

[71] În studiul intitulat "Structure linguistique du discours de philosophie systématique" (în *Le langage*. Actes du XIIIe Congrès des Sociétés de Philosophie de langue française, Genève, Neuchâtel, 1966, p. 185-188), Joseph Gauvin se ocupă, printre alte aspecte, și de procedeele grafice cu rol esențial în marcarea secvențelor și în separarea lor în paragrafe și capitole. Dar această divizare a textului devine – așa cum remarcă autorul – suport constitutiv al configurației, specifice fiecărui discurs filosofic particular, prin care se determină "valoarea semantică" (adică sensul) a segmentelor semnificante în utilizarea lor discursivă, căci diferitele secvențe ale "discursului sistematic" nu sunt, ca atare, enunțuri izolate, ci ansambluri discursive mai vaste, a căror organizare are, oricît de "rudimentară" ar fi ea, o relație virtuală cu întregul, cu textul în globalitatea lui.

a textului, obținută din jocul formelor de redactare, poate deveni (în anumite categorii de discursuri[72]) suportul memorizării și al confruntării lecturilor reiterate, cu interpretările lor succesive.

O situație aparte o au, în textul scris, *modulațiile afective* și *ritmul* pentru că, neavînd mărci grafice specifice, nu sunt sesizabile direct și nici univoc. Cu toate acestea sau, poate, tocmai de aceea, pertinența lor textuală, în discursul scris, ca și în cel oral, nu poate fi pusă la îndoială. Dimpotrivă, voi spune că impactul *modulațiilor vocale* asupra interpretării sensului se poate "măsura" prin nevoia lexicalizării, în textul scris, a unor instrucțiuni de rostire: "x spuse *rar*", "x vorbește *cu o voce caldă*" și atîtea alte formule care, în anumite texte scrise, sunt situate la un nivel discursiv distinct, așa cum se întîmplă, de exemplu, în didascaliile textelor dramatice.

În problema *ritmului*, ca o altă componentă a rețelei melodice, cea mai convenabilă soluție mi se pare cea preconizată de Pius Servien[73]. Un motiv determinant pentru această opțiune constă în faptul că, respingînd prejudecata ritmicității ca trăsătură specifică poeziei (dată de identificarea unor anumite "diviziuni arbitrare"), esteticianul de origine română relevă "natura profundă" a ritmului, "independent de materia concretă" care a servit la construirea acestuia. Pe această bază conceptuală, cercetarea ritmului este extinsă nu numai la domenii previzibile, precum muzica și dansul, dar și la cel al *prozei*, al cărei lirism se poate evidenția (sau justifica) prin aceeași lege generală ce stipulează că "toate obiectele alese ca fiind ritmate [...] dacă le transcriem printr-o notație numerică[74] (și noi dovedim că acest lucru este întotdeauna posibil), atunci numerele obținute

---

[72] Printre aceste categorii se numără și "discursul filosofiei sistematice" (cf. nota anterioară).

[73] Două dintre lucrările lui Pius Servien vor sta la baza considerațiilor despre ritm preluate în scopul conturării rețelei melodice; este vorba despre lucrările: *Les rythmes comme introduction physique à l'esthétique*, Paris, 1930 și *Estetica*. Muzică. Pictură. Poezie. Știință (traducere în limba română), Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1975 (originalul apărut în 1953, la Paris).

[74] Ținînd seama de cele cinci componente ale sunetului (*durată, înălțime, timbru, intensitate* și *"ritmică aritmetică"* sau număr) și de împărțirea unui text în fraze, divizate apoi în "versuri" sau "ritmuri aritmetice", Pius Servien (cf. *Estetica*, 110-112) analizează un pasaj celebru dintr-o proză a lui Chateaubriand după o metodă formulată în termenii următori: "Pentru a le ["versurile" – n.n] putea nota cu notația numerică eu voi proceda astfel: voi număra cîte silabe sînt pînă la prima silabă accentuată, inclusiv; apoi, de aici, pînă la cea de a doua și așa mai departe. [...]. Dacă studiez astfel orice pasaj ritmat, în greacă, în muzică, în franceză, ori dacă le traduc în numere, aceste numere au întotdeauna proprietatea de a se divide urmînd o lege simplă" [simetria].

se supun întotdeauna unei legi simple", anume *simetria*, căci "atunci cînd lirismul cristalizează liber, el cristalizează în structuri sonore regulate". Ritmul – unul dintre "caracterele fundamentale ale vieții" – aparține în mod natural și profund domeniului sonor, fiind "independent de materia concretă", "de prezența unui anumit fel de cărămizi"; în schimb, decisiv este că, în percepția "diferitelor edificii sonore", baza "este de ordinul structurilor, al numerelor", al ordinii esențiale în dezordinea aparentă.

Dintr-o amplă cercetare a Lidiei Sfîrlea[75], consacrată ritmului prozei românești, reproduc unul dintre fragmentele analizate, însoțindu-l cu cîteva comentarii:

(26) Mesteacănii bătrîni și pletoși // cu trunchiurile netede și albe, // uitîndu-se parcă în apa de sub stînca pe care se născuseră, // atingeau cu vîrful celor din urmă ramuri // crestele fugătoare ale undelor //.

(Hogaș, *Pe drumuri de munte*)

Ținînd seama de pauzele naturale din vorbire, barele duble marchează limitele unităților melodice în interiorul cărora se delimitează, printr-o operație de identificare a accentelor tonice, unitățile ritmice. Prin utilizarea sistemului clasic de notare se obține:

(26a) V – VVV – VV - // VVV – VVV – V // V – VVVVV – VVV – VVVVVV – VV // VV – VVV – VVVV – V // - VVVV – VVV – VV //

Acestei reprezentări i se aplică operația de "numărătoare a silabelor", începînd cu silaba accenuată pînă la ultima neaccentuată (inclusiv), pentru a se obține o nouă delimitare a unităților ritmice din interiorul fragmentelor melodice, adică:

(26b) V / – VVV / – VV / – // VVV / – VVV / – V // V / – VVVVV / – VVV / – VVVVVV / – VV // VV / – VVV / – VVVV / – V // – VVVV / –VVV / – VV //

structură care, transpusă în cifre, după metoda lui Servien, conduce la:

(26c) 1431 // 342 // 16473 // 2452 // 543

unde se pot descoperi anumite relații de natură ritmică. Astfel, de exemplu, se impune interpretarea secvențelor 43 și 42 ca teme alternante, cu variațiuni rezultate din întreruperi (prin 7 și 5) în "versul" al treilea, respectiv al patrulea. Autoarea studiului mai remarcă și "simetria creată de elementele laterale (egale) în prima și a patra unitate melodică (1 – 1; 2 – 2), precum și

[75] Cf. "Considerații cu privire la ritmul prozei literare românești" în vol. *Studii de limbă literară și filologie*, Editura Academiei RSR, București, 1969, p. 91-130.

faptul că porțiunea lor centrală e reluată, în formă inversată, la inițiala versului imediat următor (– 43 –> 34 –; – 45 –> 54 –)".

Aplicată (cu amendamente neesențiale) în cercetarea textelor românești (ca și în a celor italiene[76]), concepția lui Pius Servien despre ritm, prin unele dintre ideile sale, se dovedește a fi congruentă cu modul în care am trasat contururile **textului** *în calitate de categorie*, căci se (re)confirmă următoarele aspecte: (i) ca formă de organizare a *semnificanților*, realizarea ritmului aparține domeniului textual, în general, și *nu* doar discursului poetic; (ii) relațiile dintre text și prozodie se manifestă și la niveluri superioare ale organizării discursive (cf. și supra, 4.4.4.); (iii) în planul textual al limbajului, globalitatea ("edificiul" în termenii lui Servien) deține supremația asupra componentelor (a "cărămizilor"), oricare ar fi natura acestora; (iv) ritmul, ca organizare sonoră, nu conotează sensul textual doar sub specia lirismului (așa cum susținea Servien) pentru că, de la un act comunicativ la altul sau de la un text-ocurență la altul, configurarea ritmică se poate asocia cu una sau alta dintre fațetele sau rețelele sensului, spre a o reliefa sau consolida.

Accentele frastice fac parte din categoria fenomenelor în a căror definiție sunt cuprinse, simultan, două componente, una prozodică, *accentul*, și alta semantică, o valoare adițională de sens sau *valoarea focală*. Noțiune vagă, abordată din unghiuri diferite teoretic și cu metode distincte, *focusul* prezintă un interes deosebit pentru text, constituind un mijloc de a induce un anumit contur semantic enunțului, secvenței și, apoi, discursului în ansamblul său, prin vîrfurile de intensitate sau cuvintele cele mai puternic marcate în plan prozodic.

Un exemplu simplu va pune în evidență diferența dintre textul oral și cel scris în privința accentului frastic sau a focusului:

(27) Ion i-a arătat-o pe Maria lui George.

În rostire, (27) poate avea patru interpretări diferite, în funcție de cuvîntul pe care este pus accentul focal:

(27a) Ion i-a **arătat-o** pe Maria lui George.

(27b) Ion i-a arătat-o pe **Maria** lui George.

---

[76] Datele cu privire la proza italiană sunt preluate de L. Sfîrlea din lucrarea lui G. L. Beccaria *Ritmo e melodia nella prosa italiana*, Firenze, 1964. Și încă o precizare: prin "proză literară" autoarea *Considerațiilor...* nu înțelege "proza beletristică", ci orice fel de proză elaborată, de la texte literare, pînă la cele de lege (*Codul penal*), științifice, critice sau publicistice (o știre sportivă), ceea ce a dus la concluzia (alături de altele) că ritmul vorbirii românești se caracterizează prin "preponderența *troheului*", urmat mai curînd de *amfibrah* decît de *dactil*.

(27c) Ion i-a arătat-o pe Maria **lui** George.
(27d) **Ion** i-a arătat-o pe Maria lui George.

În variantă scrisă, enunțul (27) va fi suplimentat cu un *operator focal*, de exemplu "doar", care va orienta interpretarea prin poziția ocupată de el în lanțul discursiv:

(28a) Ion **doar** *i-a arătat-o* pe Maria lui George.
(28b) Ion i-a arătat-o **doar** *pe Maria* lui George.
(28c) Ion i-a arătat-o pe Maria **doar** *lui George*.
(28d) **Doar** Ion i-a arătat-o pe Maria lui George.

În absența unor astfel de operatori focali, în textul scris se recurge frecvent la mărci grafice, cum ar fi: utilizarea unor caractere tipografice distincte pentru cuvîntul sau segmentul din poziția focală, scrierea între ghilimele, sublinierile etc.

Într-un succint comentariu din analiza, prezentată în acest volum (cf. infra, **6.2.4.**), la poezia *Trei fețe* de Lucian Blaga, am făcut observația că interpretarea pe care am propus-o acestui text poetic este susținută și de accentul focal din titlu, plasat în mod natural, adică ritmic, pe cuvîntul *fețe*.

5.1.15. Rețeaua fon(em)ică / grafemică este aceea prin care, grație unor "relații între partea materială sau vehiculele semnului și lucrurile desemnate", se realizează imitarea directă sau indirectă a "lucrului desemnat" (Coșeriu, 1997, 110). Spre deosebire, însă, de *rețeaua melodică* (cf. supra, **5.1.14.**), bazată pe funcționarea indicială a semnificantului, rețeaua *fonică/grafemică* izvorăște din activarea *funcționării iconice* în text-discurs, nu atît a semnului, cît a secvențelor de semnificanți[77].

Retorica antică și stilistica au inclus *aliterația* (repetarea unei consoane sau a unui grup de consoane în cuvinte ce se succed în lanțul discursiv) și *asonanța* (repetarea aceleiași vocale în cuvinte ce se succed în lanțul enunțial) printre figurile sonore; sub aparența unui simplu "gioco di parole", aceste "rețele sonore" pot influența *interpretarea sensului*,

[77] Tratată sub titlul de «Relazioni tra segni e "cose"» de către Coșeriu (1997, 110-114), problema funcției imitative ("funzione *icastica* del segno") realizate prin substanța materială a semnului este examinată sub următoarele trei aspecte: a) imitarea directă prin imaginea fonică; b) imitarea indirectă prin articulare (prin mișcări articulatorii necesare rostirii); c) sinestezia (imitarea analogică, în baza alăturării *în text* a unor "*porțiuni*" din semnificanți diferiți).

deschizîndu-l spre haloul său evocativ sau aluziv şi încărcîndu-l cu efecte imitative, sugestive sau pragmatice.

Am să utilizez aici, ca exemplu, sloganul electoral analizat de R. Jakobson în celebrul său text "Lingvistică şi poetică"[78]:

(29) "I like Ike" (în transcriere fonetică; ay layk ayk)

Deşi rămîne discutabilă atribuirea "funcţiunii poetice" acestui text[79] (aşa cum recomandă Jakobson), trebuie să admitem că *eficacitatea* electorală a lozincii la publicul american, în timpul campaniei lui Eisenhower, s-a sprijinit şi pe asonanţa lui *ay* în cele trei cuvinte ale textului, printr-o rezonanţă ludică cu impact mnemotehnic şi perlocuţionar.

În interpretarea sloganului publicitar (în limba franceză):

(30) Weill Vous Va,

J.-D. Urbain[80] porneşte de la constatarea că *grafemele* situate în poziţia iniţială a fiecărui cuvînt pot duce la constituirea unei hipograme (aici W / VV sau W = VV) care, în mod discret, ca un ecou, instaurează iconizarea criptică a unei echivalenţe, aici între primul cuvînt, *Weill*, numele unui fabricant de îmbrăcăminte, şi următoarele două, *Vous Va*. Acest text publicitar exprimă, deci, lapidar, posibilitatea de a identifica orice produs vestimentar purtînd marca "Weill", cu şansa de "a arăta bine" ("Vous Va"), căci ceea ce reflectă de la început W / VV, în planul sensului, este tocmai sinonimia constituienţilor sloganului, posibilitatea de a-i substitui, ca o temă unică accentuată figurativ şi utilizată cu efect evocator.

Un caz şi mai spectaculos de funcţionare iconică a grafemelor este prezentat în analiza lingvistico-semiotică realizată textului narativ *William Wilson*, semnat de E. Poe. În comentariile sale, acelaşi J.-D. Urbain[81] consideră *titlul* nuvelei lui E. Poe *cheia* interpretării conţinutului textual, căci în titlu se poate recunoaşte "figurarea algebrică a nucleului tematic al textului", tema *dublului*. Aceasta este imediat vizibilă, pe de-o parte în "*figura însăşi a dublului* îngropată în segmentul inaugural care este titlul", adică W. W., iar pe de altă parte, în chiar statutul grafic al lui

[78] În versiune românească, textul (prezentat de R. Jakobson la finalul dezbaterilor ce au avut loc în 1958 la Universitatea Indiana din Statele Unite) a apărut în vol. *Probleme de stilistică*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1964, cu titlul "Lingvistică şi poetică. Aprecieri retrospective şi consideraţii de perspectivă", p. 83-125.

[79] E. Coşeriu (1997, 87-89) adoptă, faţă de această problemă, o atitudine polemică întru totul justificată.

[80] Cf. "Le *V* et ses doubles", in *Langages*, 1984, nr. 75, p. 116-118.

[81] Idem, p. 114-116.

W, un dublu V, adică V și V. În ambele ipostaze, hipograma din titlu produce o *figură* sau o *reprezentare analogică*, iconică, a nucleului tematic, a situației actanțiale de bază pe care se clădește nuvela printr-o structură polemică. Dar oricîte posibilități de "figurare iconică" a conținutului textual s-ar putea găsi, pornind de la virtualitățile evocative ale titlului, cele dintîi nu au nici pretenția, nici capacitatea de a conține în germene și a detalia întreaga istorie narată.

La capătul considerațiilor teoretice despre rețelele **5.1.14.** și **5.1.15.**, voi relua observația din debutul comentariilor, subliniind că există un aspect comun acestor două rețele și specific lor (în raport cu toate celelalte); este vorba de participarea în relații, a semnelor, doar prin semnificanții lor, prin suportul lor material. Reluînd această remarcă de notorietate, îi voi adăuga una mai puțin examinată, dar deloc de neglijat: *tipul de relație* care domină organizările elementelor sau segmentelor (de diferite categorii) din planul semnificantului este **tipul recurențial**, aparținînd **modelului configurativ** (cf. supra, **4.4.4.**) de producere și interpretare a sensului textual.

5.1.16. Rețeaua intersistemică a sensului dă seama de posibilele relații, adesea foarte strînse, dintre limbajul natural și alte sisteme de semne cu care cel dintîi se poate interfera *în condițiile realizării lui textual discursive*, prin urmare în actele particulare de comunicare, orale sau scrise.

Așa cum s-a observat deja, diferențele dintre expresia orală a textului și expresia lui scrisă sunt evidente în cazul rețelei intonativ-melodice și a celei fonice/grafemice; deosebirile apar și mai pregnant în cazul *rețelei intersistemice* pentru că, în funcție de materializarea sonoră sau grafică a textului verbal, *sistemele nonverbale* asociabile sunt diferite și predeterminate de aspectul oral sau scris al discursului.

Textul oral, produs în prezența "față în față" a interlocutorilor, se caracterizează printr-un mixaj de sisteme semiotice angajînd, consecutiv, o dublă percepție: una auditivă, corespunzătoare utilizării semnelor verbale în materialitatea lor *sonoră*, alta vizuală, determinată de intervenția unor categorii de semne *nonverbale*, de natură "corpo-vizuală", cum sunt *semnele cinetice* "lente" (ținută corporală, postură) sau cele "rapide" (privire, mimică, gesturi)[82]. În aceste condiții, în discursul

[82] Numeroase comentarii legate de materialul semiotic verbal, paraverbal și nonverbal, utilizat în interacțiunile verbale, se găsesc la C. Kerbrat-Orecchioni, *op. cit.*, p. 133-139. În

oral se folosesc, uneori alternativ, alteori simultan, atît cuvinte, cît şi unele sau altele dintre semnele nonverbale menţionate, privirea jucînd un rol însemnat căci "în cursul acestei «strategii de *indicatio ad oculos*», la care receptorul se adaptează cu uşurinţă, reperul vizual devine adesea unicul element care poate ajuta la decodarea sensului frazei"[83]. Cît de mare este impactul acestor sisteme nonverbale în discursul oral, direct, oricine poate înţelege dacă îşi imaginează (sau rememorează) o situaţie conversaţională începută sub cele mai bune auspicii şi apoi, treptat sau brusc, degenerată într-un schimb verbal violent, din momentul în care unul dintre locutori interpretează un gest sau o privire ca indiciu al nesinceritătii celuilalt, ca manifestare a unui conţinut "adevărat", contrar celui exprimat prin cuvinte.

În *textul scris*, lipsit prin forţa lucrurilor de mijloace nonverbale cu percepţie auditivă, această incapacitate este compensată prin recursul la *sisteme grafice* "statice" – altele decît sistemul de scriere, alfabetul şi semnele de punctuaţie (cf. supra, **5.1.15.**). Astfel, *imagini plastice*, de felul desenelor, al gravurilor, al picturilor, şi "iconisme", ca fotografii, diagrame, scheme şi reprezentări grafice, însoţesc, adesea, textul scris. Aceste categorii de semne (organizate în sisteme semiotice) în mod obişnuit sunt selectate şi relaţionate într-un text-ocurenţă în funcţie de tipul de discurs în interiorul căruia autorul se situează, deliberat sau nu. Lista scrierilor al căror sens este dependent şi de inserţia unei / unor reţele nonverbale (grafice) cuprinde cele mai variate categorii de texte. Clasificate şi enumerate după criteriul pragmatic al funcţiei socio-culturale, al tipului de situaţie comunicativă, asemenea categorii ar fi: discursul *epistolar* (scrisori particulare) şi cel *publicitar* (reclame), textul *jurnalistic* (presă scrisă), discursul *didactic* (prin componenta "manuale"), textul *ştiinţific*[84] (inclusiv cel de *popularizare* sau "vulgarizare"[85]), şi

---

Despre sens. Eseuri semiotice, (1975, p. 70-106), A. J. Greimas examinează gestualitatea atît ca sistem semiotic, cît şi ca proces, ca *semioză* care "nu este o relaţie simplă ce intră în constituirea unui semnificat şi a unui semnificant, ci ca o structură relaţională".

[83] Cf. Tatiana Slama-Cazacu "Conceptul de «sintaxă mixtă», în vol. *Studii de stilistică, poetică, semiotică*, Cluj-Napoca, 1980, 304.

[84] Problematica *iconicităţii* textului ştiinţific, în funcţie de principalele niveluri de abstractizare/accesibilitate, este dezbătută riguros, sistematic şi cu numeroase exemple de D. Rovenţa-Frumuşani, 1995, p. 35-70, autoarea neuitînd să sublinieze însă permanenta legătură reciprocă dintre semne de naturi diferite, aparţinînd unor sisteme diferite, prioritar iconice nonverbale sau, dimpotrivă, prioritar indiciale şi simbolice, verbale. Căci discursul ştiinţific utilizează frecvent *metafora grafică* şi *lingvistică* [...] într-o permanentă corelaţie *semn–semn*" (s.a. – D. R.-F., *op. cit.*, p. 76; şi . 66-68).

chiar cel *literar*.

Evoluînd între ilustrația tip "fotografie", imobilă și fidelă obiectului sau reprezentării lui mentale, și "grafica narativă", în care formele tind spre secvențializare, *imaginea* nu (mai) are doar rolul, limitat, de simplu instrument de secondare, de dublare, printr-un alt sistem de semne, a conținutului textual exprimat verbal; prin virtuțile sale evocatoare, *imaginea* grafică deschide sensul spre *spațiul imaginar*[86] (fie spre zonele ezoterice ale discursului speculativ, fie spre cele onirice ale discursului ficțional, literar sau nonliterar) sau spre *domeniul cultural* (pe dimensiunea "informativ-ludic") prin lucrări documentare sau cărți pentru copii.

Voi aminti, lapidar, cîtă importanță acordă copiii componentei imagistice chiar și după ce învață să se folosească de semnele scrierii. Astfel, în scrisorile sau textele ocazionale pe care le compun, avîndu-i ca destinatari pe părinți, rude apropiate, prieteni și colegi, "declarațiile" de afecțiune sunt însoțite sau chiar suplinite prin semne iconice, precum "inimioare" desenate și, eventual, colorate, imagini (decupate, copiate sau imitate) de flori sau ale altor obiecte bine cunoscute și considerate "frumoase". La vîrsta preadolescenței, textele pot deveni mai complexe și "subtile", avînd o încărcătură de sens mult mai bogată. Voi reproduce mai jos, la scară redusă, mesajul adresat de un copil de 11 ani bunicii sale, la o zi aniversară:

---

[85] În articolul "Figures et figurabilité de la science dans des revues de vulgarisation", Daniel Jacobi (cf. *Langages*, 75/1984, p. 23-42) conchide că în revistele caracterizate printr-un "discurs de vulgarizare a științei" ilustrațiile pot fi grupate în trei serii distincte: a) *scripto-vizuale*, aparținînd de fapt discursului științific ezoteric; b) de *vizualizare* a cunoștințelor conform unor scheme spațializate, cu rol important în memorizare; c) de *figuralizare* prin imagini vizuale bogate, dar ambigue, deschizînd drum unei interpretări incerte, aleatorii.

[86] Studiul lui Guy Gauthier, "Image et texte: le récit sous le récit" (in *Langages*, 75/1984, p. 9-22), este consacrat abordării semiotice a imaginii și cercetează "cazul Jules Verne" a cărui operă a ajuns pînă la noi împreună cu ilustrațiile sale originare, "comme si elles faisaient partie de la texture littéraire". Din perspectiva textului-aisberg, acest "ca și cum" nu este adecvat, fiindcă imaginile *fac parte din text, influențînd*, într-un fel sau altul, *interpretarea sensului acestuia*. Ideea aceasta, însă, în pofida *formulării* incriminate de mine, se degajă din întregul studiu.

(31)

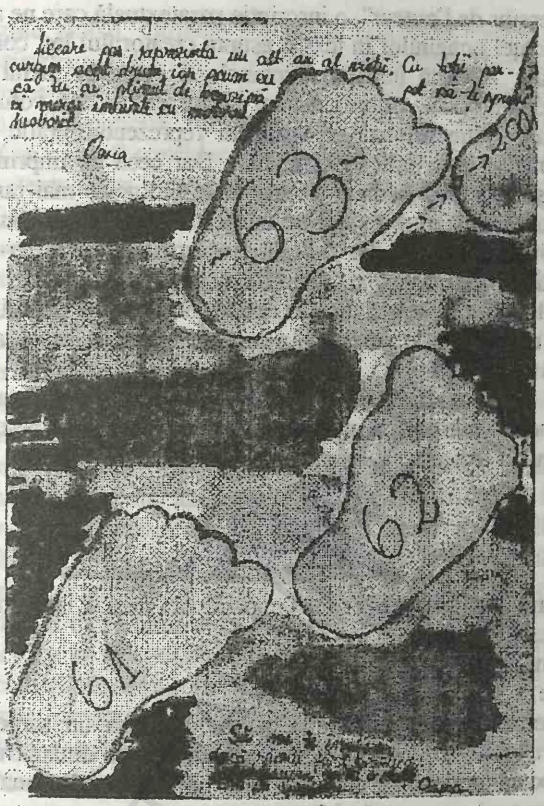

unde lanţul discursiv, fragmentat şi poziţionat spaţial, intră, el însuşi, în "dialog" cu imaginea narativă din construcţia desenului.

Din această succintă incursiune în cîmpul vast al reţelei intersistemice nu poate lipsi semnalarea unei opere literare, *Le Petit Prince*, de A. de Saint-Exupéry[87]; foarte cunoscută şi îndrăgită de copii dar şi de adulţi, povestirea a stîrnit interesul criticilor literari şi, deopotrivă, cel al textologilor care au exploatat-o analitic, mai cu seamă din unghiul construcţiei de lumi posibile textualizate. Ceea ce vreau să remarc aici ţine, însă, de un aspect menţionat chiar în subtitlul operei:

[87] Cf. *Oeuvres*, Bibliothèque de la Pléiade, Préface de Roger Caillois, Éditions Gallimard, 1959, p. 411-495. Pentru versiunea românească am folosit *Micul Prinţ, cu desenele autorului*, în româneşte de Benedict Corlaciu, Ed. Tineretului, Bucureşti, 1962, p. 19-20.

"avec les dessins de l'auteur", o inscripție paratextuală care ne avertizează asupra prezenței imaginilor în text și asupra creatorului lor, coincident cu autorul însuși. Această inserție a semnelor iconice în textul lui A. de Saint-Exupéry produce, simultan, mai multe efecte: dă volum textului prin sugestia tridimensională a spațiului reprezentat grafic, investește semnul iconic și cu o funcție simbolică. Dar ceea ce imprimă *Micului Prinț* nota sa specifică (tocmai pentru că se întâlnește mai rar în creația literară) este comentariul textual ce însoțește "mon dessin numéro 1" și "mon dessin numéro 2" din debutul povestirii; aici, printr-un discurs metasemiotic (metaplastic) și autoreflexiv, actul de creație, virtuțile și "riscurile" lui sunt interpretate prin optica gîndirii și a privirii copilului, dotat cu o capacitate de percepție a lumii diferită de cea a adultului și considerată superioară ei:

(32) "M-am gîndit atunci îndelung la peripețiile din junglă și am izbutit să fac la rîndu-mi, cu un creion colorat, primul meu desen. Desenul meu numărul 1. Era așa:

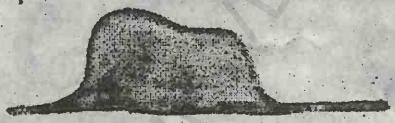

Le-am arătat oamenilor mari capodopera mea și i-am întrebat dacă desenul acesta îi sperie.

Ei mi-au răspuns:

- De ce să te sperii de-o pălărie?

Desenul meu nu înfățișa o pălărie. Înfățișa un șarpe boa, care mistuia un elefant. Am desenat atunci șarpele boa pe dinăuntru, pentru ca astfel să poată pricepe și oamenii mari. Ei au întotdeauna nevoie de lămuriri. Desenul meu numărul 2 era așa:

Oamenii mari m-au povățuit să le las încolo de desene cu șerpi boa, fie întregi, fie spintecați, și să-mi văd mai degrabă de geografie, de istorie, de aritmetică și de gramatică. [...] Oamenii mari nu pricep singuri nimic, niciodată, și e obositor pentru copii să le tot dea într-una lămuriri."

* *
*

Văzute global, ultimele trei rețele pun în evidență, într-un mod propriu, *asimetria* dintre planul verbal și cel textual căci, dacă termenii *verbal–paraverbal–nonverbal* au o anumită semnificație în sfera verbalității, o eventuală serie, similară formal: *textual–paratextual–nontextual* nu poate fi considerată ca un echivalent transferabil ca atare în domeniul textualului; aici, orice etichetare este determinată de *funcționalitatea specific textuală* cu care este investit un *semn* sau o *structură semnică*, independent de natura sau substanța expresiei lor. Cu alte cuvinte, cu condiția cuprinderii sale într-o *rețea textuală* (adică prin participarea într-o anume organizare și funcționare cu consecințe în producerea și înțelegerea *sensului*) orice semn, fie el verbal, paraverbal sau nonverbal, *dobîndește calitate textuală*. De aceea, *paratextual* mi se pare o denumire nepotrivită pentru fenomene textuale realizate prin alte tipuri de semne decît cele verbale (vezi mai sus nota 86); de altfel, acest termen are deja un conținut destul de bine fixat, provenit din semiotica narativă unde, așa cum am arătat deja (cf. supra, **4.3.**), se referă la situarea, în proximitatea unui text dat, a unor informații suplimentare, cu aspect și funcție textuală. În fine, termenii perechii *nonverbal–nontextual* se caracterizează printr-o *discrepanță* mai accentuată și mai profundă. Ea constă în faptul că semnul verbal (pre)există, într-un sistem guvernat de reguli specifice și independent de utilizator, spre deosebire de semnele *textuale*, care *dobîndesc această calitate*, chiar dacă provin din diverse alte sisteme semiotice, *cu condiția întrebuințării lor într-un act comunicativ, deschis oricăror posibilități de creare* (producere și interpretare) *de sens*.

5.1.17. Articularea sensului coincide, din punctul de vedere al cadrului teoretic pe care îl propun, **cu articularea rețelelor**.

5.1.17.1. Înainte de a comenta și argumenta această ipoteză, trebuie să remarc faptul că în multe dintre variantele de lingvistică a textului (sau de analiză a discursului) se vorbește despre *articulare*, însă în termeni destul de diferiți. Cu toate acestea, în scurta, dar tumultoasa istorie a domeniului, se poate decela tendința comună de reorientare a cercetării fenomenului dinspre zona teoretică, a considerațiilor generale și abstracte, spre cea a metodei, dominată de preconizarea unor soluții concrete – tehnici, mecanisme, modele – care să poată oferi o bază explicativă procesului de înțelegere a sensului, așa cum se dezvăluie acesta pe parcursul actului

comunicativ sau al interacțiunii verbale.

În mod cu totul firesc, în concepția coșeriană, problema articulării sensului textual-discursiv este explicit formulată, fiind trasată pe două coordonate. Cea dintîi plasează articularea la nivelul particular al *sensului* în raport cu conținuturile semantice specifice celorlalte două planuri ale limbajului, *designația* și *semnificația*[88]. În cea de-a doua coordonată, articularea este văzută în și din interiorul textului, pe de-o parte ca rezultat al combinării "unităților de sens" într-o arhitectonică aparte, căci în text "există o **articulare a sensului** (s.n. – C.V.) la mai multe niveluri"[89] și, pe de altă parte, ca "un principiu general" care se concretizează "într-o serie de procedee fixate în formule sau devenite deja oarecum tradiționale", individualizate în texte complet diferite sau, în anumite cazuri, "contribuind în mod direct la edificarea sensului specific al unui text particular" (cf. Coșeriu, 1997, 175).

La J. M. Adam (1990, 84-89), *articularea* este situată în dimensiunea succesivității textului, unde secvența reprezintă "condiția pentru abordarea unificată a secvențialității textuale", propoziția fiind unitatea din care este alcătuită secvența, iar textul nefiind altceva decît unitatea constituită din secvențe, ceea ce autorul redă în următoarea formulă de dependențe structural-ierarhice:

T # [Secvență(e) [macro-prop.][prop.]]]

În consonanță cu această platformă teoretică, J. M. Adam postulează existența a șase *tipuri* (narativ, descriptiv, argumentativ, instrucțional-injonctiv, explicativ-expozitiv, dialogal-conversațional) *de articulare a propozițiilor*, ca tot atîtea tipuri de "mise en séquence".

În comentariile sale despre raportul dintre ficțiune și structura narativă, Ricœur (1999, 208) include *articularea*, alături de "abreviere" și de "condensare", în ordinea unor *tehnici* discursive care contribuie la "efectul de augmentare iconică" în text.

Una dintre cele mai aplicate și cuprinzătoare abordări ale articulării sensului discursiv o găsim în soluția propusă de E. Roulet,

---

[88] Cf. E. Coșeriu, 1997, 74-77; vezi și supra, **1.1.** și **3.1. – 3.3.**

[89] În *Linguistica del testo* (cf. 1997, 182), Coșeriu afirmă că "nella misura in cui la lingua (una o più lingue) in ciascun testo serve da veicolo del segno, da strumento di mediazione dei contenuti trattati, essa reppresenta in ogni caso il «grezzo materiale» semiotico in cui il senso si viene articulando", iar în interviul realizat de Nicolae Saramandu și publicat în 1996 sub denumirea de *Lingvistica integrală* (Editura Fundației Culturale Române), cu aceeași ilustră personalitate se precizează că "un discurs nu e constituit din fraze, ci din unități de sens (...) care se combină unele cu altele și care dau mereu un sens unitar superior".

inițial prezentată în studiul "Vers une approche modulaire de l'analyse du discours"[90] și ulterior ameliorată în lucrarea "Une approche modulaire révisée de la complexité de l'organisation du discours"[91]. Încă din titlul celui dintîi studiu (1991) în care se pun bazele modelului, suntem avertizați că soluția analitică preconizată de autorul ei este de tip *modular*, căci ea grupează cele 15 "dimensiuni specificate (*referențială, socială, interacțională, psihologică; sintactică, lexicală, semantică, grafo-fonică; ierarhică, relațională, enunțiativă, polifonică, informațională, periodică* și *compozițională*) în trei module, în funcție de natura contrîngerilor exercitate pe parcursul interacțiunilor verbale: *modulul situațional* (primele patru "dimensiuni"), *modulul lingvistic sau verbal* (următoarele patru "dimensiuni") și *modulul discursiv* (ultimele șapte "dimensiuni").

Din informațiile oferite în cartea Lianei Pop[92], reținem că în varianta mai recentă (1998) a acestei soluții, Roulet "reduce numărul modulelor și face o distincție între *dimensiune* a discursului (corespunzînd diferitelor module ale sistemului: sintactic, ierarhic, referențial ...) și *forme de organizare* (polifonică, topicală, relațională ...) acestea din urmă rezultate din combinarea, cu ajutorul *regulilor de cuplare*, a informațiilor aparținînd unor dimensiuni diferite". Din același comentariu al Lianei Pop transcriu un pasaj care mi se pare relevant pentru posibila asociere a *regulilor de cuplare* cu *articularea* sensului textual-discursiv: "Cuplarea dintre dimensiuni va da seama, de exemplu, de *mișcările discursive*, de *statutul ierarhic al diafoniei*, de *puncte de ancorare în memoria discursivă*, de *dominanta textelor*, ca și de distincția dintre *discursul produs* sau *prezentat* și *discursul reprodus* sau *reprezentat*, între *polifonie* și *diafonie* etc". Este evident că, în opinia autorului, "regulile de cuplare" trebuie să dea seama de posibilitatea că, punînd în relație date heterogene, să se obțină structuri sau fenomene textual-discursive, cu grad superior de complexitate.

În fine, trebuie să mai consemnez și felul în care este văzută problema articulării de către L. Pop în propriul său model de abordare a discursului. Fără a intra în detalii, voi menționa că, în acest cadru, *articularea gramaticalului, a lexicalului și a discursivului* este considerată chestiunea fundamentală, pentru a cărei rezolvare se propune

[90] Cf. *Cahiers de linguistique française*, 1991, nr. 11, p. 53-81.
[91] Cercetarea, aflată în manuscris în 1998, este prezentată de L. Pop (cf. 2000, 140-141) într-un comentariu de sinteză.
[92] Cf. nota anterioară.

soluția "spațiilor discursive" văzute "în «simultaneitate» și în mod sintetic", pentru a favoriza "percepția «în direct» a **urmelor heterogene** pe care le lasă enunțarea în discurs" (Pop, 2000, 97). Axată prioritar, dar nu exclusiv, pe discursul dialogal sau conversațional, pe «textul în curs de a se produce», **articularea** gramaticalului, a lexicalului și a discursivului se efectuează prin *operații* și *acte*[93], evidențiate printr-un "*simplu decalaj spațial*" (în primul caz) sau printr-un "*marcaj suplimentar*, prozodic" (în cel de-al doilea).

Această succintă trecere în revistă a unora dintre cele mai importante cercetări consacrate domeniului textual-discursiv ne permite să observăm că: (a) în toate variantele amintite, termenul **articulare** vizează îmbinarea, punerea în relație a unor entități, de cele mai multe ori heterogene (sau considerate astfel), având ca rezultat obținerea unor fenomene specific discursive, cu grad superior de complexitate, structurală și/sau semantică; (b) între diversele întrebuințări ale termenului există însă diferențe de conținut, notabile uneori, provocate de deosebirile dintre profilul concepțiilor teoretice care au vehiculat termenul și care i-au modelat înțelesul.

5.1.17.2. Chestiunea articulării textual-discursive este, din perspectiva versiunii teoretice pe care o susțin, o problemă esențială, căreia trebuie să i se dea o rezolvare, fie chiar și ipotetică. Soluția pe care o propun pornește de la următoarele constatări:

(i) în sfera textualului, semnele verbale și nonverbale utilizate (fie ele simple sau complexe) au capacitatea de a participa, pe de-o parte, într-una sau alta dintre cele (minimum) șaisprezece rețele – ca tot atâtea feluri de *conexiuni funcțional omogene în interiorul fiecăreia* – și, pe de altă parte, *simultan*, în două sau mai multe rețele diferite, caracterizate prin heterogenitate funcțională; altfel spus, unul și același semn sau complex semnic poate fi *interpretat* diferit în două rețele distincte, dacă îndeplinește *concomitent* funcțiile ambelor rețele, fenomen pe care l-am numit[94] *sincretism funcțional și relațional*;

(ii) acest "comportament" semnic, specific domeniului textual-

[93] Din perspectiva spațiilor discursive, "un autre *continuum* est à prendre en considération, entre **actes** – unités discursives proprement dites – et **moins actes** – les opérations, qui, elles, peuvent rester cachées, comme non-unités, dans de configurations complexes d'espaces; ce sont elles, notamment, qui permettent les «surimpressions»" (Pop, 2000, 96).

[94] Cf. Vlad, 1995, 86; vezi și supra, cap. 4.

discursiv, face posibilă *îmbinarea osmotică a rețelelor* care, deși, *heterogene* (structural și/sau semantic) unele față de altele, imprimă sensului, în calitatea lui de conținut semantic particular, **propria sa omogenitate**;

(iii) *actul comprehensiunii* unui text-ocurență se produce prin realizarea concretă și parțial aleatorie a unora sau a altora dintre rețelele seriei, adică a unora sau a altora dintre *virtualitățile sensului discursiv*. Asta înseamnă că în *realizarea sensului discursiv* pot apărea diferențe, mai mult sau mai puțin accentuate, de la un participant la altul în cadrul aceluiași act comunicativ verbal, fie acesta direct sau indirect (cînd între actul emiterii și cel al receptării există un decalaj spațial sau temporal). Diferențele în interpretarea sensului se datorează, pe de-o parte, faptului că în interiorul aceleiași rețele nu sunt excluse posibilități multiple de stabilire a legăturilor dintre semne, iar pe de altă parte, faptului că *setul de rețele prelucrate* nu este, în mod curent, integral concordant; în cazul particular al interpreților-analiști angajați în descrierea și interpretarea unui text-ocurență ca specialiști, chiar dacă setul ar coincide, probabilitatea ca atît *ierarhia rețelelor*, cît și *maniera de conectare* a acestora să coincidă este extrem de mică deoarece și în situația menționată, ca în oricare alta, sunt implicate *elemente exterioare fluctuante*, dependente de particularitățile și variabilitatea situației discursive, cu toate componentele sale.

Aceste ultime constatări vin să confirme o aserțiune pe care o formulează Coșeriu în a sa *Lingvistică a textului*: "Este oricînd posibil ca sensul să nu fie înțeles deplin chiar atunci cînd un enunț nu este perfect înțeles din punct de vedere lingvistic. Este vorba de aceeași limitare empirică ce derivă din inexistența unei metode «sigure» de descoperire a sensului și din imposibilitatea unei tehnici a înțelegerii care să conducă, *conform unui algoritm* (s.n. – C.V.), la rezultatul dorit" (cf. 1997, 146).

5.1.17.3. Totuși, se pot face cîteva **precizări despre modul în care se produce articularea rețelelor,** dar, așa cum se va vedea, vor fi consemnate anumite fapte de ordin mai general, ca *aproximări teoretice ale diverselor și multiplelor conexiuni, practic posibile, între rețelele textului-ocurență.*

(i) Două sau mai multe rețele se pot articula prin:

(a) **participarea simultană,** în două sau mai multe rețele diferite, a aceluiași element; un asemena statut specializat posedă *conectorii*

pragmatici al căror rol textual este de a interrelaționa, grație multiplelor sensuri pe care le pot avea, cele trei categorii de "structuri discursive" de bază: cea ideațională, cea acțională și cea interacțională[95]. Cînd elementul (semn sau structură semnică) implicat în mai multe rețele (de tipuri diferite sau de același tip) este polisemantic și rămîne astfel pe tot parcursul interpretării, articularea sensului va fi marcată de fenomenul *ambiguizării* în plan discursiv. Dintre numeroasele situații care ar putea ilustra acest caz, amintesc doar "scurt-circuitările dintre niveluri" produse, în text-discursul *ironic*, prin imposibilitatea de a decide cui să i se atribuie un enunț oarecare, nefiind exclusă "raportarea la mai mulți emițători și la mai multe sisteme de referință, de la cele temporale, la cele axiologice" (Zafiu, 1987, 69).

(b) **"grefa" unei funcții** textual-discursive, specifice unei rețele, pe un "suport" aparținînd alteia, este cazul, de pildă, al suprapunerii funcției narative a lui *eu*, pe funcția sa comunicativă (cf. supra, **5.1.3.**). Un mod mai complex de articulare a sensului prin "grefe" ale unor funcții textuale diferite se poate evidenția în discursul de tip narativ; aici rețeaua actanțială, cea referențială și cea evenimențială se pot suprapune în anumite puncte sau poziții ale lanțului sintagmatic (cf. supra, **5.12.**, **5.1.4.** și **5.1.9.**). În acest spirit se poate interpreta și distincția efectuată de Greimas[96] între structura actanțială (aparținînd sintaxei semiotice) și cea actorială (răspunzătoare de nivelul manifestării discursive), pe de-o parte, și, pe de altă parte, între *rolurile actanțiale* și *rolurile tematice*, toate acestea rezultate din separarea, în sfera cercetării *semiotice*, a două planuri esențiale ale discursului narativ. Dar, trebuie subliniat că aceste două tipuri de roluri caracterizează două dintre rețelele examinate mai sus: cea actanțială, conceptualizare a configurației semantactice a textului, și cea referențială, în sfera ei de aplicație atît obiectelor lumii, cît și lumilor textualizate și modalizate.

---

[95] O constatare în acest sens formulează A. Ștefănescu (1999, 169), care preia ideea celor trei structuri discursive de bază de la Deborah Shiffrin, *Discourse Markers*, Cambridge University Press, 1990

[96] Cf. 1983 (49-66) unde consideră că este posibil ca unele dintre *rolurile actanțiale* (definite prin încărcătură modală și poziție sintagmatică) să poată fi investite cu un *rol tematic*, pentru a îndeplini funcția de *actor discursiv*, ca "le lieu de rencontre et de conjonction des structures narratives et des structures discursives, de la composante grammaticale et de la composante sémantique, parce qu'il est chargé à la fois d'au moins un rôle actantiel et d'au moins un rôle thématique qui précisent sa compétence et les limites de son faire ou de son être".

(c) **interdependența unor rețele** sau situația în care, cel puțin în unele tipuri de texte (semantic disociabile), anumite rețele se presupun, implicîndu-se reciproc. Astfel de situații am semnalat deja (cf. supra, **5.1.8.** și **5.1.9.**) cînd am comentat relația dintre *configurarea cronotopică* a textului și *cea narativă*, sau cînd am examinat *rețeaua semică* și *cea figurală* (cf. supra, **5.1.10.** și **5.1.11.**), sau, de asemenea, în prezentarea rețelelor *ilocuționară* și *modală* (cf. supra, **5.16.** și **5.1.12.**), ca și în comentariile legate de relația dintre *rețeaua argumentativă*, respectiv configurația topică a textului, și *rețeaua intertextuală*, respectiv configurația adtextuală (cf. supra, **5.1.7.** și **5.1.13.**). Interdependență există și între rețeaua *referențială* și cea *tematică* fiindcă, așa cum remarcă Reboul și Moeschler (1998, 173-174), raportul dintre continuitatea tematică și domeniul de referință este foarte strîns, domeniul de referință fiind locul determinării referinței și deci, cel puțin parțial, fiind și cel al temei despre care se vorbește. Sub o mențiune aparte se cere relevată implicarea obligatorie a rețelelor *melodică* (cf. supra, **5.1.14.**) și *fonică/grafemică* (cf. supra, **5.1.15.**) în realizarea tuturor celorlalte, dat fiind aportul material inevitabil (sonor sau grafic) al suportului semnic (al semnificantului) la consolidarea și la elucidarea sensului.

(d) **rolul de "punte"** al unei rețele în raport cu elemente sau segmente ale alteia. Am numit cu această expresie metaforică situația reliefată, de exemplu, de F. Nef (1980) în analiza unui text politic. Se demonstrează, printre altele, că *tema* enunțată în incipitul discursului electoral ("vot") se leagă de rema textului ("votați cu majoritatea") prin intermediul unei secvențe cu rol argumentativ, alcătuită dintr-o succesiune de *acte de vorbire* (cf. Nef, 1980, 188; vezi și supra, **5.1.6**).

(ii) Pentru a avansa un răspuns la una dintre întrebările teoriei textului legate legitim de problema alegerii unei variante de *logică*, adecvată în cercetarea procesului de articulare a rețelelor, am recurs la soluția sugerată de Ricœur (1999, 187-188) în privința *validării* oricărei interpretări date unui text pe calea *explicației științifice*. Fiind "o disciplină argumentativă comparabilă cu procedurile juridice ale interpretării legale", *validarea este o logică* ce se folosește de "metoda convergenței indiciilor, tipică pentru *logica probabilității subiective*", ca bază fermă "a unei științe a individului demnă de numele de știință".

Chiar dacă, în fața celor (minimum) șaisprezece rețele, impresia imediată este de *articulare labirintică*, lucrări recente și pretențioase sub raportul rigorii metodologice confirmă teza că și în domeniul cercetării

textual-discursive este necesară şi, în acelaşi timp, posibilă aplicarea unor soluţii *logice* care să permită atît *integrarea informaţiilor de natură diversă* conţinute în text, cît şi captarea *pluralităţii relaţiilor* discursive, adeseori *manifestate simultan*, între două structuri semnice.

O asemenea soluţie este furnizată, în opinia lui Asher (1996), de "o teorie a interfeţei pragmatico-semantică", de tipul SDRT («Segmented Discourse Representation Theory»), care integrează şi extinde semantica dinamică (dezvoltată de Hans Kamp), pentru a realiza o analiză mai fină a structurii discursului. Ceea ce mi se pare important de reţinut nu ţine nici de construcţia logică *detaliată* a teoriei, nici de natura *reprezentaţională* a acesteia, fiindcă între SDRT şi varianta teoretică pe care o propun eu există o distanţă evidentă, dată de axarea pe SENS în cel de-al doilea caz, şi nu numai pe reprezentarea structurii discursului. Important, însă, este faptul că în SDRT – ca teorie axiomatică – se recomandă tipul de *inferenţe anulabile* ca mijloc de a detecta şi a rezolva conflictele posibile dintre informaţiile *diverse* disponibile în discurs şi că aceste inferenţe "trebuie să fie anulabile pentru a se putea renunţa la ele dacă informaţii semantice ulterioare ne obligă să facem alte ipoteze cu privire la structura discursului" (Asher, 1996, 38). *Inferenţele anulabile* sunt din categoria *abducţiilor*, al căror rol l-am subliniat în repetate rînduri (cf. supra, 4.4.2.-4.4.3. şi infra, 5.3.).

Aceste opinii sunt convergente cu cele admise, explicit sau implicit, în majoritatea variantelor teoretice cu privire la text, şi anume că, alături de aspectele formalizabile sau raţionalizabile în cercetarea textual-discursivă, există şi altele, aleatorii, ce ţin de dinamismul funciar al sensului, de dependenţa acestuia de anumiţi factori variabili ai situaţiei de discurs, de procesul cognitiv şi de cel creativ.

(iii) Voi conchide subliniind încă o dată că:

(a) sensul nu poate fi epuizat exclusiv prin vreuna dintre reţele, căci orice comprehensiune se produce prin activarea unui număr variabil de reţele, dar obligatoriu mai mare decît unu;

(b) chiar dacă admitem că *gradul de probabilitate* în *realizarea* unora dintre reţele (cum ar fi: cea gramaticală, cea comunicativă, cea referenţială şi cea ilocuţionară) este totdeauna mai mare în raport cu al celorlalte (acestea din urmă fiind direct legate de nivelul de cultură, de educaţia de "lectură" a interlocutorului), în schimb nu poate fi vorba despre o ierarhizare strictă, prestabilită, nici în ordinea dispunerii teoretice a reţelelor şi, cu atît mai puţin, în *practica* înţelegerii sensului;

(c) aparţin categoriei de factori cu rol de orientare funcţională, de selecţie prioritară a anumitor reţele în procesul articulării sensului, "germenii" de tipologie textuală cu care orice persoană (fie ea şi necultivată) este dotată.

5.2. Caracterul volumic al sensului textual

Această trăsătură, de ordin foarte general, a sensului textual îşi are sursa în "caracterul heteroclit al limbajului uman" de a cărui "opresiune" Saussure a încercat să se elibereze prin construcţia sistemului limbii[97].

Este evident că planul limbajului cel mai puternic marcat de acest caracter heteroclit este *cel textual-discursiv*: aici, semnele verbale alternează sau se suprapun cu cele nonverbale; aici, cotextul slujeşte ca bază procesului de identificare a contextului pentru ca acesta, o dată descoperit sau construit, să influenţeze apoi producerea cotextului următor; aici, deşi se aplică o seamă de reguli gramaticale sau lingvistice (în sens strict), încălcarrea lor este frecventă, răspunzînd unui comandament superior, cel al adecvării la situaţia comunicativă, de fiecare dată particulară în concreteţea ei; aici, înlănţuirile, abia ordonate în enunţuri şi secvenţe, sunt supuse deconstrucţiei prin interpretare; aici, gîndul poate fi învesmîntat în cea mai abstractă expresie verbală, conceptuală, sau, dimpotrivă, în forme şi "figuri" de o plasticitate novatoare, creatoare. Şirul acestor aspecte *antinomice*, pe de-o parte, *heterogene*, pe de altă parte, ar putea fi mult extins căci "derularea discursului, starea naturală a frazelor, egalitatea aparentă a semnificantului şi a nesemnificantului, prejudecăţile şcolare (...), simultaneitatea sensurilor, dispariţia şi reapariţia capricioasă a anumitor filoane tematice", toate acestea "concură într-adevăr la inocentarea structurilor căutate, la absentarea lor"[98], pentru a lăsa sensului întreg spaţiul de coagulare, de coerenţă.

În aceste condiţii, este limpede că dimensiunea paradigmatică şi cea sintagmatică, necesare şi suficiente pentru a descrie şi clasifica faptele

---

[97] Am citat din articolul lui Roland Barthes "Cu ce să începem?", apărut în 1970, nr. 1 al revistei *Poétique* (publicat întraducere românească în *Secolul 20*, 1981, nr. 8-9-10). Descoperim în acest articol elemente care anunţă un viraj în concepţia, pînă atunci ferm structuralistă, a criticului şi semioticianului francez, o schimbare de optică net manifestată cu trei ani mai tîrziu, prin apariţia volumului *Le plaisir du texte*.

[98] Cf. Roland Barthes, articolul menţionat în nota anterioară.

verbale construite într-un sistem al unei limbi istorice oarecare, devin insuficiente şi ineficiente în încercarea de a da o bază explicativă fenomenelor textual-discursive în funcţionalitatea lor specifică, în care explicitul coexistă alături de implicit, verbalul trimite la extraverbal, iar convenţionalul (sistemicul) este însoţit şi îmbogăţit cu valori pragmatice sau, în termenii lui Grice, cu implicaturi conversaţionale.

Asumîndu-şi o dimensiune în plus, cea comunicativă sau contextuală, *textul* ca "proces cumulativ, holistic" (Ricœur, 1999, 188) conferă sensului *său* profunzime, densitate, ceea ce am numit (cf. Vlad, 1994, 47-48) **caracter volumic**.

Cercetarea mai amănunţită pe care am consacrat-o problematicii sensului (cf. supra, cap. 3 şi 5.1.) permite *acum* o estimare mai precisă a factorilor şi a condiţiilor determinante care conduc la dobîndirea acestei trăsături. Este vorba, după părerea mea, de următoarele aspecte:

(i) Caracterul volumic este, în primul rînd, consecinţa firească a *articulării reţelelor*; intersectate sau suprapuse, acestea anulează atît unidirecţionalitatea desfăşurării sensului, cît şi posibilitatea anticipării lui printr-un calcul serios, altfel decît ca un exerciţiu cruciverbist, fie amuzant, fie iritant. Şi fiindcă modul acesta de a legitima caracterul volumic al sensului se întemeiază pe aspecte esenţiale ce ţin de funcţionarea specifică a semnelor în text-discurs, acest mod trebuie considerat ca o *justificare intrinsecă*.

(ii) O altă sursă a caracterului volumic al sensului constă în capacitatea textului de a absorbi *coduri diverse* de care dă seama *reţeaua intersistemică* (cf. supra, 5.1.16.). În termenii lui Eco[99], orice text este "o reţea de mesaje diferite, dependente de diverse *coduri* şi *subcoduri* (s.n. – C.V.), care uneori corelează diverse unităţi de expresie cu acelaşi conţinut (un mesaj verbal, de pildă, este însoţit totdeauna de mesaje paralingvistice, kinezice, proxemice, care vehiculează acelaşi conţinut, consolidîndu-l), iar alteori corelează diverse conţinuturi la aceeaşi substanţă a expresiei".

Cercetarea relaţiilor intersistemice, aşa cum se manifestă ele în text, a parcurs o traiectorie evoluînd de la comentariul unor exemple dintre cele mai comune, pînă la analize laborioase, cu soluţii alambicate. Pentru Christian Metz, cunoscutul semiotician al filmului, într-un enunţ simplu precum "Voulez-vous tenir ceci, s'il vous plaît?", alături de codul

[99] Cf. *Tratat de semiotică generală*, (traducere în limba română), Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1982, p. 192.

limbii franceze funcționează și unul al politeții. În versiunea interpretativă a lui R. Barthes, romanul lui Jules Verne *Insula misterioasă* este văzut ca o țesătură sofisticată de coduri și subcoduri; astfel, un cod de bază "adamic" (la rîndul său susținut de un subcod al "colonizării" și de altul al "defrișării-descifrării") alternează cu un cod "edenic", cu unul "transformațional (în același timp lingvistic și demiurgic)", dar și cu unul "euristic" și altul "hermeneutic"[100]. Alte numeroase exemple s-ar putea constitui în argumente factologice în sprijinul ideii că textul, prin configurarea sa pluricodică, dobîndește *adîncime semantică*, ceea ce mă determină să consider că această latură *intersistemică* a textului contribuie, și ea, în mod esențial și din interior, la spațializarea sensului, la derularea lui volumică.

Precum în cazul a numeroase alte fenomene de sens discursiv, punerea în relație a unui semn *verbal* cu entități semnice ale unui *alt cod* sau *subcod*, suplimentar în raport cu cel al limbii, este dublu determinată. Mai întîi, legătura poate fi impusă de existența unor mărci explicite în text sau, cel puțin, a unor sugestii menite să evoce indirect codul respectiv. În al doilea rînd, însă, realizarea legăturii depinde și de capacitatea destinatarului textual (interlocutor sau cititor) de a sesiza relația semnică intersistemică, generatoare de sens. Prin acest din urmă aspect, "codurile cititorilor devin o prismă prin care textul receptat se refractă"[101].

(iii) De aceea, voi admite că un alt factor, mobilizat *extrinsec* în desfășurarea volumică a sensului, constă în *pluralitatea unghiurilor* de abordare și interpretare a acestuia, ca o consecință a aspectului poliedric al textului sau a "plurivocității caracteristice textelor ca texte" căci grație acesteia se "deschide o pluralitate de lecturi și de construcții"[102].

Organizînd sau amalgamînd coduri și subcoduri ale comunităților etnice, pentru ca experiența de cunoaștere a societăților istoric constituite să fie astfel consemnată în spațiul semantic al discursurilor, *prin "dimensiunea" sa volumică sensul dă seama de natura profund culturală a textului*.

---

[100] Ar fi de discutat în ce măsură aceste "coduri" evidențiate de Barthes (în același articol apărut în *Poétique*, cf. nota 97) prin "mișcarea analizei, în curgerea ei fără sfîrșit" satisfac rigorile unui *cod*, în sensul semiotic riguros al termenului.

[101] Cf. Thomas Winner, "The pragmatics of the literary arts: The language of literature and the decoding of literary text" în *Russian Poetics*, UCLA Slavic Studies, vol. 4, Los Angeles, 1983

[102] Paul Ricœur, din care tocmai am citat (cf. 1999, 187-188), adaugă că un text poate fi apropriat din diferite părți, fiindcă "Asemeni unui cub sau unui volum din spațiu, textul prezintă un «relief». Diferitele sale teme nu se află la aceeași înălțime. De aceea, reconstrucția întregului prezintă un aspect perspectivist, asemănător cu cel al percepției".

5.3. Caracterul inferențial al sensului textual

Această trăsătură definitorie trebuie pusă în legătură cu unele dintre atributele *textului-aisberg*, cum ar fi dependența procesului discursiv de constrîngeri cotextuale și contextuale, de interacțiunea comunicativă și, deopotrivă, de raționalitatea unora dintre legăturile în care sunt prinse semnele în construcția discursivă, iar *sensul textual* este mediul reflectant al relației intime dintre *activitatea textual-discursivă* (ca producere și comprehensiune creatoare a semnificației specific textuale) și *cunoaștere*. Și fiindcă "*inferența* constituie funcția esențială a facultății cognitive" (Peirce, CP, 2.444), ea devine mecanism de bază al strategiilor de prelucrare/interpretare a sensului textual, în măsura în care acesta din urmă implică producerea și recunoașterea, de către interlocutori, a raționamentelor. Căci, așa cum remarcă U. Eco (în interviul consemnat de Marin Mincu în *Semiotica literară italiană*, Ed. Univers, București, 1983), "raportul de interpretare a unui text nu este bazat numai pe condiții semantice generale, ci pe acte de *inferență* pe care interpretul le îndeplinește, tocmai pentru a scoate dintr-un text ceea ce el aparent nu spune, dar în realitate ar vrea să-l facă să spună".

În această ordine de idei sunt de reținut două aspecte: inferența implică o relație dintre (cel puțin) *două* enunțuri, cînd unul dintre acestea este *discursiv absent*, deci nu se află în planul manifest al textului. De aceea, putem accepta că *decodajul* strict lingvistic al unui enunț sau *forma sa logică* nu constituie decît "un *input* care va servi în momentul etapei inferențiale a comprehensiunii" (Wilson, Sperber, 1990, 14), spre a permite să se recupereze informații comunicate în mod intenționat, dar într-o manieră *implicită*.

Punînd la baza concepției lor "principiul pertinenței", ca raport dintre efortul (minim) de prelucrare a unui enunț și efectele contextuale (maxime) în interpretarea lui, Sperber și Wilson (1989, 274-279) susțin că orice tentativă de a interpreta enunțurile în discurs (= enunțurile textuale) trebuie să țină seama de anumite constrîngeri lingvistice, *dar și de ipoteze extrase din memoria enciclopedică a interpretului și de informații contextuale*. Această idee este argumentată prin cîteva situații. Astfel, se demonstrează că ipotezele de dezambiguizare a enunțurilor care conțin forme anaforice sunt *construite* printr-un proces de decodaj (lingvistic), dar sunt *evaluate* prin procese inferențiale. Apelul la informații extralingvistice intervine și în cazul anumitor expresii referențiale cum ar

fi: *pronumele demonstrativ* (în anumite întrebuinţări), *formele genitivale* ale numelui, cu sensul determinabil doar contextual şi, de asemenea, unele adverbe, de tipul celor cu sens "scalar", gradual, incomplete semantic în afara contextului. Pentru cazul particular al *conectorilor pragmatici*, aşa cum s-a subliniat, "constrîngerile de înlănţuire secvenţială nu sunt nici condiţii necesare, nici suficiente pentru interpretarea discursivă", fiindcă "mărcile de conexiune în discurs au, în principal, o funcţie de ghidaj al interpretării şi dau instrucţiuni asupra proceselor inferenţiale pentru interpretarea enunţurilor" (Moeschler, 1989 (a), 165; cf. şi supra, **4.4.3.**).

Prin urmare, în prelucrarea sensului textual, se recurge la *raţionamente de tip inferenţial* ori de cîte ori semne explicite – ambigue, vagi sau incomplet codificate – sunt puse în relaţie cu informaţii absente în discurs, dar la care interlocutorul poate ajunge pe calea formulării unor ipoteze, pornind de la informaţii contextuale sau de la scheme ipotetice extrase din memoria enciclopedică. Un astfel de raţionament poate fi **deductiv**, **inductiv** sau de tip **abductiv** (*analogic*).

Atitudinea pragmaticienilor faţă de aceste tipuri de inferenţe, faţă de rolul şi importanţa lor în dinamica interpretării sensului, este foarte diferită, oscilînd între acceptarea unei singure categorii (este cazul lui Sperber şi Wilson, care absolutizează deducţia) şi admiterea tuturor celor trei (cf. supra, **4.4.2.**). Chiar dacă nu am să minimalizez funcţia vreuneia dintre aceste tipuri de inferenţe, voi spune că este momentul ca în cercetarea textuală să devină prioritară focalizarea asupra **abducţiei** şi a rolului său în procesul *prelucrării şi dezvoltării sensului discursiv*. În sprijinul acestei convingeri voi aduce cîteva dintre consideraţiile lui Ch. S. Peirce cu privire la *inferenţa abductivă*.

Făcînd parte din clasa inferenţelor "care rezultă din confruntarea unei propoziţii cu alta", **abducţia** este o *inferenţă ipotetică* fiindcă "cel care raţionează, văzînd că o propoziţie are unele dintre caracteristicile celeilalte [propoziţii], conchide că ea are toate caracteristicile esenţiale ale celeilalte şi este echivalentă cu ea"; dar "deşi poate fi slabă şi deşi concluzia sa se întîmplă să fie falsă, aparţine tipului de *inferenţe valide*" (Peirce, CP, 5.282). În raport cu celelalte tipuri de inferenţe, "Abducţia este procesul formării unei ipoteze explicative. *Este singura operaţie logică ce introduce o idee nouă* (s.n. – C.V.): căci inducţia nu face decît să determine o valoare, iar deducţia se limitează să extragă consecinţele necesare dintr-o pură ipoteză. [...] abducţia sugerează doar că ceva poate

fi" (Peirce, CP, 5.171). De aceea, momentul *ivirii ipotezei* în abducție este esențial pentru că declanșează gîndirea, dîndu-i forță și manifesare liberă, iar "sugestia abductivă ne atinge ca un fulger" și face ca în mintea noastră să încolțească ideea de a pune împreună elemente pe care nu le-am mai asociat niciodată (cf. Peirce, CP, 5.181).

Meditînd la aceste cîteva idei extrase din masiva contribuție a logicianului american, nu ne mai surprinde faptul că Umbero Eco (unul dintre bunii cunoscători ai operei semiotice a lui Peirce) se numără printre cei care au intuit importanța abducției pentru interpretarea textului verbal, dar și a altor "texte", de natură nonverbală. Comentînd și nuanțînd mecanismul general al abducției (prin distincția dintre abducția *hipercodificată*, abducția *hipocodificată* și abducția *creativă*), în *Limitele interpretării*[103] Eco socotește că interpretarea metaforică, descoperirea științifică și discursul teologic, toate sunt tributare tipului de raționament analogic, prin urmare inferenței abductive, și că îmbogățirea reprezentărilor semantice se face pe această cale inferențială.

Prin urmare, orice versiune teoretică ce recunoaște dependența sensului textual (interpretarea acestuia) de natura comunicativă și cognitivă a textului trebuie să acorde spațiul cuvenit cercetării fenomenelor discursive în a căror prelucrare intervine un parcurs inferențial, cu atît mai mult cu cît componenta inferențială a comprehensiunii – așa cum s-a demonstrat – ține de *coerență*, deci de procesele cu efecte globale în dinamica sensului textual.

5.4. Caracterul sinergetic al sensului textual

La baza acestei trăsături se află, după părerea mea, *sincretismul funcțional și relațional al semnelor* (prinse în țesătura de rețele), *mecanism fundamental și specific utilizării semnelor în text-discurs* căci, prin efectele lui multiple și diverse, acest mecanism se regăsește în toate atributele esențiale ale sensului, de la cel reticular, la acest din urmă caracter sinergetic. Grație acestei proprietăți menționate, activitatea umană – așa cum remarcă Cesar Segre[104] – "adună și stoarce semnificații din semne; și cu cît semnele ne revelă diferitele lor grupări, apelurile lor

[103] Cf. Umberto Eco, *Limitele interpretării* (traducere în limba română), Editura Pontica, Constanța, 1996, paragrafele 3.3.7. (interpretarea ca abducție), 4.1.8. (despre abducție) și 4.2. (despre trei tipuri de abducție).

[104] Cf. convorbirea consemnată de Marin Mincu în *Semiotica literară italiană*, Editura Univers, București, 1983, p. 63.

la distanţă, ne dăm seama că, cel puţin în text, e dificil să izolezi semnul fără să-i tulburi acţiunea sa plurivalentă". Acelaşi sincretism funcţional şi relaţional al semnelor discursive (rezultat din transgresarea limitelor sistemului verbal şi din impactul cu planul designaţional al limbajului) care poate da seama de metamorfoza conţinutului frazal (un conţinut "compoziţional", simplă adiţiune unidimensională şi unidirecţională de semne verbale) în *sens enunţial/textual*, poate de asemenea justifica şi apariţia *sinergiei*, prin aglomerarea de efecte convergente în anumite puncte ale lanţului discursiv.

Este evident că, în derularea *textului conversaţional*, specific comunicării orale "multicanale", se produce de fiecare dată "un enunţ total, heterogen, derivînd din combinarea, în mod general sinergetică, a mai mutor elemente"[105] provenite din sisteme semiotice diferite; semnele verbale şi intonaţia, pe de-o parte, sunt însoţite de rîs sau tăcere, de privire şi gesturi sau mimică, pe de altă parte.

În *textul scris*, chiar în absenţa categoriilor de semne nonverbale menţionate, se produce totuşi "acţiunea sinergetică a conţinutului şi a anumitor efecte legate de *formă* (de valoarea evocatoare a sunetelor, de exemplu)", ceea ce "conferă textului, adeseori, o densitate considerabilă" (cf. Šabršula, 1992, 27).

Celor două posibilităţi de realizare a sinergiei, cea dependentă de natura "multicanală" a textului dialogal şi cealaltă, în care "mărcile conotative sau codesignative sonore pot fi redistribuite şi acumulate, pentru a converge în interacţiune cu conţinutul textului [...], într-o emfază cu totul frapantă" (Šabršula, 1992, 27), este necesar să li se adauge o a treia posibilitate pe care, în lipsa unui termen consacrat, o numesc "sinergie interioară".

Precum în celelalte cazuri, acest gen de sinergie semnifică o aglomerare de efecte semantice, realizată însă prin interacţiuni între elemente ale *conţinutului* textual. Printre fenomenele textuale în a căror prelucrare intervine un asemenea proces sinergetic se pot enumera: acumularea şi activizarea semantică, structurile "comprimate" de tipul suprimărilor, al elipselor sau al apoziţiei, poliizotopia (ca mijloc de ambiguizare a sensului), numele propriu în unele dintre funcţiile sale discursive etc.

Toate speciile de sinergie sporesc consistenţa sensului textual,

[105] Remarca este preluată de C. Kerbrat-Orecchioni (cf. «Nouvelle communication» et «analyse conversationelle», in *Langue française*, 70, p. 18) de la Cosnier şi Brassard.

imprimîndu-i un curs asimptotic şi ondulatoriu, căci "punctele" emfatice, de fuziune a efectelor convergente, alternează cu "narcotizările" de sens, cu decompresiunile acestuia. Şi cu cît expresia textuală este mai comprimată, iar conţinutul aparent lapidar, spaţiile interstiţiale ca "stări de aşteptare" se multiplică, iar sinergia face ca, din puţinul rostit, partea ascunsă, latentă, să ţîşnească spre a-i conferi sensului densitate şi forţă.

Ca atribut al sensului textual, *sinergia* nu este exclusă din sfera textelor nonartistice, dar ea poate deveni, cu siguranţă, o sursă de amplificare exponenţială a poeticităţii în discursul literar.

5.5 Coeziune, congruenţă, coerenţă

Evocîndu-l pe Roland Barthes, putem spune că e una dintre acele zile cînd simţim nevoia urgentă să "deşurubăm puţin teoria", să zdruncinăm cu o întrebare propriul nostru discurs spre a redobîndi (sau, poate, a spulbera?!) plăcerea intelectuală oferită nu numai de jocul în sine al interogaţiilor, ci şi de spectacolul răspunsurilor probabile, ieşite în arenă. Spaţiul sondat aici va fi cel "ocupat" de trei dintre conceptele de bază ale teoriei textului, *coeziune, coerenţă* şi *congruenţă*. Asimilaţi sinonimic adeseori (de către nespecialişti, dar şi de unii dintre specialiştii din domeniul analizei discursului), aceşti termeni au obţinut treptat un conţinut specific, sfere semantice distincte.

1. *Coeziunea*, ca proprietate a *textului*, derivă din capacitatea elementelor verbale *explicite* (co-prezente în produsul textual) de *a realiza legături intratextuale de sens* nu numai la nivel intraenunţial, ci şi la nivel interenunţial, prin aplicarea unor *reguli gramaticale*. Această proprietate - aşa cum a remarcat majoritatea specialiştilor – este de natură sintactico-semantică, asigurînd continuitatea sau progresia sensului prin acţiunea "centripetă" a diverselor sale forme de realizare, susţinute de mijloace verbale (lingvistice) de relaţionare. Limitată, deci, la dependenţele gramaticale structurate prin reguli lingvistice, *coeziunea* textuală subsumează procedee precum : recurenţa, paralelismul, proformele, elipsa şi jonctivele interenunţiale, prin care suprafaţa textului se organizează ca o configuraţie de secvenţe verbale legate (cf. Beaugrande, Dressler, 1981, 48-49 ; Beaugrande, 1984, 37-38). De aceea, această proprietate se manifestă în zona *literalului*, a *cotextualului*, a *explicitului verbal*, iar termenul coeziune se întrebuinţează tocmai pentru a conceptualiza funcţia în comunicare a sintaxei, ca sistem ce impune modele de organizare sau configuraţii la suprafaţa textului.

Deşi termenii de *coeziune* şi *coerenţă* au constituit obiectul a numeroase lucrări consacrate domeniului textual-discursiv[106], încă mai persistă, pe lîngă diversitatea abordărilor şi o neconcordanţă a opiniilor circumscrise chiar aceluiaşi unghi teoretic. Singura tendinţă comună înregistrată în ultima vreme este aceea de a disocia, într-un fel sau altul, accepţiunile atribuite celor două expresii.

2. Situaţia celuilalt termen, cel de *congruenţă*, este mai incertă, atât în conţinutul său semantic, cît şi în privinţa statutului său teoretic, iar întrebuinţarea lui mai puţin frecventă.

În studiul din 1978 al lui Michel Charolles[107], autorul enunţă şi apoi discută, într-o manieră "generală, aproximativă şi preteoretică", următoarele patru *metareguli de coerenţă*:

metareguli de repetiţie (MR I)
metareguli de progresie (MR II)
metareguli de noncontradicţie (MR III)
metareguli de relaţie (MR IV)

Ne vom referi aici doar la MR IV, o metaregulă "de natură esenţial pragmatică", în care se afirmă că, pentru a fi considerată coerentă, o secvenţă trebuie să satisfacă o condiţie de congruenţă, însemnînd că se cere ca acţiunile, stările sau evenimentele pe care secvenţa le denotă să fie legate în *lumea reprezentată*, iar acest fapt să fie perceput ca atare în tipul de lume recunoscut de către receptor, adică de cel care evaluează lumea. *Relaţia de congruenţă* este apreciată de Charolles (1978, 31) ca fiind slabă, pentru că se întemeiază doar pe perceperea unei legături dintre *fapte*.

Cît anume rămîne valabil din cele patru metareguli de coerenţă şi în ce fel cercetări ulterioare (lui 1978) au condus la redistribuirea regulilor şi a fenomenelor textual-discursive aferente acestor "metareguli" sunt chestiuni pe care nu le vom dezbate. Merită să fie relevate însă două aspecte importante pentru discuţia de faţă, ele fiind convergente cu viziunea noastră de ansamblu cu privire la dinamica constituirii sensului textual.

---

[106] Câteva consideraţii de sinteză se găsesc în C. Vlad, 1994, 70-89 şi 98-122; Moeschler, Reboul, 1999, 438-441.

[107] Aparţinînd perioadei incipiente a cercetării textologice moderne, studiul lui Michel Charolles mai curînd pune o seamă de probleme, fără pretenţia de a le rezolva. Ulterior, revăzute şi aprofundate din perspectiva unor mijloace analitice mai elaborate şi a unor rafinări teoretice, multe dintre aspectele dezbătute se regăsesc în "ecuaţii" noi.

(i) În opinia lui Charolles, *coerența* nu este o proprietate discursivă omogenă, derivată din realizarea unor legături situate într-o singură dimensiune semiotică (fie semantică, fie pragmatică) ; ea este, dimpotrivă, produsul unui ansamblu de relații dintre cele mai diverse. Consecința (nerostită în mod explicit) a acestui punct de vedere este că, în plan teoretic, coerența trebuie considerată o proprietate textual-discursivă globalizantă, iar în plan terminologic, ca hiperonim față de coeziune, conexitate, congruență, dar, probabil, și față de alți termeni.

(ii) *Congruența* la Charolles are în vedere *lumea* reprezentată și relațiile dintre acțiuni și evenimente în lumea respectivă. În acest sens, se afirmă că "într-o lume reprezentată 'M', două stări de lucruri 'p' și 'q' sunt congruente dacă și numai dacă 'p' este pertinent ('relevant') pentru 'q' sau, altfel spus, dacă și numai dacă 'p' este o cauză, condiție, consecință pertinentă pentru 'q' " (Charolles, 1978, 31). Dacă modul în care este formulată regula trădează influența cercetărilor de semantică logică (neopozitivistă), prin conținutul ei, MR IV readuce în atenție problema reprezentării în sfera textual-discursivă.

Termenul *congruență* apare și la E. Coșeriu (cf. 1980, 50-53 ; 1997, 69-70) cu un conținut care, fără a fi total diferit, nu coincide cu cel deja amintit. Așa cum rezultă din considerațiile teoretice ale lingvistului de la Tübingen, congruența este o manifestare a lui "a ști să vorbești în general", adică "a acelor fenomene care sunt comune tuturor vorbitorilor și oricărei limbi", constituind una dintre modalitățile specifice (cea sigură și intuitivă) de cunoaștere a limbajului, adică *tehnica vorbirii în general*, denumită ulterior *competență elocuțională*[108]. Acest tip de competență are la bază, pe de-o parte, "posibilitatea limbajului de a se referi la realitatea extralingvistică", pe de altă parte acea "facultate universală de a vorbi" determinată de existența unor "principii universale de gîndire" și de "cunoașterea lucrurilor", de existența anumitor așteptări în confruntarea cu stările de lucruri ale "lumii noastre" obișnuite (cf. Coșeriu, 1997, 62-65). Prin caracterul general al normelor sale, *congruența* aparține planului universal al limbajului, ca nivel teoretic autonom.

În aceste condiții, întrebarea care se pune este dacă și în ce măsură fenomenele ce cad sub incidența noțiunii de *congruență* găsesc vreo justificare în cercetarea *textual-discursivă* reprezentînd, ea însăși, un alt nivel autonom în abordarea limbajului.

---

[108] Această competență elocuțională "concerne il parlare in generale, indipendentemente da qualunque tecnica storica del parlare: si trata dunque di una competenza che può essere esaminata e descritta con le categorie della logica, della teoria referenziale ecc." (Coșeriu, 1997, 198).

Un răspuns posibil îl găsim tot la Coşeriu, în definiţia dată *competenţei expresive*, corespunzătoare nivelului *textual* ("a şti să vorbeşti în situaţii determinate, despre anumite lucruri, cu anumite persoane, adică a şti să construieşti discursuri"), precum şi în modul de a concepe "criteriile de *evaluare* a vorbirii", în cazul nivelului textual, adică aproprierea sau adecvarea ("potrivit cu privire la lucruri, potrivit cu privire la interlocutor, potrivit cu privire la situaţie" – cf. 1994, 33 şi 1997, 68-70).

Fără îndoială, criteriul adecvării domină judecata asupra unui text şi face posibilă fie "suspendarea" (şi nu eliminarea !) *corectitudinii* lui în limba particulară în care este produs, fie suspendarea unor norme de *congruenţă*. Dar în ambele cazuri, pentru a fi sesizată şi interpretată ca fenomen textual, "suspendarea" – intenţionată sau nu – presupune atît conştiinţa corectitudinii, cît şi pe cea a congruenţei.

Ca formă verbală plenară în care "limba istorică" şi "vorbirea ca activitate universală" *se concretizează pentru a fi depăşite funcţional* prin actul comunicativ verbal particular, TEXTUL nu poate face total abstracţie, nici teoretic, nici practic, de rigorile celorlalte două planuri[109], cărora le adaugă, însă, propriile sale rigori.

3. Cel mai potrivit termen pentru a exprima *complexitatea funcţională a textului* şi, consecutiv, *caracterul proteic şi compozit al sensului*, mi se pare a fi cel de *coerenţă*, dacă este conceput ca *efect global* al ansamblului de relaţii semnice produse prin operaţii gramaticale, inferenţiale şi recurenţiale (cf. supra, 4), într-o dinamică parţial previzibilă (calculabilă), parţial aleatorie.

Acest mod de a înţelege *coerenţa* diferă, în măsură mai mare sau mai mică, de contribuţiile teoretice anterioare, dar soluţia s-a conturat treptat pe baza lor, printr-un efort de absorbţie, în acelaşi timp polemic şi valorizator.

3.1. Privirea de sinteză realizată de Emanuel Vasiliu (1990, 59-98), însoţită de comentarii critice la cele mai autorizate şi cunoscute lucrări referitoare la natura semantică a coerenţei textuale, face inutilă revenirea la "istoria" acestui concept.

Socotesc, însă, necesar să reamintesc rezolvarea aparte la care a ajuns profesorul bucureştean după ce, pe parcursul unui deceniu şi jumătate, în repetate rînduri şi-a expus opiniile şi argumentele în această

[109] În termenii lui Coşeriu (1997, 198), "la competenza testuale presuppone le altre due competenze e, altrettanto naturalmente, queste tre competenze non possono *separarsi* (s.a. – E.C.) nella prassi : si lasciano piuttosto *distinguere* (s.a. – E.C.) e devono essere distinte, perfino per motivi pratici [...]".

chestiune, amplu şi divers examinată.

Pornind de la ideea că textul poate fi considerat drept o succesiune de propoziţii noncontradictorii, Vasiliu[110] propune o *triplă* interpretare posibilă dată coerenţei : (i) ca un concept semantic, asimilat noţiunii de *consistenţă* a unei secvenţe de propoziţii $<s_1, s_2....s_n>$ (însemnînd că o secvenţă nu poate conţine simultan s_n şi propria sa negaţie sau, altfel spus, o propoziţie în acelaşi timp adevărată şi falsă) ; (ii) ca un concept tot *semantic*, asociat noţiunii de consistenţă prin raportare la un număr de *postulate de sens* pentru propoziţii-perechi a căror succesiune într-o secvenţă textuală este determinată de punctul temporal al realizării lor ; (iii) ca un concept *pragmatic*, legat de noţiunea de *expectaţie* cu privire la apariţia unei propoziţii s_i în imediata vecinătate a altei propoziţii, s_j.

Această ultimă accepţiune este reluată şi dezvoltată într-un studiu din 1980[111] cînd, în baza aceleiaşi concepţii – pragmatice – cu privire la natura textului şi, consecutiv, a coerenţei, Em. Vasiliu apelează la un aparat de logică deontică standard şi introduce termenul deontic de 'permisiune' cu privire la tranziţia de la s_i la s_j într-o secvenţă. Fiind determinată de norme de comportament lingvistic al locutorilor, *coerenţa* reacţionează la influenţa diferiţilor factori ai actului comunicativ verbal şi, de aceea, permite o abordare în termeni de permisivitate variabilă sau de grade de toleranţă cu privire la modul de înlănţuire a propoziţiilor. Demonstraţia se face utilizîndu-se un sistem de *logică_pentavalentă* în care valorile de adevăr atribuite unei secvenţe de propoziţii s_i, s_j vor fi 0, 1/4, 2/4, 3/4, 1, unde zero semnifică *imposibilitatea* de a enunţa cele două propoziţii într-o succesiune imediată, iar valoarea 1, *certitudinea* că pot fi enunţate una după alta. Valorile 1/4, 2/4, 3/4 nu sunt decît tot atîtea *grade intermediare* între imposibilitate şi certitudine, fiind determinate de varii condiţii de utilizare a limbajului natural în şi prin text.

Cu **Introducere în teoria textului** (1990), poziţia lingvistului-logician devine şi mai tranşantă, pentru că aici prin coerenţă, ca entitate pur pragmatică, este definită însăşi noţiunea de *textualitate*. Raţionamentul care l-a condus pe Em. Vasiliu la concluzia de mai sus l-am redat deja, în mod comprimat, şi l-am comentat într-o secţiune anterioară (cf. supra, 2.5).

Revăzută şi reevaluată acum, concepţia lui Em.Vasiliu despre coerenţă este de natură să provoace două constatări : pe de-o parte,

---

[110] Cf. "On some meanings of 'coherence' " in S. J. Petőfi (eds.) *Text vs. Sentence*, Basic Questions of Text Linguistics, vol II, Buske, Hamburg, 1979, p. 450-466.

[111] Idem, "Coerenţă şi permisiune", în vol. *Studii de poetică, stilistică şi semiotică*, Cluj-Napoca, 1980, p. 195-203.

extraordinara intuiţie ştiinţifică a autorului, dublată de rigoarea aparatului logic, iar pe de altă parte, într-un plan mai general, evoluţia continuă a gîndirii în orice domeniu al ştiinţei. Din unghiul celei dintîi observaţii, trebuie remarcată ideea tot mai larg împărtăşită că textul trebuie văzut ca un *proces* ("o activitate de construcţie") a cărui coerenţă are caracter *gradual* în raport cu "sistemele de norme care guvernează uzul lingvistic al unei colectivităţi" (1990, 137). În ultimii ani, noi direcţii de *semantică* discursivă propun ca soluţii optime tocmai modele *dinamice* pentru captarea sensului textual.

Cea de-a doua reflecţie se sprijină pe un fapt uşor de sesizat : modificîndu-şi considerabil conţinutul într-un sens care o îndepărtează de "clasica" definiţie semiotică a lui Morris, *pragmatica* domeniului textual discursiv tinde să devină consubstanţială cu *interpretarea*. În aceste condiţii, definirea coerenţei prin "*conformitatea* dintre modul în care propoziţiile se succedă şi expectaţia privitoare la modul de succesiune a propoziţiilor" (Vasiliu, 1990, 114) îşi păstrează valabilitatea, dar se dovedeşte a fi restrictivă pentru că nu acoperă decît un anumit aspect subsumabil perspectivei pragmatice. În acelaşi timp, ea rămîne tributară tripartiţiei semiotice în domeniul *sensului textual-discursiv* care, însă, prin complexitatea şi dinamismul său hermeneutic, nu poate fi nici explicat, nici interpretat doar printr-un model punctual şi unilateral.

3.2. În legătură cu coerenţa, s-au mai exprimat şi alte puncte de vedere. Unul dintre acestea (cu o răspîndire mai largă în studiile literare) constă în negarea posibilităţii de a disocia coerenţa de coeziune, opinie abandonată pe măsură ce lingvistica şi pragmatica şi-au deliminat obiectul şi mijloacele de cercetare, nu pe calea excluderii reciproce ci, dimpotrivă, a complementarităţii (cf. Moeschler, Reboul, 1999, 473-483).

Un alt punct de vedere reuneşte cîteva contribuţii în care se propun *specii* sau *tipuri de coerenţă* (variabile de la un autor la altul), toate rezultate din asocierea, în mod vizibil, cu *diversitatea* relaţiilor şi a funcţiilor îndeplinite de ansamblul entităţilor textuale în procesul de producere/prelucrare a sensului.

W. Raible[112] propune ca *tipuri* de coerenţă în text pe cea *asertorică* (prin care propoziţii sau unităţi mai mari decît P sunt legate prin cuvinte ca : *în fapt, însă, totuşi, ci, probabil* etc.), cea *actanţială* (în care putem recunoaşte legături de coreferenţialitate prin substituţie sau proforme), *coerenţa temporală* (presupunînd un cadru *cronologic*, segmentat prin *înainte* şi *după*), coerenţă prin presupunerea acceluiaşi vorbitor (în

[112] Cf. "Zum Textbegriff und zur Textlinguistik", in S. J. Petőfi (ed.) *Text vs. Sentence*, vol. I, 1979, p. 63-73.

monolog) sau a aceloraşi parteneri de discuţie (în dialog), cu alte eventuale posibilităţi de inserare, coerenţa prin existenţa unei *invariante comune*, formale sau de conţinut (metru, sau ritm, sau rimă, sau asonanţă identice ; structură sintactică sau tipuri de texte asemănătoare).

Pentru cazul particular al textului literar, Marco Bertinetto[113] recomandă un set de specii ale coerenţei cuprinzînd : *coerenţa gramaticală* (care "nu este necesară pentru a califica o performanţă verbală drept text"), *coerenţa* de natură *logico-semantică* (cea care îi permite receptorului să folosească corect inferenţa în text), *coerenţa tematică* şi cea *structurală* (proprietate a textului derivată din constituţia sa de "organism complet şi autoconţinut"). Dintre aceste tipuri, coerenţa tematică este considerată de Bertinetto (1979, 157-158) ca avînd un statut insuficient clarificat, de vreme ce se pot întîlni anumite texte (literare sau nu), aparent incoerente, care nu sunt lipsite, totuşi, de o legătură tematică. Astfel, dialogurile absurde ale lui Eugen Ionesco, deşi sunt semantic inconsistente, au coerenţă tematică. Un alt caz este cel al formelor patologice de vorbire, precum vorbirea schizofrenică, în care, dincolo de suprafaţa dereglată, se poate reconstitui ceva din sensul formelor tocmai prin relaţii tematice.

Nu este întîmplător, prin urmare, faptul că numeroşi textologi au reluat discuţia asupra *coerenţei tematice* şi că cercetările au pus în evidenţă diverse aspecte ale acesteia, aşa cum rezultă din sinteza realizată de J. Moeschler şi A. Reboul în al lor **Dicţionar enciclopedic de pragmatică** (cf. 1999, 432-435), unde sunt specificate *criteriile diferite* ce stau la baza cuplurilor de termeni antinomici: *subiect* vs. *predicat*, *topic* vs. *comentariu*, *temă* vs. *remă* ("propos"), *informaţie dată* vs. *informaţie nouă*, *focar* ("focus") vs. *presupoziţie*, exprimînd tot atîtea "specii" de coerenţă tematică. În aceeaşi lucrare se vorbeşte despre "două dimensiuni fundamentale ale coerenţei discursului: dimensiunea temporală şi dimensiunea referenţială" (Moeschler, Reboul, 1999, 423) şi despre trei categorii de coerenţă : *temporală*, *tematică* şi *referenţială*[114]. În plan mai general, două idei mi se par cu totul relevante pentru abordarea coerenţei : mai întîi, transferarea acestui fenomen textual din sfera

[113] Cf. "Can We Give an Unique Definition of the Concept 'Text'? Reflections on the Status of Textlinguistics" in S. J. Petöfi (ed.) *Text vs. Sentence*, vol. I, p. 153-158.

[114] Diferenţa dintre coerenţa tematică şi cea referenţială constă în faptul că cea dintîi "pune problema obiectului discursului, a lucrului despre care se spune ceva în discurs", iar cea din urmă "priveşte raporturile dintre expresiile coreferenţiale ale unui discurs şi rolul jucat de ele în asigurarea coerenţei" (Moeschler, Reboul, 1999, 431).

structuralului în cea a interpretării[115], iar în al doilea rînd, recunoaşterea *caracterului gradual* al coerenţei, evidenţiat prin *regulile de înlănţuire* (sau restricţiile conversaţionale) (cf. idem 1999, 443-444).

3.3. Examinarea conceptelor şi a opiniilor prezentate mai sus a făcut posibilă focalizarea asupra cîtorva aspecte care, coroborate, conduc la o imagine teoretică mai adecvată a coerenţei, căci ca rezultă, pe de o parte, din situarea *ab initio* într-o optică textologică, iar pe de altă parte, din confruntarea unor fenomene (coeziune, congruenţă, coerenţă) înrudite prin natura lor *relaţională*, dar distincte atît prin *planul limbajului* căruia îi aparţin cu prioritate, cît şi prin *efectele* produse în cel mai complex dintre aceste planuri, în cel al textului.

Din această perspectivă, *coerenţa* este *fenomen specific textual-discursiv*, corolarul totalităţii relaţiilor semnice realizabile la acest palier al limbajului, inclusiv prin absorbţia celorlalte. Coerenţa se instituie prin relaţii de sens determinate de natura *comunicativă*, *intenţională* (pragmatică) a limbajului, de latura lui *cognitivă* (logico-semantică) şi de capacitatea de invenţie, de forţa de creaţie a subiectului vorbitor, prin text-discurs. De aceea, din punct de vedere *teoretic*, coerenţa trebuie tratată ca *principiu general al textualităţii* (cf. Vlad, 1994, 119) ; în practica analizei textual-discursive, ea aparţine procesului de producere/interpretare a *sensului* pe baza relaţiilor (semantico-pragmatice) dintre semne şi lume, dintre semne, actele de vorbire şi situaţia de discurs, dintre semne şi universul de cunoştinţe sau convingeri ale participanţilor la comunicarea verbală.

Fiindcă îşi apropriază *congruenţa* (ca posibilitate de referire la lumea extralingvistică) şi *coeziunea* (ca modalitate specific lingvistică sau gramaticală de utilizare a semnelor verbale), investindu-le cu funcţii discursive, *coerenţa* este, din punct de vedere textual, mai puternică : în anumite situaţii, ea poate articula sensul, chiar în absenţa uneia sau alteia dintre celelalte fenomene.

Dovadă e faptul că există *texte* acceptate *ca atare*, chiar dacă produsele verbale sunt ori sărace, ori total lipsite de legături coezive transfrastice, cu condiţia ca, în asemenea cazuri, să fie posibilă sau permisă înţelegerea şi interpretarea sensului prin alte relaţii, de felul celor subsumabile *coerenţei*. În schimb, absenţa coerenţei sau suspendarea

[115] Citez din DEP: "Coerenţa se referă la proprietăţile care asigură interpretabilitatea textului sau discursului. Pentru ca un text să fie coerent, nu este necesar ca proprietăţile sale formale să indice în mod explicit relaţiile dintre enunţuri. Acestea pot fi recuperate prin inferenţă, recurgîndu-se fie la o premisă implicitată, fie la o ipoteză contextuală, fie la o schemă standard de acţiuni" (Moeschler, Reboul, 1999, 439).

acesteia într-un anumit moment al procesului discursiv conduce la blocarea sau scurtcircuitarea *interpretării sensului* în fluxul firesc al realizării şi îmbogăţirii lui.

Calea *specifică* pentru producerea "efectului" de coerenţă este cea a *operaţiilor inferenţiale*, în condiţiile în care înţelegerea/interpretarea unui text depinde în mare măsură de stabilirea unor *legături indirecte de sens* între un semn verbal (sau o secvenţă verbală) ocurent(ă) şi unul ori mai multe obiecte de orice natură (fizică, conceptuală, reală, fictivă, textuală etc.) din afara lanţului verbal manifest (cf.supra, 4.4.2, 4.4.3). Pentru ca legătura indirectă să se producă, intră în joc un proces inferenţial, adică obţinerea unor concluzii prin construcţia ipotezelor interpretative. Expresiile inferate sunt propoziţii referitoare fie la anturajul lingvistic (cotextual), fie la situaţia enunţiativă imediată, fie la previziuni, la cunoştinţe ştiinţifice, convingeri religioase, amintiri, prejudecăţi culturale etc. (cf. Sperber, Wilson, 1989, 32). Un asemenea calcul interpretativ devine necesar ori de cîte ori se manifestă o formă de incompletitudine sau de ambiguitate în produsul textual, pentru a face posibilă *reconstituirea conţinutului implicit*, neexprimat verbal, dar verbalizabil. Deşi conexiunea are, iniţial, o direcţie centrifugă, dinspre segmentul discursiv spre extratextual prin recursul la cele mai variate contexte, *coerenţa posedă o forţă unificatoare pronunţată şi însemnate efecte de globalizare a sensului*, graţie posibilităţilor sale de a realiza punţi între conţinuturi tentaculare, exprimate adesea prin forme comprimate, eliptice sau vagi.

Dacă intenţia comunicativă globală împreună cu intenţia informativă globală (cf. Reboul, Moeschler, 1998, 157-161) reprezintă resortul care *declanşează* actul comunicativ verbal, acesta nu se desăvîrşeşte decît prin *coerenţă*, ca principiu fundamental în funcţionarea textual-discursivă a limbajului, *forţa gravitaţională* ce ţine împreună, prin relaţii diverse şi complexe, elemente evidente sau emergente, ansambluri şi structuri discursive. Aici se află, după părerea mea, argumentul cel mai important care face inacceptabilă conceperea *textului* ca simplu produs, receptacul cu formă închisă şi contur rigid, şi care ne obligă, dimpotrivă, să ni-l imaginăm ca o **structură galactică**, aptă să adăpostească sensul, izvorît din text şi amplificat progresiv prin alchimia tuturor semnelor, verbale şi neverbale, osmotic relaţionate în jocul de fiecare dată particular al actului concret de vorbire. Şi, cu toate că textul îşi are propriile sale reguli (lingvistice şi semiotice) de construcţie, acestea nu pot bloca mobilitatea şi fluiditatea sensului, căci în dinamica acestuia este cuprins *in nascendi* şi **un act creator**.

6. FRACTURAREA ŞI COMPRIMAREA DISCURSULUI CA STRATEGII POETICE

"pe tîmplă-mi – obosit altar –
port raza lumii totdeauna frîntă"

Dorin Tudoran, *Scrisoare*

Într-una dintre versiunile sale moderne, lingvistica textului îşi asumă sensul în calitate de conţinut semantic specific (vezi supra, 3). Prin caracterul său în acelaşi timp reticular, inferenţial, sinergetic şi volumic, prin natura sa comunicativă, cognitivă şi intenţională, sensul este fluxul devenirii continue a acelui conţinut ce se dezvoltă şi curge între cele două "margini" ale limbajului, imaginate de Roland Barthes: (1994, 12): "o margine înţeleaptă, conformă, plagiară", copia limbii în starea ei canonică, şi cealaltă "mobilă, vidă (aptă să ia orice contururi)".

Textul poetic modern privilegiază această "margine subversivă" în umbra căreia deconstruieşte limba spre a o face să i se supună: în locul regulilor gramaticale, stabile şi ferme, în locul postulatelor de sens care reglementează compatibilităţile dintre semnificaţiile cuvintelor asociate în expresii dezvoltate, discursul poetic recurge la alcătuirea paradoxurilor, a contradictoriului, printr-o logică a imposibilului, a "derivei".

Trebuie să admitem – împreună cu Coşeriu – că, fiind expresia cea mai directă a limbajului ca activitate "liberă şi intenţională", *textul* ne poate obliga să acceptăm încălcarea unor reguli în anumite împrejurări dictate de *intenţia* – declarată sau nu – a vorbitorului şi de *tipul de situaţie* în care se produce/interpretează discursul. Tocmai *adecvarea* la situaţie este aceea care poate face ca unele reguli de coeziune sau de congruenţă să fie suspendate în trei *tipuri* de împrejurări: "*metaforic*", "*metalingvistic*" (în discursul raportat) şi "*extravagant*" (cînd incongruenţa este suspendată în virtutea unei intenţii ludice evidente) (cf. Coseriu, 1994, 45-47).

Proprietăţile discursive conceptualizate prin termenii de coeziune, congruenţă şi coerenţă dobîndesc în textul poetic forme de manifestare surprinzătoare ce creează doar *aparenţa* unei funcţionări aberante,

contradictorii, pentru că, raportat la specificul discursului poetic, totul devine nu numai firesc, ci chiar relevant în sfera sensului.

6.1. Relevanţa simbolică a fracturării textului: SEMNE de Dorin Tudoran.

Printre caracteristicile *discursului poetic modern* a fost relevat şi fenomenul *reducerii drastice a mijloacelor coezive* cu rol intrafrazal şi interfrazal, deopotrivă. Această încălcare a sintaxei canonice deschide posibilităţi aleatorii de combinare a elementelor/segmentelor în reţeaua gramaticală a textului prin discoeziuni intenţionate, cu efecte ambiguizante în plan semantic. Dar consecinţa conexiunilor gramaticale vagi, incerte este, pentru receptorul-cititorul de poezie, creşterea exponenţială a efectelor interpretative, printr-un *travaliu inferenţial compensator*.

Pentru a ilustra acest gen de strategie textual-poetică am ales o poezie a lui Dorin Tudoran, publicată în volumul *O zi în natură* (Cartea Românească, 1977):

Semne

1. *Deasupra – cetină verde,*
2. *În dreapta – ochiul de rouă,*
3. *La stînga – umbra în două*
4. *Tăiată – parcă te-aş pierde.*

5. *Deasupra – pasăre albă,*
6. *În faţă – roşu nisip,*
7. *În urmă – tainică salbă;*
8. *Port lacrimi de gheaţă pe chip.*

Aici, *discoeziunea* se încarcă cu o valoare semantică *dublă*: pe de-o parte, de resort declanşator al unor "plimbări inferenţiale" (în termenii cunoscutei metafore a lui Umberto Eco), pe de altă parte, de *semn iconic şi indicial* cu funcţie precisă în procesul articulării sensului contextual, prin capacitatea de a dirija spre *semnificaţiile poetice*, corporalizate în planul expresiei prin relaţii de ordin material (grafic/sonor şi gramatical), aşa cum voi încerca să argumentez.

6.1.1. *Reţeaua gramaticală* a acestui text se caracterizează prin cîteva particularităţi.

Cele opt propoziţii din care este alcătuit poemul sunt distribuite în două enunţuri *asindetice* (coincidente cu cele două strofe) de cîte patru principale *juxtapuse*. Prin urmare, lipsind cu desăvîşire conectivele intraenunţiale şi conectorii interenunţiali, rămîne întreagă libertatea de a *interpreta alăturarea* fie ca relaţie nemarcată gramatical (interpretarea obişnuită), fie ca *semn al rupturii*, al unei *intenţionate fracturări a textului* la nivelul structurii sale gramaticale.

Dacă se efectuează analiza sintactică în interiorul lor, propoziţiile 1, 2, 3, 5, 6 şi 7 evidenţiază o structură identică [Adv. + (v) + GN] cu predicatul de fiecare dată suprimat şi înlocuit cu acelaşi semn grafic: *linia de pauză*. Ea mai apare şi în versul al patrulea ca *semn al întreruperii* lanţului gramatical, la limita dintre propoziţiile 3 şi 4, precum şi ca element ce marchează *discontinuitatea* fluxului grafic/sonor.

Toate trăsăturile menţionate în sintaxa acestui text au aceeaşi valoare simbolico-poetică: *sugestia rupturii*, deplin convergentă cu semnificaţiile ce se vor obţine prin deconstruirea sensului la nivelul semantic al textului.

6.1.2. O dată cu examinarea *reţelei lexico-semantice* şi a *celei referenţiale*, pătrundem în sfera coerenţei.

Observînd lexemele textului, constatăm că seria adverbelor *deasupra, în dreapta, la stînga, în faţă, în urmă* este dublată de seria substantivelor (cu determinant adjectival sau prepoziţional), într-o dispunere simetrică în cele două strofe. Prin funcţionarea deictică a adverbelor şi prin nearticularea substantivelor din grupurile nominale cu rol caracterizant nu se configurează un spaţiu textual determinant, limitat sau particular, ci *o spaţialitate ontică*. Este şi sensul spre care ne conduce căutarea "perechii" lui *deasupra*, absent în text, dar recuperat prin inferenţă analogică, sub presiunea celorlalte cupluri adverbiale. Acest *dedesubt*, nelexicalizat discursiv, la nivelul interpretării poetice devine simbolul teluricului în care se situează *fiinţa* din "parcă te-*aş pierde*" şi "*port* lacrimi de gheaţă pe chip", o fiinţă cuvîntătoare şi sentimentală.

Despre *seria substantivelor* care figurează în centrul grupurilor nominale din dreapta adverbelor voi spune doar că sunt semne ale unui alt "univers" sau ale altei "lumi" decît cea a aparenţei, la care trimit prin sensurile denotative. Descifrarea lor ca simboluri, urme sau mărturii este prefigurată de întreaga sferă polisemantică a cuvîntului ce dă titlul

poeziei, precum şi de forma lui de plural nedeterminat, cu sens generic: *Semne*. Dar o asemenea interpretare a numelor nu se poate face, *pentru cazul în speţă*, decît prin depăşirea limitelor *micro-textului* (=textul poeziei) şi prin extinderea lor la scara *macro-textului*, a ciclului din care face parte poezia. Această exigenţă este reclamată de o constatare simplă: chiar în condiţiile parcurgerii superficiale a volumului, cele mai multe dintre lexemele poemului în discuţie reapar în paginile cărţii. Reluate uneori obsedant, unele se încarcă, cotextual şi contextual, cu noi valori simbolice sau metaforice care, eludate, ar sărăci sau ar deforma sensul poetic global.

Unul dintre cuvinte este *pasăre* din versul (abreviat de acum înainte v.) notat cu 5. Acest substantiv se regăseşte în ciclul *biografie* în numeroase ocurenţe, precum: "pasăre de hîrtie" (p. 15), "să fac din pasăre / cîrtiţă" (p. 16); "Faptele mele cele mai curate / se întorc către mine / ca nişte *păsări de zăpadă*" (p. 28); **Pasăre albă**, instanţă interpelată în poemul cu acelaşi titlu (p. 29), din care transcriu: "Pasăre albă, nici nu te pot recunoaşte / pînă cînd, iertătoare, pe umeri nu-mi laşi / oul de Aur, salvat la un Paşte, / neatins de privirea celor mai ageri arcaşi" şi (pasăre albă) "mă ridic la *tine – rană strălucitoare*"; "păsări de fum / întemeiază anotimpuri nemiloase" (p. 37); "Parcă şoptesti ceva, (...) /şi pe lîngă urechile mele /trec *păsări de gheaţă* (p. 45); "Îmi faci un semn / îl privesc – *pasăre / cu aripi fosforescente:* / peste umerii mei, iubito, / alunecă viitorul nisip al lumii" (p. 47-48); "Aceeaşi distanţă, acelaşi semn – suflet de *pasăre bolnavă*, toamna se ridică spre cer" (p. 65, vezi şi p. 66).

Aparent cea mai neutră şi totuşi esenţială, sintagma *pasăre albă* îşi asociază, prin legături radiale de sens, celelalte sintagme, împreună cu care articulează o *triplă izotopie*: I_1 {pasăre *de gheaţă, de hîrtie, de fum*}, I_2 {pasăre *de zăpadă – rană strălucitoare*, cu aripi *fosforescente*}, I_3 {pasăre *bolnavă; rană* strălucitoare}. În termeni metalingvistici, dimensiunile simbolice corespunzătoare izotopiilor vor fi numite: /fragilitate/, /luminiscenţă/ şi, respectiv, /suferinţă/. Dacă primele două par să trimită spre lumea lucrurilor, spre "natură", prin cea din urmă se produce mişcarea sensului spre domeniul fiinţei, al antroposului.

Un alt cuvînt cu rol focalizant în textul *Semne*-lor este *umbra* (v. 3). Acelaşi efect ambiguizant, amplificat, însă, îl are şi acest cuvînt pentru că, deşi determinat definit în ocurenţa dată, nu permite inferarea unui singur context acceptabil din punct de vedere referenţial. Dimpotrivă, interpretarea rămîne deschisă mai multor posibilităţi, diferitele ipoteze interpretative găsindu-şi suportul în *macro-text*, aşa cum o arată

următoarele pasaje extrase din volum: "Pe cearşaf de scrum /*Umbra* mea o vezi?" (p. 35), "*Umbra* ta apune" (p. 36), "*umbra* podului" (p.38-39), "(...) navighează, ameninţător, *umbrele lucrurilor* – flote de-a pururi pierdute în timp" (p. 58). "/*umbra* lui desenase un rîu, / pe maluri – mirosul de frate". (p. 59). "Fără oprire este această călătorie. Întinde mîna – vei simţi cît de uşor se supune *umbra*" (p. 68), "Chiar *umbra*-ţi e binecuvîntată; / ne destrămăm în voalate cópii" (p. 83); Ceremoniile umbrei (titlu de poem din care citez): "...mişcîndu-şi fără încetare hotarele – *împărăţia umbrei*." (p. 116); "*umbrele* uitate", "*umbre* reci" şi "Şi dacă am afla /ce-a fost de fapt, cu noi / plecată tu ai fi / sau *umbra* mea de-apoi?" (ultimele trei extrase din poezia *Şi dacă...*, p. 122).

Umbra–*întunecime*, umbra–*formă* întunecată a *fiinţei* sau a lucrului, umbra–*semn* slab perceptibil, umbra–*sugestie* a morţii, toate reprezintă semnificaţii inferabile, permise (sau impuse?!) de ocurenţa cuvîntului din *Semne* şi nuanţate, prin ocultare, sau elucidate, de celelalte cotexte menţionate mai sus.

6.1.3. Pentru *lectura coerentă* a poemului şi consonantă cu observaţiile de pînă aici, sintagma "*umbra în două tăiată*" deţine rolul-cheie: ea aduce la suprafaţa textului motivul său fundamental, *frîngerea* sau *scindarea*. Dar, din cauza ambiguităţii sensului expresiei "umbra", *obiectul* rupturii rămîne nedeterminat, chiar dacă îl asociem dimensiunii *antropos*, fiindcă interpretarea poate actualiza liber, fără indicii contextuale, oricare alternativă: umbra *mea* ca alteritate a sinelui ("umbra-pereche", p. 99), umbra *ta* (a iubitei sau a altei fiinţe), evocate textual prin forma pronominală *te*, cu funcţie semantică dublă: de interlocutor imaginar şi obiect al temerii.

Cu cea de-a doua strofă, coerenţa poetică pe *izotopia* "frîngere" creşte, dacă în cursul lecturii se activează şi marca /discontinuitate/ din structura semică a cuvintelor *nisip* (v. 6) şi *salbă* (v. 7).

Din probabilă şi neliniştitoare ("*parcă* te-*aş* pierde", v. 4), absenţa prin separare ("umbra / în două tăiată") devine o certitudine ("*Port* lacrimi de gheaţă pe chip"). Acest ultim vers exprimă, esenţializat, starea consecutivă scindării, pierderii umbrei-perechi: acceptarea, cu durere şi voluptate, a destinului[1]. Ca simbol al suferinţei şi al înfrîngerii, imaginea

[1] Se poate observa că sensul acestui text poetic se articulează pe o schemă argumentativă entimemică, de "silogism eliptic", cu concluzia deductibilă inferenţial. La baza ipotezei

unor *podoabe bizare* traversează macro-textul poetic, de la *Semne* ("*Port lacrimi* de gheaţă pe chip"), la *Pasăre albă* (*port sălbă* / de dinţi însîngeraţi – stranii lucori") şi la *Scrisoare* ("pe tîmplă-mi – obosit altar – / *port raza lunii* totdeauna frîntă").

Drapat în haloul vag, aluziv, al unui *discurs sincopat*, cu o sintaxă ritmic fracturată, motivul central al *rupturii* dobîndeşte în *Semne* un relief aparte şi rezonanţe poetice multiple. Eul poetic nu se salvează prin retragere într-un spaţiu interstiţial, mediator şi protector, ci îşi asumă întreagă ruptura, despărţirea, ca perpetuă sfîşiere tragică între două incertitudini, ameninţări sau ratări.

Fără a abuza de mijloace retorice dintre cele mai frapante cum ar fi, de pildă, construcţia oximoronică – rezultat al unei strategii agresive prin care ordinea limbajului şi cea a faptelor este deopotrivă corodată prin radicalizare[2] – Dorin Tudoran, autorul ciclurilor *Biografie* şi *Levitaţie întreruptă* ale volumului **O zi în natură**, creează stări şi provoacă sentimente de mare tensiune.

În *Semne*, ca în toate poemele sale, sensul prinde contur prin continua glisare a rostitului spre subînţeles, prin tentaculare, extinse şi ascunse raporturi semantice de a căror interpretare depinde înţelegerea actului poetic particular, propria lui coerenţă.

6.2. Densitatea sensului în discursul poetic comprimat: TREI FEŢE de Lucian Blaga.

Argumentele metateoretice cele mai convingătoare şi mai adecvate pentru abordarea *textului poetic* prin instrumentele *teoriei verbale a textului* le-am găsit în studiul coserian, de o remarcabilă densitate ideatică şi altitudine conceptuală, intitulat *Tesis sobre el tema «Lenguaje y Poesia»* (1979). Cu autoritatea savantului, Eugen Coseriu îşi susţine aici una dintre tezele sale fundamentale, anume că limbajul poetic nu este un uz lingvistic, între altele, ci este limbajul însuşi, adică "realizarea tuturor posibilităţilor limbajului ca atare" (cf. 1979, 182). Prin acest mod de a concepe legătura intimă dintre limbaj, în general, şi poezie, în particular, se justifică în gîndirea autorului libertatea, mergînd pînă la necesitate, de a pune analiza *discursurilor poetice*

---

interpretative se află presupoziţia sau "topos"-ul: "dacă ai lacrimi pe faţă, atunci înseamnă că suferi".

[2] Cf. Marc Bonhomme, *Le calcul sémantico-pragmatique en rhétorique: le cas de l'oxymore*, în vol. *Modèles de discours: recherches actuelles en Suisse romande* (ed. Christian Rubattel), Berne, Peter Lang, 1989, p. 279-302.

în serviciul *teoriei lingvistice a textului*.

Considerat modalitatea supericară a lingvisticului, textul este singurul "mediu" în care actualizarea şi fertilizarea tuturor relaţiilor de sens, de orice tip, pot avea loc. În perfectă congruenţă cu ideea menţionată, Coseriu susţine că: "toate «efectele» unui text rezultă din textul însuşi (incluzînd contextele sale), prin relaţii semantice actualizate" (1979, 183) şi că valoarea textelor literare ca modele pentru lingvistica textului este indubitabilă, datorită faptului că tocmai acest tip de text este cel mai bogat din punct de vedere funcţional în raport cu toate celelalte tipuri textuale.

Găsim, în aceste aserţiuni, argumente solide în favoarea opţiunii pentru un text poetic supus în continuare unei examinări complexe în toate articulaţiile sale sintactice, semantice şi retorice. Scopul cel mai important al întregului demers va fi acela de a pune în lumină, prin mijloacele analizei lingvistice textuale, sensuri şi semnificaţii poetice, "ascunse" privirii superficiale, incapabile să descopere densitatea sensului, dincolo de expresia lui condensată.

Refăcînd parcursul interpretării, pe urmele etapelor esenţiale care au condus la comentariul ce urmează, cititorul acestor pagini va căuta, la rîndul său, o motivare a actului decizional iniţial, răspunzător pentru alegerea poeziei *Trei feţe* de Lucian Blaga ca obiect particular al exegezei. La întrebarea: de ce tocmai *acest* text, voi răspunde prin următoarele observaţii preliminare:

(i) textul are o configuraţie lexico-sintactică emergentă, uşor de sesizat;

(ii) provoacă imediat la lectură o "reacţie intuitivă de comprimare";

(iii) prin discrepanţa dintre structura (sintaxa) evident poetică şi conţinutul (semantica) aparent filosofic(ă), meditativ(ă), textul induce în cititor o dilemă interpretativă legată de statutul său tipologic textual.

Reproduc în continuare poemul:

Trei feţe

1. *Copilul rîde:*
2. "*Înţelepciunea şi iubirea mea e jocul*!"
3. *Tînărul cîntă:*
4. "*Jocul şi-nţelepciunea mea-i iubirea*!"
5. *Bătrînul tace:*
6. "*Iubirea şi jocul meu e-nţelepciunea*!"

6.2.1. Constatăm cu uşurinţă că la nivel *lexical* textul se caracterizează prin *concentrarea vocabularului său*, consecinţă a raportului cantitativ dintre totalitatea unităţilor lexicale, în număr de 12, şi totalitatea *cuvintelor ocurente* în text, în număr de 24, un raport de ½. Pe de altă parte, cele 12 unităţi lexicale pot fi repartizate în patru serii de cîte trei elemente, ultimele două multiplicate cu trei – numărul apariţiilor lor în text – astfel:

S_1 copilul	tînărul	bătrînul
S_2 rîde	cîntă	tace
S_3 jocul	iubirea	înţelepciunea } x 3
S_4 meu/mea	este	şi } x 3

Primele trei serii conţin, toate, marca semantică/UMAN/, specificată, respectiv, prin /existenţă/, /acţiune/, /atribut uman/. Prin posesivul *meu* din S_4, marca /UMAN/ este fortificată exponenţial, aît datorită statutului său deictic (implicînd un referent locutor), cît şi relaţiei sale codesignative cu fiecare nume generic din prima serie.

Să mai observăm că lexemele *joc*, *iubire*, *înţelepciune* intră într-un mecanism de recurenţă strictă; în plan textual, această reluare funcţionează ca factor de coeziune.

6.2.2. În dimensiunea *sintactică*, distincţia dintre aspectele frazale cu implicaţii poetice şi cele macro-structurale, aparţinînd sintaxei compoziţionale, trebuie efectuată în plan analitic.

Propoziţiile 1–3–5, coincidente cu versurile astfel notate, sunt propoziţii simple, asertive, la pers. a III-a, cu structură aparent narativă (Nume + Vb activ).

Propoziţiile 2–4–6, coincidente cu versurile notate astfel, sunt propoziţii cu predicat nominal definiţional, ale cărui identificări sunt, succesiv, relativizate prin locutorul implicat în forma de pers. I a *posesivului*, locutor diferit pentru fiecare enunţ în parte.

Am relevat, astfel, o dublă simetrie a structurii sintactice la nivel frazal, căreia i se adaugă o a treia simetrie realizată, cum se va vedea, în planul celor trei *secvenţe textuale* alcătuite din cupluri de propoziţii asindetice (1–2, 3–4, 5–6).

În fiecare secvenţă întîlnim aceleaşi mărci ale vorbirii directe – două puncte şi ghilimele – care, în mod obişnuit, într-un context precum cel dat, presupun existenţa unui verb *dicendi*. Deşi *suprimat în expresie*,

un asemenea verb al vorbirii este, strict sintactic, recuperabil în structura de adîncime, tocmai sub presiunea semnelor grafice convenţionale ale discursului direct.

Pe de altă parte, în interiorul fiecărei secvenţe, construite cu material lexical doar parţial diferit, se produce o *relaţie cataforică*, simetric realizată şi cu efecte similare. Schema generală a relaţiei de tip cataforic[3] cuprinde o *expresie indicială* (sau în întrebinţare indicială), al cărei referent poate fi identificat doar într-un context lingvistic corelativ, numit *subsecvent*. În textul nostru, cele trei catafore din secvenţele 1–2, 3–4, 5–6 prezintă acelaşi fenomen de *suprimare* a *semnificantului*, de astă dată în punctul cataforicului unde, prin eliminarea din lanţ a unui demonstrativ neutru ca *asta, aceasta* sau a unei expresii ca *ceea ce urmează, în felul următor* etc., poziţia indicială rămîne vidă. Efectul imediat al acestor suprimări este "o reacţie a comprimării", chiar dacă suprimările sunt recuperabile atît în cazul verbului vorbirii cît şi în cel al expresiei indiciale.

În secvenţele de care ne-am ocupat remarcăm şi existenţa unei mărci (persoana întîi din *meu, mea*) specifice locutorului şi, implicit, unui act interlocutiv. Cu toate acestea, absenţa receptorului textual şi inexistenţa vreunui indiciu de transformare posibilă a vorbitorului în interlocutor – condiţie esenţială a oricărui dialog – interzic calificarea secvenţelor drept componente ale unui schimb dialogal. Această constatare este accentuată şi de absenţa legăturilor de tip coeziv (conectori, coreferinţă etc.) *între secvenţe*, atît ca ipotetice replici ale unui discurs dialogic, cît şi ca părţi ale textului propriu-zis. Ţinînd seama de toate aceste rezultate analitice, pot fi interpretate drept "cugetări sonorizate" ale unor protagonişti izolaţi din punct de vedere comunicativ, iar textul, o juxtapunere de solilocvii.

Dacă suprimările contribuie la comprimarea expresiei verbale, unele dintre *simetrii*, atît de numeroase şi diverse, au un rol decisiv în configurarea acestui text şi în globalizarea sensului său. Toate mecanismele sintactice, ca şi fenomenele lexicale consemnate determină, conjugate, o structură textuală de maximă concentrare.

6.2.3. Dar, în ipoteza interpretativă pe care o propun, efectul de

[3] Pentru analiza *cataforei* am recurs la cartea lui Marek Kesik *La cataphore*, PUF, Paris, 1989, de unde citãm în continuare: "Catafora poate fi deci redefinită ca o relaţie nonstructurală a unei expresii indiciale (eventual cu semnificant zero) cu (o parte din) contextul lingvistic subsecvent, astfel încît acest context permite (şi este necesar la) identificarea referentului expresiei indiciale" (cf. p. 56).

comprimare este *şi rezultatul unei anumite configuraţii semantice* pe care se edifică textul poetic *Trei feţe*, prefigurînd un univers focalizat în exclusivitate în zona umanului, fluidificat însă, cum se va vedea, printr-o dialectică a *identităţii–alterităţii*, a *multiplului în unic*, a *devenirii prin stare*.

Analiza semantică a textului este în măsură să furnizeze suficiente elemente pentru a susţine această ipoteză de lectură.

Mai întîi, impresia că ne aflăm în faţa unui (micro-)univers semantic esenţial, decupat de poet printr-un discurs de maximă concentrare, îşi găseşte suportul în rezultatele analitice ale *conţinutului textual*. Acesta se caracterizează printr-un număr *redus* de mărci semantice care, reiterate în unităţi lexicale distincte, configurează textul sub specia *izotopiei*. Filtrarea mărcilor semantice din componenţa cuvintelor textului se produce în cursul interpretării sensului discursiv, prin selectarea semelor *relevante*, paralel cu "narcotizarea" altora, sub presiunea ansamblului textual. Procedee analitice obişnuite pot da seama de prezenţa, în *Trei feţe*, a unui conţinut semic investit prin mărcile: + UMAN, +EXISTENŢĂ, +MANIFESTARE, +EXPERIENŢĂ, constituite într-o ierarhie de seme contextuale dominate de marca /UMAN/.

Pe de altă parte, constatăm că textul manifestă, pe toată durata lui, o dublă izotopie prin conjuncţia sincretică a două conţinuturi disjuncte, *natural-biologic* vs *cultural*, articulate pe aceeaşi dimensiune a umanului.

Să reluăm cuvintele de bază din *Trei feţe* şi să le urmărim în relaţiile de *sens textual* în care sunt angajate. Pentru a face mai evidente relaţiile, voi recurge la următoarea diagramă:

Serii sintagm. / Serii paradigm.	S^1	S^2	S^3
S_1	copil = a^1_1	tînăr = a^2_1	bătrîn = a^3_1
S_2	rîde = a^1_2	cîntă = a^2_2	tace = a^3_2
S_3	joc = a^1_3	iubire = a^2_3	înţelepciune= a^3_3

În acest fel, devine limpede angajarea fiecărui cuvînt într-o dublă reţea de sens. Elementele din seriile S_1, S_2 sau S_3 se caracterizează, fiecare în parte, nu numai prin relaţia semantică ce le asociază, ci şi prin identitate funcţională şi poziţională în enunţ.

Este uşor de sesizat că în S_1 cele trei cuvinte articulează axa

semantică /vîrstă/. În S_2, în schimb, în compoziţia semantică a termenilor, marca /manifestare/ (sau /exprimare/), din structura lui *rîde* şi *cîntă*, devine /comunicare/, prin reverberaţia oximoronică a mărcii (– vorbire/ sau / – exprimare) din *tăcea*. În S_3 ultima unitate lexicală, *înţelepciune*, este aceea a cărei semnificaţie determină axa semantică /+cunoaştere/, activată apoi şi în spectrul componenţial al lui *joc* şi *iubire*, printr-o legătură metonimică contextuală.

În termeni metasemantici, cuvintele *joc*[4], *iubire*[5], *înţelepciune*[6] articulează dimensiunea /cunoaştere/, prin următoarele trei mărci: /ludic/, /poetic/, /filosofic/, care, tocmai prin punerea în raport de echivalenţă, introduc o nouă izotopie în planul discursiv/textual.

Foarte schematic, rezultatele analizei semantice s-ar putea reprezenta astfel:

Serii sintagm. / Serii paradigm.	S^1	S^2	S^3	Articulaţiile şi axele semantice
S_1	a^1_1	a^2_1	a^3_1	continuitate vs discontinuitate *existenţă*
S_2	a^1_2	a^2_2	a^3_2	exprimare vs reprimare *comunicare*
S_3	a^1_3	a^2_3	a^3_3	ludic vs poetic vs filosofic *cunoaştere*

[4] În "Preliminariile" sale la cartea lui Johan Huizinga, *Homo ludens* (Bucureşti, Editura Univers, 1977), Gabriel Liiceanu vede în joc nu doar "o experienţă cu hotare ferme", ci mai curînd "o dimensiune a existenţei, o realitate care debordează graniţele copilăriei, invadînd, ca o figură a cărei esenţă ne scapă deocamdată, întreaga regiune a fiinţei umane" (p. 6).

[5] Relaţia dintre actul poetic şi cel ludic este formulată în următorii termeni de Huizinga (op. cit., p. 197): "*Poiesis* este o funcţie ludică. Ea se desfăşoară într-un spaţiu de joc al minţii într-o lume proprie pe care şi-o crează mintea, o lume în care lucrurile au alt chip decît în "viaţa obişnuită" şi sînt legate între ele prin alte legături decît prin cele logice".

[6] Nici înţelepciunea nu este străină de cunoaşterea ludică şi de cea poetică, aşa cum remarcă acelaşi cercetător, Johan Huizinga, constatînd că "uniformitatea culturii arhaice reiese din competiţiile pe tărîmul cunoştinţelor şi al înţelepciunii" (p. 179) şi că "iubitorul de înţelepciune, începînd din cele mai vechi timpuri şi pînă la ultimii sofişti şi retori, apare ca un luptător tipic" (p. 193).

Săgeţile marchează existenţa relaţiilor de sens dintre elemente, iar orientarea lor exprimă direcţia în care se produce presiunea semantică de la un cuvînt la altul. Se poate observa cum reţeaua complexă de legături, directe şi indirecte, contribuie la coerenţa textului, la "descoperirea" semnificaţiei lui globale.

6.2.4. Este momentul reîntoarcerii la titlul poeziei, al cărui sens nu ne-a preocupat pînă aici, în mod deliberat. Examinîndu-l *acum*, constatăm că există cel puţin două posibilităţi de interpretare, determinate de punctul focal sau de accentul tematic al sintagmei, fie pe centrul său nominal, *feţe*, fie pe determinantul adjectival *trei* (reprezentînd o accentuare forţată, neconformă cu natura ritmică a limbii romîne).

Alternativa accentuării celui dintîi cuvînt din sintagmă conduce la o interpretare a textului îndepărtată de macrotopicul sau semnificaţia lui globală. Dimpotrivă, accentuarea substantivului "feţe", cu sensul de *formă aparentă*, atenuează tentaţia partiţiei prin "trei" şi este convergentă cu ideea unei perpetue sincronizări a "vîrstelor" în devenirea lumii umane. Pentru această interpretare pledează toate aspectele verbale textuale, de la sensul formelor gramaticale (prezentul absolut al verbelor, sensul generic al articulării definite), pînă la sincretismele semantice şi simetriile compoziţionale.

6.2.5. În semnificaţia globală a poemului, *Homo ludens*, *Homo loquens* şi *Homo sapiens* nu reprezintă *trei* entităţi distincte, ci trei "*măşti*", componente fundamentale ale *fiinţei culturale* unice, indivizibile, în perpetua sa pendulare între cunoaşterea primordială, prin joc, şi comunicarea fundamentală, prin tăcere.

7. FUNCȚII TEXTUALE ALE PARADOXULUI ÎN DISCURSUL CRITIC LITERAR

"Tu nu-nțelegi că *albul* în desime e *negru* împărat?"

(N. Stănescu)

"*Distrugînd*, poetul *construiește*, însă"

(Ion Pop, *Poezia unei generații*)

7.1. "Obsesia epistemologică", ce pare să domine gîndirea filosofică contemporană, se resimte și în efortul obstinat de a focaliza reflecția spre acea zonă în care înseși *modalitățile* cunoașterii, legile înțelegerii și ale rațiunii umane devin obiectul interogației. Într-un asemenea perimetru intelectual se înscrie aspirația oamenilor de știință de "a filosofa", de a scruta de la altitudinea unei viziuni teoretice cuprinzătoare, fiecare domeniu, fiecare disciplină sau ansamblu de discipline înrudite, spre a conchide asupra *valorii*, pentru spiritul uman, a uneia sau alteia dintre teoriile elaborate, spre a le aprecia validitatea.

Dar cînd logicianul, matematicianul ori fizicianul s-au aplecat asupra teoremelor formulate în propriile lor domenii, s-au găsit deodată în fața unor situații stranii, constatînd că, de pildă, "geometriile lui Euclid, Lobacevski și Riemann sunt la fel de îndreptățite, deși teoremele uneia contrazic teoremele celorlalte" (Moisil, 1979, 114), că "dacă aritmetica este noncontradictorie, această noncontradicție nu se poate dovedi" (paradoxul lui Gödel), sau că pînă și categoriile algebrice "sînt viciate de un alt paradox: cel al lui Russell" (*idem*, 115).

Descoperirea unor asemenea situații paradoxale a avut ca efect imediat, dar nu general, afișarea unei atitudini sceptice, de neîncredere în posibilitățile cunoașterii științifice, iar drept consecință practică, deplasarea situațiilor de acest fel într-o arie periferică a cercetării[1].

[1] Există orientări sau metode științifice care, nu din scepticism, ci dintr-o acută nevoie de rigoare și exactitate, resping paradoxurile, așa cum se întîmplă cînd "the traditional (via Russell) aproach invited us to limit our area of investigation in order to avoid paradoxes" (Marcus, 1982, 161) sau cînd "the theory of formal systems and any axiomatic-deductive

Asistăm însă, în ultimele decenii, la o radicală modificare de optică în teoriile asupra ştiinţelor[2], atît în cele interesate de *ştiinţele empirico-analitice*, cît şi în *cele praxiologice* şi, mai cu seamă, în *ştiinţele istorico-hermeneutice*. În baza unei noi *conştiinţe de sine* a tuturor acestor ştiinţe, o *conştiinţă scientistă*, apar teorii şi direcţii noi care acceptă paradoxurile nu doar ca pe nişte fenomene cognitive inevitabile în anumite circumstanţe, ci ca veritabili fermenţi ai activităţii umane de cunoaştere, meniţi să asigure echilibrul dintre nevoia de omogenizare şi cea de eterogenizare[3].

7.1.1. Cea dintîi, recunoscînd existenţa paradoxului, pretinde soluţionarea lui, deci eliminarea contradicţiei prin efectuarea unor schimbări adecvate în procedura de raţionare, prin abolirea sau restrîngerea uneia dintre presupunerile sau regulile, în egală măsură plauzibile (cf. Carnap, 1972, 188), care au generat *concluzii incompatibile*. În acest caz, cercetarea logică se situează la nivelul teoriei (al metalogicii), luîndu-se în discuţie unele dintre principiile, legile sau postulatele ei de bază. Aşa s-a procedat, de pildă, după ce Russell a remarcat caracterul paradoxal al situaţiei la care se poate ajunge în teoria logică a denotării, dacă se aplică *principiul substitutivităţii* în cadrul

---

approach try to marginalize paradoxes and to make us that within some boundaries they will never appear" (*idem*, 161).

[2] Perspicacitatea intelectuală a lui Gr. C. Moisil, grefată pe o inteligenţă de o mare mobilitate, deschisă, anticipativă, i-a permis să atragă atenţia asupra daunelor practice şi morale ale "filosofării" sceptice, sterile în meditaţia matematică actuală, inaptă *deocamdată* să soluţioneze anumite constatări paradoxale. El avea convingerea că, fără-ndoială, "Cîndva, filosofia va şti să-i explice (matematicianului) pluralismul geometric" (cf. *Ştiinţă şi umanism*, Ed. Junimea, Iaşi,1979, 117). O atitudine epistemologică asemănătoare se conturează şi în lucrarea lui Raymond L. Wilder, *Mathematics as a Cultural Sistem*, 1981, în care se insistă asupra relativităţii rigorii matematice; caracterul relativ este generat de existenţa unor *norme culturale*, istoric determinate, de care depinde acceptarea (sau respingerea) unor probe în matematică (cf. 1981, 40-41).

[3] Este ideea pe care profesorul Solomon Marcus a exprimat-o în conferinţa *Tipuri de înţelegere* ţinută la Cluj-Napoca în 12 apr. 1983. A. Fraenkel, *Le problème des antinomies et ses dévelopements récents*, 1939 (apud Dumitriu, 1944, 13), făcea următoarea aserţiune: "Este incontestabil că aceste contradicţii - numite **antinomii** sau **paradoxe** – întîlnite de spiritul omenesc, fie ele în contactul cu natura, sau nu, au exercitat influenţa cea mai fecundă asupra logicii şi teoriei cunoaşterii". Aceeaşi valoare de "stimulent al cercetării" îi acordă paradoxului şi matematicianul R. L. Wilder (cf. nota anterioară).

relaţiei de denumire[4]. Dar, în timp ce sarcina investigaţiei teoretice este de "a descoperi consecinţele la care duce fiecare dintre soluţii şi, în special, ce anume moduri obişnuite şi plauzibile de exprimare sau deducţie sacrifică fiecare dintre ele", în schimb, "pe care dintre soluţii o alegem pentru construirea unui sistem de limbaj este, în ultimă instanţă, o *chestiune de decizie practică*" (s.n. – C.V.; cf. Carnap, 1972, 188).

Două idei din pasajul citat ni se par demne de remarcat din perspectiva conduitei ştiinţifice la care aderăm. Cea dintîi priveşte oportunitatea distincţiei dintre aspectul teoretic şi cel practic al cercetării, ultimul fiind conceput ca o *aplicare selectivă a principiilor* în vederea construirii *limbajului*. În baza acestei distincţii, considerăm indicată departajarea *paradoxurilor* logicii (în sensul situaţiilor contradictorii ivite prin confruntarea teoriilor logice) de *paradoxurile* logice (cele aparţinînd *limbajului* şi evitabile prin adecvarea sau rafinarea regulilor de funcţionare sintactico-semantică a acestuia). Cea de-a doua idee care se poate extrage din consideraţiile lui Carnap conduce spre concluzia că *cercetarea cu caracter aplicativ* prin natura ei este supusă, chiar şi în cele mai "rigide" domenii ştiinţifice, unor *condiţii pragmatice;* este o idee pe care tot mai numeroşi oameni de ştiinţă o acceptă.

Paradoxurile logice (fie ele ale unui *limbaj* logic construit sau cele detectabile, prin mijloace logice, în limbile naturale) derivă din posibilitatea asertării unor propoziţii susceptibile de a primi, concomitent, cele două valori de adevăr: *adevărat* şi *fals*[5]. Cercetarea acestor paradoxuri a avut consecinţe pe care le-am grupa în două categorii de "reacţii": una preponderent metodologică, operaţională, iar cealaltă teoretică, filosofică, propunînd ipoteze pentru o explicaţie cauzală a fenomenului.

În categoria "reacţiilor" metodologice s-a concretizat, pe de-o parte, atitudinea rezistentă, "ostilă" paradoxului, canalizată în direcţia modificării procedurilor din construcţie a limbajului sau a unora dintre

---

[4] Cf. Rudolf Carnap, *Semnificaţie şi necesitate* (trad. în l. rom.), Ed. Dacia, Cluj, 1972, 185-197, pentru examinarea *antinomiei relaţiei de denumire* şi a soluţiilor propuse de logicieni în scopul evitării contradicţiei.

[5] "Un paradox logic se compune –lăsînd la o parte raţionamentul care-l dovedeşte – dintr-o propoziţie p, admisă ipotetic şi din propoziţia contradictorie ei, ~p, admisă necesar. {...}. Aşadar, un paradox logic se înfăţişează sub forma unei conjuncţii logice, p. ~p, care calcă tocmai principiul contradicţiei: o propoziţie nu poate să fie adevărată şi în acelaşi timp falsă" (Dumitriu, 1944, 63).

regulile acestuia (aşa cum procedează, de exemplu, Vasiliu[6]), în scopul *evitării* propoziţiilor paradoxale, pe de altă parte atitudinea opusă, de acceptare a enunţurilor în care cele două valori de adevăr coexistă. Pentru ca asemenea propoziţii să poată fi cuprinse şi descrise cu ajutorul unui limbaj adecvat, s-a construit tipul de *logică antinomică*[7].

În planul tentativelor teoretice s-a considerat că, adeseori, paradoxurile sunt determinate fie de incongruenţa dintre statutul logic (adevărat sau fals) al enunţurilor şi rezultatele verificării lor prin mijloace extralogice (cf. W. V. Quine, *The Ways of Paradox and Other Essays*, apud Golopenţia, 1971, 87), fie, dintr-o optică mai cuprinzătoare, de apartenenţa celor două aspecte contradictorii la *două niveluri diferite* ale cunoaşterii, comunicării, realităţii sau ale comportamentului (cf. Marcus, 1982, 158-159)[8]. *Codul social, cel mitologic* (cf. Golopenţia, 1971, 87) sau *cel cultural* reprezintă tot atîtea posibilităţi extralogice prin care categorii logice sunt transgresate, încălcîndu-se principiul (restricţia) fundamental(ă): *sau adevărat, sau fals.*

Şi astfel, tot ceea ce fusese cîndva "izgonit" din teritoriul logicii formale, ca incompatibil cu propriile sale permise, pare să-şi dobîndească acum un loc legitim în cadrul ei.

7.1.2. Cel de-al doilea domeniu amintit, *poezia*, a devenit în înfăţişarea ei actuală "mediul natural" al expresiilor paradoxale[9], fiindcă "Iscusirea gîndului poetic este de a face să *fie*, o clipă, imposibilul"

---

[6] Studiul lui Emanuel Vasiliu (1970), urmărind aspectele lingvistice ale paradoxurilor semantice de tipul lui "Liar" ("paradoxul mincinosului") din limbile naturale, reprezintă o perfectă ilustrare a încercării de a soluţiona un *paradox logic* (al limbajului) "on the ground of an adequately constructed grammar" (54).

[7] Cf. A. Asegno, Tamburino, *Logic of Antinomies*, în "Notre-Dame Journal of Formal Logic", XVI, 1975, 1.

[8] Analiza propusă de Marcus (12982), din perspectiva dimensiunilor semiotice (sintactică, semantică şi pragmatică), proiectează o deschidere necesară asupra problematicii paradoxului, căruia îi stabileşte un sens distinct faţă de *antinomie*, considerată drept o formă particulară a celui dintîi.

[9] Leech (1974, 43), menţionează că, într-un context în care rolul major al limbajului este acela de a "reduce experienţa la ordine" prin constrîngerile limbii, poetul este cel destinat "să dezlege şirul", tulburînd ordinea. "It is in this context that the 'irrational' or 'counterlogical' character of poetry becomes explicable". Şi în alte domenii decît cel poetic, domenii precum artele spectaculare sau viaţa diplomatică, paradoxurile se manifestă în mod firesc, ceea ce pretinde un efort de a le controla şi a le manipula (cf. Marcus, 1982, 161-162).

(Noica, 1973, 62). Exacerbînd un asemenea crez filosofico-estetic, lirica modernă evoluează spre o închidere în ea însăşi, prin tentativa de a-şi construi o realitate potenţială proprie, neidentică cu realitatea extraliterară, opusă chiar ei, aspirînd astfel spre revelarea adevăratei structuri a fiinţei umane, dincolo de aspectul fenomenal şi de ideologiile sale (cf. Groeben, 1978, 205). Limbajul liric se încifrează tot mai mult, cultivînd polisemantismul deliberat, ambiguitatea întreţinută prin autonomizarea simbolurilor, şi tinde astfel spre propria sa artificializare.

În starea actuală a limbajului poetic se reflectă cel mai acut acea tendinţă a omului, în genere, de a încălca sau de a nega constrîngerile impuse de un limbaj-copie fidelă a realităţii, atît printr-o distanţare voită de "sacrosancta ei obiectivitate", cît şi prin încercarea de "a desfigura semnele" (cf. Grupul μ , 1974, 182). Distanţarea sau separarea de realitatea cunoscută se manifestă verbal prin expresii retorice denumite, cu un termen generic, *metalogisme,* din al căror domeniu fac parte vechile "«figuri de gîndire» care modifică valoarea logică a frazei şi care nu sînt, în consecinţă, supuse restricţiilor lingvistice" (Grupul μ , 1974, 42-43). Ele "pot modifica viziunea noastră asupra lucrurilor, dar nu afectează lexicul" şi "pretind recunoaşterea *referentului* pentru a putea contrazice posibila descriere fidelă a acestuia" (*idem,* 185).

7.2. În categoria metalogismelor se înscrie, ca figură sau expresie verbală intenţională, şi *paradoxul.*

(i) Conform tradiţiei retorice, paradoxul este definit de Pierre Fontanier (1977, 117) ca "un artificiu de limbaj prin care ideile şi cuvintele care sunt, în mod obişnuit, opuse şi în contradicţie unele cu altele, sunt reunite şi combinate în aşa fel încît, deşi par a se respinge şi a se exclude reciproc, uimesc prin cel mai surprinzător acord, generînd cel mai adevărat, cel mai profund, cel mai intens înţeles". Pentru acelaşi autor, frumuseţea expresiilor paradoxale "constă în justeţea ideilor care apropie elementele contrare. Fără această justeţe (...) n-am avea decît o pură galimaţie, o stranie şi monstruoasă împerechere de cuvinte nepotrivite, goale de sens sau în contra-sens" (*idem,* 120). Pe aceeaşi linie se înscrie şi explicaţia dată paradoxului în *Mică enciclopedie a figurilor de stil* de Gh. N. Dragomirescu (1973, 171): "figură prin care se enunţă ca adevărată o idee aparent contrară adevărului sau opiniei comune".

(ii) Influenţat de o optică generativistă, Todorov (1966) recurge la conceptul de *anomalie semantică* (corespondent al celui de

agramaticalitate din plan sintactic) în tentativa de a grupa diferitele posibilităţi de violare a codului semantic al limbii, anomalii prezente mai frecvent în limbajul poetic. Circumscris *anomaliilor semantice logice* (ca o clasă distinctă faţă de cea a anomaliilor semantice combinatorii şi de aceea a anomaliilor semantice referenţiale şi antropologice), *paradoxul* retoric este considerat de autor drept un *simulacru de propoziţie contradictorie*, atîta timp cît aceasta din urmă este înţeleasă în sensul strict logic al termenului. Conservînd forma unor expresii contradictorii (false, deci, pentru toţi denotaţii fiecărei propoziţii), construite cu antonime, paradoxurile ca figuri opun, adesea, categorii semantice care nu provin din acelaşi decupaj noţional (cf. Todorov, 1966, 113).

Să reţinem că, pentru toţi autorii menţionaţi pînă aici, paradoxul retoric nu se suprapune întru totul celui logic; *caracterul aparent* – în cazul paradoxului retoric – *al contradicţiei* dintre propoziţiile corelate (coordonate sau echivalate) sau dintre termenii convertibili, printr-o transformare, în propoziţii ale aceleiaşi fraze ar constitui, prin urmare, factorul discriminator.

(iii) Într-o viziune originală şi modernă în care reprezentarea structurală a limbii, conform ierarhiei nivelurilor sale de articulaţie, este dominată de perspectiva *semnului*, grupul de la Liège (cf. Grupul μ, 1974) propune o nouă interpretare a *procedeelor retorice*. Fiind considerate drept rezultate ale unor modificări (= metabole), ele sunt descrise printr-un set redus de operaţii fundamentale[10] asupra limbajului, la toate nivelurile acestuia, ceea ce permite autorilor ca analiza lor să depăşească limitele stricte ale codului (= "langue"), pentru a putea aspira la conturarea unei retorici a povestirii, a alteia a interlocutorilor, adăugate "clasicei" retorici a figurilor limbajului.

Din tabloul general al figurilor retorice (*idem*, 64-65) se pot deduce cîteva dintre caracteristicile de bază ale *paradoxului*. Acesta aparţine metalogismelor (cf. supra, 7.1.2.) şi se obţine prin operaţia de *suprimare-adjoncţiune negativă* efectuată asupra *referentului* şi / sau a *contextului*, pentru a produce modificări de conţinut în perceperea stărilor în fapt. Într-un paradox, deci, "nu e vorba de o simplă substituţie de semne, ci de o suprimare prin intermediul limbajului a unor elemente ale realului care *nu trebuie văzute*", procedură prin care se creează impresia

[10] Cele patru operaţii de bază sunt: *suprimare, adjoncţiune, suprimare-adjoncţiune, permutare* (cf. Grupul μ, 1974, 59-65).

B.C.U. „M. EMINESCU" IAŞI

"că lucrurile nu sînt ceea ce sînt, că operaţia lingvistică nu priveşte limbajul" (*idem*, 214) decît în limita capacităţii lui de oglindire a adevărului. Protocolul "care stabileşte adevărul faptelor, pe care metalogismul (şi implicit paradoxul - precizarea mea, C.V.) îl contestă" este "o construcţie *a posteriori* care face ca metalogismul să apară ca o dezmînţire a adevărului-corespondenţă" (*idem*, 196-197). Să mai adăugăm o ultimă remarcă deloc lipsită de importanţă: "metalogismul trebuie să conţină cel puţin un circumstanţial egocentric, ceea ce înseamnă a recunoaşte că nu există decît metalogisme ale particularului" (*idem*, 185).

Pentru a conchide asupra contribuţiei originale a *Retoricii generale* în problema *paradoxului*, trebuie relevată atît ideea deplasării discuţiei, conform *domeniului de alterare*, în sfera relaţiei cu *contextul şi/sau referentul*, cît şi introducerea caracterului *circumstanţial* ca o trăsătură ontologică (cf. *idem*, 199) pertinentă a categoriei în discuţie.

(iv) Nu mă voi interoga, în continuare, asupra *formelor logice de bază* cu care ar putea fi asimilate diversele structuri verbale paradoxale (deşi chestiunea ar fi dintre cele mai interesante), după cum nu mă voi întreba nici despre existenţa (sau inexistenţa?) paradoxurilor logice, despre natura lor *logică* sau *paralogică* (aşa cum demonstrează Dumitriu, 1944). Voi spune doar că, din punct de vedere *retoric* (care, în ce mă priveşte, reprezintă punctul de vedere al *text-discursului)*, p a r a d o x u l este *acea expresie verbală ce se obţine printr-o operaţie de neutralizare a unei incompatibilităţi propoziţionale (asertive)*, neutralizare acceptată *doar în condiţii (= limite) contextuale (= enunţiative) particulare, date (= cunoscute)*.

Fără a intra acum în detaliile unei analize semantice mai profunde, cîteva precizări sunt totuşi utile. Ader la ideea că forma (sintactică a) paradoxului *este* sau *implică* o relaţie dintre două propoziţii "care exprimă *judecăţi analitice*" (cf. Vasiliu, 1982/1983, 185) şi ale căror predicate sunt incompatibile unul cu celălalt în uzul comun, obişnuit al limbii. Dacă din perspectiva logicii formale relaţia dintre astfel de propoziţii este una de inconsistenţă, cel puţin pentru domeniul poeziei trebuie acceptată transformarea inconsistenţei într-o relaţie de neutralizare semantică, de suspendare a opoziţiei prin una dintre formele "creativităţii lexico-semantice", denumită de Leech (1974, 43-44) 'Conceptual Fusion of Poetry'. Fiindcă incompatibilitatea anulată prin paradox priveşte *predicatele* aserţiunilor, putem fi de acord cu opinia *Retoricii generale* în

privinţa oportunităţii categoriei *metalogismelor*[11], a acelor "abateri" ce izvorăsc dintr-o zonă "sălbatică" a limbajului, în care ordinea impusă experienţei, tocmai prin limbaj, poate fi distrusă printr-o *judecată*.

Termenul neutralizare, denumind procesul suprimării unei opoziţii, conceptualizează acel *caracter aparent al contradicţiei*, remarcat de vechea retorică, în timp ce limitarea contextuală a operaţiei de neutralizare exprimă *suprimarea circumstanţială* a incompatibilităţii.

Din cele spuse mai sus se pot deduce cu uşurinţă implicaţiile *pragmatice* ale unei expresii verbale paradoxale care, ca orice expresie cu caracter conotativ, marchează un act deliberat (intenţionat) de alegere, iar ca paradox, *contestă sau contrazice o realitate*, anulînd în mod voit o incompatibilitate.

Nu ne mai surprinde atunci insistenţa cu care analiştii discursului pretind, în scopul descrierii semantice a limbii, suplimentarea gramaticii (lingvisticii) cu o *componentă retorică* menită să prevadă *sensul efectiv* al unui enunţ într-o situaţie dată, considerînd că interpretarea sensului prin componenta retorică se efectuează prin operaţii posterioare în raport cu cele ale componentei lingvistice (cf. Ducrot, 1972, 111, 133). Ideea aceasta este evident convergentă cu maniera *Retoricii generale* de a înţelege metalogismul ca unul dintre aspectele discursului în a cărui rezolvare intervine un protocol *a posteriori* faţă de aplicarea regulilor ce privesc strict codul limbii (cf. supra, (iii)), un protocol menit să "transgreseze relaţia «normală» între concept şi lucrul semnificat" (Grupul μ , 1974, 197), prin suprimarea unei convenţii şi acceptarea (impunerea), în condiţii particulare date, a alteia, adică printr-un proces de desemiotizare şi de obliterare semantică.

7.3. Dacă limbajul logic ca şi cel poetic nu mai evită *paradoxul*, admis de cel dintîi şi cultivat de cel de-al doilea, prezenţa lui în *discursul critic literar* pare întru totul legitimă (îndreptăţită), atît din cauza atmosferei filosofice contemporane, cît şi în virtutea relaţiei pe care critica o întreţine cu logica şi poezia, deopotrivă. Grefat pe o structură logică argumentativă, limbajul critic "contemplă" obiectul literar, pentru

[11] În modelul elaborat de H. Plett pentru analiza estetică a textului, metalogismele nu figurează, ceea ce face ca paradoxul să apară alături de metaforă, în categoria de "figuri ale deviaţiei semantice" (cf. 1983, 284-288) sau a metasememelor. Nu dintr-o "prejudecată retorică", ci din convingerea că, în ciuda unor intime şi subtile corespondenţe funcţionale, metafora şi paradoxul sunt, semantic şi sintactic, disociabile, prefer soluţia Grupului μ.

a-l analiza și a-l interpreta. Situarea limbajului critic între cel logic și opusul său, cel poetic, îi conferă un anume specific, o anumită funcționare[12], distinctă în raport cu fiecare dintre termenii corelați.

Încercarea de a pune în lumină *caracterul specific al discursului critic literar* va apela, de această dată, la o "demonstrație metonimică" în care tocmai *cercetarea paradoxului*, a structurii, funcțiilor și efectelor lui în textul critic să se constituie în argument.

7.3.1. Într-o notație de maximă generalitate, există două posibilități de transpunere simbolică a *paradoxurilor logice* (cf. Dumitriu, 1944, 64-65),

fie p. ~ p (adică și propoziția p este adevărată, și propoziția non-p este adevărată sau, într-o altă formulare, și p, și negația lui p sunt adevărate);

fie p ≡ ~ p (adică p este echivalentă cu negația ei sau, în altă formulare, spunem că se asertează echivalența a două propoziții contradictorii). Să reținem însă că, în *logica propozițiilor*, acestea "fiind luate ca *entități inanalizabile* sau, altfel spus, ca entități a căror structură de constituenți este nerelevantă pentru cel care descrie un astfel de limbaj" (cf. Vasiliu, 1978, 22). Dar analiza *lingvistică* nu poate și nu trebuie să facă abstracție de calitatea sintactică și semantică a constituenților propoziționali, fiindcă relația dintre propoziții *este dependentă* de relația dintre constituenții lor. Adoptînd soluția lui Leech (1974, 137), vom considera valabilă următoarea regulă a inconsistenței: "*O relație de inconsistență apare între două asertiuni ori de cîte ori* (asertiunile fiind altminteri identice) *predicatul unei asertiuni este incompatibil cu cel al celeilalte*" pentru ca, pornind de la ea, să putem efectua descrierea expresiilor verbale paradoxale întîlnite în texte de critică literară românească.

7.3.2. Structura de bază prin care se exprimă suspendarea incompatibilității predicative este:

(i) $A_1 P_1 \equiv A_1 P_2$

unde A_1 este atît argument al lui P_1 cît și al lui P_2, avînd funcție sintactică identică, și unde P_2 este incompatibil cu P_1, adică $P_2 \equiv \sim P_1$. Iată cîteva exemple: "**Distrugînd,** poetul **construiește** însă" (I. Pop, 1973), unde A_1

[12] Cf. Carmen Vlad, 1982, 101-205.

= poetul; P_1 = a construi, P_2 (= non P_1) = a distruge; sau "Lumea e, simultan, brutală și inefabilă, **opacă și transparentă**" (P. Poantă, 1973), cu A_1 = lumea, P_1 = a fi opac, P_2 (= non P_1) = a fi transparent; sau "**Angelică**, poezia Danielei Crăsnaru e totuși **lipsită de ingenuitate**" (M. Iorgulescu, 1978), cu A_1 = poezia D. C., P_1 = a fi angelic, P_2 (= non P_1) = a nu fi angelic (= "a fi lipsit de ingenuitate").

Cele două propoziții ale fiecărui enunț, prin predicatele lor, implică asertarea simultană a celor două valori de adevăr opuse: *adevărat* și *fals*.

De remarcat este faptul că în toate expresiile citate *limita contextuală* sau *circumstanța* în care suprimarea contradicției are loc este una și aceeași, *domeniul poetic*, precizat în expresia critic-literară sau sugerat prin cuvintele: *poetul, lumea (poeziei), poezia*.

Structura de bază (i) se regăsește și într-o altă formă de manifestare a expresiei verbale paradoxale și anume în:

(ii) Nume + Adj_1 + Adj_2

obținută din (i) (cînd P_1 și P_2 sunt predicate nominale cu nume predicative adjective antonime și cînd propozițiile sunt coordonate copulativ) prin efectuarea următoarelor operații:

a) suprimarea copulei *a fi* din cele două propoziții;

b) reducerea celor două subiecte-argument la o singură ocurență, datorită identității $A_1 \equiv A_2$;

c) suprimarea facultativă a conjuncției coordonatoare *și*.

O astfel de manifestare verbală apare în următoarele secvențe: "Pe acest drum **generos-inuman** (...)" (G. Grigurcu, în "Steaua", 1981), sau "(...) noua serie **celest-infernală** (...) a elaboratelor sonate" (L. Raicu, în RL, 1983), sau cu menținerea conjuncției *și*, ca în "... țesătura întunecată (melancolia) și totodată **limpede** (exuberanța rostirii) a poemului..." (I. Milea, în "Echinox", 1982).

În ciuda efectului său ori, mai exact spus, tocmai datorită efectului puternic stîrnit prin concentrarea expresiei și prin neutralizarea distanței semantice maxime, această ultimă manifestare a paradoxului tinde să devină, prin abuz, o manieră.

Din punct de vedere semantic, în tipurile structurale înfățișate pînă aici, incompatibilitatea prin care se generează paradoxul este una fundamentală și am califica-o drept *lexematică*, întrucît cuvintele prin care sunt exprimate predicatele propozițiilor inconsistente sunt cuvinte opuse la nivelul *limbii*, înaintea și în afara actualizării discursive. În

asemenea cazuri, *antonimia există* și este percepută independent de vreo determinare co-textuală sau con-textuală, fiind "înscrisă" în uzul *lexical* comun al fiecărei limbi.

Am înregistrat însă și cazuri în care înțelegerea unei expresii verbale paradoxale depinde de o *reinterpretare semantică* a cuvintelor angajate în structură, de sesizarea unor modificări în componența lor semică, cu consecințe asupra sensului conotativ. Astfel, în "Uimirile lor **jucate** și totuși **autentice** (...) sînt caracteristici ale spiritului țărănesc așa cum apare în literatura lui Marin Sorescu" (M. Iorgulescu, 1978), adjectivele *jucat* și *autentic* apar în poziția din structura (ii), fără a avea însă un sens antonimic dat, consemnat în dicționare sau deductibil din definițiile lexicografice ale celor două cuvinte. Cu toate acestea, opoziția este instituită de îndată ce îl reinterpretăm pe *jucat* în relație cu *autentic* (sau invers), cînd, sub influența concesivului *totuși*, sensul sintagmatic opozitiv se paradigmizează. Astfel, dacă îl considerăm incompatibil cu predicatul *autentic, jucat* își va modifica sensul, apropiindu-se de acela al antonimului conceptual al celui dintîi, adică de *fals*, de la care va prelua marca semantică [– VERIDIC]. Această ipoteză de interpretare a expresiei citate pare să fie anulată în condițiile raportării ei la un context mai larg decît cel lingvistic (verbal) imediat, adică la contextul (comentariul) literar în care se înscrie. Dacă însă recurgem la cealaltă alternativă, în care considerăm că interpretarea se efectuează pornind de la *jucat*, atunci *autentic* va fi cel supus modificării semantice în procesul actualizării, în așa fel încît să se realizeze opoziția semică (suspendată în contextul dat) între mărcile [REALITATE MEDIATĂ] din structura lui *jucat* și [REALITATE NEMEDIATĂ] din structura lui *autentic*. În acest sens, interpretarea satisface și condițiile contextuale ale comunicării literare date.

Pentru a facilita înțelegerea fenomenului semantic discutat mai sus voi prezenta într-o manieră schematică (simplificatoare și imperfectă), sub formă de arborescență, un sistem semic posibil al *atitudinii în fața realului*, în care să apară, în poziții terminale, cuvintele comentate.

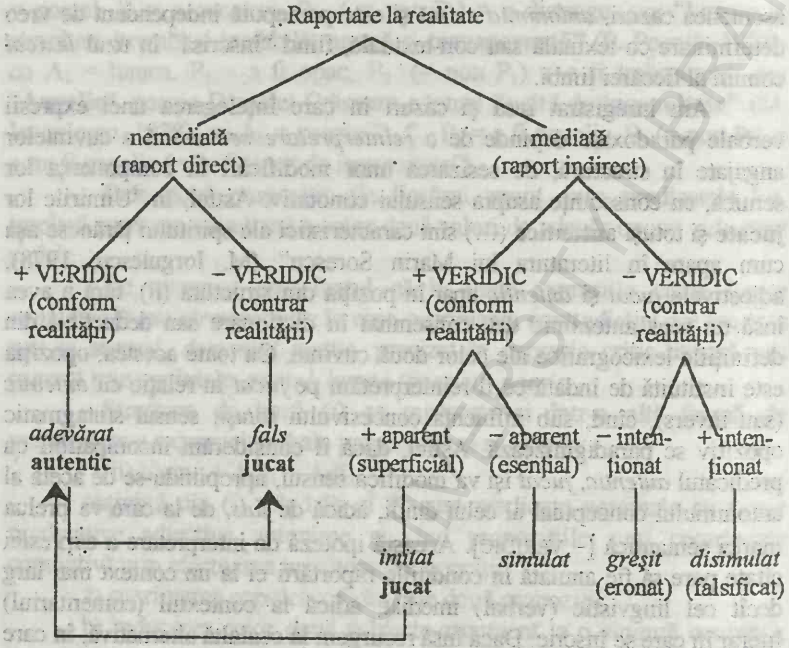

unde:

a) direcţia săgeţilor simbolizează cele două ipoteze interpretative;

b) *simulat* trebuie înţeles cu sensul din tehnică (automatică, astronautică), prezent şi în derivatul *simulator;*

c) cuvintele dintre paranteze sunt considerate variante (sinonime) ale celor sub care sunt plasate.

Un procedeu asemănător (ce nu va fi detaliat aici) trebuie presupus şi în înţelegerea, adecvată contextului, a următorului pasaj: "(...) în interpretarea sa (a lui Nichita Stănescu – n.n., C.V.), cîntecul, respectiv poezia, **construieşte** lumi, **este** ea însăşi o lume, un **real împotriva realului,** sau numai concurîndu-l, dependentă exclusiv de spiritul creator şi impunîndu-şi adesoori, chiar în faţa acestuia, legile proprii de existenţă: limbajul devine fiinţă" (I. Pop, 1973). În "(...) şi în definitiv nimic nu mai pare **incompatibil** în principiu cu poezia, **cu excepţia poeziei** însăşi" (N. Manolescu, în RL, 1983) "descifrarea" paradoxului necesită perceperea a

două sensuri opuse (prin antanaclază) ale termenului *poezie*, dacă este considerat din perspectiva evoluției sale istorico-literare.

O variantă discursivă complexă, în care multiplicarea propozițiilor contradictorii este însoțită de o figură de sens, ea însăși bazată pe antonimie, adică de oximoron, se regăsește în enunțul: "Poezia devine expresia unei absențe, *temeiul* ei se fixează pe un gol: cuvintele nerostite, drumurile neumblate, luptele nepurtate, moartea care rămîne în suflet, în fine, tăcerea care adîncește și multiplică taina" (E. Simion, 1976). Pentru a putea pătrunde în sensul acestui enunț, este necesar, mai întîi, să clarificăm statutul semantic al pronumelui personal *ei* (fem., sg., genitiv). Mărcile de gen și număr, pe de-o parte, poziția sintactică a subst. *poezia*, pe de altă parte, ne determină să considerăm că acest substantiv este antecedentul pronumelui. Dar, de îndată ce am stabilit, prin reperajul anaforic efectuat, (co)referentul discursiv al formei pronominale, se ridică o nouă problemă privind conținutul sintagmei *temeiul poeziei* (semantic identică cu *temeiul ei*). Pentru că genitivul românesc (precum cel al altor limbi romanice) este polisemantic, se pune întrebarea: care dintre sensurile lui se realizează în contextul dat. Cea mai probabilă ipoteză rămasă după eliminarea, rînd pe rînd, a celorlalte este că avem de-a face cu un *genitiv subiectiv* care face nu numai posibilă, ci și necesară interpretarea sintagmei printr-o expresie de forma 'Poezia **se întemeiază / are un temei**', obținută prin verbalizarea numelui regent și transformarea genitivului în nominativ-subiect. Mergînd mai departe în lanțul discursiv, constatăm că aserțiunea din această propoziție este contradictorie cu aserțiunea conținută în propoziția imediat următoare, "se **fixează pe un imens gol**", care înseamnă, de fapt, 'a nu avea temei'. Primul paradox constă, deci, în asertarea propoziției 'poezia **are un temei**' și a negației sale 'poezia **nu are un temei**', în același timp.

Dacă parcurgem în continuare enunțul, constatăm că o a doua expresie verbală paradoxală apare la nivelul interpretării segmentului ce cuprinde substantivul *un gol* și lanțul enumerativ subsecvent, alcătuit din grupuri nominale avînd fiecare ca centru unul dintre substantivele: *cuvintele, luptele, moartea, tăcerea*. Relația semantică dintre substantivul determinat nedefinit (plasat înaintea celor două puncte) și substantivele determinate definit (care urmează acestei mărci a structurii cataforice) este o relație de incluziune, prin care conținutul lui *gol* se "umple" cu conținutul celorlalte substantive. Ceea ce se obține este, evident, un nou paradox de forma "un gol *nu* este un gol".

Cheia care "rezolvă" acest lanț de paradoxuri ne este furnizată de analiza semantică a grupurilor nominale formate din *Nume + Atribut* (sau *Nume + Atributivă*), situate în partea terminală a enunțului. Ceea ce caracterizează relația de sens dintre nume și determinantul său, în cadrul fiecărei sintagme, este prezența unor mărci semantice în mod obișnuit idiosincratice, având ca rezultat producerea unei antinomii semice și efectul de "ruptură", de contradictoriu, în sensul relației. Astfel, de exemplu, în sintagma *cuvintele nerostite*, una dintre mărcile semantice combinatorii din structura semică a substantivului – *centru*, *cuvintele*, este SONORITATE; însă, în contextul dat, această marcă semantică trebuie amalgamată cu opusul ei, cu –SONORITATE, exprimată verbal prin prefixul negativ *ne-*, din structura lui *nerostit*, reprezentînd însușirea atribuită numelui. Exact aceeași strategie semantică este urmată în construcția celorlalte sintagme oximoronice din enunț: *drumurile neumblate* (spațiu PARCURS și NEPARCURS), *luptele nepurtate* (confruntare PRODUSĂ și NEPRODUSĂ) etc.

Dacă reluăm acum traseul interpretării propuse, urmînd calea inversă, de la ultimul segment oximoronic, spre cel dintîi paradox al enunțului, observăm cum contradicțiile sunt, pe rînd, anulate, iar sensul care prinde contur trădează încercarea criticului literar de a surprinde și a explicita *ceva* din starea poetică inefabilă, particulară, transmisă de poemul blagian *Inscripție*.

Toate pasajele citate[13] reprezintă mai mult decît simple calambururi pentru că pretind, cum s-a văzut, fie parcurgerea unor trasee de la limbaj la obiect (realitate), de la obiect la obiect (prin limbaj), fie a unor trasee în interiorul limbajului (al sensurilor) (cf. și Grupul μ, 1974, 214).

7.3.3. Am mai înregistrat o serie de *aparente paradoxuri*[14], expresii asemănătoare ca structură (formă) cu cele paradoxale, dar care nu satisfac *în conținut* condițiile acestora. Caracterul aparent nu se referă aici

---

[13] Exemplele sunt extrase din: *Echinox*, 1982, nr. 3-4; M. Iorgulescu, *Scriitori tineri contemporani*, Ed. Eminescu, București, 1978; Petru Poantă, *Modalități lirice contemporane*, Ed. Dacia, Cluj, 1973; Ion Pop, *Poezia unei generații*, Ed. Dacia, Cluj, 1973; *România Literară*, 1983, nr. 7 și nr. 14; Eugen Simion, *Scriitori români de azi*, vol. II, Ed. Cartea Românească, București, 1976; *Steaua*, 1981, nr. 7 și 1982, nr. 1.

[14] Numai *aceste cazuri* le-am asimila paradoxului în sensul definit de Todorov (1966, 113) ca "simulacru de propoziții contradictorii" din cauza categoriilor semantice opuse ce nu provin din același decupaj noțional.

la vreo carență sau vreun viciu de realizare, la un paradox ratat de autorul-critic, ci, dimpotrivă, la impresia imediată, necontrolată, falsă, a unui cititor neatent sau superficial. De fapt, în toate situațiile denumite aici în mod convențional *paradox aparent,* condiția anulării deliberate a unui virtual paradox este explicit formulată în text.

În acest fel de situații, expresia critică evoluează de la soluția simplă a propriei sale calificări ca *non-paradox* pînă (în extrema cealaltă a unei posibile scale a gradului de explicitare) la plasarea *condiției de suprimare* a paradoxului într-o frază complexă din punct de vedere retoric, în care calamburul rezultă dintr-un joc al antitezelor, ele însești metaforice sau personificatoare. Fraza care urmează ilustrează prima formulă menționată: "**Nu e nici un paradox** a spune că poetul cel mai modern al generației sale este în spirit și cel mai tradiționalist" (M. Iorgulescu, 1978) și este de adăugat că, deși coexistă, antonimele *modern* și *tradiționalist* se referă la planuri diferite (manifestare vs spirit) ale aceleiași realități (poetul). În pasajele următoare se va putea urmări atît amplificarea progresivă a complexității retorice, cît și modul în care este anulat sensul paradoxal al expresiilor: "(...) pasiunea se încredințează ritmurilor eterne ale materiei, se dăruie și se lasă cuprinsă pentru *a eterniza* ceva ce este puternic dar *trecător* (...). **Sentimentului pieritor i se substituie,** astfel, viziunea *eternității* **materiei**" (E. Simion, 1976); "E și aici o mare bogăție a limbii (...) care face *să scîrțîie,* în ciudă, cuvintele **muzicale** și le obligă să cînte pe cele **afone**" (F. Mugur, în "Steaua", 1981); "Tactul face totul în această sensibilitate mereu pe punctul de *a exploda* în necuviință «realistă», dar mai întotdeauna **contrapunctată** printr-o *implozie* misterioasă" (P. Poantă, în "Steaua", 1982); "(...) cele mai grave teme sînt tratate în spirit comic, iar banalul recuperat; **miturile** clasice *suportă deriziunea,* în vreme ce **cotidianul** cel mai plat *este mitificat*" (N. Manolescu, în RL, 1982); "*Recunoașterea* acestei virtuți mîntuitoare ("memoria" cuvintelor – n.n. C.V.) nu scade nimic din intensitatea *ne-recunoașterii,* cînd vine vorba, **altădată,** și vine de ajuns de des, de neputința și derizoriul acelorași cuvinte" (L. Raicu, în RL, 1983).

Cît privește modalitatea suprimării sensului paradoxal, ea poate consta fie în *anularea condiției de simultaneitate* a acțiunilor predicative, prin introducerea unui adverbial de desincronizare (vezi **contrapunctat, altădată**), fie în *anularea condiției de identitate a argumentului* celor două predicate puse în relație (vezi **sentimentul** vs **materia** sau **cuvintele muzicale** vs **cuvintele afone** sau **miturile** vs **cotidianul**), printr-un decupaj noțional heteroplan.

7.4. Nu putem încheia această examinare a expresiei verbale paradoxale din critica literară actuală fără a încerca să-i precizăm funcțiile prin raportare la acelea ale paradoxului din limbajul poetic.

În textul critic, precum în cel poetic, rosturile figurii retorice de care ne ocupăm depășesc, de cele mai multe ori, aparența unui simplu joc de cuvinte.

Dacă în poezie, prin paradox, ca și prin metaforă, ni se impune un alt nou chip al lumii (Ioan Alexandru: "Chiar dacă *drumul duce nicăieri*,/ Chiar de *nu-i drum ci numai o eroare*./ Eroarea însăși e un ce nebun/ cum vina mea mi-e stranie eroare"; Florența Albu: "În soare, în mult soare,/ bătrînele mătuși vorbesc de moarte,/ în porți;/ femeia din vecini trage să moară,/ ard lumînări în camere deschise – *afară-i înăuntru*... Soare!"; Nichita Stănescu: "Tu nu-nțelegi că *albul* în desime *e negru* împărat?"), în discursul critic **paradoxul are funcția unui instrument al explicitării**, menit să "traducă" printr-o "conceptualizare plasticizantă" *stările sau obiectele poetice* paradoxale, devenind astfel un "joc secund". Paradoxul și metafora creează și amplifică *ambiguitatea poetică*, în timp ce prin expresia verbală paradoxală textul critic tinde să descopere, să decripteze și să expliciteze sensurile acestei ambiguități.

Partea a II-a

Lingvistică, stilistică, semiotică

- studii şi articole -

DIRECŢII ÎN SEMIOTICA LINGVISTICĂ ROMÂNEASCĂ[1]

1. Unii dintre cei mai prestigioşi savanţi contemporani au remarcat un fenomen specific gîndirii ştiinţifice moderne: aceasta manifestă o atît de puternică tendinţă spre simbolizare încît, adesea, modalitatea simbolică transgresează "teritorii străine", cum ar fi acelea ale existenţei şi cunoaşterii artistice.

1.1. Că semiotica este una dintre formele de manifestare ale acestui spirit simbolic uman ni se pare incontestabil, iar proliferarea şi varietatea preocupărilor în anii din urma n-au condus - cum s-ar putea crede - la dispersarea sau diluţia problemelor ci, dimpotrivă, le-au concentrat, focalizîndu-le în trei aspecte majore: a) *teoria semnelor,* b) *descoperirea şi interpretarea sistemelor de semne* (aşa cum o practică, de pildă, Greimas sau, în studiul din acest volum, Solomon Marcus); şi c) *cunoaşterea prin intermediul sistemelor de semne (= limbaje).* Acceptînd acest punct de vedere, socotim că demersul semiotic complet are două etape. Cea dintîi, constînd în capacitatea generală şi comună a cunoaşterii lumii prin semne, corespunde unui *nivel empiric,* în timp ce a doua etapă, treapta construcţiei abstracte, formale, modelatoare reprezintă *nivelul epistemologic.*

[1] Articol publicat în *Studii de Stilistică, Poetică, Semiotică,* Cluj-Napoca, 1980, p. 250-253

1.2. Înainte de a încerca să relevăm cîteva (cele mai importante) direcţii ale semioticii *lingvistice* româneşti, trebuie să precizăm fenomenele ce intră în sfera de acţiune a unei astfel de semiotici şi care ne autorizează să le tratăm distinct în raport cu altele. Considerăm că aparţin domeniului semioticii lingvistice atît aspecte şi teorii ale *sensului enunţului verbal,* cît şi aspecte şi teorii ale *sensului enunţării.* Cele dintîi se înscriu în tradiţia saussureană a cercetării *limbii,* în timp ce ultimele reprezintă dezvoltarea unei laturi a filosofiei limbajului, interesată de formele sensului în cadrul comunicării verbale.

2. Lingvistica românească a ultimilor ani, în zona sa marcată de optica semiotică, manifestă predilecţie pentru etapa epistemologică, fenomen uşor racordabil la tendinţele simbolice ale gîndirii contemporane. Caracterul programatic al formalizării este consecinţa firească a matematizării şi logicizării proceselor cognitive din toate domeniile activităţii umane.

Din mulţimea preocupărilor consacrate semioticii, nu vom reţine decît direcţiile mari, fundamentale, cu contribuţii originale specifice cercetării lingvistice româneşti, eliminînd din comentariile noastre, în mod deliberat, o seamă de aspecte care au beneficiat, şi ele, de interesul specialiştilor români, dar care au fie caracter fragmentar, fie pur teoretic, de principiu, racordabile deci şi într-un caz şi în celălalt la un ansamblu deja elaborat.

În lingvistică, punctul de vedere semiotic a pătruns prin trei "canale" principale: prin valorificarea concepţiilor lui Ch. S. Peirce şi ale lui Ch. W. Morris (care a distins cele trei dimensiuni ale unui *limbaj*: sintaxa, semantica şi pragmatica), prin introducerea modelelor logice şi adaptarea lor la domeniul limbilor naturale, în diverse variante (R. Carnap, W. van Orman Quine, J. Hintikka) şi, în sfîrşit, prin încorporarea şi rafinarea unor concepte fundamentale ale filosofiei limbajului, cum ar fi *actele de limbaj* (J. L. Austin, John Searle şi alţii).

Opţiunea pentru una ori alta dintre modalităţi sau pentru coroborarea lor conturează trei direcţii mai importante pe care vom încerca să le schiţăm în continuare, relevînd aspectele lor majore.

2.1. O primă orientare este aceea a interpretării *limbii naturale* (române) ca un sistem semantic (semiotic) reductibil şi descriptibil printr-un limbaj logic. Ipoteza forte de la care porneşte şi pe care se clădeşte întreaga teorie a lui Emanuel Vasiliu în lucrarea sa *Elemente de teorie semantică a limbilor naturale* este aceea că *între un limbaj logic şi un limbaj natural* (o limbă naturală) *nu există o diferenţă de principiu, ci o diferenţă de grad de explicitare a regulilor sintactice şi semantice,* ceea ce permite şi justifică construirea unui sistem semantic S_i al unei limbi (sau al oricărei limbi)

naturale L avînd o structură analogă unui limbaj logic (cf. op. cit., p. 89). Un astfel de sistem semantic S_i conține deci, asemenea limbajului formalizat (= logic), un *dicționar* (în care sunt enumerate *semnele* sau *simbolurile*), o *gramatică* (în care sunt enumerate *regulile* de folosire și combinare a simbolurilor) și o *semantică* (înregistrînd *regulile* prin care simbolurilor și expresiilor li se asociază *semnificații*). Specificul unui sistem semantic S_i al limbilor naturale e dat de necesitatea includerii unui număr foarte mare de *postulate de sens* (engl. "meaning postulates"), în concordanță cu *domeniul nelimitat* pentru care se construiește. Pe de altă parte, *alegerea postulatelor de sens* (= expresii care fixează anumite compatibilități -sau incompatibilități - între semnele sistemului, cum ar fi, de exemplu: $(x)(P_x \supset Q_x)$) este dirijată de sistemul de cunoștințe fixate deja, implicit existente în limba naturală L_i, fapt care nu afectează însă analogia de structură cu sistemul unui limbaj logic.

Cînd cercetarea se plasează la nivelul unei teorii (semantice) generale a limbii, dimensiunea pragmatică interesează doar pentru capacitatea de a motiva *o anumită alegere* a descrierii gramaticale.

Emanuel Vasiliu practică o teorie de tip sintagmatic, avînd ca unitate *propoziția* și /sau *fraza*, iar *componenta de bază a teoriei este componentă sintactică concepută în termenii unui calcul logic.*

Pornind de la aplicarea unui sistem logic bivalent (Adevărat/Fals), teoria semantică a evoluat în mod firesc, credem, înspre cuprinderea și exploatarea soluțiilor oferite în diverse dezvoltări de logică modală, nu din dorința de a produce spectaculoase exerciții intelectuale, ci din nevoia imperioasă de a elabora o "imagine" teoretică mai fidelă și mai exactă a unui fenomen complex cum este limba naturală.

În acest sens trebuie înțeleasă recomandarea lui Em. Vasiliu (cf. 1973 și 1974) ca în construirea unui sistem formal al sintaxei și al semanticii frazei să se recurgă la îmbinarea logicilor modale (după un model ca acela produs de Hintikka sau de Swain), dar într-o formă generalizată, independentă deci de un individ definit, într-un moment definit.

2.2. Pe o direcție opusă, din anumite puncte de vedere, se dezvoltă semiotica într-o altă viziune lingvistică, al cărei exponent este Laurențiu Theban (cf. 1971 și 1975). Atitudinea se modifică în două puncte esențiale ale teoriei: mai întîi în aprecierea raportului dintre semantică și sintaxă și apoi, ca o consecință a acesteia, în modul de a concepe semantica însăși.

Nefiind o componentă gramaticală (ca morfosintaxa), semantica are dreptul și obligația de a ieși de sub "tutela" terminologică a sintaxei pentru a-și revela existența proprie, primordială și foarte profundă. Această detașare a semanticii față de sintaxă se operează prin construirea unui sistem actanțial maximal dispus într-o structură ierarhizată (în măsură să acopere fără rest orice eveniment) ca în schema:
unde A simbolizează 'actant activ' sau 'agent', iar P 'actant pasiv' sau 'pacient', în timp ce indicii au următoarea semnificație: I = inițial, m = mediu, iar f = final. A_i, A_m, A_f pot fi caracterizați prin trăsăturile [± conștiință] și [± inițiativă], în timp ce P_i, P_m, P_f se definesc prin ordinea lor spațială și temporală într-o secvență. Pornind de la o asemenea schemă actanțială maximală, prin efectuarea interpretărilor semantice pe baza noțiunilor înmagazinate în dicționar, se pot stabili *tipuri actanțiale ale evenimentelor*, structuri ale reprezentărilor semantice.

Prin introducerea conceptului de *topicalizare*, socotit de autor un mecanism pur sintactic, regizat de *tematizare* (impusă de context) și de *orientare* (ca expresie a intențiilor locutorului) se încearcă cuprinderea unor parametri în măsură să aproximeze performanța. Nu este exclus, credem, ca astfel de operații să poată fi corelate cu teoria *actelor de limbaj*, considerîndu-se *semne*, din categoria indicialelor, ale forței ilocuționare.

"Pledoaria" pentru o semantică universală se întemeiază pe ideea că tipurile de structuri actanțiale ce stau la baza propozițiilor-nucleu sunt aceleași, în timp ce interpretarea sintactică prin sistemul descrierilor structurale cazuale ("case markers") și prin acela al operatorilor verbali poate diferi de la o limbă la alta. În funcție de numărul *tipurilor* de

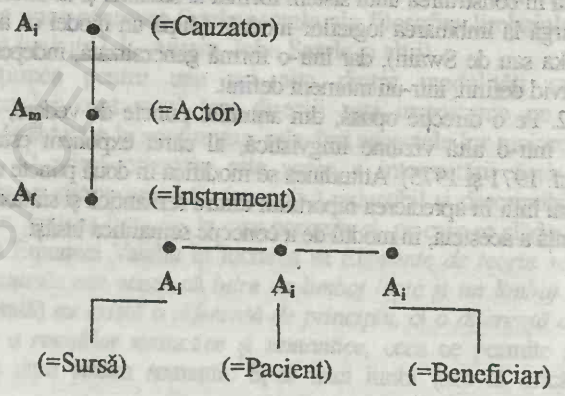

actanți, se pot construi modelele unor propoziții-nucleu, de la cele mai simple (angajînd numai un actant: *Pacient*), cum ar fi: *propoziția existențială, locativă, posesivă, ecuațională, descriptivă* și *rezultativă*, pînă la propoziții cu doi actanți (*Actor + Pacient*), multiplicați cazual, cu structuri mai complicate, ca în cazul celor *factitive, cauzative* și al altora. Baza empirică a investigației semantice (limbile creole și pidgin) pare să confirme ipoteza caracterului universal al structurii semantice (sistem actanțial maximal) în opoziție cu particularitățile tipurilor sintactice.

2.3. De o perspectivă mai largă, mai cuprinzătoare și, poate, mai laxă este *semiotica actelor de limbaj*. Însuși domeniul de referință, vorbirea, considerată din perspectiva dinamicii sensului, este în măsură să autorizeze lărgirea cadrului, pînă la cuprinderea unor factori eliminați în mod deliberat dintr-o cercetare semiotică a limbii (= "langue").

Caracteristică pentru studiul actelor de limbaj în semiotica românească este maniera deschisă, novatoare a investigațiilor consacrate nu numai unor aspecte practice, particulare, dar și unor dezbateri teoretice, le-am zice metasemiotice, absolut necesare în momentul actual. Circumscrise unei arii cu o serioasă tradiție filosofică (Austin, Strawson, Grice, Searle), contribuțiile românești au atît meritul de a rafina teoria în anumite elemente ale ei, cît și acela de a adăuga unui inventar încă destul de sărac o seamă de analize ale unor tipuri de acte.

2.3.1. Diferențierea unor domenii în cadrul larg al semioticii poate găsi un punct de plecare fertil în distincția fundamentală dintre *teorie* și *aplicație* (S. Golopenția, 978), cea dintîi caracterizîndu-se prin trăsături precum: *absolut, postulat, inițial, subiectiv*, în timp ce *aplicația* este *relativă, calculată, ulterioară* și *obiectivă*. Alte distincții, specifice universului semiotic, sunt acelea dintre: *limbaj al stării, limbaj al transformării, limbaj al acțiunii, limbaj al normei*, cărora li se adaugă, într-o viziune în mod justificat amplificată de autoare, disocierea dintre *sintaxă, semantică, pragmatică*.

Delimitarea semiotică dintre *explicitarea* și *transmiterea* unui limbaj (cf. S. Golopenția, 1972(b)), grefată pe disocierea *limbaj obiect - limbaj instrument*, conduce la posibilitatea tratării diferențiate a *metalimbajului*, chiar în interiorul unei limbi naturale, ca un nivel ierarhic al acesteia. Dominanta semiotică a unui metalimbaj este intenția de explicitare a limbajului printr-un act de autoritate asumată de către agentul explicitării (= insider) și acceptată temporar de către beneficiar (=outsider).

2.3.2. O tentativă nouă și interesantă de a descrie *un text ca o succesiune de acte de limbaj* (exteriorizate sau interioare, în funcție de asumarea deplină sau neasumarea de către emițător a manifestării

lingvistice a actului) este efectuată de Sanda Golopenţia Eretescu (1975). Alegerea eşantionului nu ni se pare întîmplătoare. Dimpotrivă, poate ca nici un alt tip de text nu ar fi servit mai bine demersul autoarei ca *discursul epistolar.* Acesta conţine şi condenseză toate "atributele comunicative" ale unui text scris, iar registrul popular din care a fost selectat ("Scrisoarea Mariei Vişovan") conservă notele oralităţii, ale spontaneităţii expresiei lingvistice.

2.3.3. Dintre tipurile actelor de limbaj descrise dupa o procedură preluată de la Searle (cf. *Speech Acts,* Cambridge, 1969) amintim: *actul de definire* (S. Golopenţia,1971(b)), *actul de botezare* (S. Golopenţia, 1973), *actul de urare* (R. Mihăilă, 1975), *aluzia* (Ileana Vîntu, 1975).

Prin aparatul logic cu care operează şi prin încercarea de a racorda, efectiv, aspectele propoziţionale cu cele actanţiale (aparţinînd domeniului actelor de limbaj), studiul Ancăi Runcan (1977), consacrat *dialogului,* ocupă un loc aparte. În scopul revelării mecanismului apt de a produce *secvenţe coerente* de enunţuri este necesar - remarca autoarea - «d'étudier la manière dont peuvent être enchaînés des actes de langages, sur la base des modifications que ces actes produisent dans l'état interne du système; d'étudier la relation qui définit un énoncé e_{n+1} comme étant la "réponse" à un énoncé e_n» (p. 14).

3. Semiotica lingvistică românească se remarcă deci prin diversitatea preocupărilor, prin optica largă în abordarea fenomenelor limbajului natural. Alături de contribuţii în sfera teoretică, pornind de la surse dintre cele mai autoritare, pe care le depăşesc în sensul îmbogăţirii, al dezvoltării şi al nuanţării lor, încercările cu caracter aplicativ sunt valoroase atît în sine, cît şi prin capacitatea de a verifica validitatea ipotezelor şi a soluţiilor teoretice.

BIBLIOGRAFIE

Golopenţia-Eretescu, Sanda, 1971, "On Defining", în *RRL*, 16, nr. 3

Idem, 1972, "Buzele cele mute vorbesc pe tăcute", în vol. *Educaţie şi limbaj*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică

Idem, 1973, "Christening Speech Acts", în *RRL*, 18, nr. 5

Idem, 1975, "La lettre de Mărie Vişovan", în *RRL*, 20, nr. 5

Idem, 1978, "Analiza contrastivă şi semiotica", în *SCL*, XXIX, nr. 1

Mihăilă, Rodica, 1975, "Le souhait comme acte de langage", în *RRL*, 20, nr. 5

Runcan, Anca, 1977, "Propositions pour une approche logique du dialogue", In *Versus*, Quaderni di studi semiotici, 17
Theban, L., 1971, "Aspects nouveaux de la théorie de la syntaxe", in *RRL*, 16, nr. 2
Idem, 1975, "From creole syntax to universal semantics", in *RRL*, 20, nr. 3
Vasiliu, Emanuel, 1970, *Elemente de teorie semiantică a limbilor naturale*, București, EA
Idem, 1973, "Inference and Modality in Natural Langages", in *Wiener Linguistische Gazette*, II
Idem, 1974, "Propoziții negative și «atitudini epistemice»", în *PLG*, VI
Vântu, Ileana, 1975, "Comment définir l'allusion?" in *RRL*, 20, nr. 6

ECOLOGIE ŞI DEONTOLOGIE LINGVISTICĂ[2]

Titlul reflecţiilor ce urmează, este de natură să provoace întrebări pe care, de altfel, mi le-am formulat şi eu, gîndindu-mă la legitimitatea asocierii acestor termeni, la domeniile corespunzătoare şi la legătura lor cu sfera limbajului.

În încercarea de a aproxima răspunsuri cît mai adecvate şi mai convingătoare, am recurs la cîteva lucrări lexicografice, în ediţii recente[3], pentru a revedea conţinutul termenilor. Am observat că, sub cuvîntul-titlu ECOLOGIE, în toate dicţionarele amintite este menţionat sensul îndeobşte cunoscut, legat de sfera *biologiei,* avînd ca obiect de studiu raportul dintre organisme (fiinţe) şi mediul lor natural. Unele dicţionare (Webster, DN) atestă şi un al doilea sens, subordonat sociologiei; în acest caz, *ecologia umană* este interesată de studiul relaţiilor dintre fenomenele sociale şi spaţiile în care sunt cuprinse ele sau de plasarea indivizilor şi a instituţiilor în spaţiu şi de interdependenţa rezultată.

După cum vedem, elementul comun celor două sensuri diferite este interesul pentru analiza şi evaluarea raportului *fiinţă-mediu,* raport ce se particularizează apoi în funcţie de optica proiectată asupra entităţilor, una *naturală,* cînd omul e văzut doar ca o fiinţă (organism) printre toate celelalte, aparţinînd sferei biologicului, cealaltă *culturală,* unghi din care omul e fiinţa socială şi politică ce conviefuieşte în spaţiul instituţional al cetăţii.

Este evident că, dacă acceptăm necesitatea unei cercetări lingvistice din perspectiva ecologică, a unei ecolingvistici, deci, aceasta ar trebui să se dezvolte la graniţa dintre *ecologia socială* (sau *umană*) şi *lingvistica vorbirii,* în aspectul ei de act verbal particular, circumstanţial şi manifest. Noul domeniu îşi poate defini *sfera proprie,* adică obiectul, mijloacele şi scopurile, numai la confluenţa celor două zone amintite,

---

[2] Articol publicat în *STUDIA Universitatis Babeş-Bolyai,* Philologia, XLII, 4, 1997, p. 15-18.

[3] Cf. *Webster Encyclopedic Dictionary,* 1995; *Larousse,* 1995; *Dicţionar de neologisme* (de F.Marcu şi C. Maneca), ed. a III-a, 1978.

printr-un efort de sinteză, de proces osmotic autentic avînd ca rezultat evitarea capcanei, atît de frecvente, de a-și transfera reciproc o terminologie lipsită de conținutul specific pe care îl reclamă adecvarea veritabilă la o optică nouă.

Respectînd această exigență, asumată ca o condiție inițială și de principiu, se poate spune că obiectul ECOLINGVISTICII se constituie din totalitatea aspectelor verbale determinate de raporturile dintre indivizi, instituții și spațiul lor de conviețuire. În termeni mai analitici, este vorba de *cercetarea conduitei lingvistice a oamenilor în interrelațiile lor sociale, în scopul protejării și ameliorării mediului comunicativ ca spațiu cultural vital.*

Dintr-o asemenea perspectivă, aria fenomenelor verbale ce cad sub incidența unghiului ecologic este extrem de întinsă. Aici s-ar situa, pe de-o parte, tot ceea ce se înscrie pe dimensiunea conduitei lingvistice *de grup*, de la micro-comunitatea familială sau a cuplului, la ansamblul unei comunități naționale, pe o scală *endolingvistic* determinată, progresiv amplificată și vizînd mediul comunicativ ambiant. Pe de altă parte, un alt set de fenomene ar rezulta din evaluarea raporturilor interindividuale *exolingve* (sau interlinguale) dintre locutori nativi și non-nativi, în spațiul de contact a două sau mai multe limbi.

În această din urmă alternativă, caracteristica este divergența dintre repertoriile lingvistice ale participanților la actul comunicativ. Perspectiva ecologică ar implica, în această situație, stabilirea setului de obligații și strategii specifice care să contribuie eficient la compensarea disparităților inițiale, pentru a garanta ameliorarea cadrului și a atmosferei de comunicare. Existența unei literaturi bogate[4] pe tema comunicării în situații de contact între limbi și speranța că printre colegii mai tineri se află deja unii interesați de aceste probleme mă determină să părăsesc aici discuția, pentru a reveni, cu cîteva reflecții, la comunicarea endolingvă.

În mod evident, latura cea mai relevantă și mai gravă (în sensul nevoii imperative de a remedia deficiențe și disfuncționalități majore) este, pentru ecologia lingvistică, aspectul *oral* al comunicării verbale. Acesta a fost perceput și tratat adeseori ca pol negativ, caracterizat printr-un cumul de trăsături ce pot genera piedici în calea înțelegerii, pînă la blocarea interacțiunii verbale.

[4] Cf. Catherine Kerbrat-Orecchioni, *Les interactions verbales*, Tome I, Paris, Armand Colin Editeurs, 1990, p. 121-123

Dintre fenomenele considerate impurităţile sau "zgura" mesajelor orale, se pot menţiona: construcţiile discoezive produse prin schimbări bruşte ale parcursului sintactic, incoerenţa semantică, construcţii rămase în suspensie prin auto-întreruperea lanţului discursiv, mărcile de ezitare ("a", "î" etc.), rectificările şi reformulările, reluările "în ecou", fie la locutorul L_1 prin repetiţia fragmentelor din propriul discurs, fie la L_2, prin reluarea unui fragment din discursul precedent al lui L_1.

Atitudinea lingviştilor faţă de aceste fenomene este foarte diferită, oscilînd între doi poli: sancţionarea lor drastică şi acceptarea lor ca manifestări ale capacităţii locutorilor de a construi enunţuri cu o eficienţă sporită din punct de vedere interactiv. Mai mult decît atît, unele dintre aceste fenomene sunt considerate, tot mai frecvent, *mărci ale discursului oral*, forme specifice lui care, în ciuda impresiei imediate de haos, îi conferă o ordine proprie, o regularitate de altă natură decît cea cunoscută şi îndelung studiată în aspectul *scris*, preelaborat al vorbirii.

Tocmai de aceea, devine tot mai puţin acceptabilă separarea *axiologică* a aspectului *scris* al limbajului de cel *oral*, în termenii unor cupluri de trăsături *pozitive* vs *negative*, respectiv: ordine vs haos, gîndire logică vs gîndire prelogică, corectitudine vs greşeală, bogăţie vs sărăcie, densitate vs diluare, coerenţă vs incoerenţă, concentrare/relaxare[5], urbanitate vs vulgaritate. Se impune, mai curînd, adoptarea unei conduite ştiinţifice, echilibrate, purificate de prejudecăţi şi "aplicate" lucrurilor, aşa cum sunt ele. Situarea pe o asemenea poziţie în cercetarea actelor de limbaj realizate, concrete, adică în sfera comunicării textuale, ne furnizează suficiente motive să vorbim despre ambele aspecte, scris şi oral, considerate în egală măsură legitime, fiind întemeiate pe o bază comună, dublată de elemente particularizante. Printre acestea, o valoare deosebită şi un mod de funcţionare nuanţat deţin *normele* care, în raport cu producţiile *orale*, obligă la o relativizare a *judecăţilor de acceptabilitate*. Şi dacă ele reprezintă un criteriu pentru identificarea *normei*, un grad superior de acceptabilitate devenind chiar "anticamera" acesteia, atunci "alunecarea" *ecologiei lingvistice* spre *deontologia limbajului* mi se pare evidentă şi firească.

După cum se ştie, *deontologia* este studiul sistemelor normative. Acestea cuprind ansamblul *prescripţiilor deontice*, ca expresii generale ale unor norme (*morale, etice* şi *estetice*), reprezentate prin enunţuri de

[5] Cf. Catherine Kerbrat-Orecchioni, *op. cit.*, p. 40-44.

forma: *e permis* să P, *e obligatoriu* să P, *e interzis* să P, corespunzătoare conceptelor de *permisiune, obligaţie, interdicţie.*

Din perspectiva lingvisticii, conceptul de NORMĂ a fost de multă vreme asumat de numeroşi cercetători. Voi rememora însă, în continuare, în linii foarte generale, doar una dintre concepţiile de deontologie lingvistică, cea pe care o consider solid articulată din punct de vedere teoretic. E vorba despre contribuţia lui Eugen Coşeriu, aşa cum s-a conturat ca începînd cu vechiul studiu *Sistema, norma y habla*[6] şi pînă la recentele intervenţii intitulate *Deontologia şi etica limbajului* şi *Deontologia culturii*[7].

Ca formă fundamentală a activităţii creatoare, alături de *artă, mit, ştiinţă* şi *filosofie*, LIMBAJUL aparţine culturii şi, ca şi ea, "este o activitate *liberă* şi e o manifestare creatoare a omului liber, în sensul filosofic al acestui cuvînt, adică o activitate al cărei obiect este infinit şi care îşi creează acest obiect"[8]. Însă - adaugă Coşeriu - "libertatea omului istoric nu este nici arbitrariu, nici capriciu, libertatea omului istoric este o libertate ordonată prin propriile norme", interioare limbajului, implicînd o anumită morală, o anumită etică lingvistică. Norma este cea care determină selecţia faptelor verbale în virtutea unor reguli de *conduită lingvistică*, impuse istoric, prin autoritate colectivă. De aceea, "Este nu numai incorect, ci şi imoral, din punct de vedere cultural, de a vorbi oricum, de a vorbi incorect, fără normă"[9]. Şi deoarece individul ca *vorbitor* este măsura tuturor lucrurilor în lingvistică, fiindcă limbajul e făcut de către şi pentru vorbitori", "datoria lingvistului este să justifice, să explice fundamentul şi sensul propriu al neliniştii şi al dorinţei vorbitorului de a vorbi mai bine, mai corect, de a vorbi o limbă, într-un fel, superioară"[10]. Pentru ca acest deziderat de exemplaritate să prindă contur în formele de comunicare verbală efectiv realizate, ele trebuie să satisfacă *simultan* trei "judecăţi": cea de *corectitudine* (în raport cu limba comunităţii istorice), cea de *congruenţă* (faţă de principiile generale ale gîndirii şi de cunoaştere a lucrurilor) şi judecata de *adecvare* (la situaţia,

[6] Cf. *Teoria del lenguaje y lingüistica general*, Madrid, Gredos, 1962, p. 11-114.
[7] Aceste două lucrări au apărut în vol. *Prelegeri şi conferinţe* (1992-1993), Iaşi, 1994, p. 163-171 şi 173-180.
[8] Eugen Coşeriu, idem, p. 165.
[9] *Ibidem*, p. 174.
[10] *Ibidem*, p. 164.

de fiecare dată particulară, a comunicării)[11].

Iată, deci, conturată o zonă de confluenţă a *ecologiei* cu *deontologia* lingvistică. Interesată de spaţiul în care se construiesc în permanenţă *identitatea socială* şi *relaţiile interpersonale*, ecologia lingvistică va apela la produsele verbale textuale (cele conversaţionale în primul rînd) doar pentru a extrage şi a cerceta date relevante pentru raporturile dintre interactanţi. Dar cum *ameliorarea* acestor raporturi este direct dependentă de ameliorarea comunicării verbale, de o purificare în sens moral a actelor lingvistice, intervenţia *deontologiei lingvistice* este inevitabilă.

Există numeroase fapte care conduc la concluzia că trăim într-un moment cînd vorbirea este ameninţată de o seamă de tendinţe maligne, a căror eflorescenţă nu este străină de influenţa mediilor de comunicare (presa, televiziunea şi mai puţin radioul), prea grăbite şi insuficient preocupate de propriul lor comportament lingvistic. Conversaţia stradală se trivializează îngrijorător, expresia verbală devine violentă la cel mai neînsemnat dezacord dintre interesele cotidiene, mărunte, ale interlocutorilor, iar permeabilitatea la tot ce este străin limbii române şi tradiţiei sale ne izbeşte la fiecare pas. În faţa acestei stări de lucruri, comunitatea specialiştilor este aceea care, prin instituţiile universitare, academice şi şcolare, are misiunea importantă de a interveni, cu mijloace şi argumente ştiinţifice, convingătoare, în scopul asanării rapide a mentalităţii în sfera comunicării verbale.

[11] Eugen Coseriu, *Prelegeri şi conferinţe*, p. 42.

BCU IASI CENTRU

NEOLOGISMUL ÎN PROZA LUI GALA GALACTION[12]

În disputa îndelungată desfăşurată în jurul problemei neologismului, Galaction şi-a exprimat prompt şi curajos opinia, chiar împotriva celor pe care îi preţuia mult: "Cu Ibrăileanu trăiam în senină vecinătate sufletească. Avusesem cu el, la început, oarecare discriminări asupra vocabularului meu. Era pe vremea cînd neologismul se părea un musafir inutil şi vrednic de dat afară, în favoarea cuvîntului băştinaş, despre care se credea că are exact aceleaşi dimensiuni şi culoare ca şi tizul său venetic. Trebuia să treacă vremea, ca să ne convingem de adevărul că neologismul aduce, mai totdeauna, nuanţe şi vibraţii [pe] care se cuvine să le românizăm"[13].

Pentru Galaction, neologismul reprezintă nu elementul căutat pentru efectul său sonor, decorativ, ci cuvîntul "mai totdeauna purtător de nuanţe şi de rezonanţe sufleteşti bine venite şi preţioase"[14]. De altfel, întreaga creaţie a autorului confirmă această concepţie, dovedind un deosebit echilibru în selecţia şi utilizarea fiecărui cuvînt. "În vorbire ca şi în scris - mărturiseşte scriitorul - este o cumpănă a bunului-simţ, care, fără să desfiinţeze iubirea noastră către vechile cuvinte, ne lasă înţelegători şi primitori faţă de cuvintele cele noi, aducătoare de gînduri noi"[15].

Plasat pe orbita scriitorilor progresişti, prin formaţie, dar mai ales prin receptivitatea la cele mai avansate idei şi tendinţe, Galaction a lăsat literaturii române pagini de un lirism cald, autentic, generat de înţelegerea şi dragostea sinceră faţă de om. Cele mai ascunse cute ale sufletului omenesc, cele mai variate reacţii au fost investigate de scriitor, dar nu cu asprimea şi detaşarea celui care, ţinînd în mîna bisturiul, disecă cu luciditate şi stăpînire fiecare fibră, ci cu emoţia şi vibraţia unei participări sincere, integrale.

---

[12] Studiu publicat în *CL, anul XI, nr. 2, p. 287-298, Cluj, 1966.*
[13] Gala Galaction, *Opere alese*, vol. II, Bucureşti, 1961, p. 90.
[14] Idem, *ibid.*, p. 314.
[15] Idem, *ibid.*, p. 315.

Subtilitatea şi varietatea imaginilor din opera lui Gala Galaction nu au determinat invazia, ci selecţia cuvintelor în măsură să redea bogăţia şi profunzimea lor.

Formaţia intelectuală largă, vasta cultură în care izvoarele franceze ocupă un loc important (aşa cum înseşi mărturiile autorului o dovedesc[16]) au permis scriitorului să utilizeze, pe lîngă vocabularul bogat, vechi, al limbii noastre, şi o serie de cuvinte noi, împrumutate, majoritatea fiind de origine franceză.

Neologismul[17], ca modalitate de exprimare, apare în opera lui Galaction[18] în proporţii care oscilează între 0 şi 9%, ceea ce dovedeşte o utilizare ponderată, strict legată de conţinutul fiecărei scrieri în proză. Astfel în *Moara lui Călifar*, care "este o poveste balcanică, povestită de tata, în creştetul celor cinci sau şase ani ai primului său născut"[19], sau în *Copca Răduanului*, în care "Moş Oprea baciul, ciobanul Oance, domniţa Oleana, Mură-lăutarul... au ajuns pînă la inima mea, cu zbuciumul Oltului, cu legendele şi cu apele..."[20], neologismul lipseşte cu desăvîrşire. Cadrul, personajele unui anumit mediu social şi mai ales viziunea fantastică de natură folclorică, pe care e structurată întreaga creaţie, reclamă anumite procedee specifice de limbaj şi în special evitarea totală a neologismului. În alte scrieri în proză unde apare fantasticul, dar de data aceasta pur artistic, pentru potenţarea imaginii, sau cu valoare simbolică (*În pădurea Cotoşmanei*, *Andrei Hoţul*), neologismul apare numai foarte rar (sub 1%). În povestea *Lîngă apa Vodislavei*, de factura unei balade populare, utilizarea cu totul limitată a neologismului este de asemenea justificată.

Deşi fixată într-un mediu care ar fi putut determina folosirea mai

---

[16] Cf. Gala Galaction, *Mărturie literară*, în *Opere alese*, vol. II, Bucureşti, 1958, p. 12-13.

[17] Privind accepţia acordată termenului *neologism*, ne afiliem punctului de vedere expus de Lidia Sfîrlea în articolul său *Neologismul în poezia lui G. Topîrceanu*, din "Cercetări de lingvistică", VII, 1962, nr. 1, p. 81. Pentru identificarea cuvintelor de origine romanică, neolatină şi a altor împrumuturi tîrzii (începînd cu secolul al XIX-lea) am utilizat DLRM şi doar pentru cuvintele neînregistrate în acest dicţionar am recurs la *Dicţionarul de neologisme* al lui Florin Marcu şi Constantin Maneca, Bucureşti, 1961.

[18] Au fost urmărite şi extrase neologismele din două volume: *Bisericuţa din Răzoare* şi *Clopotele din Mănăstirea Neamţu*, cuprinse în *Opere alese*, vol. II, Bucureşti, 1958, p. 25-246. Numărul total al cuvintelor utilizate pe parcursul celor 221 de pagini este de 58 400. (Am stabilit această cifră după media cuvintelor la pagină şi după numărul paginilor).

[19] Gala Galaction, *Opere alese*, vol. II, Bucureşti, 1961, p. 81.

[20] Idem, *ibid.*, p. 96.

abundentă a unor cuvinte noi, nuvela, cu multiple implicații lirice, *De la noi, la Cladova* oferă puține exemple de neologisme (1,4%), acestora preferîndu-li-se, în concordanță cu localizarea spațială și temporală, cuvinte de proveniență balcanică (turcești și grecești) sau slavone din terminologia bisericească.

Fără ca numărul neologismelor să crească într-o proporție prea mare, aceasta ajungînd abia la 6% - 9%, prezența lor se simte ca un factor caracteristic al compoziției lexicale, însumînd totalitatea valențelor lor stilistice în nuvelele mai ample (*Gloria Constantini, Mi-e dragă Nonora, În drum spre păcat*) și în proza simbolică-evocatoare (*Bujorii, Narcișii, Trandafirii*).

*

În continuare vom prezenta lista neologismelor grupate pe diferitele domenii semantice cărora le aparțin prin sensul lor fundamental și propriu:[21]

I. *Terminologie științifică*

1. Terminologie științifică generală: *a asocia* (60), *a combina* (227), *a constata* (228), *a consulta* (217), *a distinge* (42, 110), *a examina* (84, 213), *informație* (65), *a observa* (73, 190, 234), *plan* (74), *preciziune* (113), *preocupare* (223), *a stabili* (75, 91), *termen* (80).

2. Filosofie: *absolut* (224), *abstract* (241), *absurd* (61,195), *absurditate* (63), *a analiza* (42), *analiză* (90), *antinomie* (232), *aparență* (218), *a argumenta* (185), *concluziune* (78), *conștiință* (66, 89, 111, 216), *dezorientare* (197), *doctrină* (195), *eclectic* (240), *efect* (225), *eroare* (189), *etern* (87, 192), *evidență* (65), *a evolua* (221), *evoluție* (234), *excepție* (223), *a exista* (64, 195, 238), *explicație* (71), *filosof* (184, 193), *filosofic* (58), *filosofie* (61, 240, 226), gnosă (195), *gnosticism* (240), *idee* (58, 217), *ideal* (197, 227), *idealism* (196), *iluzie* (220), *imaterial* (43, 193), *mistic* (195), *misticism* (236), *neant* (232), *noțiune* (66), *posibilitate* (76, 60), *real* (195), *realitate* (41, 66, 222), *regulă* (156, 194), *spirit* (71),

[21] Cifra sau cifrele din paranteză reprezintă numărul paginii sau al paginilor la care a fost utilizat cuvîntul *Opere alese*, vol. II, București, 1958. Unele dintre neologisme (destul de numeroase) s-au repetat chiar de 5-6 sau de mai multe ori pe parcursul celor 221 de pagini. În asemenea cazuri, ne-am limitat la precizarea a două sau cel mult trei pagini, considerînd că sfera semantică a neologismului e suficient delimitată. Menționăm că încă unul dintre criteriile folosite pentru delimitarea domeniului semantic al unui cuvînt a fost contextul în care apare.

stagnant (197), *superstiție* (221), *superstițios* (91, 213), *știință aplicată* (226), *teosofie* (240), *transformare* (82), *universal* (120).

3. Psihologie: *atențiune* (191), *caracter* (61), *fantazie* 960), *iluzie* (73), *iluzoriu* (90), *impresie* (135), *memorie* (238), *psihologie* (45, 196), *sentiment* (78, 196), *senzație* (43), *sugestionabil* (86), *temperament* (83).

4. Istorie, arheologie: *arheolog* (197), *arheologie* (71), *castel* (221), *contimporan* (75), *document* (92), *epocă* (41, 182), *erou* (30, 121), *eșafod* (197), *eveniment* (80), *inscripție* (75), *istoric* (212), *istorie* (71, 188), *pergament* (212), *ruină* (75), *secular* (71), sol (73), *țiară* (94).

5. Geografie, astronomie: arhipelag (58), atmosferă[22] (83), **aurora* (44, 185), *cascadă* (44), *cataractă* (27), *climă* (184), *curent* (97), *fiord* (234), *geografie* (228), *lavă* (220), *maree* (64), *miraj* (220), *neexplorat* (228), *Occident* (245), *ocean* (60, 228), *orizont* (86, 196), *platou* (28), *stațiune balneară* (65), *torent* (231), *astru* (64), *cometă* (162), *firmament* (73), *solar* (95).

6. Științele naturii (botanică, zoologie): *bestie captivă* (84), *canar* (190), *cereale* (41), *coleopteră* (45), *crizantemă* (60), *a cultiva* (79), **a fermenta* (238), *germen* (76), *a germina* (113), *horticultor* (44), *iris* (87, 185), *luxuriant* (244), *narcis* (195), *plantă* (184, 191), *a replanta* (185), *seră* (220), *sevă* (83, 197).

7. Mineralogie: *ametistă* (62, 243), *bazalt* (219), *bituminos* (65), *carbonificare* (120), *corosiv* (92), *cristal* (62), *diamant* (63), *fragment* (74), *lavă* (94), *marmoră* (58, 113), *pentelic* (58), *rubin* (233), *safir* (94).

8. Fizică, mecanică: *acțiune* (196), *a amortiza* (220), *antipod* (228), *apeduct* (231), *bară* (193), *bronz* (72), *central* (221), *ciment* (75), *compact* (232), *convergent* (221), *decapturare* (83), *direcție* (97), *distanță* (228), *elastic* (225), *energie* (123), *ermetic* (75, *filament* (113), **flexibil* (83, 136), *focar* (227), *fosforescent* (87), *fosforescență* (238), *a ilumina* (42), *imobil* (130), *lamă* (87, 94), *lentilă* (227), *nichel* (186), *omogen* (56), *opac* (66), *plasticitate* (245), *probă* (183), *reflex* (240), *rezistent* (95), **solid* (135, 183), *sonor* (95), *substanță* (56), **a suspenda* (129, 232), *suspendat* (211), *transparent* (69, 214), *transparență* (245), *vápori* (83), *a vibra* (30).

9. Matematică: *cilindru* (83), *convergent* (94), *curb* (87), *a echivala* (83), *infinit* (220, 227), *linie* (75, 120), *octogon* (230),

[22] Dată fiind frecvența utilizării termenilor cu sens figurat, în mod convențional am indicat acest fapt printr-un asterisc pus înaintea cuvîntului respectiv.

perpendicular (231), *piramidă* (94), *semicerc* (72), *sferă* (43, 245).

10. Medicină: **agonie* (186), *a se cicatriza* (137), *craniu* (94), *fibră* (59, 76), *insomnie* (65), *medicinal* (83), *medicament* (59), *migrenă* (42), *nerv* (43, 64), *palid* (43, 66), *paloare* (57, 62), *palpit* (132), *a palpita* (84), *paralizat* (231), *a respira* (66, 133), *reumatism* (239), *schelet* (75, 95), *strangulat* (187), *a steriliza* (83), *terapeut* (236), *tuberculos* (57), *virus* (219).

11. Lingvistică: *exclamație* (130), *frază* (170), *idiom* (184), *indescifrabil* (75), *literă* (74), *silabă* (58), *verbal* (197).

II. *Terminologie artistică și de cultură*

1. Termeni generali de cultură: *amator* (74), *ambiguu* (183), *artă* (72, 197), *Ateneu* (72), *a caracteriza* (197), *comentar* (60), *complex* (56), *confuz* (43), *a contrazice* (63), *convingere* (223), *critică* (63), *cultură* (82), *declamație* (228), *a dedica* (244), *detaliu* (65, 77), *a discuta* (61, 232), *discuție* (72), *elocințe* (185), *expresie* (123), *ficțiune* (61), *a imita* (72), *a se individualiza* (94), *a inspira* (61, 195), *intelectual* (219), *lectură* (238), *a medita* (44), *meditație* (44), *moralist* (228), *operă* (75), *personaj* (73), *polemic* (195), *poliglot* (89), *a publica* (240), *reverie* (43), *revistă* (226), *simbol* (195), *simbolic* (44, 193), *solicitat* (45), *soluție* (80), *steril* (196), *talent* (82), *variație* (56), *viziune* (58, 94).

2. Civilizație antică: *agoră* (209), *amfiteatru* (136, 242), *amorfă* (96), *antic* (62, 74), *antichitate* (75), *columnă* (129), *coribant* (241), *for* (209), *gladie* (94), *histrion* (73), *mitologic* (65), *oracol* (229, 235), *panegiric* (246), *plebe* (245), *retor* (244), *sarcofag* (74), *sirenă* (125), *triremă* (242), *zeu* (240).

3. Literatură: *clasic* (224), *elegie* (244), *episod* (44), *eroină* (60), *erou* (60), *gen* (61), *legendă* (138), *literar* (234), *literatură actuală* (197), *odă* (244), *poet* (81, 185), *poezie* (117, 241), *portret* (58), *roman* (58, 60, 234), *romantic* (126), *subiect* (65).

4. Muzică: *bariton* (79), *crescendo* (230), *muzical* (222), *primadonă* (85), *ritm* (93, 235), *ritmic* (84).

5. Plastică și arhitectură: *arhitect* (192), *arhitectură* (56), *combinație* (56), *culoare* (56), *expoziție* (72), *labirint* (228), *muzeu* (76), *nuanță* (56, 221), *nud* (64), *perspectivă* (136), *pictură* (72), *profil* (62, 136), *sculptor* (78, 240), *sculptură* (72), *statuă* (240).

6. Coregrafie: *artă coregrafică* (240), *coregrafic* (94), *dans* (241), *a dansa* (94), *dansatoare* (94).

7. Teatru: *act* (73), *actor* (79), *actorie* (74, 82), *artist* (76, 197),

dramă (196), *quasiartist* (95), *mască* (63), *piesă* (73), *principal* (subst.) (73), *rampă* (73), *scenă* (73), *spectacol* (197), *sufler* (73), *teatru* (85), *tragedian* (82), *tragic* (123), *trupă* (73).

III. *Terminologie din domeniul economiei (industrie, comerț, finanțe, administrație)*: *achitare* (212), *acont* (224), *acționar* (217, 223), *afacere* (73, 218), *alienare* (221), *anexat* (213), *anticameră* (73), *arhivar* (77), *armator* (58), *automobil* (218), *autoritate* (97), *balot* (73), *bancă* (212, 217), *bancher* (221, 231), *birocratic* (83), *birou* (212), *cancelarie* (77), *capitală* (236), *cisternă* (42), *clasă* (218), *compartiment* (218), *concediu* (64, 83), *contabil* (80), *contabilitate* (80), *copist* (74), *corespondent* (223), *covertă* (73), *credit* (220), *cupon* (219), *director* (62, 212), *economie* (114, 236), *efigie* (60), *a expedia* (213), *exploatare forestieră* (62), *fabrică* (92), *financiar* (218, 222), *finanțe* (220), *forestier* (62, 63), *funcțiune* (64), *ghișeu* (220), *indicator* (216), *indigen* (218), *inginer* (41), *institut* (222), *interes* (64, 71, 223), *a interesa* (71), *întreprindere* (62), *locomotivă* (83), *magazin* (213), *mașină* (72), *mecanic* (78), *milion* (232), *monedă* (60, 74), *moratoriu* (212), *notă* (213), *ocupație* (71), *paragraf* (97), *pașaport* (85, 90), *peron* (238), *post* (64), *proces-verbal* (86), *profesional* (212), *proprietar* (236), *a protesta* (212), *provincie* (73,82), *raport* (58), *registru* (223), *regiune* (195), *reședință* (56), *rural* (56, 226), *serviciu* (89, 218), *sigiliu* (216), *a specula* (91), *subdirector* (218), *suburbie* (240), *sucursală* (223), *șosea* (66, 232), *șlep* (70), *transferare* (64), *tren* (212, 237), *urbe* (83), *urgent* (213), *vagon* (218, 239), *vagon-restaurant* (218), *vapor* (73, 79).

IV. *Termeni din viața socială*

1. Relații sociale și politice: *adversar* (186), *a aparține* (219), *ascensiune* (195), *atitudine* (57, 183), *avantajos* (89), *aventurier* (81), *bloc* ("masă de oameni") (63, 72), *burghez* (58, 197), *camarad* (82, 192), *carieră* (73, 83), *castelan* (212, 225), *celebru* (232), *clasă socială* (197), *a coloniza* (186), *contact* (220), *a conveni* (87), *curtezană* (184,241), *disciplină* (85, 236), *diplomat* (58), *diplomație* (221), *a se elibera* (132), *escortă* (231), *exil* (197), *exploatare* (63), *a fraterniza* (81), *a guverna* (186), *instituție* (186), *intermediar* (92), *inutil* (127, 227), *izolat* (197), *împărat* (75), *liber* (65), *a libera* (74), *libertate* (228), *martir* (162), *ministru* (219, 237), *neasociere* (187), *neumanitar* (196), *ordine* (228), *a organiza* (212,224), *a pactiza* (237), *paj* (74), *a participa* (60), *partid* (219), *partizan* (219), *parvenit* (218), *patriotism* (197), *politic* (219, 224), *prefect* (76), *prestigiu* (224), *productiv* (124), *a profita* (89), *proiect*

(78), *proprietar* (58, 74), *proxenetism* (220), *revendicare* (162), *revoluție* (245), *rezistență* (227), *servitor* (56, 221), *servitoare* (59), *situație* (57, 224), *social* (195), *societate* (63, 197, 220), *somitate* (73), **spion* (163), *a spiona* (62, 96), *stat* (42, 72), *suveran* (60), *șef* (56), *trădare* (162), *trădător* (110), *util* (71).

2. Învățământ, școală: *absolvent* (71), *bancă* (41, 61), *bibliotecă* (226, 229), *catedră* (41), *clasă* (41, 42), *coleg* (73, 82), *colegialitate* (82), *colegiu* (44), *competitor* (187), *conduită* (132), *curs* (70), *educație* (184), *elev* (57), *eliminare* (72), *examen* (41, 57, 216), *a explica* (42, 238), *a repeta* (222), *finele clasei* (71), *instrucție* (232), *a se instrui* (72, 226), *instruit* (232), *liceu* (41), *materie* (41), *mediocru* (70), *notă* (43), *pedagog* (72), *profesor* (57), *seminar* (70), *seminarist* (72), *a studia* (218), *studiu* (44, 82), *școală profană* (41), *universitate* (196).

3. Justiție: *act* (63), *advocat* (*avocat*) (41, 57), *anchetă* (64), *aprod* (77), **complice* (126), *culpabil* (43), *fraudă* (63), *inviolabil* (186), *justiție* (57), *magistratură* (56), *a prezida* (57), *proces* (59, 70), *procuror* (64), *recluziune* (75), *a redacta* (57), *sentință* (57), *ședință* (57), *tribunal* (66), *victimă* (71).

4. Religie: *apostolat* (195), *demon* (76), *destin* (69, 118, 222), *divin* (44, 132), *evanghelic* (195), *fachir* (113), *fatal* (213), *fatalitate* (91), *hieratic* (114), *hlamidă* (195), *infern* (73), *madonă* (91, 224), *neofit* (246), *ocult* (113), *paradis* (190), *penitență* (132), *procesiune* (212), *profetic* (162), *profeție* (197), *providență* (228, 235), *rabin* (232), *sacerdotal* (195), *sacru* (241), *sihastru* (240), *sinagogă* (232).

5. Armată: *alarmă* (185), *arc* (77), *armură* (166), *a ataca* (186), *baionetă* (85), *bravură* (187), *caporal* (85), *cartier general* (75), *cazon* (85), *căpitan* (79, 188), *companie* (82), *a dezerta* (88), *dezertare* (92), *dezertor* (92), *drapel* (81), *exercițiu* (81), *expediție* (75, 186), *front* (84), *intendență imperială* (68), *matroz* (73), *militar* (81), *misiune* (89), *onor* (85), *sergent major* (80), *spadă* (228), *sublocotenent* (81), *școală militară* (81).

V. *Termeni din viața mondenă*: *alcovă* (220), *alee* (228), *amant* (75), *amfitrion* (63), *amic* (156, 182), *aranjament* (212), *aventurier* (60), *bal* (220), *biman* (184), *buchet* (42), *butonieră* (222), *cabină* (86), *calorifer* (221), *canalie* (222), *canapea* (86), *cameră* (191), *camizol* (83), *capișon* (229), *capriciu* (220), *carte ilustrată* (77), *caschetă* (227), *chestiune* (230), *comision* (60, 218), *compliment* (183), *conjugal* (220, 223), *corsaj* (224), *creatură* (42,183), *cupeu* (182), *dantelă* (64, 93),

declarație (77), donjuan (220), *draperie* (76), *duzină* (60), *fotoliu* (185), *gest* (65), *ghirlandă* (44, 119), *gondolă* (60), *hermină* (226), *idilă* (83), *a invita* (223), *invitare* (217), *întreținere* (60), *lux* (182), *marochin* (114), *matroană* (223), *nepermis* (43), *obligat* (184), *a ondula* (93), *pachet* (218), *parfum* (42, 65, 193), *a parfuma* (63, 224), *a patina* (2333), *patinaj* (232), *pavilion* (191), *pendula* (237), *perspectivă* (74), *plafon* (184), *pretenție* (74), *pretext* (60), *a prezenta* (59, 222), *prim-amorez* (82), *promisiune* (212), *a promite* (216), *a provoca* (58), *a recomanda* (62), *a se refugia* (223), *revolver* (66, 185, 226), *salon* (221, 232), *salonaș* (56), *salut* (183), *scandalos* (63), *secret* (64, 78), *serată* (220), *șampanie* (213, 220), *tablou* (232), *telefon* (65), *telefonic* (213), *terasă* (216), *trapeză* (191), *velură* (94), *vizită* (183).

VI. *Termeni care denumesc atitudini sau stări morale, psihice sau afective: activitate* (71), *a admira* (61, 93, 195), *admirare* (148), *admirație* (192), *a adora* (195), *a se agita* (130), *amabilitate* (56), *ambiție* (89, 237), *aplicație* (71), *a aprecia* (219), *atitudine* (65), *atracțiune* (191), *brutalitate* (72, 220), *calități* (pl.) (57), *a ceda* (63), *certitudine* (64), *conduită* (226), *convingere* (167), *corupțiune* (63), *a se decide* (126), *deciziune* (83), *devotament* (57, 215, 223), *dezechilibru* (60), *a dezgusta* (72), *deziluzie* (732, 83), *dezonorare* (184), *discrețione* (226), *disperare* (61), *dispoziție* (62), *distincțiune* (83), *echitate* (186), *egoism* (215), *emoție* (95, 97, 216), *exasperare* (69), *farmec* (62,113), *fermitate* (124), *ferocitate* (228), *gelozie* (219), *generozitate* (196, 215), *ignoranță* (57, 73), *implorare* (232), *a impresiona* (218), *indulgență* (241), *infamie* (217), *a insinua* (76, 220), *insinuant* (62), *insinuare* (43, 235), *insistență* (113), *inteligență* (70), *intențiune* (135), *a intimida* (59), *intimitate* (58, 224), *iritare* (57), *ironie* (86, 116, 222), *langoare* (65), *a manifesta* (65), *melancolie* (62), *naivitate* (214), *neactivitate* (238), *noblețe* (214), *obsesiune* (43), *a obține* (90), *a oferi* (83), *onoare* (65, 82, 119), *a onora* (42), *pasiune* (87), *perplexitate* (59), *persuasiune* (96), *precauțiune* (63), *presentiment* (182), *prestigiu* (42), *a pretinde* (215), *protestare* (239), *pseudomilitar* (83), *a reconstitui* (59), *a renunța* (79), *a se resemna* (224), *resemnare* (224), *resentiment* (63), *respect* (82, 89, 121), *a respecta* (61, 186), *revelație* (73), *reverie* (236), *sacrificiu* (215), *satisfacție* (225), *seriozitate* (82), *simpatie* (183), *simplitate* (224), *sinceritate* (90, 138), *solemnitate* (93, 195), *speranță* (84, 219), *a stima* (184), *stimă* (184), *stoicism* (80), *a se studia* (221), *suavitate* (94, 126), *subtilitate* (216), *surprindere* (189), *a tortura* (42), *tumult* (131), *violență*

(84, 95), *virtute* (220), *voluptate* (65, 87).

VII. *Termeni care denumesc însuşiri*[23]: *absorbit* (64), **abundent* (58, 116), *activ* (238), *admirativ* (43, 225), *adolescent* (183), *agitat* (42,122, 183), *ambiţios* (214), *ambulant* (73), *amorezat* (85), *amoros* (69), *anterior* (72), *antipatic* (62), *arhibanal* (237), *arogant* (182), *atent* (57, 114, 122), *atotironic* (189), *august* (62), *banal* (58), *bizar* (184, 234), *blazat* (183), *blond* (83), *brav* (187, 188), *brun* (58), *brusc* (60, 83), *brutal* (244), *bucolic* (169), *calculator* (215), *capricios* (28, 87, 234), *captiv* (128), *clar* (195, 214), *claustrat* (238), *compact* (97, 120), *complet* (57, 81, 182), *cochet* (89), *confuz* (196, 230), *consolant* (189), *continuu* (224), *corect* (224), *cristalin* (191, 231), *culpabil* (183), *curios* (135, 214), **debil* (60), *degradat* (187), *dement* (57), *descurajat* (60), *destructiv* (90), *devotat* (219), *dezinteresat* (76), *discret* (56, 218, 230), *dispărut* (74), *disperat* (129), *distins* (245), *egal* (64, 86), *egoist* (197), *elegant* (183, 245), *emoţionat* (122, 216, 234), *energic* (219), *enigmatic* (57), *enorm* (235, 245), *entuziast* (88, 91), *exact* (213, 236), *excepţional* (61), *exclusiv* (87), *explicabil* (238), *extaziat* (88), *extraordinar* (60, 71), *fantazia* (71), *fascinat* (87), *fatidic* (229), *favorit* (65, 183), *feminin* (93), *fidel* (183), *fix* (220), **fragil* (69), *franc* (61), *frecvent* (74), *friabil* (197), *galant* (63), *generos* (187, 215), *glorios* (74), *graţios* (45), *grav* (72), *himeric* (219), **iluminat* (130), *imbecil* (60), *imediat* (71), *imens* (197), *imensitate* (86), *impasibil* (188), *impertinent* (84), *imprecis* (86), *impunător* (185), *inadmisibil* (213), *inalterabil* (193), *incalculabil* (94), *incapabil* (69, 185), *incomparabil* (72), *incomplet* (72), *incrustat* (119), *indecis* (84), *indiferent* (59), *indirect* (86), *indistinct* (94), *indolent* (65, 69, 91), *indulgent* (77), *inevitabil* (96), **inextricabil* (42), *insolent* (85, 91), *inteligent* (57, 82, 232), *interesant* (71, 135, 226), *interior* (227), *intim* (60, 194, 238), *invalid* (188), *invizibil* (120), *ireproşabil* (77), *iritant* (84), *iritat* (117, 123, 183), *ironic* (222), *isteric* (217), *încîntător* (59, 60), *laborios* (236), *libertin* (223), *livid* (97), *major* (70), *marmorean* (87), *maxim* (43), *mediocru* (60, 71), *melancolic* (83), *meschin* (83), *minor*

[23] Nu am încercat o delimitare mai îngustă în cadrul acestei categorii, fiind aproape imposibil de realizat încadrarea unei însuşiri într-o singură subcategorie (însuşiri fizice, însuşiri psihice umane, însuşiri ale lucrurilor). Aceasta, întîi din cauza frecventei treceri a cuvîntului de la un domeniu la altul, apoi din pricina întrebuinţării aceluiaşi neologism nume de însuşire în repetate rînduri, dar cu nuanţe semantice diferite sau adesea figurat. Se verifică şi pe această cale observaţia lui Tudor Vianu din *Arta prozatorilor români* privind abundenţa adjectivelor "culese de obicei din registrul paroxistic" (p. 262).

(70), *miraculos* (129), *misterios* (70, 191, 227), *mobilat* (191), *monstruos* (122), *moral* (228), *naiv* (216, 228), *nefast* (63), *nervos* (122), *nesentimental* (89), *nobil* (adj.) (57, 87, 216), *nocturn* (97), *obscur* (75, 185), *observator* (72), *octogenar* (197), *omnipotent* (80), *ondulator* (214), *onest* (223), *oportun* (237), *oriental* (65), *parfumat* (113), *particular* (89, 212), *pasional* (60), *pasionat* (58,185), *penibil* (59), *perfid* (220), *permis* (58), *pervers* (56), *placid* (193, 244), *practic* (69, 78, 236), *precipitat* (66), *precis* (63,76), *predilect* (71), *preferat* (197), *preocupat* (222), *prețios* (92), *problematic* (188), *profund* (193), *progresiv* (57), *pur* (62, 87), *radios* (222), *realizabil* (80), *rebel* (185), *regulat* (186), *remarcabil* (82), *respectuos* (78), *rezistent* (73, 217), *ridicul* (73, 183), *riguros* (232), *robust* (182), *ruinător* (214), *satisfăcut* (63, 97), *secundar* (228), *seducător* (220), *senzual* (89), *serios* (183), *serviabil* (63), *sever* (41, 63, 182), *sincer* (78, 222), *sinistru* (42, 125, 231), *sinuos* (220), *solemn* (216), *somnolent* (190), *special* (223), *splendid* (57, 69), *stimat* (196), *straniu* (43, 65, 216), *stupid* (220), *suav* (42, 193, 222), *subtil* (65, 128, 160), *suculent* (182), *sumar* (57),**sumbru* (193), *superior* (57, 61), *suportabil* (237), *suprem* (123, 131, 239), *surprinzător* (68,135), *șarlatan* (63), *timid* (59), *umil* (45), *uniform* (235), *vag* (43,120), *vast* (86, 238), *vehement* (73, 94), *venerabil* (42, 223), *veros* (218), *vigoare* (83), *virgin* (94), **voluptos* (236), *vulgar* (244).

La cele de mai sus, adăugăm o serie de cuvinte mai greu încadrabile unuia dintre categoriile semantice fixate. Deși diferite din punct de vedere morfologic (majoritatea verbe, dar și câteva substantive), lexical le apropie o anume trăsătură: mobilitatea, elasticitatea sensului, care face posibilă utilizarea lor în diferite și adesea multiple domenii. (De altfel, prin însuși conținutul său, indicînd o acțiune, același verb poate fi raportat semantic la obiecte cu totul diferite. Or, de cele mai multe ori sensul se definește precis în context și nu izolat). Asemenea cuvinte sunt: *a adresa* (82), *a asista* (93), *catastrofă* (66), *a circula* (65), *a conserva* (76), *a consolida* (218), *a consuma* (61, 87, 226), *a contesta* (222), *a continua* (80), *cursă* (186), *dezastru* (60, 220), *a edifica* (187), *a executa* (84), *a explora* (74), *faimă* (143), *manifestare* (183), *moment* (57, 71), *obstacol* (131), *a obține* (70), *a permite* (60), *a preciza* (110), *a reclama* (70), *a revedea* (65), *a rezida* (244), *a servi* (64).

Am întîlnit la Gala Galaction și o creație personală interesantă și deosebit de plastică. E vorba de cuvîntul *temporicid* (după insecticid) cu sens de ceva care "omoară" timpul, care face să treacă timpul mai ușor.

Remarcăm şi acordarea de sensuri noi unor neologisme: criminal, -ă (indicînd locul crimei) "în odaia criminală" (186).

Din totalitatea neologismelor (1780) existente în materialul investigat, cea mai frecventă parte de vorbire este substantivul. Acesta apare în proporţie de 60% (1066 de substantive), alături de adjectiv în proporţie de 28% (500 de adjective), iar verbul împreună cu adverbul însumează abia 12%. Dintre acestea, 9% revin verbului (160), iar 3% adverbului (50).

Valoarea acestor date nu se reduce la simpla inventariere numerică; ea constă mai ales în relevarea unor particularităţi proprii modalităţilor de exprimare a autorului. Bogăţia şi frecvenţa elementului nominal, caracteristice prozei lui Galaction, răspund necesităţilor intime ale procesului de creaţie la un scriitor care prin varietatea şi cromatica imaginilor atinge măiestria unui autentic mînuitor al penelului.

Întrucît în capitolul dedicat limbii lui Gala Galaction din *Arta prozatorilor români* Tudor Vianu se ocupă în exclusivitate de valorile neologismului în proza scriitorului, în cele ce urmează vor fi expuse şi subliniate cîteva aspecte noi pe care le oferă investigaţia şi analiza mai amănunţită a elementului neologic din lexicul acestuia.

*

Verbul neologic, deşi redus ca număr în raport cu elementul nominal, aduce prin posibilităţile sale semantice şi stilistice un plus de nuanţare limbajului artistic al autorului. Verbele noi apar la Galaction pentru capacitatea lor de exprimare a celor mai subtile nuanţe de mişcare, capabile să comunice cît mai fidel şi mai succint firul narativ al prozei. Aici citǎm doar cîteva: *a asista, a ataca, a circula, a cultiva, a dezerta, a dispărea, a distinge, a executa, a explora, a germina, a imita, a interveni, a libera, a obţine, a oferi, a preciza, a redacta, a stabili, a vibra* etc. (... mă lăsase pe mine *să redactez* sentinţa", p. 57, "Unde de fierbinţeală *vibrau* peste bisericuţa adormită", p. 30).

O parte dintre verbele amintite, printr-o deplasare nu de sens, ci de nivel, trec, ca printr-o translaţie, de la domeniul mişcărilor fizice la cel al reacţiilor umane, imprimînd imaginilor un relief neaşteptat: "... uşa clasei noastre se deschise şi un pîlc de şcolăriţe *ilumina* sala", p. 42, sau "... nişte braţe pasionate - (...) - *vibrau, argumentau,* înaintea curtezanei zguduite...", p. 185, "Inimile lor *vibrară*", p. 129, "Demonul său sufletesc începuse *să-i insinueze* gînduri noi", p. 76. Numărul verbelor din

categoria celor care redau procese specific omeneşti este însă mult mai mare şi se justifică prin obiectul predilect al investigaţiei la autor: sufletul omenesc. Asemenea verbe sunt: *a admira, a adora, a ceda, a decide, a dezgusta, a discuta, a inspira, a interesa, a intimida, a manifesta, a respecta, a renunţa, a stima* etc.

Adeseori verbul neologic intră în construcţii figurate, uneori participînd chiar el cu sens figurat. Astfel, *a replanta* (a duce o fiinţă într-un alt mediu social): "... voiau să smulgă, să ducă departe şi *să replanteze* într-o altă viaţă...", p. 185, sau *a respira*: "De jur împrejurul mănăstirii dealurile păduroase care o strîng la mijloc *respirau* sub soarele ascuţit un abur uşor şi albăstrui", p. 133, alteori coroborînd celelalte elemente în stilizare şi figuraţie. Astfel accentuează nota nostalgică creată de imaginea metaforică a unui trecut al naivităţilor şi al candorilor, ca în pasajul ce urmează: "Ca printr-un pat adînc de ape străvezii, *disting* şi azi, cînd mă aplec şi caut în cisterna trecutului, un profil gingaş, mai văzut cîndva în nu ştiu ce icoană", p. 42, sau sugerează golul sufletesc şi prevestirea unei apropiate nenorociri care urmează unui moment de totală desprindere de realitate: "Cugetul lui popa Tonea, care *suspenda* dureros şi nehotarît deasupra Dunării, ca şi cum ar fi voit să-i înţeleagă gîndul, se ridica în luminoasa şi nobila columnă", p. 129.

*

Dacă verbul neologic are la Gala Galaction pe lîngă funcţia semantică şi valori stilistice, elementul nominal neologic dobîndeşte prin selecţia lui, dar în special prin poziţia în frază, toată gama valorilor sintactice şi de stilizare. "Cine ar dori - afirma Tudor Vianu - să refacă procesul stilului neologic al lui Gala Galaction, început acum vreun sfert de veac de doi critici literari, trebuie să ţină seama cu ocazia fiecărui neologism în parte de locul lui în context, de vecinătăţile lui. Poate că, în felul acesta, multe din expresiile izbitoare, cîtă vreme le-am considerat separat, ar dobîndi noi şi necunoscute justificări[24].

Profunzimea notaţiilor, relieful şi culoarea lor se realizează prin îmbinarea cu totul surprinzătoare a cuvintelor, reamintind pe Macedonski sau pe Anghel şi dovedind o anumită preferinţă pentru expresia tare, uneori dură, comună şi stilului arghezian. Astfel, în raţionamentul

[24] Tudor Vianu, *Arta prozatorilor români*, 1941, p. 259.

complicat şi sarcastic pe care îl face Alexandru Teofil[25] pentru a-şi demonstra lui însuşi inutilitatea unui mariaj, formula "*infinitul şi sinuosul proxenitism* al vieţii noastre", p. 220, caracterizează, fără reticenţe, cu violenţă, decadenţa unui anumit mediu social.

Alăturînd un termen special, dintr-un domeniu de ştiinţă, unui cuvînt ce denumeşte un sentiment sau un conţinut abstract, expresia dobîndeşte forţă, devenind plastică: "*virusul geloziei*", p. 219, sau "Întuneric nepătruns stăpînea pretutindeni şi rostogolea, ca în aceeaşi taină *minerală*, şi cerul şi pămîntul. Într-o parte, un şir de gămălii *fosforescente* înfipte pe aceeaşi linie, spuneau vag că acolo trebuie să fie Cladova", p. 120.

Gala Galaction recurge la neologism mai întîi pentru funcţia lui de precizare[26], pentru capacitatea de a exprima nuanţa şi de a sensibiliza imaginea, apoi dintr-o anumită înclinaţie a autorului înspre formula lapidară, care însă adeseori constituie doar nodul unei ramificaţii verbale sau punctul de plecare al unei explicaţii mai ample: "*Stranii senzaţii* încercau sufletul meu! Simţeam în mine ceva plăcut şi cald, dar totuşi bolnăvicios şi vinovat", p. 43. Partea a doua nu vine ca o simplă completare, ci ca o tălmăcire a ceea ce s-a exprimat succint anterior.

În proza lui Gala Galaction valorile neologismului evoluează de la nuanţare şi plasticizare la potenţare şi livresc, acesta din urmă dominînd şi imprimînd astfel nota caracteristică stilului neologic propriu autorului. În analiza psihologică a eroilor, făcută cu minuţiozitate şi subtilitate, utilizarea neologismului contribuie la redactarea nuanţată a stărilor şi a reacţiilor sufleteşti. Elemente concrete, de natură materială, asociate într-un anume mod, creează notaţii ce nu se opresc la simplul efect pitoresc, ci transpun într-o zonă de semnificaţii mult mai adînci, imaginea vizuală sugerînd trăiri interioare intense. Printr-o astfel de asociere a unor cuvinte cu totul diferite ca sferă semantică redă autorul nuvelei *De la noi, la Cladova* sentimentul încercat de popa Tonea, cînd, pentru prima dată, o întîlneşte pe Borivoje. Intensitatea şi spontaneitatea acestui sentiment sunt redate printr-o comparaţie al cărei livresc se realizează prin întrebuinţarea neologismelor: "... o putere *superioară* a coborît pe inimă-i, apăsînd-o cu *farmec* şi chemînd din ea un cer şi o lume sufletească nemaicrezut de tinere şi de înflorite... Aşa cum s-ar petrece cu o sămînţă, adormită şi închisă, pe care un *fachir* ar pune-o în palmă-i şi, *constrîngînd-o* cu vraja unor *insistenţe* nepricepute şi *oculte*, ar face-o (în cîteva minute) *să*

[25] Gala Galaction, *op. cit.*, p. 212.
[26] Cf. Tudor Vianu, *op. cit.*

germineze, să crească şi să se despletească în foi şi în *filamente* şi să se încunune, văzînd cu ochii, cu ciorchinii trandafirii şi parfumaţi!", p. 113.

Deşi frecventă pe alocuri, infuzia de livresc nu e la Gala Galaction ostentativă şi aceasta se datoreşte echilibrului constant al elementelor lexicale utilizate, astfel încît relieful imaginilor e dat de alternarea cuvintelor vechi în limbă cu cele noi, într-o perfectă combinaţie. Portretul lui Alexandru Teofil e amplu zugrăvit. Valoarea neologismelor creşte aici prin dubla lor semnificaţie: nuanţează, pe de-o parte, analiza, iar, pe de altă parte, trădează ceva din atitudinea uşor ironică a autorului faţă de personajul său, despre care spune: "...avea înfăţişarea voită, şi *consolidată* prin haine bune, a *parvenitului important*. Teofil se îmbraca totdeauna cu grijă, îşi *studia aparenţele* şi-i plăcea să treacă, prin gloanţele de pe Calea Victoriei, falnic şi *superior ca un automobil*", p. 218. "Era *inteligent*, era muncitor şi tăia în foarfecele *intereselor* pe cel căzut în foarfece, cu acelaşş sînge rece cu care tăia *cupoanele*. Era temut, era *apreciat* şi i se prorocea un mare viitor. *Aparţinea unui partid politic* - căci altfel toate speranţele lui de viitor *ministru* ar fi fost *himerice* - şi era un *partizan devotat şi energic*", p. 219.

În descrierea naturii, fără să se remarce printr-o frecvenţă prea mare, dimpotrivă fiind utilizat cu o deosebită cumpătare, neologismul potenţează imaginea, îmbogăţind semantic fraza şi imprimîndu-i o prospeţime viguroasă. În redarea peisajului ce se deschidea privirii călătorilor porniţi să vadă Bisericuţa din Răzoare, cuvîntul "cisternă" dintr-un domeniu industrial, care marchează un stadiu avansat al civilizaţiei, constituie elementul de bază al termenului al doilea al unei comparaţii, cel dintîi fiind un fenomen obişnuit al naturii. Prin aceasta, imaginea dobîndeşte autenticitate şi relief: "Soarele turna din vîrful brazilor bogăţia-i de foc, ca într-un fund de *cisternă*", p. 29. Altădată notaţia e nuanţată prin alternarea neologismului-epitet cu o suită de verbe care prin conţinutul lor redau deja caracteristica mişcării: "Şi atunci calea noastră curgea *capricioasă* pe poalele pădurii, sau - azvîrlită dincolo de pîraie -*şovăia* prin pietrişuri, se *pierdea* în vadurile limpezi şi tîrziu, cînd locul se lărgea, *ajungea* iar stăpîna pe malul celălalt", p. 28. Cromatica diversă a unui colţ de natură de la poalele munţilor, toamna, este sugerată prin folosirea unor neologisme cu conţinut abstract, generale ca sferă, şi nu prin elemente concrete. Procedeul oferă posibilităţi şi forţă comunicării: "Deprins cu toamna veştedă din şes, nu puteam să *admir* destul *variaţia de culori* şi de *nuanţe*, neprevăzutul de *combinaţii* cu care toamna de sub munţi înveşmîntă grădinile şi dumbrăvile, livezile şi pădurile", p. 56. Se remarcă preferinţa lui Galaction pentru zugrăvirea

livrescă a naturii: "Spre răsărit şi spre apus parcul cădea în două părţi, ca două jumătăţi de *labirint* scobit în *marmură*", p. 228, sau "Dar în atîta noapte adîncă, dreapta, stînga, înainte, înapoi... mureau oricărui înţeles şi se făceau cărbune, în sînul *compactei* şi *universalei carbonificări*", p. 120.

Imaginile proprii stilului intelectualist se îmbogăţesc în comentariul livresc al autorului, folosit însă cu discernămînt şi, ca atare, capabil să strecoare nuanţe subtile şi discrete ale opticii lui.

În întregul tablou al dansului flăcărilor pe locul comorii descoperite de Constantin, abundenţa neologismelor e justificată de livrescul viziunii, în care surprinde însă caracterul eterogen al sferelor semantice de unde au fost preluaţi termenii. Viziunea, în ansamblu coregrafică, nu conţine decît patru termeni aparţinînd acestui domeniu, şi anume: *dans, dansator, coregrafic* şi *ritm*, restul neologismelor imprimînd prin sensul lor propriu sau figurat nota de fantastic dominantă în întreaga imagine şi prefigurînd efectul terifiant exercitat asupra eroului: "Era un *dans* cu *ritm* şi cu înţeles, în această viorie colcăire de *dantelă*. Fiecare flacără *ondula* ca vie, fiecare ţîşnitură albastră revărsa *o formă feminină*, cu braţe ridicate, cu păr fluturător, cu sîni *virgini* şi goi. Şi toate aceste flăcări-fecioare ţîşneau, *dansau* şi se întîlneau mereu, pe *curbe convergente*, în acelaşi punct, în care braţele lor se înnodau pentru o horă de două-trei învîrtituri. Cădeau apoi toate în *velura* spumegîndă şi *indistinctă* şi se individualizau din nou, dupa cădere, ca să facă şi să refacă *tiara* lor *coregrafică* şi plină de *safire*. Iar în acest joc al lor cîtă *suavitate*, cîte destăinuiri! - Dar după şapte-opt *tiare*, în loc de fecioare *dansatoare*, ieşiră din *lava* albastră nişte flăcări lungi şi drepte ca nişte *gladii*. În loc de *tiară*, aceste *gladii* se repeziră şi încheiară *brusc* o *piramidă* de *lame militare*, care străluci o clipă şi se nărui în *lavă*. În clipa următoare, flăcările *gladii* refăcură *piramida* şi apoi iar şi iar, ca la comandă", p. 93-94.

O mărturie în plus a caracterului livresc-intelectualist al stilului lui Gala Galaction credem că o constituie şi presărarea pe alocuri a unor nume proprii de persoană din mitologie (Diana, Venera), din istoria umanităţii (Marius, Cleopatra), sau a unor nume de mari gînditori şi artişti: Balzac, Alphonse Daudet, George Enescu, Ibsen, Epicur, John Stuart Mill, Socrate.

Firește, nu ne-am propus un examen exhaustiv al problemei neologismului în creaţia lui Gala Galaction, ci doar relevarea unor trăsături ale limbii lui, rezultate din utilizarea în mod original a neologismului în opera unui scriitor care a contribuit în mod substanţial la dezvoltarea stilului artistic al limbii româneşti.

COMPONENTA FOLCLORICĂ ÎN STILUL POVESTIRII LUI GALA GALACTION[27]

A afirma că arta literară cultă se află adesea sub influenţa folclorului şi că această influenţă nu înseamnă deloc copierea modelului reprezintă un truism. Cercetarea fenomenului rămîne însă o obligaţie, în măsura în care e concepută ca o investigare a modelului particular de selectare şi valorificare a elementelor folclorice în sinteza proprie fiecărui scriitor.

Istoria literară românească oferă exemplul celor mai diverse atitudini şi manifestări faţă de limba populară şi a creaţiei orale, de la refuzul lor total (justificat în opere ca ale Hortensiei Papadat-Bengescu sau ale lui George Călinescu) pînă la preluarea lor masivă de către Creangă, scriitor "din aceeaşi familie cu povestitorii populari, de care totuşi se distanţează peste aşteptări: e fratele genial al acestora"[28].

Din unghiul de vedere al raportului cu creaţia orală folclorică, opera lui Gala Galaction se singularizează. Obiectul cercetării de faţă îl constituie tocmai încercarea de a stabili locul şi configuraţia particulară a elementelor lingvistice de natură folclorică în structura limbajului artistic al scriitorului.

Tudor Vianu[29], care a surprins cu o rară intuiţie critică dominanta stilistică a prozatorilor noştri, sublinia intelectualismul, caracterul livresc al operei lui Galaction. Şi, totuşi, opera scriitorului oferă surpriza unor pagini ce dezvăluie filonul folcloric atît în structura compoziţională cît şi în cea verbală a mesajului. Povestiri ca *Moara lui Călifar*, *Copca Rădvanului*, *Andrei Hoţul*, *În pădurea Cotoşmanei* sau *Lîngă apa Vodislavei* se înscriu în această zonă a creaţiei. Ele au slujit drept material de bază pentru analiza întreprinsă în continuare.

Deşi la prima lectură ne întîmpină o textură ale cărei elemente par cu totul eterogene şi difuze, prin segmentarea textului în unităţi mai mici (fraze, propoziţii, sintagme, cuvinte) se degajă o organizare a expresiei pe

---

[27] Studiu publicat în *Limba română*, anul XVII, 1968, nr. 5, p. 417-422.
[28] Ovidiu Bîrlea, *Poveştile lui Creangă*, EPL, 1967, p. 229.
[29] Cf. *Arta prozatorilor români*, capitolul Gala Galaction

trei dimensiuni distincte: A / popular, B / folcloric, C / livresc (cu sursele şi nuanţele lui). Grefarea acestor trei elemente pe conţinutul unor motive populare[30] (de legendă sau basm), într-o arhitectură compoziţională de proză epică populară, generează opere artistice originale ce aparţin inventarului înalt al literaturii noastre.

Distincţia pe care am propus-o mai sus între elementul popular şi cel folcloric porneşte de la fapte de limbă concrete extrase din proza scriitorului. Am încadrat aceste două Categorii (la care am adăugat şi pe cea a limbii literaturii artistice) în planul opoziţiilor: *poetic - nonpoetic*, *conştient-spontan*, *scris-oral*, degajate după trei criterii: funcţia dominantă a actului comunicării[31], întrebuinţarea mijloacelor verbale[32], modul de existenţă şi de înregistrare a mesajului[33].

Din această perspectivă, limba populară, limba folclorului şi limba literaturii artistice se manifestă ca sisteme cu organizare proprie, cu cel puţin o trăsătură care le diferenţiază. Opoziţiile se polarizează pe de-o parte în sistemul limbii populare, pe de altă parte în cel al limbii literare[34], limba folclorului constituind al treilea sistem distinct, cu trăsături prin care, apropiindu-se succesiv de unul dintre polii opoziţiei, se disociază totuşi de fiecare în parte. Cuprinse într-un tablou, aceste trăsături se prezintă astfel:

Criterii de clasificare	Funcţia dominantă a actului verbal		Modul de întrebuinţare a mijloacelor verbale		Modul de existenţă	
Sistemul dat	poetică	nonpoetică	conştient	spontan	scris	oral
Limba populară vorbită		+		+		+
Limba folclorică	+			+		+
Limba literară	+		+		+	

Trebuie subliniat că, deşi unul dintre termenii opoziţiei se prezintă ca o caracteristică pozitivă, nu e exclusă posibilitatea manifestării

---

[30] Scriitorul însuşi o mărturiseşte: "Cred că *Moara lui Călifar*, ca şi alte câteva din nuvelele mele (auzite în miezul lor din gura tatei) trebuie să mai existe pe undeva, în folclorul vecinilor noştri de la miazăzi", în *Opere alese*; II, EPL, 1961, p. 81.

[31] Cf. Roman Jakobson, *Lingvistică şi poetică. Aprecieri retrospective şi consideraţii de perspectivă*, în traducere românească în *Probleme de stilistică*, 1961, p. 95.

[32] Cf. M. Riffaterre, *Încercări de definire lingvistică a stilului*, în *Probleme de stilistică*, 1964, p. 68-69.

[33] *Ibidem*, p. 65.

[34] Termenul e utilizat cu sensul pe care i-l acordă M. Riffaterre în *op. cit.*, şi anume de limbă a operelor literare.

concomitente[35] a termenului opus. El rămîne însă un fapt nerelevant al sistemului, iar "absorbirea formală a unei categorii de către cealaltă nu desființează deosebirea lor funcțională[36].

În continuare, considerăm mesajul folcloric caracterizat prin funcția poetică dominantă, prin întrebuințarea spontană a mijloacelor verbale și prin existența orală.

Aceste caracteristici generează și alte trăsături subordonate primelor.

Factorul care diferențiază limba populară vorbită de cea a folclorului e *funcția poetică*, orientată diferit; ea constituie componenta centrală în jurul căreia se organizează actul comunicării în folclor, pe cînd, în limba populară vorbită, funcția poetică este doar potențială. De aceea vor fi considerate de natură folclorică numai structurile de limbă care materializează invariante, modele[37] ale creației orale. În sfera modelelor lingvistice elaborate de folclor datorită "cenzurii colective a auditoriului, care impune povestitorului o alegere restrînsă a modelelor de execuție"[38], vor fi incluse: sistemul de versificație[39], repetiția[40], paralelismul[41], șabloanele[42], formulele de început și de încheiere (în basmul popular)[43], anumite tipuri de metaforă[44].

Ca urmare, în cercetarea diverselor influențe manifestate în limba unui scriitor, se impune tratarea diferențiată a elementelor de sursă folclorică de cele provenite din limba populară vorbită. Acestea din urmă

---

[35] Credem că fenomenul se manifestă în limba folclorului unde segmente spontane apar alături de altele conștient întrebuințate. Poate că tocmai prin această trăsătură folclorul se apropie uneori mai mult de limba vorbită, alteori, dimpotrivă, înregistrează modalități comune și operei literare.

[36] M. Riffaterre, *op. cit.*, p. 69

[37] Mihai Pop, în art. *Caracterul formalizat al creațiilor orale*, în "Secolul XX", 1967, nr. 5, p. 157, spune: "În limbajul poetic al literaturii orale privit ca sistem se petrece pe planul versificației, al expresivității, al structurii arhitectonice și al formulelor stereotipe un proces de modelare".

[38] M. Riffaterre, *op. cit.*, p. 62.

[39] Cf. Mihai Pop, *op. cit.*, p. 158.

[40] Cf. Ovidiu Bîrlea, *Antologie de proză populară epică*, vol. I, EPL, 1966, p. 92-95.

[41] Cf. Liliana Ionescu, *Paralelismul în lirica populară*, în *Studii de poetică și stilistică*, 1966, p. 48-68.

[42] Cf. Monica Brătulescu, *Stilul compozit în textele de doină din Oltenia subcarpatică*, în "Revista de etnografie și folclor", XI, 1966, nr. 2, p. 165-173.

[43] Cf. Mihai Pop, *op. cit.*

[44] Cf. Monica Brătulescu, *Cîteva tipuri de metaforă în folclor*, în *Studii de poetică și stilistică*, 1966, p. 81-93.

imprimă stilului oralitate[45], pe care primele reprezintă ele însele o etapă de organizare estetică, conținînd modelul unor structuri artistice cu multiple posibilități de evaluare.

A. În povestirile lui Gala Galaction se pot distinge *elemente ale limbii populare vorbite*, utilizate cu valoarea funcțională de a defini un mediu social sau un timp istoric îndepărtat. Cu acest rol, frecvent în dialog, dar uneori și în pasajele narative sau descriptive, în care autorul se identifică cu povestitorul, narațiunea desfășurîndu-se la persoana I (ca în *Copca Rădvanului* sau *În pădurea Cotoșmanei*), apar fonetisme, cuvinte, expresii sau construcții populare regionale[46]. Ne vom limita la cîteva exemple pentru fiecare categorie.

Fonetisme populare și regionale[47]: aiasta (33, 34), ist (34, 35), nedădat (154) ; *forme verbale iotacizate*: să simță (154), să mîie (- a mînea) (48), (tu) sai (a sări), (35); *cuvinte populare și regionale*: a alivăni (36), făcău (32), a hămăi (47), găvan (34), gioarsă (144), încai (35), omăt (37), a oticni (32), retevei (159), rotoghilă (33), a slobozi (32), țol (34), zgrebeni (36); *derivate verbale cu sufixul -ui* de la substantive, după model popular sau regional: "drumuri *colbuite*" (151), "*druguiți* ușa slugărească" (37), "ursoaica *glontuită*" (36); *sensuri populare-regionale*: *făt* (34, 38) (în expresia: *fătul* meu, pentru fiu), *a căuta* (cu sensul de *a trebui*) "la stînă, ca să fii adevărat cioban, *caută* să fii călugă" (48), *a face* (cu sens de *a se duce*) "*fă* de te spală" (34) sau reflexiv (cu sens de *a se arăta, a se vedea*) "moara i *se făcu* înainte" (33), verbele *a da* și *a sta* cu valoare de semiauxiliare de aspect: "carul tocmai *sta să intre*" (153), "cu cît *da să se îndrepteze*, cu atît se pierdea mai mult" (35); *expresii populare*: *cu inima goală* (înfometat) (157), *pui de lele* (159), "*s-o facă*

---

[45] Văzută prin prisma opoziției *conștient-spontan*, oralitatea e astfel definită de Riffaterre: "transcrierea enunțurilor spontane într-o secvență literară le face prin definiție «conștiente». Aceasta e valabil pentru transcrieri, dar și pentru creațiile analogice prin care un autor sugerează, de pildă, vorbirea păturilor populare", p. 68, sau, mai departe: "reprezentarea vorbirii într-un context «scris» provoacă o surpriză cu atît mai mare cu cît cititorul nu o cunoaște decît în folosirea orală și nu s-ar gîndi s-o noteze în scris", p. 69. Cf. și Boris Cazacu, *Limbă vorbită, limbă scrisă, stil oral*; în *Studii de poetică și stilistică*, 1966, p. 29-37.

[46] Distincția pe care Magdalena Vulpe o propune în *Fapt dialectic și fapt popular* din SCL, XVIII, 1967, nr. 4, p. 369-377 este, desigur, utilă; cu toate acestea, în studiul nostru am inclus elementele populare și cele regionale în aceeași categorie pentru că, din punct de vedere stilistic, ele au același efect.

[47] Toate exemplele sunt date din Gala Galaction, *Opere alese*, vol. II, *Nuvele și povestiri*, E.S.P.L.A., 1958, iar cifrele din paranteze indică numărul paginii în care apare exemplul.

limba iască" (144), "cunoaşterea pădurii Cotoşmanei *cum îşi cunoştea fundul căciulii*" (156), *a-i şti seama* (a cunoaşte) (155), "*călca-l-ar ceasul morţii*" (53), "*nici tu tată, nici tu mamă*" (32), *a da de-a dura* (33); *formule de adresare*:

– Mulgem astă-seară, *tată baciule*?

– Ba, *ciobanul tatei*" (49)

– *Andrei, tată,* sunt bătrîn ca tată-tău mare" (145);

Formule interogative exclamative: "Unde naiba să fiu eu aici?" (35), "Adicăte, ce ar fi să fac o încercare. Ce am şi ce-o să piard? (33), "Cine şi de unde eşti, voinice?" (36), "Bre, ce vijelie!" (34), "Şi cîte nu se mai spuneau?" (32).

B. *Componenta folclorică*, pe care o socotim dominanta prin efectul realizat în ansamblul structurii verbale a povestirilor lui G. Galaction, se evidenţiază în mod diferit, urmînd două direcţii de bază: 1) termeni sau expresii aidoma celor din folclor, dar în combinaţii diferite şi 2) scheme sintactice sau ale procesului de asociere semantică[48] preluate din inventarul soluţiilor folclorice şi "umplute" cu elemente din afara modelului, livreşti.

Pentru prima categorie notăm:

B.1.1. Transcrierea în cuprinsul textului a unor versuri din poezia populară (baladă sau urare):

"Iese seara la strîmtori / Şi despoaie negustori,/ Negustori bucureşteni / Trec la tîrg la Rîureni" (154).

(*Cîntecul Jianului*)

"să trăiască, să-nflorească, coconaşi să odrăslească" (52).

B.1.2. Conservarea arhaismului ca în basmul popular: *ipingea* (35), "pe fata lui (a iazului) *nu se izvodea*, niciodată, nici o undă" (32). "*Rumpeţi* peste şanturi zăgazul heleşteului" (37).

B.1.3. Frecvenţa lui *şi* narativ:

"*Şi* Stoicea primeşte dintr-o vorbă! *Şi*-şi pune opinca (...) *şi*-şi alivăneşte bîta (...); *şi* se pierde cu ceata vînătorilor (...) *şi* ajunge pe înnoptate la curtea boierească ... *Şi* ajunge, el Stoicea, văcarul din Alăuteşti, sluga cea mai de aproape (...)" (36).

"*Şi* jalea *şi* plînsetele Saftei, pînă la ziuă, fură destulă mărturie" (54).

---

[48] Cf. Sanda Golopenţia-Eretescu, *Analiza semantică a poeziei folclorice*, în "Revista de etnografie şi folclor", XI, 1966, nr. 2, p. 109-121.

"*Şi* a veni şi ziua nunţii" (54).

B.1.4. Repetiţia simplă a unor părţi ale propoziţiei[49], ca în basme: "îl purtase *teafăr-teferel*" (143).

B.1.5. Formule de început caracteristice basmului popular:

"*Era odată* un făcător de rele (...) (143).

"*Pe vremea aceea*, de copca Rădvanului *nu era nici pomenealâ*" (50).

B.2. Cel de-al doilea procedeu semnalat (respectarea schemei sintactice sau semantice) este acela pe care autorul îl exploatează la maximum, creînd impresia de autenticitate "populară", fără a ajunge la pastişă sau la o prelucrare sub nivelul modelului. De altfel G. Galaction îşi dezvăluie conştiinţa valorii estetice a creaţiei populare în următoarea apreciere: "povestea asta, cum am scris-o eu, seamănă cu a lui Oance cum seamănă cheresteaua mea cu bradul din munte" (50).

B.2.1. Paralelismul sintactic, la nivelul propoziţiei sau al frazei, pentru resursele sale expresive, de accentuare sau de degradare, e adeseori întîlnit în povestirile analizate. La G. Galaction paralelismul sintactic se desfăşoară în limite largi, nerespectînd întru totul structura sintactică a unităţilor alăturate, dar elementele noi nu distrug impresia de simetrie. Remarcăm că, de obicei, sfîrşitul segmentului se abate de la simetrie, accentuînd finalul:

"Cînd îţi mulge Oance oaia: laptele miroase a sulfină; cînd încheagă Oance: caşul iese ca fagurele şi brînză ca el nu mai face altul" (48).

Ultima unitate a paralelismului, deşi simetric construită, subliniază alteori nota antonimică în raport cu celelalte: "*S-au dus* la Rîmnic la vlădica...; s-a dus să-şi poftească prietenii la nuntă; *s-a dus* să-şi ucidă neastîmpărul şi nerăbdarea ... *S-a dus* şi Mură la maică-sa, chelăreasa şi vrăjitoarea (52).

În alte cazuri, paralelismul sintactic generează chiar ritm şi asonanţă: "Cîte iele, ce şoimane, cîţi tîlhari nu şi-or da coate ...' (157). "Vioara lui despică inima! Aci horă, aci doină, aci zbeg de nuntă, aci arşiţă şi patimă, aci rugăciune, aci urgie" (54).

B.2.2. O altă construcţie sintactică frecventă în poezia şi proza populară e aceea în care termenul calificat devine determinantul propriei sale însuşiri substantivate. Scriitorul valorifică construcţia pentru capacitatea ei de a scoate în evidenţă, de a sublinia tocmai însuşirea:

[49] Cf. Ovidiu Bîrlea, *Antologie de proză populară epică*, vol. I, EPL, 1966, p. 92-94.

"*blestemata* de mine' (53), "un *zaplan* de flăcău" (47), "ce *tărie* de flăcău" (39), "atîta *negureală* de pădure" (34), "Cîinele de Olt" (55) în care efectul e augmentat de dublul transfer semantic, de la însuşire la obiectul (sens larg) căruia îi e caracteristic, iar de aici transpus metaforic termenului calificat.

B.2.3. Comparaţia ca structură sintactică, dar mai ales semantică este zona în care toate posibilităţile expresive de provenienţă de baladă, conjugate cu cele ale unei selecţii semantice de amplă întindere, se dezvoltă în imagini de mare frumuseţe. G. Galaction utilizează cu predilecţie comparaţia şi o construieşte după modelul celei din baladă (îndeosebi din portretul baladei), alegînd ca termen de comparaţie un element concret, din universul imediat al omului.

"... oile lui albeau izlazul pînă în zare, *ca omătul* (37), "Ca el erau ciobanii pe vremea mea - nevinovaţi *ca pruncii* şi neprihăniţi *ca fata mare*" (48), "/ mireasa / mîndră între celelalte fete, *ca sora-soarelui* între florile din grădină" (37), "... pîrjolul tătăresc (...) se apropie *ca mama crivăţului*" (37), "Şi zilele lui Stoicea treceau voioase, pline, limpezi dar repezi *ca unda pîrîului de munte şi ca visul*" (37), "De-a pururi fata lui (a iazului) sta linsă, limpede, îngheţată, *ca un stei de sare*" (32), "– Dormi, Mură? – *Ca Oltul şi ca stelele*, mămucă" (53).

În realizarea portretelor, comparaţia apare cu structura ei de bază (prezenţa tuturor elementelor ce o compun) ca în exemplele:

"(Oance) e duios *ca buciumul*" (48), "... domniţa Oleana frumoasă *ca seara* şi mai frumoasă decît ea..." (50), "Safta avea un fecior: negru *ca păcatul* şi frumos *ca ispita*, pe Mură Lăutarul" (50) sau în forme intermediare, în calea spre metaforă:

"Printre cei voinici era şi Stoicea. *Stejar în port, oţel în braţ*, isteţ cît vreai" (32), "Pe pod, morarul ferecă piatra: *barbă sivă, sprîncene de muşchi uscat, nasul – cioc de cucuvaie*" (34). Aceste ultime exemple ne amintesc modelul *Mioriţei*.

La capătul acestei expuneri, se impun următoarele concluzii:

1. Fiind diferite ca sursă precum şi ca efect stilistic, elementele populare şi cele de extracţie folclorică trebuie tratate diferenţiat.

2. Limba povestirilor lui Gala Galaction, în care componenta folclorică ocupă un loc însemnat, dobîndeşte, tocmai prin aceasta, caracter poetic.

CATEGORIA GRAMATICALĂ A PERSOANEI LA SUBSTANTIV[50]

0. În lucrările de morfologie a limbii române e consemnată existența a trei tipuri de flexiune: nominală, verbală și pronominală. În aceste tipuri se includ diferite clase morfologice (părți de vorbire) în funcție de categoriile gramaticale care le caracterizează. Se remarcă faptul că toate cele trei tipuri de flexiune cuprind, pe lîngă categorii gramaticale specifice (pe care le-am considera, după formularea Mariei Manoliu[51], *seme neiterative*: caz, diateză, mod, comparație), și categorii gramaticale comune (*seme iterative*) prin care se realizează coerența discursului. Astfel, marca genului apare la substantiv si adjectiv, morfemul de număr la substantiv, adjectiv, verb. Existența unui segment de expresie, marcă a categoriei persoanei, a fost acceptată doar în structura morfematică a verbului[52] și a unor serii pronominale. Totuși, fără a fi explicit formulată, ideea echivalenței substantivului cu persoana a treia apare în gramaticile românești tradiționale și chiar în lucrări recente /8, p. 161/.

1. În limba română, substantivul are o formă specifică pentru așa-numitul "casus quintus". Interpretarea lui, paralel cu aceea a nominativului, a genitivului, a dativului și a acuzativului, sub raportul conținutului, mai ales, a constituit una dintre cele mai controversate probleme ale morfologiei generale. Tratamentul vocativului a oscilat între două extreme: a) excluderea lui din categoria cazului sau chiar a gramaticii și b) considerarea lui drept caz absolut, independent, alături de nominativ, în opoziție cu cele oblice (genitiv, dativ, acuzativ). Încercarea de a-i stabili vocativului un conținut (în sensul hjelmslevian al termenului), în dimensiunile celorlalte cazuri, a condus la cea dintîi soluție /cf. 15/. La concluzia că "le vocatif tend à être éliminé du système des cas roumains" ajunge si V. Horejši /cf. 17, p. 251/ urmărind

---

[50] Studiu publicat în SCL, anul XXI, nr. 3/1970, p. 275-283

[51] În /22/ autoarea propune această distincție între diferitele categorii gramaticale.

[52] Comentariul lui Jean Dubois /7, p. 190-192/ privind ierarhia categoriilor gramaticale la verb și la substantiv ni se pare semnificativ pentru acceptarea *persoanei* printre *mărcile* numelui. Ideea e cu atît mai prețioasă cu cît urmărește comportamentul verbului și al substantivului ca "pivoți" ai celor două sintagme de bază în structura propoziției din punctul de vedere al unor transformări posibile.

comportamentul vocativului în combinație cu diferitele părți de vorbire ce pot avea calitatea de determinanți ai numelui, în general. Dimpotrivă, cînd argumentele au vizat aspectul sintactic al problemei sau cel distributiv, s-a ajuns la a doua opinie /34, 35, 3, 11, 31/. Nu au lipsit însă nici soluții mai puțin tranșante[53]. L. Hjelmslev în lucrarea *La catégorie du cas* /15/ prezintă și comentează și o altă opinie, originală în raport cu celelalte, a lui A. F. Bernhardi[54]. Lingvistul german considera N și V[55] cazuri absolute, independente, și atribuia deosebirea dintre ele diferenței de persoană gramaticală, vocativul fiind cazul persoanei a doua, iar nominativul cazul primei persoane (?). Acest punct de vedere[56] se întîlnește și la Fr. Ast[57], O. Jespersen[58] și la P. Trost /30/. Comentînd-o, Hjelmslev consideră opinia semnalată lipsită de temei și îi aduce două obiecții principale: a) nu există un raport paradigmatic care să corespundă distincției de persoană si b) nu există un vocativ al pronumelui personal la persoana a II-a. Se va vedea că, cel puțin parțial, obiecțiile nu rezistă.

2. Limba română, avînd în cadrul limbilor romanice o situație specială, dar nu izolată dacă o raportăm la mediul lingvistic înconjurător /26/, prezintă, pentru cercetarea întreprinsă acum, avantajul de a dispune de forme

---

[53] În sensul acesta poate fi citată *Gramatica limbii române*, vol. II, p. 86, care include vocativul între cazuri, dar nu îl consideră apt de a constitui parte de propoziție; Laura Vasiliu în /33/, analizînd funcțiile sintactice ale vocativului, îl consideră "o propoziție imperativă" (p. 6) sau "exprimînd o *relație de independență* (spațiat de L. V.) între el și o anumită parte a propoziției alăturate' (p. 7).

[54] Cf. *Anfangsgründe der Sprachwissenschaft*, Berlin, 1805, p. 132 (apud L. Hjelemslev, *op. cit.*).

[55] Vom nota simbolic în continuare cele cinci cazuri: nom. = N, gen. = G, dat. =D, acuz. = A si voc. = V.

[56] Pentru studiul limbii române, ideea corespondenței vocativului cu persoana a II-a a numelui e semnalată sau comentată în mai multe lucrări: F. Brînzeu, *Ce este vocativul? În căutarea unei definiții*, în "Anuarul VI" al Liceului "Coriolan Brediceanu", Lugoj, 1942; Gh. N. Dragomirescu, *Contribution à une analyse sémantique et morphologique du vocatif en roumain*, în "Langue et littérature", vol. II, 1943, nr. 1 și 2, p. 169-223; P. Trost, *Qu'est-ce que le vocatif?*, în BL XV, 1947, p. 5-7; M. Zdrenghea, *Este vocativul un caz?*, în SCL, XI (1960), nr. 3, p. 797-801; Ilie Dan, *Discuții asupra vocativului românesc*, în "Analele științifice" ale Univ. Al. I. Cuza din Iași (serie nouă), sect. III, tom X, 1964, fasc. 1, p. 1-13; vezi și Eugenio Tănase, *De la cuarta categoria morfológica del sustantivo: la persona*, în "Actas del IX Congreso Internacional de lingüística y filología románicas Madrid", CSIC, 1965, Madrid, 1969, p. 1395-1403.

[57] Cf. *Grundlinien der Grammatik, Hermeneutik und Kritik*, Landshut, 1808, p. 701 (apud L. Hjelemslev, *op. cit.*).

[58] Cf. *The System of Grammar*, Londres-Copenhague, 1933, p. 29 (apud L. Hjelemslev, *op. cit.*) și *The Philosophy of Grammar*, London, 1963, p. 184.

specifice pentru vocativ, avînd afixe cu o repartiție corespunzătoare celei pe genuri la substantiv /12, p. 65/. În încercarea de a trata vocativul ca formă a persoanei a II-a a substantivului se va urmări comportamentul lui în plan paradigmatic şi, mai ales, în cel sintagmatic, considerînd că simpla semnalare a unor forme specifice nu e suficientă pentru a defini o *valoare* gramaticală, aceasta fiind "identică cu minimum diferențial de semnificație" /15, p. 20/. Or, trăsătura semnificativă, relevantă, în baza căreia V se opune lui N este *persoana*[59]. (Termenului "persoană" îi acordăm sensul conferit de Roman Jakobson /20, p. 182/). În discuția de față am eliminat treapta analizei raporturilor eteroplane, deoarece, din acest punct de vedere, credem că este evidentă identitatea obiectului indicat prin V cu receptorul comunicării, deci cu persoana a II-a. Mai mult chiar, numele în vocativ precizează exact un singur destinatar dintre mai mulți posibili (ca persoane de față) la un moment dat.

3. Pentru a putea susține că: a) opoziția N/V nu e o opoziție de caz, ci că este b) o opoziție de persoană, am considerat eficientă utilizarea următoarelor modalități:

3.1. cercetarea distribuției lui în V în cadrul grupului nominal primar, paralel cu distribuția lui N,

3.2. analiza relației nume - verb, cînd numele este un vocativ,

3.3. raportul dintre distribuția lui V şi cea a pronumelui personal *tu*.

3.1.1. Vocativul poate constitui centrul unui grup nominal primar (constituent imediat de frază), în prezența unor adjuncți (determinanți), întocmai ca N, dar şi singur, ca pronumele personal /cf. 24, p. 151/, detaşîndu-se prin aceasta de N. Exemplificăm prin: a. adjectiv + V (cf. *sărmane om*) sau V + adj. (cf. *omule sărman*), b. V + prepoziție + nume (cf. *copile cu părul bălan*, Creangă, p. 33), c. V (fără adjuncți) (cf. *omule sau Ioane*).

Formele specifice de V (cu afixele *-o, -e* sau *-ule*) nu suportă combinarea cu un substantiv în genitiv /cf. 10, p. 138/, cu pronumele (adjectiv) posesiv /cf. 17, p. 251/ sau cu cel demonstrativ. Deoarece condiția ocurenței pronumelor amintite este articularea substantivului, vocativul, prin incapacitatea lui de a accepta morfemul determinării /cf. 17, p. 251/, nu suportă combinările respective. Cînd însă se utilizează

[59] P. Trost în /30/ remarca: "Le vocatif, aussi bien que le nominatif, est un cas absolu; il s'oppose au nominatif par son rapport formel au destinataire de la parole" (p. 6).

pentru V forme sincretice cu ale lui N, atunci restricţiile semnalate mai sus se suspendă.

3.2.1. Relaţia care poate conduce la concluzii mai sigure este cea cu verbul[60].

Dacă în sintagma *Ion vine* se înlocuieşte forma *Ion* prin *Ioane*, schimbarea determină modificarea verbului în *vino* (o formă marcată a verbului pentru persoana a II-a). Simbolic[61]

A. Ion vine → Np3 + Vb3

B. Ioane, vino → Np2 + Vb2

Am ales pentru această etapă a descrierii relaţiei nume + verb verbul *a veni*. Avînd o desinenţă insolită /cf. 12, p. 175/, *-o*, fără nici o omonimie în întreaga paradigmă a verbului, analiza se simplifică. Cele două segmente de expresie (ϕ şi *-e*) sunt comutabile, deoarece substituţia lor reciprocă produce o modificare în planul conţinutului, pusă în evidenţă de schimbarea expresiei verbale. Natura modificării conţinutului poate fi stabilită pe baza analizei morfematice a formei nominale şi a celei verbale şi apoi a relaţiei lor. Dat fiind că în enunţurile A. şi B. s-au menţinut constante unităţile de conţinut corespunzătoare genului şi numărului substantivului (masc., sg)[62], variaţia expresiei nu poate fi atribuită decît modificării cazului sau prezenţei şi modificării unei noi categorii gramaticale. Structura formei verbale din A. (*vine*) se deosebeşte de cea din B. printr-o opoziţie de mod (indicativ/imperativ) şi una de persoană (pers. A III-a /pers. A II-a). Se ştie însă că modurile predicative nu sunt relevante din punctul de vedere al relaţiilor sintagmatice cu morfemele de caz, de vreme ce unul şi acelaşi morfem de caz (în speţă N) nu reacţionează la schimbarea modului, acesta avînd o distribuţie sintagmatică complementară / vezi 11, p. 189/. Această constatare ne face să negăm modificarea de caz ca produsă şi să atribuim noului segment de expresie din B. (*-e*) altă semnificaţie.

---

[60] Semnalăm faptul, cu totul surprinzător, că în articolul Valeriei Guţu Romalo /10/ care tratează clasificarea sintagmatică a verbului, deşi autoarea anunţa iniţial că va ţine seama de combinaţiile verbului cu toate cele 5 cazuri, în cursul cercetării vocativul lipseşte total, fără vreo justificare. La fel se face abstracţie de formele vocativului şi în clasificarea substantivului în tipuri şi clase, în soluţia propusă de Paula Diaconescu /4/.

[61] În Np2 şi Np3, p2 şi p3 simbolizează persoana a II-a si a III-a, respectiv, Vb simbolizează verb.

[62] Metoda punerii în evidenţă a unei trăsături gramaticale prin menţinerea nemodificată a tuturor celorlalte e utilizată şi de P. Diaconescu /4/ în degajarea categoriilor gramaticale ale substantivului.

Relației *nume + verb*, cînd termenii ei sunt constituenți imediați de frază (S + P), i se aplică regula de acord, în baza căreia valorile de număr și persoană trebuie să fie identice. Rezultă că dacă în B. (*Ioane, vino*) verbul se caracterizează prin persoana a II-a (numărul s-a menținut constant), dat fiind acordul lui cu S, acesta trebuie să conțină același morfem de persoană, adică p2. Rezultă că segmentul */-e/* cumulează un grup de valori corespunzătoare trăsăturilor: masc., sg., N, p2.

3.2.2. Cînd verbul este copulativ, el guvernează două morfeme de nominativ (al subiectului si al numelui predicativ) /vezi 13, p. 305/. Situația rămîne nemodificată și în cazul în care subiectul e un Np2, cu precizarea că acordul în *persoană* al numelui predicativ se suspendă[63] (cf. *Ioane, fii bun*, sau *Ioane, fii om*). Faptul nu e deloc surprinzător dacă avem în vedere că acordul adjectivului cu subiectul în persoană nu se realizează niciodată (cf. *Eu sunt bun, tu ești bun* etc.).

3.3.1. Concluzia că relația dintre vocativ și imperativ e mediată de morfemul de persoană e întărită și de posibilitatea de a substitui un V prin forma pronumelui personal la persoana a II-a singular, *tu*[64]. Dacă revenim la exemplul de mai sus, făcînd substituția cu pronumele personal, enunțul A (Ion vine) → A′ (el vine), iar b (Ioane, vino) → (tu vino).

Ținînd seama de indicația lui Zellig S. Harris /14, p. 301/ conform căreia două clase de morfeme au un component morfematic comun dacă ele pot să apară în contexte din care alte clase sunt excluse, se poate afirma că pronumele personal *tu* (sau *dumneata*) și substantivul în vocativ, singurele care pot să apară în vecinătatea unui verb la persoana a II-a, au un component morfematic comun, cel al persoanei a II-a. Raportul dintre distribuția lui V și cea a lui *tu* este, ca și în cazul numelui și al pronumelui în general /cf. 24, p. 21/, un raport de intersecție, deoarece cele două elemente au și contexte comune, dar și vecinătăți exclusive. Astfel, ambele pot constitui centrul grupului nominal primar, chiar în lipsa unui adjunct. Această trăsătură distribuțională comună le detașează de Np3 cînd acesta e un substantiv comun și le apropie de Np3 nume propriu, prin capacitatea acestuia din urmă de a constitui singur, fără

[63] Această constatare e în concordanță cu rezultatele analizei întreprinse de Em. Vasiliu /31, p. 319/, care pune în evidență opoziția dintre N și V pe baza trăsăturii AV (calitatea de a fi adjunct al verbului), pe care vocativul nu o are. Deci în Np2 (în sistemul de simboluri adoptat) nu poate fi nume predicativ, ci doar subiect.

[64] Pentru modalitatea comparării distribuției numelui cu cea a pronumelui, în scopul stabilirii unor trăsături ale sistemului cazual al limbii române, cf. și /4/, /5/, /9/, /16/, /17/, /31/.

vreun determinant (deci chiar fără articol), centrul nominal primar (cf. *Ion aleargă*, dar nu *om aleargă).
În timp ce Np2 admite determinarea adjectivală calificativă, "pronumele personal nu suportă legarea la dreapta de un adjectiv" /citat din 24, p. 158/. Contextele *copile bun* sau *bunule copil* sunt admise, dar **tu bun* sau **bun tu* sunt nereperate.

În timp ce pronumele *tu* poate fi urmat, fără restricţii, de forma persoanei a II-a a oricărui mod verbal, singura ocurenţă verbală acceptată de Np2 este *imperativul*[65]. Se impune, ca un corolar, reducerea celor două cazuri indicate de obicei în flexiunea pronumelui personal la persoana a II-a, N şi V, la unul singur[66] şi aceasta cu atît mai mult cu cît în întreaga paradigmă a pronumelor personale (pers. I şi a II-a) este singura situaţie de identitate în expresie faţă de supletivismul tuturor celorlalte cazuri. Cînd *tu* apare în vecinătatea unui imperativ, el nu e altceva decît un Np2 "forte" sau emfatic, o variantă intonaţională (vezi, mai departe, paragraful 4.2.).

4.1. Analizînd trăsăturile semantice pertinente /cf. 22, p. 102-109/ ale lui N din serii ca:

A. Ioane	B. Ion	A'	B'
omule	om	oamenilor	oameni
copile	copil	copiilor	copii
Mario	Maria	-	-
fato	fată	fetelor	fete

se constată coincidenţa unor trăsături semantice cu morfemele categoriilor gramaticale de număr şi persoană. Astfel, prima serie, A, realizează singularul în opoziţie cu seria A' şi se caracterizează prin /-Pl/; ambele serii (A si A') conţin trăsătura semantico-sintactică /+persoană/ [67] în opoziţie cu seriile (B si B') om, copil/oameni, copii, caracterizate prin /-persoană/. Dintre cele două persoane, protagonişti ai comunicării /cf. 20, p. 182 şi urm./, seriile A şi A' actualizează semnificaţia *destinatar* sau *auditor* în opoziţie cu persoana I, *locutor*. Toate aceste semnificaţii se

[65] În literatura problemei ideea e mai veche. Cf. De Boer sau Sechehaye (citaţi dupa Togeby /29, p. 77/). Ea apare şi la M. Zdrenghea /34, 35/ şi la Em. Vasiliu /31, p. 317/ sau, mai puţin categoric, la S. Stati /28, p. 75/.
[66] În /31, p. 324/, Em Vasiliu consideră nominativul şi vocativul pronumelui personal de persoana a II-a un caz de neutralizare a opoziţiei.
[67] Cf. /8, p. 161/.

regăsesc însă şi în componenţa semantică a pronumelui personal *tu*. Np2 conţine şi o altă trăsătură, şi anume /+ Interpelare/ [68], căreia în planul expresiei îi corespunde o anumită structură a componentei suprasegmentale extensive, intonaţia /cf. 32, p. 71/. Avînd întotdeauna o intonaţie emfatică, silaba accentuată din Np2 este o silabă proeminentă[69]. Deci, în conturul intonaţional în care se găseşte un Np2, silaba proeminentă va coincide cu silaba accentuată a substantivului[70].

Caracterul nerelevant al intonaţiei poate rezulta, credem, din prezenţa acesteia şi în realizarea unui nominativ exclamat (Np3), de tipul lui "foc!" sau "drumul!".

4.2. În baza acordului gramatical specific relaţiei nume + verb, cînd sunt constituenţi primari de frază /18, p. 417/, flexiunea verbului, ca şi a numelui, se va caracteriza prin trăsăturile:

(- Pl
+ Pers
+ Audit.
+ Interpelare) cînd numele e la singular

sau

(+ Pl
+ Pers
+ Audit.
+ Interpelare) cînd numele e la plural

ca în exemplele următoare[71]:

"Du-te, Voică" (H.Y. Stahl, p. 18), "Nu mai plînge, Voică" (idem, p. 7), "Sfarmă-te, suflete, să închid ochii pe veci" (Sadoveanu, p. 20), "Moşule, să ştii că de azi înainte eşti omul meu" (Creangă, p. 26). Pentru

[68] Cf. /2, p. 11/.

[69] Pentru definiţia silabei proeminente vezi Em. Vasiliu /32, p. 71/.

[70] În aceste condiţii, virgula nu desparte, ci marchează grafic intonaţia specifică lui Np2.

[71] Exemplele citate sunt din: Ion Creangă, *Opere*, E.S.P.L.A., Bucureşti, 1953; Mihail Sadoveanu, *Opere*, vol. I, Bucureşti, 1954; Henriette Yvonne Sthal, *Voica*, E.P.L., Bucureşti, 1966.

ca verbul *a şti* nu are formă de imperativ /cf. 9, p. 175/, se utilizează conjunctivul cu această valoare, ca în ultimul exemplu. Pentru ilustrarea pluralului dăm următoarele exemple: "Ascultaţi, oameni buni, povestea mea adevărată" (Sadoveanu, p.13), "Ei, mai Ştefane şi Smărănducă, mai rămîneţi cu sănătate" (Creangă, p. 28). În acest ultim exemplu, subiectul multiplu cere morfemul de plural al verbului.

4.3. În cazul verbelor *a spune, a zice* (şi al altor sinonime) sau *a asculta*, verbe ce numesc cele două acţiuni implicate în procesul comunicării, caracterizînd simultan cei doi poli, emiţător-receptor, sau alternativ, în timp, unul şi acelaşi pol, deci în cazul acestor verbe, frecvent, din relaţia nume + verb, verbul e cel eliminat. Într-un context în care verbul e de categoria celor indicate mai sus (caracterizat prin dominanta semantică *apel, adresare*), dubla redundanţă, gramaticală şi semantică, poate duce la enunţuri eliptice de verb sau de Np2. Fiind predictibile nu numai trăsăturile gramaticale, ci şi cele strict semantice, redundanţa creşte /cf. 25, p. 173/. Din materialul lingvistic consultat a reieşit că mai frecventă e omiterea verbului în contextul semnalat şi nu a numelui. Astfel în: "Domnişoară, eu am să plec" (H. Y. Sthal, p. 12) s-a eliminat verbul *a asculta* sau în "Ce-i, Voică?" (idem, p. 11) s-a eliminat verbul *a spune*. Chiar în asemenea situatii însă pot să apară ambii termeni, ca în "Simioane, s-asculţi bine şi să bagi la cap" (Sadoveanu, p. 21), unde determinantele verbului au impus ocurenţa lui. În "Ascultă, aşa vorbim pîna mîine" (H. Y. Sthal, p. 22) a fost eliminat numele, dar lipsa e mai sensibilă. Un alt exemplu este mai convingător: "Limpede, Ioane, ce-ai de gînd?" (H. Y. Sthal, p. 171). Aici apare doar determinantul adverbial al verbului eliminat şi subiectul acestuia.

4.4. În propoziţiile interogative în care Np2 pare a fi subiectul unui verb la persoana a II-a, la un alt mod decît imperativul (sau un echivalent al său), faptul că ocurenţa altei persoane decît a II-a nu cere modificarea numelui, enunţul obţinut fiind reperabil, conduce la concluzia că Np2 nu e în relaţie sintagmatică cu verbul respectiv, ci e independent faţă de el. În exemplele: "Ce să faci, băiete?" (H. Y. Sthal, p. 7) sau "Voică, ce ai?" (idem, p.7) e doar o coincidenţă de persoană şi nu un acord gramatical. Faptul poate fi pus în evidenţă prin următoarele modificări posibile ale enunţurilor: *Ce să fac, băiete*? sau *Ce să facem, băieţi*? sau *Voică, ce are*? (cineva). Se vede că persoana verbului e diferită de a substantivului. În

felul acesta situaţia e reductibilă la cea descrisă sub 4.3.[72]

4.5. În mod similar se poate arăta că acolo unde Np2 pare a tripla un complement direct sau un complement indirect exprimate prin pronume la persoana a II-a, ceea ce ar fi putut conduce la ideea existenţei formelor sincretice pentru dativul şi acuzativul substantivului la persoana a II-a, nu e altceva decît o situaţie descrisă sub 4.3. În exemple ca: *Îţi scriu (ţie), omule*, sau *te văd (pe tine), omule*, la modificarea persoanei pronumelui, substantivul rămîne neschimbat (cf. *îi scriu (lui), omule*, sau *îl văd (pe el), omule*).

4.6. Contextul diagnostic al lui Np2 nu e verb la persoana a II-a /cf. 27, p. 229/, ci verb comunicativ (spune - asculta) la *imperativ*. De altfel, e simptomatic faptul că în întreaga paradigmă verbală doar imperativul prezintă forme pentru o singură persoană (pers. a II-a), după cum numele la aceeaşi persoană prezintă doar o singură formă cazuală, cea de nominativ.

5. Pentru că analiza nu a urmărit o descriere exhaustivă a *vocativului*, ci doar relevarea aspectelor ce pun în evidenţă interpretarea lui ca formă a persoanei a II-a a substantivului, şi concluziile se vor rezuma la acest aspect al problemei.

5.1. Trăsătura pertinentă în opoziţia N/V e *persoana*. Astfel, vocativul se transferă de pe poziţia cazului al cincilea din paradigma substantivului pe poziţia *nominativ* a persoanei a II-a; selecţia între N şi V în plan paradigmatic devine o selecţie în raport cu persoana între Np3 şi Np2.

Cuprinsă într-un tablou, situaţia se prezintă astfel:

Nr.	Sg.				Pl.			
GEN	M(N)		F		M		F(N)	
pers. / caz	III	II	III	II	III	II	III	II
N	+	+	+	+	+	+	+	+
G	+	-	+	-	+	-	+	-
D	+	-	+	-	+	-	+	-
A	+	-	+	-	+	-	+	-

[72] P. Trost în /30, p. 6/ distinge, de asemenea, o dublă utilizare a vocativului: ca *apel independent* şi ca *adresă*, a doua folosire reprezentînd o reducere a primei. Din punct de vedere gramatical însă, credem, aşa cum am arătat, că raportul dintre aceste două întrebuinţări e invers, cazurile de elipsă a verbului (sau a numelui) reprezentînd situaţia particulară.

Nu vom încerca să dăm o explicaţie pentru lipsa celorlalte cazuri la persoana a II-a, în afara nominativului. Precizăm însă că sistemul gramatical al limbii române mai oferă situaţii oarecum asemănătoare: lipsa pers. I, a III-a (sg., pl.) la imperativ, existenţa substantivelor singularia sau pluralia tantum sau flexiunea incompletă a pronumelui relativ *ce*.

5.2. În prezenţa imperativului, Np2 e subiectul lui; în lipsa acestuia, e subiectul unei propoziţii eliptice. (Am lăsat în afara analizei situaţiile în care un aparent Np2 trece într-o altă clasă morfologică, interjecţia, deoarece explicaţia fenomenului necesită abordarea unor criterii extragramaticale prin apelarea la contextul lingvistic).

5.3. Ocurenţa lui Np2 în contextul ... + imperativ (vezi 4.2.) corespunde funcţiei conative /cf. 17/, de centrare asupra destinatarului, în timp ce în contextele în care e eliminat imperativul, Np2 răspunde funcţiei fatice, de menţinere sau prelungire a contactului în procesul comunicării.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

/1/ Academia R.S.R., *Gramatica limbii române*, ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, I-II, Bucureşti, 1963.

/2/ Brunot, Ferdinand, *La pensée et la langue*, ed. a III-a, Paris, 1965.

/3/ Coteanu, I., *Schiţă a declinării numelui în româna comună. Declinarea articulată*, în SCL XV 1964, nr. 4, p. 445-469.

/4/ Diaconescu, Paula, *Un mod de descriere a flexiunii nominale cu aplicaţie la limba română contemporană*, în SCL XII, 1961, nr. 2, p. 163 şi urm.

/5/ Idem, *Le système casuel du roumain*, în «Cahiers de linguistique théorique et appliquée», I, 1962, p. 27-37.

/6/ Dubois, Jean, *Grammaire structurale du français. Nom et pronom*, în "Langue et langage", Paris, 1965.

/7/ Idem, *Grammaire structurale du français. Le verbe*, în "Langue et langage", Paris, 1967.

/8/ Golopenţia-Eretescu, Sanda, *Structura de suprafaţă şi de adîncime în analiza sintactică*, în "Probleme de lingvistică generală", vol. V, Bucureşti, 1967, p. 153-166.

/9/ Graur, Al., *Note asupra structurii morfologice a cuvintelor*, în SG, II, 1957, p. 3-18.

/10/ Idem, *Nume şi persoane*, Bucuresti, 1965.

/11/ De Groot, Willem, *Classification of cases and uses of cases*, în "For Roman Jakobson" Essays on the occasion of his sixtieth birthday, 11 oct. 1956, Compiled by Morris Halle, Mouton, 1956, p. 187-194.

/12/ Guţu Romalo, Valeria, *Morfologia structurală a limbii române*, Bucureşti, 1968.

/13/ Idem, *În problema clasificării verbelor (Încercare de clasificare sintagmatică)*, în "Elemente de lingvistică structurală", Bucureşti, 1967, p. 291-305.
/14/ Harris, S. Z., *Structural Linguistics*, ed. a V-a, Chicago, 1961.
/15/ Hjelmslev, Louis, *La catégorie des cas*, Étude de grammaire générale, Première partie, Universitetsforlaget, I, Aarhus, 1935.
/16/ Horejši, Vladimir, *Cazul direct şi sintaxa lui în limba română*, în SCL, XI, 1960, nr.3, p. 495-503.
/17/ Idem, *Les particularités du système de la flexion nominale roumaine dans le cadre des expressions declinées*, în RRL X, 1965, nr. 1-3, p. 249-252.
/18/ Ionescu, Liliana, *Generarea construcţiilor cu subiect nedeterminat*, în SCL XVIII, 1967, nr. 4, p. 413-434.
/19/ Iordan, Iorgu - Guţu Romalo, Valeria - Niculescu, Alexandru, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, Bucureşti, 1967.
/20/ Jakobson, Roman, *Essais de linguistique générale*, traduit et préfacé par Nicolas Ruwer, [Paris, 1963].
/21/ Idem, *Closing statement: Linguistics and Poetics*, în traducere românească în "Probleme de stilistică", Bucureşti, 1964, p. 83-125.
/22/ Manoliu, Maria, *Puncte de vedere asupra categoriei gramaticale*, în LR XVII, 1968, nr.2, p. 102-109.
/23/ Idem, *Cîteva categorii semice iterative romanice*, în SCL XIX, 1968, nr. 3, p. 237-263.
/24/ Manoliu Manea, Maria, *Sistematica substitutelor din româna contemporană standard*, Bucureşti, 1968.
.25/ Marcus, Solomon şi Stati, Sorin, *Informaţie şi redundanţă în limbă*, în "Elemente de lingvistică structurală", Bucureşti, 1967, p. 151-178.
/26/ Niculescu, Al., *Noie asupra vocativului românesc*, în SCL IX, 1958, nr. 4, p. 553-535.
/27/ Stati, Sorin, *Contextele gramaticale în analiza structurală*, în LR XII, 1964, nr. 3, p. 232-241.
/28/ Idem, *Teorie şi metodă în sintaxă*, Bucureşti, 1967.
/29/ Togeby, Knud, *Structure immanente de la langue française*, în "Langue et langage", Larousse, Paris, 1965.
/30/ Trost, P., *Qu'est-ce que le vocatif?*, în "Bulletin linguistique", XV, 1947, p. 5-7.
/31/ Vasiliu, Em., *Le système des cas en roumain*, în «Cahiers de linguistique théorique et appliquée», II, 1965, p. 313-340.
/32/ Idem, *Fonologia limbii române*, Bucureşti, 1965.
/33/ Vasiliu, Laura, *Observaţii asupra vocativului în limba română*, în SG, I, 1956, p. 5-23.
/34/ Zdrenghea, Mircea, *În legătură cu vocativul*, în LR, V, 1956, nr. 6, p. 55-59.
/35/ Idem, *Este vocativul un caz?*, în SCL XI, 1960, nr. 3, p. 797-801.

CONCEPTUL DE ARHAISM[73]

Printr-o dialectică implacabilă a tuturor fenomenelor, orice *proces* este rezultatul a două categorii contradictorii: *durată* (istoria) şi *moment* (prezentul), prima reprezentînd dependenţa imediată de *timp*, cea de-a doua, de *materie*.

Limba, privită fie din perspectiva ei de instrument universal al comunicării umane, fie din aceea a unei structuri particulare, legată de existenţa istorică şi socială a unui popor, este un proces şi, în consecinţă, are propria sa *istorie, dimensiunea diacronică*, pe care o putem *reface* (aproxima) numai urmărind şi descriind *fazele momentane, dimensiunea sincronică*.

Dacă, în general, cercetarea axată pe una dintre cele două coordonate – diacronie sau sincronie – se poate realiza prin mijloace proprii, eliminîndu-se orice date sau referinţe furnizate de studiul laturii opuse, există, totuşi, categorii lingvistice care impun cu necesitate abordarea lor din perspectiva ambelor dimensiuni. Asemenea categorii sunt, printre altele, *arhaismul* şi neologismul.

DEFINIŢIA ARHAISMULUI

În lucrări teoretice de lexicologie şi semantică sau de stilistică, arhaismul este prezentat în exclusivitate ca un *tip lexical*, în timp ce în lucrări sau tratate cu profil predominant istoric li se acordă şi altor fenomene "caracter arhaic"[74]. Considerăm arhaismul o categorie ce depăşeşte limitele lexicului, extinzîndu-se la toate celelalte niveluri ale limbii: fonetic (sau grafic), morfologic şi sintactic. Fiind un produs al interferenţei dintre istorie şi moment (ca şi neologismul), *se defineşte ca proiecţie a diacroniei în sincronie*[75]. (Pentru neologism, relaţia e inversă).

---

[73] Studiu publicat în LR XXII, nr. 3/1973, p. 183-190

[74] Amintim doar Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, vol. I, ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, Ed. Minerva, Bucureşti, 1971, în care şi anumite grafii sau forme gramaticale sunt cuprinse sub calificativul generic de "arhaic".

[75] O definiţie asemănătoare se găseşte la M. Riffaterre, *Critère pour analyse du style*, din vol. *Essais de stylistique structurale*, p. 39. Ocupîndu-se de aspectele permanenţei mesajului literar (scris), consideră arhaismul procedeul stilistic ce rezultă din "combinaţia diacronie –

Acest mod de a înțelege categoria în discuție conduce pe de-o parte la posibilitatea de a distinge *arhaismul lingvistic* (din sistemul limbii) de *cel stilistic* (propriu limbajului artistic), iar pe de altă parte, la schițarea unui cadru operațional de analiză, valabil în limitele fenomenului stilistic.

1. Categoria lingvistică

1.1. *Arhaic și dialectal.* Între două stadii temporal diferite ale aceluiași sistem, toate minusurile fazei superioare în raport cu cea anterioară pot fi calificate drept fenomene lingvistice arhaice, constituindu-se într-un depozit pasiv al limbii respective. Adeseori, însă, tendința spre diminuare a frecvenței unui fenomen, pînă la absența totală din fondul activ al limbii, nu se manifestă omogen pe toată aria de răspîndire a limbii. Astfel, unul și același fenomen poate avea, la un moment dat, statut ambiguu, de element arhaic, dar și dialectal în același timp. Se actualizează *una* dintre cele două valori în funcție de termenul de referință (norma supradialectală sau norma dialectală) a locutorului sau a receptorului. De la un veac la altul sau, uneori, la intervale mai mici, în istoria limbii române s-au produs dispariții sau scăderi simțitoare în frecvență ale unor fenomene lingvistice, devenite astfel arhaice pentru perioada în cauză.

1.2. *Vechi și arhaic.* După cum bine se știe, nu orice element vechi este și arhaic. Distincția categorică între *vechi* (moștenit) și *învechit* (arhaic) e determinată de caracterul continuu, neîntrerupt, permanent al celui dintîi în raport cu trăsătura "temporar" sau "momentan" a celui din urmă. Ne vom mărgini la un singur exemplu: din numărul total de cuvinte de origine slavă intrate în limba română pe parcursul unei perioade îndepărtate (secolul al IX-lea – secolul al XV-lea) o mare parte s-au păstrat pînă astăzi în fondul de bază al limbii române. Pe lîngă acestea există însă numeroase cuvinte cum ar fi: *chimval, mirean, a năsli, pohfală* etc., tot cu etimon vechi slav, înregistrate în dicționare cu indicația "învechit", deoarece în româna literară actuală nu se mai folosesc. Datorită unor cauze lingvistice și extralingvistice, elemente cu aceeași vechime și origine (slavă) au avut o evoluție neomogenă, diversificîndu-se în cele două clase amintite: *vechi* și *învechite* sau *arhaice*.

1.3. *Arhaismul și sistemul limbii.* Categoriile lingvistice de *arhaic*

---

sincronie" în interiorul textului, din raportul între codul autorului și cel al cititorului, cu un cod secund.

şi *neologic* există în sistemul oricărei limbi ca *virtualităţi* ale acestuia sau ca expresii imediate ale posibilităţilor interne de transformare şi evoluţie a limbii[76]. Făcînd aceste afirmaţii ne gîndim la apropierea ce se poate stabili între *abatere*[77], în general, şi arhaism, ca un tip de abatere de la *frecvenţa* obişnuită a unui fapt lingvistic oarecare urmărit pe dimensiunea diacronică. Ceea ce distinge, însă, arhaismul de alte abateri este tendinţa spre *scădere a frecvenţei*, ajungînd uneori pînă la dispariţia din uz a fenomenului devenit, astfel, arhaic. Dar tocmai prin aceasta se asigură *deschiderea sistemului* spre inovaţie, deoarece locul elementului perimat este preluat de un altul nou, existent în limbă, dar manifestat accidental. În dependenţa strictă de un anumit moment istoric se află explicaţia caracterului dialectic al relaţiei dintre arhaism şi neologism, şansele celui din urmă de a se transforma treptat în opusul său.

Ţinînd seama de consideraţiile de mai sus, devin necesare extinderea şi aplicarea în orice cercetare cu caracter diacronic a principiului metodologic formulat explicit de I. Gheţie[78] pentru localizarea textelor vechi româneşti (în speţă a textelor rotacizante). În baza acestui principiu, termenul de referinţă în vederea localizării trebuie să fie mai întîi graiurile daco-române cu *configuraţia lor din secolul al XVI-lea* (epocă contemporană textelor rotacizante) şi apoi româna actuală considerată cu straturile ei istorice (stratul arhaic şi stratul inovaţiilor). Deci, orice fenomen lingvistic (şi includem, desigur, şi arhaismul) urmărit într-o epocă oarecare trebuie integrat şi studiat în ansamblul faptelor ce definesc sistemul în momentul respectiv şi abia apoi poate fi raportat la faza actuală. Altfel rezultatele riscă să fie eronate.

2. Categoria stilistică

2.1. Dacă, aşa cum s-a văzut, în delimitarea arhaismului lingvistic sunt necesare şi suficiente *două faze*, cronologic diferite, în delimitarea

[76] Astfel înţelese, ele pot fi incluse în sfera elementelor ce "ameninţă" echilibrul relativ al sistemului limbii, la un moment dat, dar care îi asigură, astfel, evoluţia. "Un stadiu al limbii – spune Emile Benveniste – este înainte de toate rezultatul unui oarecare echilibru între părţile unei structuri, echilibru care nu ajunge, totuşi, niciodată la o simetrie completă, probabil pentru că nesimetria (*la dissymetrie*) este înscrisă în însuşi principiul limbii ...", *Problème de linguistique générale*, Editions Gallimard, Paris, 1966, p. 9.

[77] O discuţie clară privind rolul abaterii în dinamica limbii oferă Iorgu Iordan, Valeria Guţu-Romalo, Al. Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, Bucureşti, 1967, p. 20-27.

[78] Cf. *Textele rotacizante şi originile scrisului literar românesc*, în *Studii de limbă literară şi filologie*, vol. I, p. 203-204, 238-239.

aceleiaşi categorii stilistice intervin factori suplimentari, ceea ce ne îndreptăţeşte la constatarea că fenomenul stilistic este mai complex şi, deci, nu coincide întru totul celui lingvistic[79]. (În discuţia de faţă înţelegem prin fenomene stilistice pe cele pertinente în limbajul artistic, adică în limbajul operei literare).

Preluînd de la Roman Jakobson[80] o distincţie, ce se dovedeşte a fi dintre cele mai fertile, între *enunţul narat* şi *actul enunţării*, adăugîndu-i pe aceea a *actului receptării*, proiectîndu-le pe dimensiunea temporală, am construit un sistem de trei momente: *momentul evenimentului narat*, *momentul enunţării* şi *momentul lecturii*, corespunzînd celor trei factori implicaţi în actul comunicării literare: *operă*, *autor*, *lector*. Simbolic, vom nota *momentul operei* (sau momentul evenimentului narat) cu *Mo*, *momentul autorului* (sau momentul enunţării) cu *Ma*, iar *momentul lecturii* (sau momentul actului receptării) cu *Ml* . Fiecăruia dintre aceste "momente" îi corespunde o anumită structură a sistemului limbii, ceea ce face ca *Mo*, *Ma* şi *Ml* să funcţioneze concomitent şi ca simboluri ale fazelor sincronice respective[81]. Nu excludem, însă, posibilitatea ca, într-o operă epică de amplă desfăşurare în timp sau construită pe mai multe planuri nesimultane, textul însuşi să prezinte mai multe "momente", ceea ce, credem, nu modifică, în esenţă, seria cronologică fixată. În raport cu *Ma* şi *Ml*, toate momentele corespunzătoare evenimentelor narate pot fi notate prin simbolul *Mo*, deoarece în *actul comunicării literare* opera reprezintă *o unitate*, în care varietatea nuanţelor temporale *din text*[82] este reductibilă la o *dominantă* "istorică" unică.

2.2. În timp ce delimitarea arhaismului lingvistic se face prin raportare la o *anumită* etapă sincronică pe care şi-o fixează lingvistul în funcţie de scopul cercetării, perspectiva stilistică impune şi un alt termen de referinţă: *momentul lecturii*, mereu actual, prezent[83].

---

[79] Aceeaşi opinie o argumentează Ştefan Munteanu în paragraful "Valori semantice şi valori stilistice în diacronie" din volumul *Stil şi expresivitate poetică*, Edit. Ştiinţifică, Bucureşti, 1972, p. 237-256.

[80] Cf. *Les embrayeurs, les catégories verbales et le verbe russe*, în vol. *Essais de linguistique générale*, traduit et préfacé par Nicolas Ruwet, 1963, Paris, p. 176-196.

[81] În această serie cronologică (*Mo, Ma, Ml*) ne referim la timpul "existenţial", istoric, şi nu la cel gramatical, prezent doar în interiorul textului.

[82] La realizarea componentei temporale a textului contribuie, alături de verb, adverbele temporale, precum şi toate cuvintele ce conţin în sfera lor semantică denotativă sau (şi) conotativă o valenţă temporală.

[83] Această aserţiune nu exclude posibilitatea elaborării unei stilistici diacronice cu condiţia ca ea să se alcătuiască ca o succesiune de "momente ale lecturii" fidele fiecărei epoci. Din caracterul obligatoriu "fidel" *epocii* derivă mulţimea dificultăţilor unei asemenea

2.3. Urmărind relaţiile de coincidenţă şi necoincidenţă a momentelor din seria cronologică stabilită mai sus, am ajuns la următoarele patru situaţii distincte:

2.3.1. $Mo \neq (Ma = Ml)$

2.3.2. $(Mo = Ma) \neq Ml$

2.3. $Mo \neq Ma \neq Ml$

2.4. $Mo = Ma = Ml$

Ele vor fi urmărite, fiecare în parte, şi ilustrate cu exemple din literatura română.

2.3.1. Cînd *momentul naraţiunii* este istoric diferit de *momentul de creaţie*, atunci timpul desfăşurării acţiunii poate fi anterior *momentului autorului*, ca în orice proză istorică, sau poate fi proiectat într-un viitor presupus, ca în romanele de anticipaţie. (Acestea din urmă nu interesează în discuţia de faţă: ar putea constitui, însă, un cadru interesant de cercetare a neologismului). Naraţiunile istorice, cum s-a remarcat adeseori, abundă în cuvinte, sensuri, fonetisme, forme gramaticale sau construcţii sintactice arhaice. Ele au statut de arhaisme stilistice dacă sunt satisfăcute simultan două condiţii: a) existenţa a două stadii distanţate în timp (*momentul operei* este diferit de *momentul autorului* şi, implicit, de cel *al lecturii*) şi b) *existenţa conştiinţei distanţării*, atît la creator cît şi la receptor[84]. Dacă scriitorul nu utilizează în mod conştient, cu o anumită intenţie, o formă învechită prezentă în text, înseamnă că aceasta face parte din sistemul său lingvistic curent, care va fi considerat desuet de către lectorul contemporan scriitorului. Condiţia de sub b) este satisfăcută cînd scriitorul apelează la arhaisme pentru valoarea lor evocatoare. Din literatura română putem numi ca ilustrînd exemplar această situaţie romanele istorice ale lui Mihail Sadoveanu. Pentru cititorul mediu, cuvinte ca: *noroade* (cu sensul de popor, mulţime), *chimval* (clopot), *rantie* (manta), *pohfală* (fast)[85], chiar dacă nu sunt bine sau exact cunoscute, conţin trăsătura semantică [*trecut*] esenţială pentru realizarea "culorii istorice". Lingvistul poate "data" mai

---

întreprinderi; ea ar necesita un întreg proces de *reconstituire* a tuturor factorilor implicaţi în ideea de "specific" al personalităţii umane pentru fiecare perioadă istorică cercetată.

[84] Devine astfel evidentă necesitatea introducerii factorului *autor* în ecuaţia arhaismului stilistic, alături de ceilalţi doi factori, iar formularea lui M. Riffaterre, după care arhaismul "est décodé par référence a un second systeme, un état passé d'ou le lecteur sait qu'il provient" (*op. cit.*, p. 40), devine nesatisfăcătoare.

[85] Toate exemplele sunt din M. Sadoveanu, *Fraţii Jderi*, Edit. Minerva, Bucureşti, 1971, p. 10-12.

precis epoca evocată prin fenomenele arhaice dintr-un text literar, descoperind, chiar, unele inadvertenţe, fără ca acestea să aibă consecinţe asupra masei de cititori, sensibilă la vechimea formelor sau a cuvintelor. Iorgu Iordan[86] remarca această capacitate a vorbitorilor de a reacţiona nediferenţiat, afirmînd: "... originea (lingvistică şi, implicit, socială) a unui cuvînt este «simţită» de subiectele vorbitoare, *indiferent dacă acestea pot ori nu pot s-o identifice*" (s.n. – C.V.)

2.3.2. O altă situaţie posibilă se caracterizează prin coincidenţa momentului operei şi al autorului, ambele anterioare momentului lecturii, adică (*Mo = Ma*) ≠ *Ml*. Codul lingvistic al cititorului e modificat, reprezentînd un stadiu sincronic mai evoluat. În această categorie s-ar putea include întreaga creaţie literară românească de pînă la începutul secolului al XX-lea, care, pentru cititorul de azi, în funcţie de epoca elaborării, prezintă particularităţi *lingvistice* mai mult sau mai puţin învechite. Tocmai de aceea, o cercetare *stilistică* a textelor literare vechi, cum ar fi, de pildă, cele cronicăreşti, trebuie să distingă net arhaismul lingvistic (raportat la stadiul *de azi* al limbii române) de cel stilistic, posibil şi el, dar detectabil numai prin raportare la sistemul limbii contemporan *autorului*[87].

2.3.3. O altă categorie distinctă, notată prin *Mo* ≠ *Ma* ≠ *Ml*, îşi găseşte ilustrarea în literatura cu caracter istoric cultivată abundent în secolul al XIX-lea. "Arhaismele alcătuiesc un sector larg reprezentat al sferei lexicale a lui Odobescu" afirmă Tudor Vianu[88]. Acelaşi autor notează în continuare: "Dar mai cu seamă în povestirile sale din trecut, în aşa-zisele *scene istorice (Mihnea Vodă cel Rău, Doamna Chiajnă)*, preocuparea de a reda culoarea locală l-a adus pe Odobescu să-şi compună o terminologie culeasă din scrierile trecutului. Descriind civilizaţia materială sau viaţa socială, povestitorul s-a exprimat în limba timpului evocat de el".

---

[86] Cf. *Stilistica limbii române*, Bucureşti, 1944, p. 343.

[87] Ştefan Munteanu (*op. cit.*, p. 241-242), urmărind crearea valorii stilistice a unui element oarecare "ca rezultat al mutaţiei din planul diacronic în cel sincronic", apelează la cîteva exemple dintre cele mai elocvente extrase din opera cronicarilor şi regăsite în literatura de mai tîrziu. Nu împărtăşim însă opinia autorului care consideră că pentru cititorul de azi şi formele nearhaice pentru epoca respectivă, din opera cronicarilor, se învestesc cu valoare stilistică (arhaică). Avem convingerea că orice cititor contemporan are conştiinţa vechimii (chiar dacă nu foarte exact) a textului cronicăresc, ceea ce determină, de la început, o deplasare a punctului de vedere şi lipsa surprizei în faţa unor fapte de limbă veche.

[88] Cf. *Observaţii asupra limbii şi stilului lui A. I. Odobescu*, în *Contribuţii în istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. I, Bucureşti, 1956, p. 118.

Cu multă precizie și cu prudență, Ion Gheție[89] stabilește lista arhaismelor din proza lui N. Filimon, pe baza unei accepții explicit formulate a conceptului: "Prin *arhaism*, am înțeles termenul ieșit din circulație la 1860, care e folosit, în romanul *Ciocoii vechi și noi, pentru realizarea culorii istorice*" (s.n. – C.V.)[90]. Sunt conținute în definiție cele două elemente esențiale pentru delimitarea arhaismului stilistic: dispariția fenomenului din vorbirea obișnuită la data elaborării operei și utilizarea lui cu o anumită intenție, scontînd un anume efect.

Cuvinte, sensuri sau forme gramaticale învechite utilizează și Negruzzi în *Alexandru Lăpușneanul* sau I. L. Caragiale în *Kir Ianulea*, pentru virtuțile lor evocatoare.

Alături de acest fel de arhaisme, numite mai sus "stilistice", în toate operele amintite se pot întîlni și fapte de limbă care doar pentru vorbitorul de azi au devenit învechite, dar care pentru epoca autorului erau obișnuite, curente. Ele alcătuiesc un fond lingvistic arhaic doar în structura actuală a limbii române.

E ușor de observat că, în toate situațiile la care ne-am referit pînă acum, opera literară "reface" cursul real al unor evenimente, recompune o anumită atmosferă apelînd la o serie de mijloace verbale ce posedă capacitatea de a exprima direct sau de a sugera *timpul istoric*. Între aceste mijloace, un loc important îl ocupă arhaismul.

Pentru *basm* și *povestire*, specii marcate aproape fără excepție printr-un *trecut nedefinit*, independent de coincidența sau necoincidența momentului autorului cu momentul lecturii, forma stilistică de care ne ocupăm se înscrie în categoria indicilor acestui trecut nedefinit. Iată o frază din povestirea *Moara lui Călifar* de Gala Galaction[91], unde convergența procedeelor utilizate pentru crearea unui cadru temporal "ascuns" în negura trecutului este evidentă: "Acest iaz, în care moara se privea de veacuri, nu era un iaz ca orișicare, pentru că pe fața lui nu se izvodea, niciodată, nici o undă". Alături de formula *se privea de veacuri*, exprimînd direct durata în trecut, e folosit verbul arhaic *a se izvodi* (cu sensul de *a se contura, a apărea*), care o sugerează doar prin conotația [*învechit*].

2.3.4. Ultima posibilitate, teoretic fixată, este aceea de coincidență

---

[89] Cf. *Observații privitoare la lexicul prozei artistice a lui N. Filimon*, în *Contribuții în istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. III, București, 1956, p. 151-190.

[90] Citat din nota de la p. 152. Nu toți autorii studiilor publicate în cele trei volume de *Contribuții...* au înțeles în același fel arhaismul. Unii (Dan Simionescu sau Gh. Bulgăr) i-au dat o interpretare foarte laxă, unicul reper fiind sistemul lingvistic actual.

[91] Citat din *Opere alese*, vol. II, 1958, p. 32.

a tuturor celor trei momente stabilite, adică *Mo = Ma = Ml*; aici se înscriu: *proza "neistorică"* şi *poezia*. În această situaţie, un fenomen arhaic ocurent are o valoare *absolută* pentru că se defineşte prin opoziţie în raport cu codul tuturor factorilor implicaţi.

2.3.4.1. Întîlnim arhaisme, e adevărat, mai rar, învestite cu alte funcţii, şi într-o proză a zilelor noastre (atît sub aspectul conţinutului cît şi al autorului). Nu ne gîndim la romanul de inspiraţie rurală (în care apar forme vechi, conservate însă în unele graiuri sau pe arii mai restrînse, avînd deci statut de regionalisme), ci la lucrări cum ar fi romanul foarte erudit *Bietul Ioanide* de G. Călinescu sau la *Craii de Curtea-Veche* al lui Mateiu Caragiale, "alcătuit mai degrabă dintr-o succesiune de evocări poetice"[92] şi din fapte simbolice. Întrebuinţarea cuvîntului *ipochimen*[93] pentru *persoană, individ* sporeşte nota de livresc, de preţiozitate a limbajului din romanul lui Călinescu. În *Craii de Curtea-Veche*[94] arhaismele sunt în ton cu atmosfera (balcanică) a cărţii, fără a o evoca, pentru că nu apar în vorbirea personajelor sau în descrieri de interioare, ci în portretele zugrăvite de autor: "Într-însul aţipea ceva neliniştitor, – observă Matei la Paşadia – atîta patimă înfrînată, atîta trufie aprigă şi haină învrăjbire se destăinuiau în trăsăturile feţei sale veştede, în cuta *sastisită* a buzelor, în puterea nărilor, în acea privire tulbure între pleoapele grele" (p. 73). *Sastisit* este un grecism învechit avînd în text sensul de *plictisit*. Nota de dispreţ şi ironie care domină portretul lui Pirgu e accentuată şi prin utilizarea turcismului *soitar* pentru *bufon, paiaţă*: "Gore Pirgu era o lichea fără seamăn şi fără pereche. Nesăratele lui giumbuşlucuri de *soitar* obraznic îi scoseseră faima de băiat deştept..." (p. 77).

2.3.4.2. Rămîne mult mai delicată, expusă riscurilor unor controverse, formularea în termeni adecvaţi a valorii arhaismului în domeniul poeziei lirice. Pentru că, se ştie, aici fenomenul apare adesea. Credem că funcţiei evocatoare cu valoare cognitiv-istorică i se substituie o alta, tot evocatoare, dar predominant *ontică*, şi conducînd spre zonele primare, originare ale existenţei. Acesta e rostul "ascuns" al unor cuvinte cum ar fi: *slove* din poezia *Umbra* a lui Tudor Arghezi: "În mine-i scris destinul cu *slove* nevăzute"; *crug* (= "cerc, orbită") sau *stihie* (=

---

[92] Cf. Ov. S. Crohmălniceanu, *Literatura română între cele două războaie mondiale*, I, Bucureşti, 1967, p. 564

[93] Acelaşi cuvînt (provenit din ngr. *ipokimenon*) apare şi la Odobescu avînd "o valoare de caracterizare, o virtute de a crea atmosferă istorică", cum remarca Tudor Vianu (*op. cit.*, p. 120).

[94] Paginile sunt indicate după ediţia din 1965 (Colecţia "Biblioteca pentru toţi").

"element") la Mihai Eminescu[95]: "Şi mii de lumi în juru-i fug / Pe-a clipei val de-a-notul; / Pîn piere cel din urmă *crug*" (*Luceafărul*, în variantă) şi "*Stihii* a lumei patru, supuse lui Arald, / Străbateţi voi pămîntul şi a lui măruntaie, / Faceţi din piatră aur şi din îngheţ văpaie" (*Strigoii*). Grafiile şi formele gramaticale arhaizante evidenţiază şi mai pregnant intenţia autorului de a atribui cuvintelor conotaţia [*Originar*], ceea ce ne determină să considerăm arhaismul (la orice nivel al limbii) în poezie o *marcă a poeticului*[96].

3. În încheiere se impun cîteva observaţii de ordin general, precum şi unele precizări.

Distincţia între arhaismul lingvistic şi cel stilistic s-a făcut şi pînă acum (nu în mod consecvent), fără a fi fost formulată explicit. Conştiinţa acestei deosebiri o pot dovedi şi traducerile unor texte vechi, din alte limbi, unde traducătorii "au modernizat" limba, sau transpunerile în limbaj modern ale unor texte vechi din literaturile proprii. Pe de altă parte, cînd este evidentă intenţia unui autor de a arhaiza, în transpuneri se conservă formele vechi, iar în traduceri se utilizează un corespondent adecvat, care păstrează marca [*Învechit*].

Pentru stabilirea celor patru situaţii am recurs la texte "ideale", în sensul structurării lor pe o singură dominantă, cum ar fi: proza istorică, proza neistorică, poezia lirică etc. În opere literare de factură complexă – caracterizate prin interferenţa mai multor trăsături – cum ar fi proza lirică, proza istoric-simbolică (Eugen Barbu, *Principele*) şi altele, trebuie operată mai întîi "desfacerea" componentelor şi abia apoi interpretarea faptelor. În felul acesta, *valoarea* fiecărui element poate fi determinată cu mai multă precizie printr-o relaţie simplificată de tipul celor prezentate mai sus.

---

[95] Exemplele sunt selectate din studiul acad. Al. Rosetti şi Ion Gheţie, *Limba şi stilul poeziilor lui Mihai Eminescu*, în *Studii de poetică şi stilistică*, Bucureşti 1966, p.187.

[96] În studiul amplu şi documentat *Despre lexicul poeziei lui Lucian Blaga*, din *Studii de limbă literară şi filologie*, vol. II, Bucureşti, 1972, p. 95-124, Mircea Borcilă demonstrează convingător că trăsătura semantică "primordial, elementar" este "elementul comun, unificator al nucleului de lexeme marcate din poezia lui Blaga" (p. 110). Deşi nici unul dintre cuvintele arhaice indicate şi comentate de autor nu satisfacă condiţiile includerii în *nhucleul lexical*, credem posibilă plasarea lor într-o zonă interferentă cu "nucleul", prin prezenţa conotaţiei [*Originar*]. Această relaţie ar putea explica şi tendinţa spre "arhaizare" a stratului fonetic (remarcată de autor la pagina 101) în limbajul poetic al lui Lucian Blaga.

Bibliografia părții întîi*

Adam, Jean-Michel, 1990, *Elèments de linguistique textuelle*. Théorie et pratique de l'analyse textuelle, Mardaga, [Liège]

Asher, Nicholas, 1996, "L'interface pragmatique–sémantique et l'interprétation du discours", in *Langages*, 123

Auchlin, A. et Ferrari, A., 1994, "Structuration prosodique, syntaxe, discours, évidences et problèmes", in *Cahiers de Linguistique Française*, 15

Bahtin, M., 1982, *Probleme de literatură şi estetică*, (traducere în limba română), Ed. Univers, Bucureşti

Barthes, Roland, 1994, *Plăcerea textului*, (traducere în limba română de M. Papahagi), Ed. Echinox, Cluj

Beaugrande, Robert de, 1984, *Text Production. Toward a Science of Composition*, Advances in Discourse Processes, vol. II, ABLEX Publishing Corporation

Beaugrande, R. de, Dressler, W., 1981, *Introduction to Text Linguistics*, Longman Linguistics Library, London and Nex York

Benveniste, Emile, 1966, *Problèmes de linguistique générale*, Gallimard, Paris

Idem, 1974, *Problèmes de linguistique générale*, vol. II, Gallimard, Paris

Berrendonner, Alain, 1989, "Sur l'inférence", in Rubattel, Christian (ed.), *Modèles du discours*. Recherches actuelles en Suisse romande, Éditions Peter Lang, Berne

Borcilă, M., McLain, R., (eds.) 1981, *Poetica americană. Orientări actuale*, Editura Dacia, Cluj-Napoca

Charaudeau, Patrick, 1994, *Grammaire du Sens et de l'Expression*, ed. a II-a, Hachette, Paris

Charolles, Michel, 1978, "Introduction aux problèmes de la cohérence des textes", in *Langue Française*, 38

Idem, 1988, Les plans d'organisation textuelle: périodes, chaînes, portées et séquences", in *Pratiques*, 57

Idem, 1994, "Cohésion, cohérence et pertinence du discours", in *Travaux de linguistique*, 29

Cherchi, Lucien, 1978, "L'ellipse comme facteur de cohérence", in *Langue Française*, 38

Chomsky, Noam, 1965, *Aspects of the Theory of Syntax*, Cambridge, Massachusetts

Idem, 1982, *Some Concepts and Consequences of the Theory of Government and Binding*, M.I.T. Press, Cambridge (Mass.)

Compagnon, A., 1979, *La seconde main ou le travail de la citation*, Seuil, Paris

Cornish, Francis, 1990, "Anaphore pragmatique, référence et modèles du discours", in Kleiber, Tyvaert, (eds.)

Coseriu, Eugenio, 1962, *Teoria del lenguaje y lingüistica general*, Gredos, Madrid

Idem, 1979, "Tesis sobre el tema «Lenguaje y poesia»», in *Lingüistica española actual*, I, 1

Idem, 1980, "Interdisciplinarità e linguaggio", in vol. *L'accostamento interdisciplinare allo studio del linguaggio*, Franco Angeli Editore, Milano

Idem, 1988, 'Tempo e linguaggio", in vol. *Undici conferenze sul tempo*, a cura di E. di Angelis, Pisa

* Lista lucrărilor este selectivă; în notele care însoţesc textul părţii întîi se fac trimiteri şi la alte contribuţii consacrate unora dintre aspectele dezbătute.

Idem, 1993/1973, "Lingvistica: starea ei actuală", în *Revistă de lingvistică și știință literară*, nr. 1, (145), Chișinău

Idem, 1994, *Prelegeri și conferințe*, Supliment al revistei *Anuar de lingvistică și istorie literară*, tom XXXIII, 1992-1993, Iași

Idem, 1997/1978, *Linguistica del testo*, Introduzione a una ermeneutica del senso, Edizione italiana a cura di Donatella Di Cesare, La nuova Italiana Scientifica, Roma

Culioli, Antoine, 1973, "Sur quelques contradictions en linguistique", în *Communication*, 20

Dällenbach, Lucien, 1977, *Le récit spéculaire. Contribution à l'étude de la mise en abyme*, Seuil, Paris

Deledalle, Gérard, 1985, *Teoria și practica semnului*, în S. Marcus (ed.), 1985

Desclés, Jean-Pierre, 1994, "Relations casuelles et schèmes sémantico-cognitifs", în *Langages*, 113

Dijk, Teun A. van, 1972, *Some Aspects of Text Grammars*. A Study in Theoretical Linguistics and Poetics, The Hague

Idem, 1977, *Text and Context. Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse*, Longman Group Ltd, London

Ducrot, Oswald, 1972, *Dire et ne pas dire*. Principes de sémantique linguistique, Hermann, Paris

Dumitriu, Anton, 1944, *Paradoxele logice*, Fundația regală pentru literatură și artă, București

Eco, Umberto, 1985, *Lector in fabula. Le rôle du lecteur*, Grasset, Paris

Idem, 1992, *Limitele interpretării* (traducere în limba română), Ed. Pontica, Constanța

Fauconnier, Gilles, 1984, *Espaces mentaux. Aspects de la construction du sens dans les langues naturelles*, Les Éditions de Minuit, Paris

Fillmore, C. J., 1968, "The Case for Case", în E. Bach, R. T. Harms (eds.), *Universals in Linguistic Theory*, Holt, Rinchart and Winston, NewYork

Idem, 1972, "Subjects, Speakers and Roles", în Harman and Davidson (eds.), *Semantics of Natural Language*, D. Reidel Publishing Company, Dordrecht

Idem, 1985, "Linguistics as a Tool for Discourse Analysis" în van Dijk (ed.), *Handbook of Discourse Analysis*, vol. I, Academic Press, London – New York – Tokyo

Florea, Ligia, 1999, *Temporalité, modalité et cohésion du discours*, Ed. Babel, București

Fontanier, Pierre, 1977, *Figurile limbajului* (traducere în limba română), Ed. Univers, București

Genette, Gérard, 1982, *Palimpsestes. La littérature au second degré*, Seuil, Paris

Golopenția-Eretescu, Sanda, 1971, "Paradoxical Words", în *RRL*, XVI, nr. 2

Greimas, A. J., 1975, *Despre sens. Eseuri semiotice* (traducere și prefață de Maria Carpov), Ed. Univers, București

Idem, 1983, *Du Sens. II. Essais sémiotiques*, Seuil, Paris

Greimas, A. J., Courtés, J., 1979, *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, Hachette, Paris

Groeben, Norbert, 1978, *Psihologia literaturii*. Știința literaturii între hermeneutică și empirizare (traducere în limba română), Ed. Univers, București

Groenendijk, J., Stokhof, M., Veltman, F., 1996, "Changez le contexte!", în *Langage*, 123

Grupul μ, 1974, *Retorică generală*, 1974 (traducere în limba română), Ed. Univers, București

Heydrich, W., Petőfi J. S., 1980, "Pragmatic Considerations within a Text-Theoretical Framework", în Eikmayer, Heidrich, Petőfi (eds.), *Some Aspects of Formal Foundations in Text Semantics*, Universität Bielefeld

Holliday, M. A. K., Hasan, R., 1976, *Cohesion in English*, Longman, London
Hrushovski, Benjamin, 1983, "Segmentation and motivation in the text continuum of literary prose; The first episode of War and Peace", in *Russian Poetics* (T. Eckman and D. Worth eds.), *Ucla Slavic Studies*, vol. 4, Los Angeles
Jakobson, Roman, 1963, *Essais de linguistique générale*, Les Éditions de Minuit, Paris
Karolak, Stanisław, Muryn, Teresa, (eds.), 1993, *Complétude et incomplétude dans les langues romanes et slaves*, Wydawnictwo Naukove, Cracovia
Kerbrat-Orecchioni, C., 1990, *Les interactions verbales*, Tome I, Armand Colin Éditeur, Paris
Kleiber, Georges, 1990, "Marqueurs référentiels et processus interprétatifs: pour une approche «plus sémantique», in *Cahiers de Linguistique Française*, 11
Kleiber, Georges, Tyvaert, Jean-Emmanuel (eds.), 1990, *L'anaphore et ses domaines*, Klincksieck, Paris
Kristeva, Julia, 1980, "Problemele structurării textului", în vol. *Pentru o teorie a textului*, Antologie "Tel Quel", 1960-1971 (traducere în limba română), Ed. Univers, București
Leech, Geoffrey, 1974, *Semantics*, Penguin Book Ltd, Harmondsworth
Lotman, I. M., 1970, *Lecții de poetică structurală* (traducere în limba română), Ed. Univers, București
Idem, 1974, *Studii de tipologie a culturii*, Ed. Univers, București
Idem, 1976, "Un modèle dynamique du système sémiotique", in vol. *Travaux sur les systèmes de signes*, École de Tartu, Editions Complexe, Bruxelles
Lundquist, Lita, 1990, "Un cas d'ambiguité référentielle. Aspects pragmatiques", in Kleiber, Tyvaert (eds.), 1990
Luscher, J.-M., Moeschler, J.,1990, "Approches dérivationelles et procédurales des opérateurs et connecteurs temporels: les exemples de et et de enfin", in *Cahiers de Linguistique Française*, 11
Marcus, Solomon, 1982, "Paradoxes", in *RRL*, XXVII, 1982, nr. 2
Marcus, Solomon (ed.), 1985, *Semnificație și comunicare în lumea contemporană*, Ed. Politică, București
Metzeltin, Michael, 1987, "Über Alecsandris Doine", in Günter Holtus, Edgar Radtke (eds.), *Rumänistik in der Diskussion*. Sprache, Literatur und Geschichte, Gunter Narr Verlag, Tübingen
Miczka, Ewa, 1993, "L'incomplétude, l'inférence et l'enchaînement textuel" in Karolak, Muryn, (eds.), 1993
Moeschler, Jacques, 1989 (a), *Modélisation du dialogue. Représentation de l'inférence argumentative*, Hermès, Paris
Idem, 1989 (b), "Marques linguistiques, interprétation pragmatique et conversation", in *Cahiers de Linguistique Française*, 10
Moeschler, Jacques, Reboul, Anne, 1999, *Dicționar Enciclopedic de Pragmatică* (traducere în limba română, coord. C. Vlad, L. Pop), Ed. Echinox, Cluj
Mowitt, John, 1992, *TEXT. The Genealogy of an Antidisciplinary Object*, Duke University Press, Durham and London
Net, Mariana, 1989, "Etapes de la sémiose peirceene", in *Procedings of the 4th Congress of the IASS/AIS*, Mouton De Gruyter, Barcelona – Perpignan
Idem, 1991, "Types d'interprétants du texte artistique – référent, symbole, topos, motif", in Jeff Bernard (ed.), *Semiotik Interdisziplinar II*. Angewandte Semiotik 7, ÖGS, Wien

Idem, 1992, "Cîteva observații cu privire la simbolul «socio-cultural»", in C. Vlad (coord.), *Semiotică și Poetică* (5), Tipografia Universității, Cluj-Napoca

Idem, 1998, "On the Dissimulation of Identities in Literary Text and Discourse", in J. Bernard, Gloria Withalm (eds.), *Identität / Identity / Identité*, ÖGS, Wien

Nef, Frédéric, 1980, "Note pour une pragmatique textuelle. Macro-actes indirects et dérivation rétroactive", in *Communications*, 32

Noica, Constantin, 1973, *Creație și frumos în rostirea românească*, Ed. Eminescu, București

Nølke, Henning, 1993, "Adverbes de phrase sans phrase", in Karolak, S., Muryn T. (eds.), 1993

Oancea, Ileana, Tasmowsky de Ryck, Liliane, 1997, "Structură textuală și polifonie intertextuală", in vol. *Omaggio a Florica Dimitrescu e Alexandru Niculescu*, a cura di Coman Lupu e Lorenzo Renzi, vol. III, Padova

Oehler, Klaus, 1985, "Compendiu al semioticii lui Peirce", in S. Marcus (ed.), 1985

Odgen, C. K. & Richards, I. A., 1923, *The Meaning of Meaning*, A Study of the influence of language upon thought and of the science of symbolism, Harcourt, Brace & World, Inc., New York

Oltean, Ștefan, 1993, "A Survey of the Pragmatic and Referential Functions of Free Indirect Discourse", in *Poetics Today*, 14 : 4

Parret, Herman, 1983, *Semiotics and Pragmatics. An Evaluative Comparison of Conceptual Frameworks*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam / Philadelphia

Peirce, 1931-1935, *Collected Papers of Charles Sanders Peirce* [C. P.], vol. 1-6, Harvard University Press, Cambridge / Mass.

Idem, 1955, *Philosophical Writings of Peirce*, Selected and edited with an Introduction by Justus Buchler, Dover Publications Inc., New York

Peirce, Charles S., 1990, *Semnificație și acțiune* (traducere în limba română), Ed. Humanitas, București

Petőfi, János S., 1969 "On the problems of co-textual analysis of texts", in *International Conference on COMPUTATIONAL LINGUISTICS*", 1-4 September, Sanga – Säby, Sweden

Idem, 1973, "Text-Grammars, Text-Theory and the Theory of Literature", in *Poetics*, 7

Idem, 1975, *Vers une théorie partielle du texte*, Papiere zur Textlinguistik, vol. 9, Hamburg

Petőfi, J. S. (ed.), 1979, *Text vs Sentence*, Basic questions in text linguistics, Part 1 and 2, Buske, Hamburg

Petőfi, S.J., Olivi, Terry, 1989, "Understanding Literary Text" in D. Meutsch and R. Viehoff (eds.), *Comprehension of Literary Discourse*, Walter de Gruyter, Berlin, New York

Plett, Heinrich, 1983, *Știința textului și analiza de text* (traducere în limba română), Ed. Univers, București

Pop, Liana, 2000, *Espaces discursifs. Pour une représentation des hétérogénéités discursives*, Éditions Peeters, Louvain – Paris

Popovici, Vasile, 1981, "Elogiul relecturii sau descoperirea artificiului în discursul realist", in *Caiet de semiotică*, 1, Tipografia Universității, Timișoara

Rastier, François, 1989, *Sens et textualité*, Hachette, Paris

Reboul, Anne, 1989, "Résolution de l'anaphore pronominale: sémantique et / ou pragmatique", in *Cahiers de Linguistique Française*, 10

Reboul, Anne, Moeschler, Jacques, 1998, *Pragmatique du discours*. De l'interprétation de l'énoncé à l'interprétation du discours, Armand Colin, Paris

Reichler -Beguelin, Marie-José, 1988, "Anaphore, cataphore et mémoire discursive", in *Pratiques*, 57

Idem, 1989, "Anaphores, connecteurs et processus inférentiels", in Rubattel, Christian (ed.), *Modèles du discours*. Recherches actuelles en Suisse romande, Éditions Peter Lang, Berne

Idem, 1993, "Anaphores associatives non-lexicales: incomplétitude macrosyntaxique?", in Karolak S., Muryn T. (eds.), 1993

Ricœur, Paul, 1999, *De la text la acțiune. Eseuri de hermeneutică* II, Traducere și postfață de Ion Pop, Ed. Echinox, Cluj

Riffaterre, Michel, 1983, *Sémiologie de la póésie*, Seuil, Paris

Rovența-Frumușani, D., 1995, *Semiotica discursului științific*, Ed. Științifică, București

Șabršula, Jan, 1992, "Le signe synallagmatique. Ses synergies", in *CL*, XXXVII, nr. 1

Sperber, D., Wilson, D., 1989, *La Pertinence. Communication et cognition*, Les Éditions de Minuit, Paris

Stati, Sorin, 1990, *Le transphrastique*, PUF, Paris

Ștefănescu, Ariadna, 1999, *Conectori pragmatici* (teză de doctorat susținută la Universitatea din București)

Theban, Laurențiu, 1971, "Aspects nouveaux de la théorie de la syntaxe", in *RRL*, XVI, nr. 2

Idem, 1980 (a), "Pour une sémantaxe roumaine", in *RRL*, XXV, nr. 1

Idem, 1980 (b), "Les structures profondes (sémantiques) du journal indien d'Alexandre Rosetti", in *RRL*, XXV, nr. 6

Todorov, Tzvetan, 1966, "Les anomalies sémantiques", in *Langages*, 1966, 1

Vaina, Lucia, 1983, *L'homme prédateur versus texte proie*. Une approche actiologique de la narration, Communication & Cognition, Ghent

Vasiliu, Emanuel, 1970, "Paradoxes and logical types in natural languages", in CLTA, vol. 7

Idem, 1978, *Preliminarii logice la semantica frazei*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București

Idem, 1982/1983, "Adevăr analitic și definiție lexicografică", in *Analele științifice ale Univ. Al. I. Cuza" din Iași*, Lingvistică, tomul XXVIII

Idem, 1990, *Introducere în teoria textului*, Editura Științifică și Enciclopedică, București

Vlad, Carmen, 1982 (a), *Semiotica criticii literare*, Editura Științifică și Enciclopedică, București

Idem, 1982 (b), "Perceptive Levels in a Stratified Representation of text", in *RRL*, XXVII, nr. 4

Idem, 1985, "Identité – altérité dans le sens narratif de la première personne", in *RRL*, XXX, nr. 5

Idem, 1994, *Sensul, dimensiune esențială a textului*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca

Idem, 1995, "Semioza peirceiană și conceptul de textualitate", in *Studia Universitatis "Babeș-Bolyai"*, Philologia, an XL, nr. 1

Idem, 1995 (b), "Tipuri de relații în producerea / actualizarea sensului textual", în SCL, XLVI, nr. 1-6

Vlad, Carmen (ed.), 1987, *Semiotică și Poetică* (3), Text și Textualitate, Editura Universității "Babeș-Bolyai", Cluj-Napoca

Zafiu, Rodica, 1987, "Figurile textului ironic", in C. Vlad (ed.), 1987

Weinrich, Harald, 1973, *Le temps. Le récit et le commentaire*, Traduit de l'allemand par Michèle Lacoste, Éditions du Seuil, Paris

Wotjak, Gerd, 1993, "L'apport du verbe au texte", in Karolak, Muryn (eds.) 1993

CUPRINS

Partea I
Textul-aisberg
Elemente de teorie şi analiză

1. Preliminarii la o teorie lingvistico-semiotică a textului 5
1.1. Consideraţii introductive 5
1.2. Fundamentarea textului în calitate de categorie lingvistică 6
1.3. De ce textul-aisberg? 9
1.4. Pentru o abordare lingvistico-semiotică a textului 16

2. Semioza textuală şi modelul peircean 19
2.1. Textul ca semn 19
2.2. Ambivalenţa semnică a textului 22
2.3. Niveluri teoretice în abordarea textului 23
2.4. Modelul semiozic în funcţionarea textuală 25
2.5. Interpretantul imediat şi textualitatea 30
2.6. Interpretantul dinamic şi interpretantul final în semioza de tip textual ... 38

3. Sensul, conţinut specific textual 43
3.1. Sensul textual în concepţia coşeriană 44
3.2. Sens, actualizare şi referinţă 47
3.2.1. Actualizarea ca operaţie determinativă 47
3.2.2. Referinţă şi actualizare 48
3.2.3. Sensul lărgit al actualizării 49
3.3. Sens şi interpretare 52
3.3.1. Comunicare, interpretare şi pertinenţă 43
3.3.2. Relaţia minimală de sens 55
3.3.3. Procese locale şi globale în interpretarea sensului 56
3.4. Concluzii 57

4. Tipuri de relaţii în dinamica sensului textual 59
4.1. Categorii de relaţii semnice în viziunea lui Coşeriu 59
4.2. Relaţiile intra, inter şi extratextuale la Fillmore 60
4.3. Relaţiile transtextuale la Genette 61
4.3.1. Concludenţa categoriilor transtextuale în sfera sensului discursiv . 61
4.3.2. Relaţiile adtextuale 63
4.4. Cotext vs. context 64
4.4.1. Enunţul ca parametru dimensional al relaţiilor de sens 66
4.4.1.1. Relaţii cotextuale intraenunţiale 67
4.4.1.2. Relaţii cotextuale interenunţiale 67

4.4.2. Relaţii contextuale: referinţă şi inferenţă 67
4.4.3. Fenomene textuale cu parcurs inferenţial 70
4.4.3.1. Anafora şi catafora 71
4.4.3.2. Conectorii pragmatici 71
4.4.3.3. Elipsa discursivă 77
4.4.3.4. Metafora şi ironia 80
4.4.4. Relaţii de tip recurenţial: modelul configurativ 81
4.5. Sinteza rezultatelor 84
4.5.1. Criterii de disociere a tipurilor de relaţii 84
4.5.2. Observaţii finale 85

5. Logica labirintică a sensului textual 87
5.1. Caracterul reticular al sensului 87
5.1.1. Reţeaua gramaticală şi configurarea sintactico-logică 90
5.1.2. Reţeaua actanţială şi configurarea semantactică 94
5.1.3. Reţeaua comunicativă şi configurarea vocalică/polifonică a textului 98
5.1.4. Reţeaua referenţială şi configurarea reprezentaţională 104
5.1.5. Reţeaua tematică şi configurarea informaţională 106
5.1.6. Reţeaua ilocuţionară şi configurarea acţională 108
5.1.7. Reţeaua argumentativă şi configurarea topică a textului 115
5.1.8. Reţeaua referinţelor spaţio-temporale şi configurarea cronotopică a textului 117
5.1.9. Reţeaua evenimenţială şi configurarea narativă 121
5.1.10. Reţeaua semică şi configurarea izotopică a textului 128
5.1.11. Reţeaua figurală şi configurarea tropică 133
5.1 12. Reţeaua modală şi configurarea atitudinală 135
5.1.13. Reţeaua intertextuală, metatextuală şi paratextuală sau configurarea adtextuală 139
5.1.14. Reţeaua intonativ-melodică şi configurarea prozodică a textului 145
5.1.15. Reţeaua fonică/grafemică şi configurarea iconică a textului 150
5.1.16. Reţeaua intersistemică şi configurarea volumică a textului 152
5.1.17. Articularea sensului textual, articularea reţelelor 157
5.2. Caracterul volumic al sensului textual 165
5.3. Caracterul inferenţial al sensului 168
5.4. Caracterul sinergetic al sensului 170
5.5. Coeziune, congruenţă, coerenţă 172

6. Fracturarea şi comprimarea discursului ca strategii poetice 181
6.1. Relevanţa simbolică a fracturării textului: *Semne* de Dorin Tudoran 182
6.1.1. Reţeaua gramaticală 183
6.1.2. Reţeaua lexico-semantică 183
6.1.3. Lectura poemului pe izotopia (rupturii) frîngerii 185
6.2. Densitatea sensului în discursul poetic comprimat: *Trei feţe* de Lucian Blaga 186

6.2.1. Concentrarea vocabularului 188
6.2.2. Sintaxa textului: simetrii şi suprimări 188
6.2.3. Configuraţia semantică: reţele izotopice 189
6.2.4. Interpretarea titlului 192
6.2.5. Semnificaţia globală a poemului 192

7. Funcţii textuale ale paradoxului în discursul critic literar 193
7.1. Epistemologia şi "situaţii paradoxale" în ştiinţe 193
7.1.1. Paradoxul şi logica 194
7.1.2. Paradoxul şi poezia 196
7.2. Paradoxul ca figură retorică 197
7.3. Paradoxul în discursul critic literar 200
7.3.1. De la forma logică la interpretarea lingvistică a paradoxului 201
7.3.2. Suspendarea incompatibilităţii predicative în textele critice 201
7.3.3. Paradoxul aparent 206
7.4. "Descifrarea" şi explicitarea ca funcţii textuale ale paradoxului în discursul critic literar 208

Partea a II-a
Lingvistică, stilistică, semiotică – studii şi articole

Direcţii în semiotica lingvistică românească 209
Ecologie şi deontologie lingvistică 215
Neologismul în proza lui Gala Galaction 221
Componenta folclorică în stilul povestirii lui Gala Galaction 236
Categoria gramaticală a persoanei la substantiv 243
Conceptul de arhaism 254

Table des matières

Première partie
Le texte-iceberg. Éléments de théorie et d'analyse

1. Préliminaires à une théorie linguistique et sémiotique du texte 5
1.1. Considérations introductives 5
1.2. Concevoir le texte comme catégorie 6
1.3. Pourquoi le texte-iceberg? 9
1.4. Pour une approche linguistique et sémiotique du texte 16

2. Sémiosis textuelle et modèle peirceien 19
2.1. Le texte comme signe 19
2.2. L'ambivalence du texte comme signe 22
2.3. Niveaux théoriques dans l'approche du texte 23
2.4. La sémiosis comme modèle du fonctionnement textuel 25
2.5. L'interprétant immédiat et la textualité 30
2.6. L'interprétant dynamique et l'interprétant final dans la sémiosis textuelle 38

3. Le sens comme contenu textuel spécifique 43
3.1. Le sens textuel dans la conception d'Eugenio Coseriu 44
3.2. Sens, actualisation et référence 47
3.2.1. L'actualisation comme opération déterminative 47
3.2.2. Référence et actualisation 48
3.2.3. Actualisation au sens large 19
3.3. Sens et interprétation 52
3.3.1. Communication, interprétation et per 53
3.3.2. Relation de sens minimale 55
3.3.3. Processus locaux et processus globaux dans l'interprétation du sens 56
3.4. Conclusions 57

4. Types de relations dans la dynamique du sens textuel 59
4.1. Catégories de relations entre les signes chez Coseriu 59
4.2. Relations intra-, inter- et extratextuelles chez Fillmore 60
4.3. Relations transtextuelles chez Genette 61
4.3.1. Relevance des catégories transtextuelles pour le sens discursif 61
4.3.2. Relations adtextuelles 63
4.4. Cotexte *vs* context 64
4.4.1. L'énoncé comme paramètre dimensionnel des relations de sens 66
4.4.1.1. Relations cotextuelles dans l'énoncé 67

4.4.1.2. Relations cotextuelles entre les énoncés 67
4.4.2. Relations contextuelles: référence et inférence 67
4.4.3. Phénomènes textuels à parcours inférentiel 70
4.4.3.1. Anaphore et cataphore 71
4.4.3.2. Connecteurs pragmatiques 71
4.4.3.3. L'ellipse discursive 77
4.4.3.4. La métaphore et l'ironie 80
4.4.4. Relations de type récurrentiel 81
4.5. Synthèse des résultats 84
4.5.1. Quelques critères pour dissocier les types de relations 84
4.5.2. Remarques finales 85

5. Logique labyrinthique dans le sens textuel 87
5.1. Le caractère réticulaire du sens 87
5.1.1. Réseau grammatical et configuration syntactico-logique 90
5.1.2. Réseau actantiel et configuration sémantactique 94
5.1.3. Réseau communicatif et configuration vocalique/polyphonique du texte 98
5.1.4. Réseau référentiel et configuration représentationnelle 104
5.1.5. Réseau thématique et configuration informationnelle 106
5.1.6. Réseau illocutionnaire et configuration actionnelle 108
5.1.7. Réseau argumentatif et configuration topique du texte 115
5.1.8. Réseau des références spatio-temporelles et configuration chronotopique du texte 117
5.1.9. Réseau des événements et configuration narrative 121
5.1.10. Réseau sémique et configuration isotopique du texte 128
5.1.11. Réseau des figures et configuration tropique 133
5.1.12. Réseau modal et configuration des attitudes 135
5.1.13. Réseaux intertextuel, métatextuel et paratextuel ou la configuration adtextuelle 139
5.1.14. Réseau intonatif-mélodique ou configuration prosodique du texte 145
5.1.15. Réseau phonique/graphique et configuration iconique du texte 150
5.1.16. Réseau intersystémique et configuration volumique du texte 152
5.1.17. Articulation du sens textuel, articulation des réseaux 157
5.2. Caractère volumique du sens textuel 165
5.3. Caractère inférentiel du sens 168
5.4. Caractère synergique du texte 170
5.5. Coésion, congruence, cohérence 172

6. Fraction et compression du discours comme stratégies poétiques 181
6.1. Relevance symbolique de la fraction du texte: *Semne* de Dorin Tudoran 182
6.1.1. Réseau grammatical 183

6.1.2. Réseau lexico-sémantique 183
6.1.3. Lecture du poème sur l'isotopie de la rupture 185
6.2. Densité du sens dans un discours poétique comprimé: *Trei fețe* de Lucian Blaga 186
6.2.1. Réduction du vocabulaire 188
6.2.2. Syntaxe du texte: symétries et suppressions 188
6.2.3. Configuration sémantique: réseaux isotopiques 189
6.2.4. L'interprétation du titre 192
6.2.5. Signification globale du poème 192

7. Fonctions textuelles du paradoxe dans le discours critique littéraire 193
7.1. L'épistémologie et les "situations paradoxales" dans les sciences 193
7.1.1. Paradoxe et logique 194
7.1.2. Paradoxe et poésie 196
7.2. Le paradoxe comme figure rhétorique 197
7.3. Le paradoxe dans le discours critique littéraire 200
7.3.1. De la forme logique à l'interprétation linguistique du paradoxe 201
7.3.2. Incompatibilité prédiactive suspendue dans les textes critiques 201
7.3.3. Le paradoxe apparent 206
7.4. "Déchiffrement" et explicitation - deux fonctions textuelles du paradoxe dans le discours critique littéraire 208

Deuxième partie
Linguistique, stylistique, sémiotique. Études et articles

Directions dans la sémiotique linguistique roumaine 209
Écologie et déontologie linguistique 215
Le néologisme dans la prose de Gala Galation 221
Gala Galation: la composante folklorique dans le style du récit 236
Le substantif et la catégorie grammaticale de la personne 243
Le concept d'archaïsme 254

Table of contents

Part I
The Text as an Iceberg
Elements of theory and analysis

1. Preliminaries to a linguistic-semiotic text theory 5
1.1. Introductory considerations 5
1.2. The text as a linguistic category 6
1.3. Why the text as an iceberg? 9
1.4. Arguments for a linguistic-semiotic approach to the text 16

2. The textual semiosis and the Peirceian model 19
2.1. The text as a sign 19
2.2. The ambivalence of the text as a sign 22
2.3. Theoretical levels in an approach to the text 23
2.4. The semiosic model in the textual functionning 25
2.5. The immediate interpretant and textuality 30
2.6. The dynamic interpretant and the final interpetant in textual semiosis ... 38

3. Meaning -- the specific textual content 43
3.1. Textual meaning in Eugenio Coseriu's conception 44
3.2. Meaning, actualization and reference 47
3.2.1. Actualization as a determinative operation 47
3.2.2. Reference and actualization 48
3.2.3. The extended meaning of actualization 49
3.3. Meaning and interpretation 52
3.3.1. Communication, interpretation and pertinence 53
3.3.2. The meaning minimal relation 55
3.3.3. Local and global processes in meaning interpretation 56
3.4. Conclusions 57

4. Types of relations in the dynamics of textual meaning 59
4.1. Categories of sign relations in Eugenio Coseriu's vision 59
4.2. Intra-, inter- and extratextual relations in Fillmore's view 60
4.3. Genette's transtextual relations 61
4.3.1. Relevance of transtextual categories in the sphere of discourse meaning 61
4.3.2. Adtextual relations 63
4.4. Co-text vs. context 64
4.4.1. Enunciation as a dimesional parameter of meaning relations 66
4.4. 1.1. Co-textual intra-enunciation relations 67
4.4. 1.2. Co-textual inter-enunciation relations 67

4.4.3. Textual phenomena with an inferential course 70
4.4.3.1. Anaphora and cataphora 71
4.4.3.2. Pragmatic connectors 71
4.4.3.3. Discourse ellipsis 77
4.4.3.4. Metaphor and irony 80
4.4.4. Relations of a recurrent type: the configurative model 81
4.5. Result synthesis 84
4.5.1. Types of relations: criteria of dissociation 84
4.5.2. Final observations 85

5. The labyrinthine logic of textual meaning 87
5.1. The reticular character of meaning 87
5.1.1. The grammatical network and the sintactical-logical configuration 90
5.1.2. The agent network and 'semantactic' configuration 94
5.1.3. The communicative network and vocalic/ polyphonic configuration of the text 98
5.1.4. The referential network and representational configuration 104
5.1.5. The thematic network and informational configuration 106
5.1.6. The illocutionary network and action configuration 108
5.1.7. The argumentation network and topical configuration of the text 115
5.1.8. The network of space and time references and 'chronotope' configuration of the text 117
5.1.9. The event network and narrative configuration 121
5.1.10. The 'seme' network and isotopic configuration of the text 128
5.1.11. The figurative network and tropical configuration 133
5.1.12. The modal network and attitudinal configuration 135
5.1.13. The intertextual, metatextual and paratextual network or adtextual configuration 139
5.1.14. The intonational-melodic network and prosodic configuration of the text 145
5.1.15. The phonic/ graphemic network and iconic configuration of the text 150
5.1.16. The intersystem network and volume configuration 152
5.1.17. Textual meaning articulation, articulation of the networks 157
5.2. Volume character of textual meaning 165
5.3. The inferential character of meaning 168
5.4. The synergetic character of meaning 170
5.5. Cohesion, congruence, coherence 172

6. Fragmentation and compression of discourse as poetical strategies 181
6.1. The symbolic relevance of text fragmentation: *Signs* by Dorin Tudoran 182
6.1.1. The grammatical network 183
6.1.2. The lexical - semantic network 183
6.1.3. The reading of poem inside the isotope of fragmentation 185

6.2. Richness of meaning in the compressed poetical discourse: *Three faces* by Lucian Blaga 186
6.2.1. Vocabulary concentration 188
6.2.2. Text syntax: symmetries and deletions 188
6.2.3. The semantic configuration: isotopic networks 189
6.2.4. Interpretation of the title 192
6.2.5. Global meaning of the poem 192

7. Textual functions of paradox in the discourse of literary criticism 193
7.1. Epistemology and 'paradoxical situations' in sciences 193
7.1.1. Paradox and logic 194
7.1.2. Paradox and poetry 196
7.2. Paradox as a rhetorical figure 197
7.3. Paradox in the discourse of literary criticism 200
7.3.1. From the logical form to the linguistic interpretation of paradox 201
7.3.2. Deletion of predicative incompatibility in critical texts 201
7.3.3. Apparent paradox 206
7.4. Decoding and explaining as textual functions of paradox in the discourse of literary criticism 208

Part II
Linguistics, stylistics and semiotics: studies and articles

Trends in Romanian linguistic semiotics 209
Linguistic ecology and deontology 215
The neologism in Gala Galaction's prose 221
The folkloric component in the style of Gala Galaction's short stories 236
The grammatical category of person in nouns 243
The concept of archaism 254

Mulțumim sposorilor care au contribuit la apariția acestei lucrări:

PRODNATUR S.A. Cluj-Napoca

RIP IMPEX S.A. Cluj-Napoca

PRODUCTOR S.A. Cluj-Napoca

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

5567/2000

B.C.U. „M. EMINESCU" IAŞI

BDU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Actul comunicativ verbal nu se desăvîrşeşte decît prin *coerenţă*, ca principiu fundamental în funcţionarea textual-discursivă a limbajului, *forţa gravitaţională* ce ţine împreună, prin relaţii diverse şi complexe, elemente evidente sau emergente, ansambluri şi structuri discursive. Aici se află, după părerea mea, argumentul cel mai important care face inacceptabilă conceperea textului ca simplu produs, receptacul cu formă închisă şi contur rigid , şi ne obligă, dimpotrivă, să ni-l imaginăm ca o **structură galactică**, aptă să adăpostească sensul, izvorît din text şi amplificat progresiv prin alchimia tuturor semnelor, verbale şi neverbale, osmotic relaţionale în jocul de fiecare dată particular al actului de vorbire. Şi, cu toate că textul îşi are propriile sale reguli (lingvistice şi semiotice) de construcţie, acestea nu pot bloca mobilitatea şi fluiditatea sensului, căci în dinamica acestuia este cuprins *in nascendi* şi un **act creator**.

CASA CĂRŢII DE ŞTIINŢĂ

ISBN 973-686-098-1

BCU IAŞI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY